

TEORIJA PRAKSA

1970 letnik 7

8|9

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- ZDRAVKO MLINAR: Družbene znanosti in družbeni razvoj
- MIRAN GOSLAR: Učinkovito družbeno usmerjanje delitve dohodka
- JOŽE LOJK: Družbenogeografski vidiki visokošolskega izobraževanja
- NIKO TOŠ: Premiki v socialni strukturi članstva ZK Slovenije
- OKROGLA MIZA: Slovenski nacionalni kulturni program
- BORIS MAJER: Kultura med državo in trgom
- JAKA AVŠIČ: Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe
- VLADO BENKO: Interesne sfere — mit ali stvarnost?
- ZDENKO ROTER: Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji

TEORIJA in PRAKSA

8|9 1970

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevár, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Boštjan
Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Ro-
ter, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo »Teorija
in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
meseču. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
september 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 8/9, 1105—1336, Ljubljana,
september 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 8/9, str. 1105—1336, Ljubljana,
septembra 1970

vsebina

ZDRAVKO MLINAR: Družbene znanosti in družbeni razvoj 1107

ČLANKI, RAZPRAVE:

MIRAN GOSLAR: Učinkovito družbeno usmerjanje delitve dohodka 1117

JOŽE LOJK: Družbenogeografski vidiki visokošolskega izobraževanja 1128

NIKO TOS: Premiki v socialni strukturi članstva ZK Slovenije 1143

POGLEDI, KOMENTARJI:

JOSIP GLOBEVNIK: Zasebna obrt v zvezni zakonodaji 1159

MARTIN KOŠIR: Krajevna skupnost — prvina neposredne demokracije 1168

DRUŽBA IN KULTURA:

Slovenski nacionalni kulturni program 1176

BORIS MAJER: Kultura med državo in trgov 1197

DRUŽBA IN ARMADA:

JAKA AVŠIČ: Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe 1211

MILORAD V. TIMOTIČ: Raziskovanje javnega mnjenja v JLA 1221

ZNANOST IN DRUŽBA:

JOŽE ŠTER: Znanstvena revolucija in revolucija znanosti 1224

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

SVETOZAR POLIČ: Vprašanja razvoja sodišč kot samostojnih in neodvisnih organov 1232

TOMO GRGIČ: Razpوتا ustavnega sodstva 1246

MEDNARODNI ODNOSI:

VLADO BENKO: Interesne sfere — mit ali stvarnost? 1253

DRUŽBA IN RELIGIJA:

EGON RIEGLER: Avstrijski levi katolicizem 1263

ZDENKO ROTER: Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji 1273

POLEMIKA:

SERGEJ FLERE: Samoupravljanje ali vrnitev h klasični politiki? 1287

DRAGA STEPKO: Ob nekem članku 1291

BREZ OVINKOV:

I. KREFT: Proti centralizaciji v elektrogospodarstvu 1293

T. KRAŠEVEC: »Pokvarjenie« velikani 1296

F. BRANISELJ: Integracije na trhlih nogah 1297

B. LAVRIČ: Fiskalni ukrep ali kaj drugega? 1300

J. ŠTER: Usoda zveznega sklada 1301

M. MURKO: Nacionalni interesi in nevarnost poenostavljanja 1305

Z. ROTER: Resnica o priznanjih 1308

S. BUNTA: »Dopisna šola« za poslance 1313

PRIKAZI, RECENZIJ:

Razmejitev normativne funkcije med federacijo in republikami (A. Rogelj) 1317

BRANKO PETRANOVIČ: Ljudska oblast v času obnove (M. Brezovšek) 1323

IVO VINSKI: Razredna sestava prebivalstva in narodnega dohodka Jugoslavije leta 1938 (J. Škerjanec) 1327

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Avtorski sinopsisi 1333

CONTENTS

ZDRAVKO MLINAR: Social Sciences and Social Development	1107
ARTICLES, STUDIES:	
MIRAN GOSLAR: Effective social guidance of the distribution of income	1117
JOZE LOJK: Socio-geographic aspects of university education	1128
NIKO TOŠ: Shifts in the social structure of the members of the League of Communists of Slovenia	1143
VIEWS, COMMENTS:	
JOŠIP GLOBEVNIK: Privately-run craftsman's workshops in federal legislation	1159
MARTIN KOŠIR: Local community — element of immediate democracy	1168
SOCIETY AND CULTURE:	
The Slovene national cultural programme	1176
BORIS MAJER: The Culture between the State and Market	1197
SOCIETY AND ARMY:	
JAKA AVSIČ: Some open questions of the nation-wide defense	1211
MILORAD V. TIMOTIČ: The study of public opinion in the Yugoslav People's Army	1221
SOCIETY AND SCIENCE:	
JOZE ŠTER: Scientific revolution and the revolution of science	1224
QUESTIONS OF THE POLITICAL SYSTEM:	
SVETOZAR POLIČ: The question of the development of law courts as independent organs	1232
TOMO GRGIČ: The parting of ways for constitutional law courts	1246
INTERNATIONAL RELATIONS:	
VLADO BENKO: Spheres of interest — myth or reality?	1253
SOCIETY AND RELIGION:	
EGON RIEGLER: The Austrian left-wing Catholicism	1263
ZDENKO RÖTER: The development of relations between the Catholic church and the state in the Socialist Yugoslavia	1273
POLEMICS:	
SERGEJ FLERE: Self-management or return to classical policy?	1287
DRAGA STEPKO: Thought called forth by an article	1291
STRAIGHTFORWARD:	
I. KREFT: Against centralization in enterprises producing and diffusing electrical energy	1293
T. KRAŠEVEC: Giants impaired	1296
F. BRANIŠELJ: Integrations on weak legs	1297
B. LAVRIČ: Fiscal measure or something else?	1300
J. ŠTER: The fate of the federal fund	1301
M. MURKO: National interest and the danger of simplification	1305
Z. RÖTER: The truth about the admissions	1308
S. BUNTA: »Education by letters« for members of the Assembly	1313

СОДЕРЖАНИЕ

ЗДРАВКО МАЙНАР: Общественные науки и развитие общества	1107
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
МИРАН ГОСЛАР: Действенная общественная направленность деления дохода	1117
ИОЖЕ ЛОИК: Общественно-географические аспекты высшего образования	1128
НИКО ТОШ: Передвижения в социальной структуре членов Союза Коммунистов Словении	1143
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Частные ремесла в союзном законодательстве	1159
МАРТИН КОШИР: Местное сообщество — начало непосредственной демократии	1168
ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:	
Словенская национальная культурная программа	1176
БОРИС МАЙЕР: Культура между государством и рынком	1197
ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:	
ЯКА АВШИЧ: Некоторые открытые вопросы всенародной обороны	1211
МИЛОРАД В. ТИМОТИЧ: Исследование общественного мнения в НА Югославии	1221
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
ИОЖЕ ШТЕР: Научная революция и революция науки	1224
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
СВЕТОЗАР ПОЛИЧ: Вопросы развития судов как самостоятельных и независимых органов	1232
ТОМО ГРГИЧ: Распутья конституционного судопроизводства	1246
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ВЛАДО БЕНКО: Сферы интересов — миф или действительность?	1253
ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:	
ЭГОН РИГЛЕР: Австрийский левый католицизм	1263
ЗДЕНКО РОТЕР: Развитие взаимоотношений между католической церковью и государством в социалистической Югославии	1273
ПОЛЕМИКА:	
СЕРГЕЙ ФЛЕРЕ: Самоуправление или возвращение к классической политике?	1287
ДРАГА СТЕПКО: В связи с одной статьей	1291
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
И. КРЕФТ: Против централизации в электрохозяйстве	1293
Т. КРАШЕВЕЦ: »Испорченные« колоссы	1296
Ф. БРАНИСЕЛЬ: Интеграция на трухлявых ногах	1297
В. ЛАВРИЧ: Фискальная мера или же что-то другое	1300
И. ШТЕР: Судьба союзного фонда	1301
М. МУРКО: Национальные интересы и опасность упрощения	1305
З. РОТЕР: Правда о признаниях	1308
С. БУНТА: »Заочное обучение« депутатов	1313

DRUŽBENE ZNANOSTI IN DRUŽBENI RAZVOJ

1. Kaj terja prisotnost družboslovja v usmerjanju razvoja?

Vrsta okoliščin prav posebno zaostruje pomen družboslovja pri usmerjanju razvojnih procesov v Jugoslaviji. Z vidika splošnih pogojev in značilnosti družbenopolitičnega sistema bi lahko pričakovali, da ni dežele na svetu, kjer bi bilo družboslovje tako inherentna nujnost in bi — vsaj potencialno — igralo tako pomembno funkcijo kot pri nas. To pričakovanje je utemeljeno v tehle vsebinskih razlogih:

a) Gre za družbo, ki se ne zadovoljuje z danim stanjem in ne sprejema načela *laissez faire* — *laissez passer*. Namesto tega pa izraža svojo privrženost določenim ciljem in zavestni akciji za njihovo uresničitev.

Čim bolj pa družba poskuša obvladovati procese družbenega spreminjanja in vplivati na tok razvoja v zaželeni smeri, tem bolj se mora opirati na znanstveno poznavanje teh procesov. Čim bolj posega v spontani tok dogodkov, tem bolj popolno znanje je potrebno, če naj bi se izognili neodgovornim avanturam, ki lahko celo poslabšajo dejansko stanje. Povečevanje »dometa« zavestne akcije — brez popolnejšega znanja nujno povečuje tveganje in torej zmanjšuje predvidljivost učinka danega programa.

Medtem ko v konservativno usmerjeni družbi, ki je usmerjena k statusu quo, odsotnost družboslovja ne pripelje (oz. vsaj ne kaže) neizogibno do posebnih problemov, pa je za družbo, kakršna je naša, ta odsotnost odločujoča in včasih prav katastrofalnega pomena.

b) Ne gre le za zavesten, subjektiven odnos do razvojnih procesov, temveč tudi za načrtno obvladovanje anarhije oziroma stihije na vseh področjih družbenega življenja; ne gre samo za kratkoročne cilje, temveč tudi za dolgoročno vizijo in program dolgoročnega usmerjanja družbenega razvoja; ne gre le za posamezna funkcionalna področja dejavnosti, temveč tudi za relativno spremembo družbe-

nega položaja vseh strukturnih kategorij prebivalstva. Skratka, gre za radikalno, revolucionarno preobrazbo družbe.

Gre torej za fundamentalen in daljnosežen »poseg«, ki — v skladu s tem, kar smo že nakazali — že sam po sebi do največje možne mere zaostruje potrebo oziroma celo predpostavlja poglobljeno in kompleksno razumevanje procesov družbenega spreminjanja.

c) Ne gre za kakršnokoli tehnokratsko koncepcijo usmerjanja razvojnih procesov, temveč za koncepcijo **samoupravljanja oziroma socialistične demokracije**, ki naj bi nenehoma razširjala možnosti za razvoj in integracijo človeških zmogljivosti v družbeni sistem. Samouresničevanje človekove osebnosti je obenem smoter in način družbenega razvoja. Gre za odkrivanje vseh oblik uveljavljanja ustvarjalnih sposobnosti ljudi v družbi in njihovega vpliva na možnosti zadovoljevanja potreb in smer nadaljnjega razvoja. Ne gre samo za materialne, ekonomske, temveč prav tako tudi za socialne cilje, ki se dostikrat ne ujemajo popolnoma.

Da bi lahko povečali participacijo množic in odpravili ostanke razredne družbe, pa je spet najprej treba poznati determinante različnega ravnanja ljudi — tj. dejavnike in okoliščine, ki jo bodisi zavirajo ali pospešujejo. Sociološka in politološka analiza je torej bolj potrebna kot v kateremkoli političnem sistemu.

d) Program družbenega razvoja ni zasnovan na posnemanju in mehaničnem prevzemanju tujih vzorov. Temelji na številnih, popolnoma **izvirnih rešitvah**. To pa že samo po sebi zahteva in predpostavlja tudi dosti več samostojnega proučevanja, poznavanja in preverjanja kot pa v primerih, ko razvoj poteka po že utečenih poteh. Čim več je raznih inovacij v usmerjanju razvoja, tem večji sta — praviloma — negotovost in tveganje glede uspešnosti določenega razvojnega programa. Le povečana vloga znanosti lahko zmanjša stopnjo tveganja in s tem omogoči večjo izvirnost in inovativnost v programiranju razvoja.

e) **Aktivna mednarodna vloga Jugoslavije in njena odprtost** ter težnja k vse večjemu povezovanju s svetom se docela ujemajo z izvirnostjo usmerjanja njenega razvoja. To pa spet opredeljuje večjo potrebo po

ea) proučevanju in poznavanju drugih dežel sveta, s katerimi navezujemo tesnejše stike in sodelovanje,

eb) proučevanje naših lastnih izkušenj z vidika potencialne koristnosti za druge dežele in drugačne razmere oziroma situacije,

ec) vključevanje svetovnih znanstvenih »kapacitet« v razreševanje naših dilem in protislovij z vidika družbenega razvoja.

Že navedeni vsebinski razlogi verjetno zadosti prepričljivo potrjujejo našo misel v izhodišču, da je sodelovanje družboslovja (zlasti pa sociologije in politologije) inherentna nujnost našega družbeno-političnega sistema. Temeljni programsko-politični akti popolnoma eksplicitno in manifestativno opredeljujejo funkcijo znanosti kot

osnove za usmerjanje družbenega razvoja. Čedalje bolj pa se uveljavlja tudi Marxovo spoznanje o znanosti kot neposredni proizvodni sili.

2. Kakšna je dejanska vloga družboslovja?

Ce gre za tako pomembno funkcijo družbenih znanosti, se seveda ne moremo zadovoljiti le z deklaracijami. Ta pomen nam že sam nalaga tudi dolžnost, da jih nenehno soočamo z dejanskim stanjem in odpravljamo morebitna neskladja.

Prav tu pa se zdi, da je naša prizadetost otopela. Namesto akcije je prevladala inertnost; namesto jasnih spoznanj o dejanskem stanju se zadovoljujemo s — sicer lepšo — programatsko deklarativnostjo. Prav zato pa se razlika med programiranim in stvarnim še povečuje. Čeprav gre za nekonsistentnost, ki posega v same temelje družbenega sistema, se zdi, da to ne obremenjuje kaj dosti naše zavesti in — če se tega sploh zavedamo — ji zelo strpno in širokosrčno puščamo, da »živi in se razvija«.

Dejanska vloga družboslovja je odvisna od tega, kaj samo lahko daje (od stopnje razvoja zadevnih znanstvenih disciplin), kot tudi od stopnje izkoristka rezultatov znanstvenega raziskovanja.

Številni podatki nam kažejo, da s prvega in z drugega vidika družboslovje daleč zaostaja — tako glede na nujnosti, ki izhajajo iz samega sistema, kot tudi glede na stanje v nekaterih razvitih državah.

Glede na notranja razmerja je treba ugotoviti, da znanost močno zaostaja za družbenopolitično prakso (kar pa seveda spet povratno vpliva na uspešnost oziroma neuspešnost te prakse). Namesto da bi bilo družboslovje predhodnica v programiranju razvoja, je capljalo za družbeno prakso; namesto da bi dajalo izhodišča s široko izbiro alternativ, je le v zaledju in z zamudo komentiralo (naj je opravičevalo ali kritiziralo) po političnem »posluhu« že izbrano alternativo.

V primerjavi z družboslovjem v nekaterih razvitih državah, ki bi glede na družbeni sistem lahko le zaostajalo za nami, pa smo celo še trideset let v zaostanku.

Medtem ko je ekonomija že prebolela večji del »otroških bolezni«, se sociologija in politologija ob koncu prvega desetletja intenzivnejšega uveljavljanja (1960—1970) še močno spopadata z njimi. Konceptija potencialne vloge in koristi ekonomista pri proučevanju in načrtovanju razvoja (pa tudi sicer, nasploh) je danes že dokaj jasna in priznana. Protislovna situacija iz časa, ko je bilo »preveč« ekonomistov, čeprav so se pojavili šele prvi, ki so diplomirali, je že zdavnaj premagana. To pa, žal, še ne velja tudi za sociologijo in politologijo, ki ju celo visoko izobraženi ljudje pogosto kar enačijo s socialnim delom in s politiko.

Temeljno protislovje je v tem: v situaciji, ko se pojavljajo — včasih celo s petdesetletno zamudo (npr. ruralna sociologija i. dr.)

— nove družboslovne discipline, vladajo hkrati — pomanjkanje razumevanja njihove potencialne vloge, največja potreba po pravilni, nazorni, uspešni predstavitvi širši javnosti in pomanjkanje že usposobljenih kadrov, ki bi to dejansko lahko opravili. Začetniški spodrsrljaji pa samo še povečajo in utrdijo nezaupanje in predsodke.

Takšna situacija terja sodelovanje med družboslovjem in politično prakso. Napredna politična koncepcija, ki se ne omejuje na trenutno stanje, lahko že vnaprej **pripravlja in širi** prostor za potencialno vlogo družbenih znanosti, četudi se te še niso uveljavile z že doseženimi rezultati v preteklosti.

Seveda pa razvoj družboslovja sam po sebi terja določeno časovno obdobje. Treba je usposobiti nove generacije znanstvenih delavcev, razširiti osveščenost o potencialni uporabnosti rezultatov raziskovanja, predstavniki nove discipline morajo zadosti jasno razložiti, kaj je njihov specifični zorni kot in prispevek itd.

Med razlogi za zaostajanje družbenih znanosti se torej prepletajo problemi, inherentni znanstvenoraziskovalnemu delu samemu, s problemi, ki nastajajo glede na družbenopolitični kontekst. Z drugega vidika pa bi v povojnem razvoju Jugoslavije lahko okvirno ločili dvoje obdobj:

a) Za prvo obdobje je značilna intenzivna graditev temeljev novega družbenega sistema. To je obenem uresničevanje temeljnih postavk programa radikalne, socialistične preobrazbe družbe.

b) Izpolnitev temeljnih ciljev programa revolucionarne generacije nakazuje prehod v drugo obdobje. Gre za čas, v katerega verjetno že sodi ekonomska reforma in njegove značilnosti zlasti opredeljujejo današnje stanje. To je čas podrobnejšega preverjanja in proučevanja vzpostavljenih institucij in kriterijev, ki usmerjajo njihovo delovanje.

Za prvo obdobje je značilno, da se povezuje dvoje okoliščin, ki omejujeta vlogo družboslovja v usmerjanju razvoja:

Revolucionarna dinamika ni dopuščala, da bi čakali na podrobna proučevanja v situaciji, ko je imela KPJ že popolnoma določno (pa čeprav ne ravno v podrobnostih) opredeljen program graditve socialistične družbe. Poleg tega pa je šlo za vzpostavljanje čisto novih institucij in razmerij, ki jih poprej skorajda ni bilo mogoče empirično raziskovati (razen z organiziranim, načrtnim eksperimentom).

Ne glede na takšne okoliščine pa je značilno, da v tem prvem obdobju npr. sociologija in politične znanosti sploh niso bile prisotne v našem prostoru — niti kar se kadrov in institucij tiče, niti glede na dejavnost in morebitne rezultate.

»Skladnost« obeh razlogov je za dlje zacementirala omejeno vlogo družboslovja. Šele v šestdesetih letih pride do konsolidacije v graditvi institucionalne strukture novega sistema; obenem pa tudi do formiranja znanstvenih delavcev, ki so hitro poskušali nadomestiti zamujeno. Nastane torej čisto nasprotna situacija: očitna potreba po

poglobljenem analitičnem delu, ki naj bi pojasnilo, kateri dejavniki vplivajo na uspešnost oziroma neuspešnost delovanja — v prvem obdobju vzpostavljenih — institucij. Npr. — kako deluje komunalni sistem? Ali občani uporabljajo nove institucionalne možnosti za participacijo ali ne? Kakšen je dejanski vpliv, ki ga imajo delavci na odločanje v organih delavskega samoupravljanja? Kje se pojavlja in kaj ohranja koncentracijo politične moči? Kdo dejansko daje največ pobud in največ prispeva za družbenoekonomski razvoj? Kdo so nosilci napredka in kdo se mu upira — v eni ali drugi situaciji? Katera stopnja družbene diferenciacije bi pripeljala do največje dinamike ekonomskega razvoja? Zakaj občani ne uporabljajo zakonske pravice do odpoklica svojih predstavnikov v primerih, ko niso zadovoljni z njihovim delovanjem? Kateri so razlogi, ki onemogočajo popolno uveljavljanje načela odgovornosti? Itd.

Kot nam značilnosti prvega obdobja kažejo, da je bilo praktično nemogoče uveljavljati pomembnejšo vlogo družboslovja, pa je, nasprotno, ta vloga danes ne samo nujna, temveč tudi dejansko uresničljiva. Zato sta potrebni ostra kritika in odločna akcija, da bi odpravili vse ovire na tej poti. Ne zaradi znanosti same po sebi, ne zato, da bi odpravili lepotno napako, ki bi nas motila, kadar bi se želeli razkazovati pred drugimi, temveč zato, ker omejevanje družboslovnega raziskovanja in inertno privoljevanje v razne omejitve iz preteklosti — vsaj posredno — neugodno prizadevata življenje milijonov delovnih ljudi. Lahko celo zagovarjamo misel, da zaostajanje oziroma omejena vloga družboslovja najbolj negativno prizadeva ravno »najnižje« sloje družbe, v imenu katerih predvsem nastopamo s programom socialistične družbe. Kjer ni znanstvene analize, tudi ni ugotovitve o tem, ali so tisti, ki naj bi jih socialistična družba postavila v areno dogajanja, dejansko že zavzeli tako mesto — ali pa — prekriti z vsem verbalističnim radikalizmom v programiranju razvoja — ostajajo na obrobju.

Torej ne gre za to, da bi znanost kot samostojna sila nadomestila koga drugega in se povzpela nad družbo. Nasprotno, družboslovje je lahko najmočnejše orožje ravno delavca, proletarca in delovnega kmeta v procesu njihove integracije v družbenopolitični sistem. To je lahko izrazno sredstvo vseh zapostavljenih in podrejenih, neupoštevanih in pozabljenih — pa bodisi da gre za ženo v patriarhalnem okolju, za sposobnega dijaka, ki ne more razviti svojih talentov, za poštenega in prizadetega občana, ki želi opozoriti na napake in krivice v svojem okolju, za mladince, ki se spopadajo z okostenelostjo in preživelostjo v delovanju starejših ipd.

3. Posledica in protislovja zaradi zaostajanja družboslovja

Da bi vsaj do neke mere spoznali, kolikšno »ceno« terja to zaostajanje in omejena vloga družboslovja v usmerjanju razvoja, bomo opozorili na nekatere med posledicami, ki bodisi v celoti ali pa vsaj de-

loma izhajajo iz takšne situacije. Čeprav družbene znanosti niso magična palica, s katero bi lahko odpravili probleme, bomo vendarle v številnih primerih lahko prišli do sklepa, da bi njihova prisotnost lahko zmanjšala, če že ne odpravila protislovij in problemov, ki so se pojavljali v preteklosti.

a. Med dolgoročno vizijo razvoja in vsakdanjim pragmatizmom

Eden teh problemov je določena razpetost in nihanje med najsplošnejšimi spoznanji o dolgoročnih zakonitostih družbenega razvoja in najsplošnejših predstavah in kriterijih njegovega usmerjanja na eni strani ter prakticizmom oziroma pragmatizmom, v katerega dostikrat zabredemo v reševanju vprašanj, ki se stihijsko pojavljajo v vsakdanjem življenju, na drugi strani. Med enim in drugim je nekak vakuum. Praksa se ne more opirati na »teorije srednjega dometa«, ki bi sicer kot sinteza deduktivne analize in induktivno-empirično ugotavljanje kompleksnosti pojavov lahko bile temelj za bolj sistematično usmerjanje razvojnih procesov. Zaradi neupoštevanja (oz. nepoznavanja) te kompleksnosti je neposredna uporaba tudi najbolj pomembnih — in dolgoročno sicer popolnoma utemeljenih — idej pripeljala v konkretnih in specifičnih razmerah do docela absurdnih rešitev. Kadar je bilo pomanjkanje znanstvene analize povezano s pomanjkanjem vsestranske demokratične razprave, kontrole in kritike, so bile še toliko bolj dane možnosti, da je prevladala abstraktna in neživiljenjska shema nad dejanskimi potrebami in interesi občanov.

b. Poenostavljeni modeli in kompleksna stvarnost

Ce prevladujejo splošna spoznanja o trendih družbenega spreminjanja, to že samo po sebi teži k uniformnim in enostransko zasnovanim razvojnim programom. To pelje k zoževanju razpona možnih rešitev in zmanjšuje verjetnost, da je sprejeta rešitev za vse relevantne specifične situacije dejansko najbolj primerna. Poleg pomanjkanja znanja o različnostih in vsej kompleksnosti se pojavlja še splošno ozračje in usmerjenost k odpravljanju razlik in enakosti, kar lahko pripelje do nevarnega skupnega učinka, tj. do uniformirane predstave, ki se lahko močno oddalji od dejanskega stanja. Kriteriji usmerjanja razvoja postanejo s tem popačena predstava o stvarnosti in uspešnost delovanja na takšni podlagi je seveda le zelo dvomljiva.

Ce potem upoštevamo še težnjo k delovanju »po liniji najmanjšega napora« in lahkotno prepuščanje konformizmu ter čakanje vzorov v smeri od zgoraj navzdol, potem je očitno, da lahko pride v konkretnih situacijah do zelo neživiljenjsko zasnovanih akcij. Občinski funkcionar npr. mehanično uporabi splošno »formulo«, ki je bila določena na ravni federacije, ne da bi preverjal možnosti in meje njene veljavnosti v svoji občini.

c. Iz skrajnosti v skrajnost

Enostranost v koncipiranju razvojnih programov prej ali slej udari na dan kot določen problem v dejanskem funkcioniranju posameznih institucij. Ob vsej zunanji popolnosti, ki jo kaže izhodiščna enostranost, je tak problem popolnoma nepričakovano ali celo šokantno presenečenje. Le-to pa potem omaja zaupanje v celotno akcijo. Pod vtisom nenadnega neuspeha pride do radikalne in pretirane reakcije, ki lahko zabriše zdravo jedro prvotnega programa.

To je torej neustaljeni način delovanja, ki zaradi neznanja ali zaradi neupoštevanja znanja o kompleksni družbeni stvarnosti prehaja iz ene skrajnosti v drugo, od ene kampanje k drugi.

č. Eksperimentiranje v znanosti ali v praksi?

Z drugimi besedami bi lahko takšno prakso označili kot eksperimentiranje. Pri tem pa se nam seveda takoj zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo dosti »ceneje« eksperimentirati načrtno, organizirano, z natančno določenimi pogoji in z jasno predstavo o mejah dopustnega posploševanja; predvsem pa na temelju majhnega vzorca, ki nam zagotavlja visoko stopnjo reprezentativnosti, ne da bi obremenjevali ali celo usodno posegali v življenje milijonov prebivalcev.

Kljub temu da primerjava kaže, da praktično sploh ne gre za dilemo in da eksperimentiranje v praksi zahteva velikanske žrtve v primerjavi z znanstvenoraziskovalnim delom, kljub temu eksperimentalno delo v socioloških in politoloških raziskavah še ni napravilo niti prvega koraka. Zdi se, da se tudi v tem pogledu ne zavedamo niti cene, ki jo plačujemo za to zaostajanje, niti neizkoriščenih možnosti, ki jih daje znanstveno raziskovanje.

d. Družbene znanosti in stopnja tveganja?

Drugi vidik istega problema zadeva stopnjo predvidljivosti oziroma tveganja, ki se pojavlja v načrtovanju in usmerjanju razvojnih procesov. Na splošno gre seveda za zelo preprosto razmerje: čim manjša je stopnja poznavanja družbenih procesov oziroma čim bolj enostranska in neobjektivna je podoba o teh procesih, ki rabi za osnovo načrtovanja, tem večja je možnost, da bo prišlo do neracionalnega trošenja materialnih, finančnih, človeških in sistematskih potencialov za družbeni razvoj.

Ker smo se pri nas odločili za zelo izvirno pot v razvoju socialistične družbe, je nevarnost tveganja toliko večja. Zato pa se je treba še bolj kot kjerkoli drugje opirati na kompleksno znanstveno raziskovanje.

e. Legalizacija zmote, odgovornost, sankcije

Večje upoštevanje znanstvene metodologije v razvojnih programih in akcijah bo obenem pomenilo, da je treba bolj sistematično

in trezno — realistično predvideti vse morebitne faze in operacije. Medtem ko je v prvem obdobju bila revolucionarna avantgarda tisti odločilni subjekt, ki je v sebi združeval vse najpomembnejše funkcije v zvezi s preobražanjem družbe, pa se danes kaže potreba po bolj specifično opredeljenih vlogah in njihovih nosilcih. Neopredeljene vloge — kot je znano — peljejo v konflikte, hromijo pobudo, zamaglujejo odgovornost in izključujejo sankcioniranje (bodisi pozitivne ali negativne sankcije).

Ne gre le za opredelitev možnosti in načine uveljavljanja pobude in praktične izvedbe oziroma uresničevanja določenega programa. Gre tudi za vnaprejšnjo zagotovitev mehanizmov za kontinuirano preverjanje tega uresničevanja in postopkov morebitne modifikacije.

Vnaprejšnje upoštevanje možnosti, da bo pri uresničevanju določenega programa lahko prišlo tudi do hujših ali manjših težav ali pa celo do neuspeha, je torej nujnost, ki izhaja iz znanstvene metode. To pa pomeni, da je treba računati z določeno stopnjo verjetnosti, namesto da bi se (ne)zavedno prepuščali iluzorni absolutnosti.

Šele ob takšnih predpostavkah je mogoče realistično predvideti, obenem pa legalizirati in sankcionirati »zmoto«, s tem zaostri odgovornost in dejansko zmanjšati izgubo oziroma žrtve, ki so potrebne, da bi uspešno uresničili izbrane cilje.

V nasprotnem primeru pa se nujno okrepi težnja, da bi neuspeh programa oziroma akcije opravičevali z »objektivnimi okoliščinami« ali pa s tem, da gre za spodrseljaj, do katerega je prišlo ob vseh dobrih namenih našega, poštenega človeka itd.

f. Spodbujanje ali predpisovanje

Opiranje na znanstvena spoznanja nujno večja možnosti za vključevanje in angažiranje vseh človeških in materialnih razvojnih potencialov. Prav tako pa ignoranca pelje — kot smo že nakazali — k enostranostim. Te enostranosti pa (zlasti v situaciji, ko gre za izrazito koncentracijo družbene moči) kaj hitro preidejo v absolutizacijo izbrane oblike, sredstva ali postopka.

Namesto da bi razvojni program pomenil predvsem odpiranje novih možnosti in dodatno spodbudo za razvoj, pride do pravega nasprotja — tj. do monopolizacije izbrane alternative, do zapiranja poti, po katerih bi se lahko uveljavljala pobuda in energija množic itd.

Čeprav je deetatizacija eden temeljnih programov graditve socialistične družbe, je s tega vidika delovanje v praksi dostikrat čisto drugačno. Država v podrobnosti predpisuje popolnoma konkretne in s pritiskom oblasti sankcionirane oblike delovanja na posameznih področjih, kot da bi bile vse druge oblike delovanja na posameznih dopustne in nevredne upoštevanja (vzemimo nekatere obrazce, ki še danes veljajo za kmetijsko zadružništvo ipd.).

g. Institucionalne spremembe in ekonomska baza

Dokaj protislovna je naša praksa tudi glede na to, kakšno vlogo pripisuje marksističnemu spoznanju o vlogi ekonomske osnove družbe kot determinante celotnega družbenega dogajanja. Medtem ko na eni strani, v besedah, ponavljamo to spoznanje kot enega izmed temeljev marksistične sociologije, pa hkrati v praksi delujemo na način, ki se od tega bistveno razločuje. Četudi je sicer razumljivo, da je bilo prvo obdobje po vojni predvsem usmerjeno k organizacijskim in institucionalnim spremembam, pa vendarle ni več razloga, da tudi danes ne bi spoznali in upoštevali tega, da pravzaprav v končni instanci uresničljivost razvojnih programov opredeljuje stopnja razvitosti ekonomske osnove družbe.

Vrsta ukrepov kaže na to, da smo izhajali predvsem iz pravno-politične vrhnje stavbe, da smo na široko opredeljevali socialne pravice, pravice občanov in državljanov, ne samo tedaj, ko lahko pravna norma odpravi preživelosti in zaostanke, ki so se ohranili v kulturi naroda (vzemimo na primer vprašanja patriarhializma in enakopravnosti žensk v družbenopolitičnem življenju), temveč tudi takrat, ko je očitno šlo predvsem za materialne možnosti družbe (pravice v zvezi s pokojninskim zavarovanjem, zdravstvenim zavarovanjem kmetov, pravico do dela ipd.).

h. Zdravorazumsko in strokovno v programiranju razvoja

Problem, ki ga nenehno zastavlja vsakdanja družbenopolitična praksa, zadeva tudi razmerje med tistimi zadevami, ki jih najbolj racionalno in najbolj popolno lahko opravijo znanstveni delavci oziroma strokovnjaki (ne da bi posegli v demokratične pravice, to je v pravice občanov, da odločajo o alternativnih ciljih), in zadevami, ki so neodtujljiva pravica vseh občanov. Dosedanja praksa javnega obravnavanja družbenih zadev ni popolnoma izkoristila optimalne kombinacije in sinteze enega in drugega. Namesto da bi se občani popolnoma angažirali v odločanju na temelju najpopolnejšega znanja o možnih alternativah, so se dostikrat spuščali v laično razpravljanje o tem, kakšni so odnosi oziroma dejanske zveze med posameznimi družbenimi pojavi in procesi.

Če bi imeli več rezultatov družboslovnega raziskovanja, bi to lahko v največji meri razjasnilo prav takšna razmerja in medsebojne odvisnosti in s tem odpravilo pogostokrat docela sterilna razpravljanja o tem, kaj bi se na primer spremenilo v odnosih med pojavom A in pojavom B, če bi sprejeli ukrep X.

i. Izvirnost in posnemanje

Družbene znanosti so najbolj poklicane za vez med našimi lastnimi in tujimi izkušnjami, pa bodisi, da gre za posredovanje naših lastnih spoznanj drugim deželam ali nasprotno. Nerazvitost družbo-

slovnih raziskav obenem pomeni, da nimamo predstavnika, ki bi vsebinsko posredoval naše izvirne izkušnje tujini. Zato se dostikrat omejujemo na dokaj poenostavljeno, včasih agitpropovsko predstavitve naše izvirne izkušnje, kar lahko samo odbije, ne pa pritegne pozornost drugih. Čeprav je Jugoslavija ena najbolj angažiranih dežel v mednarodnih odnosih, je ta njena vloga vendarle preveč utesnjena na njen formalno-manifestativni vidik: premalo pa prihaja do veljave resnična vsebina njene izvirne poti v usmerjanju družbenega razvoja.

Obenem pa bi spet večja prisotnost družbenih znanosti lahko bila tisti okvir, znotraj katerega bi najbolj sistematično povzemali svetovne izkušnje v zvezi z reševanjem problemov razvoja. Ravno v znanstvenih merilih bi lahko najbolj natančno opredelili pogoje in meje veljavnosti spoznanj in njihove uporabnosti pri nas. Če pa tega ni, se spet nagibamo k zapiranju samih vase, krepimo težnje k etnocentrizmu in plačujemo visoko ceno za odkrivanje tistega, kar je že bilo odkrito.

P. s.: Če v prispevku posebej omenjamo sociologijo in politologijo ter njun pomen za usmerjanje družbenega razvoja, seveda ne pomeni, da so vse druge družboslovne discipline, ki jih ne navajamo, manj pomembne.

Učinkovito družbeno usmerjanje delitve dohodka

Da je družbeno usmerjanje delitve dohodka potrebno, se vsi strinjajo. Toda ko se začne razprava o izhodiščih, ciljih in metodah družbenega usmerjanja, je veliko različnih pogledov. Pri tem ni slučajno, da sta osnutek zakona o družbenem usmerjanju in delitvi dohodka in osnutek vsebine družbenega dogovora o merilih za družbeno usmerjanje delitve, ki sta bila pripravljena v Sloveniji, sprožila obširne razprave, pa tudi kritiko, čeprav (ali pa — ker) sta po mojem menju glede konkretnosti in praktični uporabljivosti brez konkurence.

Zakon in družbeni dogovor naj bi po sklepu slovenske skupščine z dne 26. 6. 1970 začeli uporabljati s 1. januarjem 1971. Zato je neposredno pred nami dokončno oblikovanje teksta in vseh potrebnih kvantifikacij, kar je vsekakor pomembnejše od teoretičnih razprav, ki se bodo prav gotovo nadaljevale.

Namen tega prispevka je opozoriti na nekatere — vsaj po mojem mnenju — potrebne dopolnitve zakona in družbenega dogovora. Pri tem sta osnutek zakona in osnutek družbenega dogovora obravnavana kot celota, saj zakona ne bo mogoče uporabljati brez družbenega dogovora.

Samovoljno odločanje o delitvi dohodka

Delitev dohodka je danes popolnoma prepuščena odločitvam samih delovnih organizacij. Nimamo nobenih objektivnih in jasno opredeljenih družbenih kriterijev za delitev dohodka. Družbenega vpliva in ustrezne družbene akcije zato tudi praktično ni mogoče uveljaviti. Obenem pa so znane nemogoče posledice administrativnih ukrepov, ki jih je pred dvema letoma sprejela zvezna vlada za nekatere tako imenovane ekscesne primere.

Številne delovne organizacije seveda imajo kriterije delitve, vendar služijo le ozkemu odločanju na ravni posamezne organizacije, med seboj so često neprimerljivi, ker se uporabljajo različna, individualnim potrebam prilagojena merila.

Posebej pa je treba poudariti pomembno zakonitost. Stopnja elastičnosti osebnih dohodkov je relativno ozka, zlasti spodnja meja osebnih dohodkov se v največ primerih ustavi na okoli 80 % poprečnih osebnih dohodkov. To dokazuje, da so podjetja celo takrat, ko nimajo dovolj dohodka na voljo, prisiljena v večini primerov izplačati osebne odhodke precej višje kot so zakonsko določeni minimalni osebni dohodki. Posledice neelastičnosti osebnih dohodkov pa so posebno neugodne v tistih delovnih organizacijah, ki so v obdobju prosperitete zvišale osebne dohodke; v manj ugodni tržni situaciji pa poti nazaj v zniževanje že dosežene ravni osebnih dohodkov praktično skorajda ni in treba je globoko zarezati v akumulacijo.

Toda prav neelastičnost osebnih dohodkov navzdol, v določenih mejah pa tudi navzgor, mora družbeno usmerjanje upoštevati. In če je to korekcija našega sedanjega dohodkovnega sistema, jo je treba opraviti.

Cilji družbenega usmerjanja delitve dohodka

Izhodišče učinkovitega družbenega usmerjanja delitve dohodka mora biti samoupravni družbeni mehanizem, ki bo sposoben zagotoviti stalen družbeni vpliv na delitev. Zakon in družbeni dogovor morata opredeliti enotne, za vse veljavne objektivne kriterije delitve dohodka v delovnih organizacijah, da bodo odpravljene sedanje samovoljne delitvene odločitve posameznih delovnih organizacij.

Pri tem so najpomembnejši naslednji trije cilji:

1. doseči v delovnih organizacijah takšno globalno delitveno razmerje med delom dohodka za osebno potrošnjo in delom dohodka za poslovne sklade, da bo zagotovljena neprestana skrb za razvoj (zaščita akumulacije);

2. doseči takšno strukturo sredstev za osebne dohodke, da bi se postopno odpravile velike razlike v višini osebnih dohodkov med zaposlenimi enakih ali zelo sorodnih strokovnosti in usposobljenosti v različnih delovnih organizacijah;

3. preprečiti poskuse uravnilovke s stimulacijo ustvarjalne sposobnosti in nadpoprečnih učinkov; vsem strokovnim kadrom, ki resnično vplivajo na poslovni uspeh delovne organizacije, zagotoviti torej visoke osebne dohodke ter celo vzpodbujati večje razpone znotraj posameznih organizacij.

Poglejmo si te cilje nekoliko pogloblje.

Ad 1. — Zaščita akumulacije.

Osnutka zakona in družbenega dogovora, o katerih je slovenska skupščina že razpravljala, po mojem dokaj uspešno rešujeta zahtevo za ustreznejše globalno delitveno razmerje v korist akumulacije.

Vsak kolektiv, ki bo v globalu namenil za osebno potrošnjo več sredstev, kot bodo dovoljevali družbeno dogovorjeni okviri, bo moral

določen del svoje akumulacije prispevati v korist družbene akumulacije. Pod osebno potrošnjo pa je treba šteti ne samo osebne dohodke, pač pa tudi vse tiste elemente sklada skupne porabe in elemente stroškov, ki v bistvu pomenijo osebno potrošnjo.

Dilema — ali dograjevanje sistema dohodka ali davek na osebne dohodke, se mi zdi umetno zastavljena. Prav tako so drugotnega pomena razprave o tem, ali gre za odtujevanje sredstev podjetij ali ne. Če kršitev določenih dogovorjenih pravil, pa naj bo izvršena iz kakršnihkoli razlogov, ne bi imela finančnih posledic, noben še tako izpopolnjen sistem družbenega usmerjanja ne more biti učinkovit. Zato se ne strinjam niti s tistimi, ki trdijo, da zakon ne ščiti akumulacije pred pretirano delitvijo za osebno potrošnjo, ampak jo celo sam z davkom zmanjšuje oziroma odtuja, niti s tistimi, ki trdijo, da bomo z davkom sankcionirali nepravilno delitev. Ne vidim razloga, zakaj naj bi družbena skupnost ščitila podjetniško akumulacijo tistih podjetij, ki so se odločila, da jo potrošijo za povečano osebno potrošnjo. Uvedeni davek bi po svoji družbeni vsebini bil le dopolnilni davek na ostanek tistega dela dohodka, ki se usmerja nad družbeno dogovorjenimi okviri v osebno potrošnjo namesto v poslovni sklad. Ali drugače rečeno, to bi bil davek na del dobička v primeru, če ga delovna organizacija namesto za razvoj troši za osebno potrošnjo.

In končno, ali ne bi s takšno obliko davka uresničili tisto načelo diferenciacije, po katerem naj tisti, ki je več dobil, tudi več daje. In če bi po tem zakonu morda zbrali velika sredstva, kot se nekateri bojijo, zakaj ne bi to moglo biti povod za znižanje drugih davčnih obveznosti, ki linearno delujejo. Pri tem mislim na prispevek iz osebnega dohodka iz delovnega razmerja, ki je tipično stroškovni davek in prizadeva zlasti delovno intenzivna podjetja.

Tudi ta davek naj bo torej sestavni del naše ekonomske politike ter ga ne obravnavajmo kot kazen. Dopustimo možnost, da delovna organizacija, ki deli dohodek zunaj družbeno dogovorjenih okvirov, morda vendarle ravna racionalno, ima določene razloge in preprosto pač računa s tem, da bo del svojega dohodka plačala v družbeno akumulacijo. To je vsekakor manj strogo in togo, kot pa če bi obvezali sleherno delovno organizacijo, da sme ravnati samo tako, kot predvideva črka družbenega dogovora, saj bi s tem izključili upoštevane morebitnih posebnih pogojev in specifičnosti.

Ne glede na razloge, ki očitno opravičujejo uvedbo davka, pa je sprejemljiv tudi predlog, po katerem naj bi bila finančna posledica delitve zunaj družbeno dogovorjenih okvirov obveznost odvajanja v sklad skupnih rezerv republike. Če takšna rešitev vsebinsko bolj ustreza razvoju družbenoekonomskih odnosov ter zagotavlja načrtnejšo porabo sredstev za gospodarske naložbe, oziroma manj državno obliko družbene akumulacije, jo je treba podpreti.

Ad 2. — Zmanjšanje razlik osebnih dohodkov enakih ali sorodnih kvalifikacij.

Velike razlike v višini osebnih dohodkov med zaposlenimi enakih ali zelo sorodnih kvalifikacij in strokovnih stopenj so posledica sedanjega dohodkovnega sistema. Čeprav teoretično ni tako zamišljen, je praktično uveljavil pojmovanje, da je samoupravljalška pravica prilastiti si poljubno velik, torej tudi celotni poslovni rezultat. In tako se vrednost točke iz analitičnih ocen delovnih mest v posameznih podjetjih poljubno prilagaja razpoložljivemu dohodku; posledica je rast osebnih dohodkov v enakih razmerjih od nekvalificiranega delavca do direktorja. Pri tem so interna merila, ki jih uporabljajo delovne organizacije, zelo različna. Ponekod uporabljajo kazalce fizičnega obsega proizvodnje, drugod vrednosti realizacije, nadalje različnih izračunov dohodka pa raznih variant izpolnjevanja planskih nalog. Toda tudi takšna zelo različna interna merila se sproti prilagajajo in spreminjajo, če interesi delitve tako zahtevajo.

Tako se ideja samoupravnega združenega dela, ki naj bi postala ekonomsko in materialno prevladujoč družbeni odnos, spreminja v logiko grupno lastniške mentalitete, kjer se samoupravljanje konča na ravni podjetja. Po tem pojmovanju so rezultati, seveda le v dobro poslujočih podjetjih, izključna zasluga kolektiva, navadno še celo vseh zaposlenih v enakem razmerju. Posledice so znane: osebni dohodki v teh organizacijah so znatno višji od dohodkov, ki bi ustrezali kvalifikacijski strukturi. In tako se načelo nagrajevanja po delu, v katerem naj bi večji del individualnega osebnega dohodka predstavljajo plačilo za kvaliteto dela na delovnem mestu, manjši del pa udeležba v poslovnem rezultatu (v resničnem odnosu do individualnega ali grupnega prispevka k temu rezultatu), spreminja v nagrajevanje po dohodku. Pri tem pa je pomembnejša delovna organizacija, v kateri je kdo zaposlen, kot pa delovni prispevek posameznika.

Zato so bolj razumljivi veliki razponi znotraj posameznih organizacij. Mislim, da celo vse bolj prodira spoznanje, da so ti razponi marsikje celo premajhni. Mnogo težje pa je razumeti občutne razlike v osebnih dohodkih enakih ali sorodnih kvalifikacij pri različnih podjetjih, celo na tistih delovnih mestih, ki sicer nimajo posebnega vpliva na poslovni uspeh. Težko je pač pojasniti, zakaj se npr. v različnih delovnih organizacijah razpon za materialnega knjigovodjo giblje v razmerju 1 : 4,5, za administratorja s srednjo šolo v razmerju 1 : 5, snažilke 1 : 3,8, kurirja 1 : 3,5, ali zakaj osebni dohodek nekvalificiranega delavca v eni organizaciji presega osebni dohodek diplomiranega inženirja v drugi. Teh podatkov je veliko na voljo, čeprav jih, žal, statistika ne spremlja, upam pa si trditi, da so mnogo večji politični problem kot pa visoke plače vodilnega osebja, v katere se od časa do časa zaganjamo.

Ad 3. — Visoki osebni dohodki za ustvarjalno sposobnost.

Osnutek družbenega dogovora uvaja pet kategorij stopenj strokovnosti po dejanski kvalifikaciji in ustreznih pet stopenj kalkulativnih osebnih dohodkov.

Razen načelnih srditih ugovorov proti uvedbi kategorije kalkulativnih osebnih dohodkov (o tem bomo govorili pozneje), se pojavljajo nekateri pomisleki, ki bi jih bilo treba upoštevati. Gre predvsem za to, da formalna kvalifikacija ne zajema vseh tistih elementov znanja in sposobnosti, ki so pridobljeni na delovnem mestu, da je v vsakem podjetju nekaj specifičnih delovnih mest, ki zahtevajo posebno obravnavo, da določene nadpovprečne storilnosti in prizadevnosti na nekaterih delovnih mestih ne moremo stimulirati le z večjim deležem v dobičku itd.

Mislim pa, da te pomisleke lahko upoštevamo, tudi če ostanemo pri petih kvalifikacijskih kategorijah. Za to so naslednje možnosti:

— na vsakih sto zaposlenih v delovni organizaciji bi eno delovno mesto priznali zunaj kategorizacije. To bi praktično pomenilo, da za posebne strokovnjake, vodilne kadre in podobno ne veljajo toga načela formalne strokovne izobrazbe,

— toleranco, ki je dovoljena za prekoračevanje obsega sredstev za osebno potrošnjo, preden začne učinkovati davčna lestvica, bi lahko od predlaganih 5 % (glej 4. člen osnutka zakona), povečali na 10 %, vendar z omejitvijo, da je ni mogoče uporabiti za vsa delovna mesta v podjetju. Toleranca naj bi torej ne bila rezerva za dvig poprečja vseh zaposlenih v podjetju, ampak naj bi omogočila večji maneverski prostor za upoštevanje večje ustvarjalnosti na določenih delovnih mestih. Tako bi omogočila večjo notranjo diferenciacijo, če je ta pomembna za uspeh in interes celotnega podjetja,

— tudi kvantifikacijo razpona med najnižjo in najvišjo stopnjo strokovnosti je treba temeljito proučiti. Sedanji v osnutku družbenega dogovora šolski primer razpona 600—1600 dinarjev bi kazalo popraviti, in sicer vzeti kot izhodišče družbeno dogovorjene višine osebni dohodek, ki krije minimum življenjskih stroškov. To bi torej bil družbeno dogovorjeni najnižji osebni dohodek za nekvalificirano delo, ki bi v bistvu odredal spodnjo mejo reprodukcije delovne sile. Vsaka delovna organizacija, torej tudi tista, ki ne dosega ostanka dohodka za dodatno delitev, bi morala zagotoviti te minimalne kalkulatívne osebne dohodke. Družbeni ukrepi sanacije bi se morali začeti že, ko delovna organizacija ne bi bila sposobna izplačati niti tega, ne pa šele takrat, ko je že nastala izguba. Razponi med tako določenim kalkulatívnim osebnim dohodkom za nekvalificirano delo do drugih višjih kvalifikacij se lahko določijo z uporabo ustreznih multiplikatorjev ali pa z določitvijo višine kalkulatívni osebnih dohodkov za posamezne stopnje kvalifikacije. Razmerje med najnižjo in najvišjo strokovnostjo pa bi moralo biti najmanj 1 : 3 ali celo večje, to je stvar politike. Če sedanji najnižji osebni dohodek kot

spodnja meja reprodukcije delovne sile nekako ustreza znesku 800 dinarjev, bi kalkulativni osebni dohodek za kvalifikacijo fakultetne izobrazbe ustrezal znesku 2400 dinarjev. Vse zneske pa bi bilo treba preračunati v bruto postavke, saj hočemo dosledno preiti na sistem bruto osebnih dohodkov.

Odveč je strah, da bi tako postavljeni kalkulativni osebni dohodki vzpodbujali zahteve za povišanje v delovnih organizacijah, ki sedaj ne dosegajo te ravni. Dejanska meja za izplačila je vendarle doseženi dohodek v vsaki posamezni delovni organizaciji, želeno pa je, da bi bila vsaka sposobna zagotoviti vsaj to.

Tudi strahu, da bi tako visoko postavljeni kalkulativni osebni dohodki v tistih organizacijah, ki imajo dovolj dohodka, dopuščali preveč lagodna dodatna izplačila iz ostanka dohodka, ne bi kazalo jemati preveč resno. Od družbenega usmerjanja namreč ni pričakovati radikalnih znižanj osebnih dohodkov niti v tistih organizacijah, za katere danes velja ocena, da pretirano delijo. Glavni namen bo dosežen, če se sedanja avtonomna in nebrzdana rast osebnih dohodkov zavre, umiri; in če torej davčni mehanizem zaradi previsoke delitve za osebno potrošnjo začne v večji meri delovati šele ob nadaljnji rasti osebnih dohodkov. To bi bili realni okviri, v katerih bi družbeno usmerjanje delitve lahko prispevalo k stabilnejšim gibanjem v našem gospodarstvu, saj je pretirana rast osebnih dohodkov pomemben element, ki vpliva na inflacijo stroškov. Treba je tudi dati delovnim organizacijam dovolj časa, da se prilagodijo, izvedejo notranje strukturne premike v korist boljšega nagrajevanja strokovnega dela, odpravijo sedanje linearne delujoče delitvene sisteme itd.

Praktično to torej pomeni, da bi začetne kvantifikacije morali postaviti tako, da bi obveznost plačila davka zajela le manjši del delovnih organizacij. Nadaljnja gibanja pa bodo vsekakor zahtevala ustrezno ukrepanje, vendar pa se ne bi kazalo že vnaprej zavezati, da bodo zneski kalkulativnih osebnih dohodkov vsako leto povečani za odstotek povečanja življenjskih stroškov ali za odstotek povečanja poprečnih osebnih dohodkov. To naj bo stvar tekoče ekonomske politike.

Neustreznost nekaterih kritik

V okviru predlaganega sistema družbenega usmerjanja je doživel največ kritike predlog uvedbe kalkulativnih osebnih dohodkov za pet stopenj dejanske strokovnosti in predlog uvedbe lestvice faktorja stimulacije na stopnjo obračunskega dobička. V teh dveh predlogih vidijo kritiki napad na naš dohodkovni sistem, vrnitev na staro obračunsko plačo in delež na dobičku. S kalkulativnimi osebnimi dohodki naj bi priznali ceno delovne sile, ki je iz našega dohodkovnega sistema že davno izgnana. Pri tem je zanimivo, da npr. katalog osebnih dohodkov nekaterih dejavnosti ali pa sporazum

o minimalnih osebnih dohodkih gradbenih delavcev nista bila predmet takšnih kritik.

Po predlogih nekaterih kritikov naj bi usmerjanje delitve izhajalo iz analitične ocene delovnih mest, sestavljene z družbeno poenotenimi merili. V takšni analitični oceni delovnih mest ne bi bilo treba ocenjevati s ceno delovne sile, pač pa bi bila lahko ovrednotena s točkami. In ko bi bila v delovni organizaciji znana skupna sredstva za osebne dohodke (ta pa so odvisna od doseženega dohodka), bi jih bilo treba le deliti z vsoto točk iz ocene delovnih mest, pa bi dobili vrednost točke. In če bi točke posameznega delavca pomnožili z vrednostjo točke, bi že bili pri osebnem dohodku posameznega delavca.

Ta predlog se prav nič ne razlikuje od dosedanjega sistema, razen v tem, da poziva na sestavo takšnih analitičnih ocen delovnih mest, kjer bi uporabili družbeno poenotena merila ter upoštevali ne le strokovnost, pač pa tudi delovne veščine, odgovornost, pogoje dela itd.

Po moji sodbi ni bistvene razlike, ali se delovna mesta izrazijo v vrednosti ali v točkah ali pa v medsebojnih relacijah, določenih z multiplikatorjem. Nemogoče pa se je sprijazniti s tem, da bi bila cena dela v vsaki delovni organizaciji odvisna le od doseženega dohodka. To bi praktično zopet pomenilo možnost delitve osebnih dohodkov navzgor brez omejitev in bi ohranilo vse tiste razlike, ki jih danes kritiziramo (popolna avtonomnost delovnih organizacij pri določanju razmerij delitve, pretiran delež osebnih dohodkov v dohodku, itd.).

Za učinkovitost in ne nazadnje praktično uporabljivost sistema družbenega usmerjanja je torej bistvena delitev osebnih dohodkov na del, ki pomeni plačilo za delo na delovnem mestu, in na del, ki pomeni delež pri poslovnem rezultatu. Predlagani temelji, na katerih slonita osnutek zakona in družbenega dogovora, so zato po mojem mišljenju edino realni. Ti temelji tudi v skupščinski razpravi nikakor niso bili umaknjeni, zavrženi ali omajani, pa tudi izvršni svet sam, kot predlagatelj, se jim ni odrekel. To seveda ne pomeni, da ne bi bile potrebne dodatne izpopolnitve in izboljšave. Vsak konkreten predlog v tej smeri je še kako zaželen. Tudi v skupščinski razpravi je bilo to poudarjeno.

Predlogi za dopolnitve osnutka zakona in družbenega dogovora

Zakon mora vsebovati vse tiste indikativne norme, ki bodo zagotovile enotni postopek in enotno metodologijo za sklepanje vseh samoupravnih in družbenih dogovorov. Dati mora okvirno definicijo, na katerih načelih izvedena delitev dohodka se smatra za družbeno dogovorjeno. Pri tem ni treba, da vključuje kakršnekoli kvantifikacije razen lestvice finančnih (davčnih) obveznosti, ki nastanejo pri delitvi zunaj družbeno dogovorjenih okvirov.

Razmisliti bi bilo treba, ali naj bi vključili med zakonska načela kriterij najnižje stopnje akumulacije, ki je družbeno še sprejemljiva. Gre za razmerje med sredstvi gospodarske organizacije in akumulacijo. Družbeni dogovor naj bi to najnižjo še sprejemljivo stopnjo akumulacije kvantificiral. Šele ko bi jo dosegla, bi delovna organizacija lahko za osebno potrošnjo delila tisti del dohodka, ki pomeni delež na poslovnem rezultatu.

Tudi načelo o medsebojni odvisnosti stopnje akumulacije (obračunskega dobička) in sredstev za osebno potrošnjo bi sodilo v zakon. To pomeni, da bi vsi samoupravni in družbeni dogovori morali kvantificirati to odvisnost.

Drugi del zakona naj bi vseboval natančno proceduro za sklepanje in potrjevanje samoupravnih in družbenih dogovorov.

Tretji del zakona naj bi zavezal tri partnerje, izvršni svet, republiški svet zveze sindikatov in gospodarsko zbornico, da sklenejo družbeni dogovor, veljaven za vse delovne organizacije. Osnovna elementa družbenega dogovora sta kalkulatívni osebni dohodki za posamezne stopnje dejanske strokovnosti in lestvica faktorja stimulacije, ki opredeljuje delež za osebno potrošnjo v obračunskem dobičku. Sedanji predlog, da bi uvedli pet stopenj kalkulatívni osebni dohodkov po dejanski (torej formalno priznani) strokovnosti, je za družbeni dogovor, ki naj velja za vse, edino sprejemljiv. Pomembna oblika tega je tudi enostavnost, od te pa je pogosto odvisna uspešnost nekega ukrepa.

Povsem nerealno je pričakovati, da bi bilo mogoče s kakršnikoli postopkom poenotiti vse individualne sistemizacije ter analitične ocene delovnih mest, ki so prilagojene pogojem vsake posamezne delovne organizacije in sestavljene po zelo različnih kriterijih, hkrati pa se tudi neprestano spreminjajo in prilagajajo. Za upoštevanje dejanske strokovnosti govori tudi naslednji razlog: izogniti se moramo rešitvam, ki bi kakorkoli vzpodbujale umetno povečevanje kvalifikacij z namenom, da bi si v delovnih organizacijah tako povišali kalkulatívne osebne dohodke in se hkrati izognili plačilu davka. Dejanska kvalifikacija je ednini objektivni kriterij, ki ga je možno tudi preverjati.

Toda res je, da ima dejanska kvalifikacija tudi svoje slabosti; prav tako je res, da bo ob petih stopnjah kalkulatívni osebni dohodkov, še zlasti pa ob eni sami lestvici faktorja stimulacije na obračunski dobiček, težko upoštevati vse specifične pogoje, v katerih poslujejo posamezne grupacije in panoge delovnih organizacij. To bi utegnilo zahtevati preveč izjem, zahtev za korekture, posebne rešitve itd.

Znano je namreč,

— da so npr. med delovno intenzivnimi in kapitalno intenzivnimi podjetji velike razlike v možnosti za pridobivanje dohodka,

— da so pogoji poslovanja podjetij, ki prosto oblikujejo cene, in podjetij, kjer so cene še pod družbeno kontrolo, zelo različni,

— da so pogoji dela v gospodarskih organizacijah zelo različni, zato npr. kvalificiran delavec v eni panogi ni povsem isto kot kvalificiran delavec v drugi,

— da so zaradi tega več ali manj ustaljeni določeni odnosi v višini poprečnih osebnih dohodkov med dejavnostmi in znotraj njih.

Pogoji pridobivanja dohodka v gospodarskih dejavnostih, panogah in grupacijah so torej zelo različni. Zakon pa s tem, ko določa sklenitev družbenega dogovora, veljavnega za vse, ne sme zapreti poti za samoupravno dogovarjanje, ki bo sposobnejše upoštevati specifične pogoje poslovanja znotraj panog ali grupacij. Še več, zakon naj bi takšno samoupravno sporazumevanje vzpodbujal.

Kako to doseči?

1. Družbeni dogovor, sklenjen med izvršnim svetom, sindikatom in gospodarsko zbornico, naj se imenuje *generalni družbeni dogovor*, ki velja in je obvezen za vse, vendar le v primeru, dokler in če ni sklenjen samoupravni sporazum zainteresiranih organizacij v okviru panoge ali grupacije.

2. Delovne organizacije, ki mislijo, da so pogoji njihovega poslovanja iz različnih razlogov tako specifični, da so določila generalnega družbenega dogovora zanje pretežka, imajo torej možnost skleniti *ustrezen samoupravni sporazum*.

3. *Samoupravni sporazum velja, ko ga potrdi skupna komisija treh partnerjev*, ki so sklenili generalni družbeni dogovor. Potrjevanje pomeni oceno, ali je samoupravni sporazum v skladu z zakonom, generalnim družbenim dogovorom in družbeno poenotenimi merili, ali so uporabljeni upravičeni kriteriji za določitev kalkulativnih osebnih dohodkov, upravičena lestvica faktorja stimulacije, ali konkretne delovne organizacije upravičeno sodijo v grupacijo, ki sklepa sporazum, itd.

4. Noben samoupravni sporazum torej ne more izhajati iz individualnih, samovoljnih cehovskih in podobnih kriterijev, pač pa iz *enotne metodologije in poenotenih meril*, kar mora omogočiti medsebojno primerljivost z drugimi samoupravnimi sporazumi in z generalnim družbenim dogovorom.

5. Vsak samoupravni sporazum bi se torej od generalnega družbenega dogovora lahko razlikoval le v dveh glavnih elementih:

a) namesto kalkulativnih osebnih dohodkov za pet osnovnih stopenj strokovnosti bi lahko vseboval *kategorije tipičnih poklicev določene grupacije oziroma panoge in kalkulativne osebne dohodke za te poklice*. Zaradi preglednosti in primerljivosti ne bi smeli v nobenem samoupravnem sporazumu dopustiti več kot okoli 20 kategorij tipičnih poklicev, ker je mnoge poklice možno združiti v sorodne vrednostne skupine. Jasno je, da pri tipičnih poklicih ter njihovi razvrstitvi v vrednostne skupine ne bi več upoštevali samo formalno

izobrazbo, pač pa tudi strokovnost, prakso in izkušnost, pogoje dela, odgovornost in podobno.

Da bi zagotovili čim bolj enotno določanje kalkulativnih osebnih dohodkov za te poklice, ne bi smeli dopustiti večjih razlik od tistih, ki so že sedaj oblikovane med posameznimi panogami, grupacijami in podobno. Umestneje bi jih bilo celo zoževati. Institucija potrjevanja torej ne vnaša samovoljne ocene partnerjev, pač pa obveznost spoštovanja realnih razmerij.

Vsako podjetje in vsaka skupina podjetij, ki sklepa samoupravni sporazum, mora predložiti obračun kalkulativnega sklada osebnih dohodkov, izračunanega tako po generalnem družbenem dogovoru kot po samoupravnem sporazumu. Tudi ta primerjava bo rabila kot element za oceno, ali so v samoupravnem sporazumu spoštovana realna razmerja do drugih dejavnosti.

b) — Tudi *lestvica faktorja stimulacije* bo v samoupravnem sporazumu lahko različna od tiste v generalnem družbenem dogovoru. Njena kvantifikacija bo odvisna od različne organske sestave in različnih pogojev za pridobivanje dohodka.

Ob potrjevanju samoupravnih sporazumov bi morali težiti k čim manjšim razlikam v višini kalkulativnih osebnih dohodkov med poklici sorodnih stopenj, medtem ko bi bile lestvice faktorjev stimulacije lahko mnogo bolj različne, blažje in ostrejšje od tiste v generalnem družbenem dogovoru.

6. Tako zastavljeno družbeno in samoupravno dogovarjanje uspešno zagotavlja sintezo teženj, ki izhajajo iz določil 18. in 19. člena temeljnega zakona o ugotavljanju in delitvi dohodka. Generalni družbeni dogovor, ki bo bolj splošen, ne bo zapiral možnosti za samoupravno dogovarjanje. Omogočil pa bo, kar po sprejetju temeljnega zakona ni uspelo, sporazumevanje po 18. členu, saj bodo delovne organizacije prisiljene, da sklepajo samoupravne sporazume, če bodo določila generalnega družbenega dogovora zanje pretežka, toda ne kakršnekoli samoupravne sporazume, pač pa le takšne, ki bodo spoštovali enotne kriterije in enotno metodologijo.

Za tiste delovne organizacije, ki samoupravnega sporazuma ne bodo sklenile, pa bi bila obvezna določila generalnega družbenega dogovora.

7. Tudi *kršitvam samoupravnih sporazumov morajo slediti finančne sankcije*. Pri tem lahko velja ista lestvica, ki je predvidena v 4. členu osnutka zakona o družbenem usmerjanju delitve. Seveda bodo delovne organizacije, ki so sklenile samoupravni sporazum, plačale davek na tisti del sredstev, izločen za osebno porabo, ki presega vsoto, izračunano po merilih samoupravnega sporazuma.

Pač pa bi v zvezi s tem kazalo upoštevati naslednjo razliko: če bi sprejeli predlog, da se davčna lestvica za generalni družbeni dogovor začne pri 10 %-nem odstopanju, bi bilo potrebno pri samoupravnih sporazumih to toleranco bistveno znižati, morda le na 3 %. Pri generalnem družbenem dogovoru morajo biti tolerance za

odstopanje širše, da omogočijo večji maneverski prostor. Pri samoupravnih sporazumih so lahko znatno manjše, saj bo višina kalkulativnih osebnih dohodkov za poklice in lestvica faktorja stimulacije mnogo bliže konkretni situaciji v delovnih organizacijah.

Ob koncu bi hotel opozoriti še na statistično spremljanje gibanja osebnih dohodkov, ki ga bo nujno potrebno prilagoditi potrebam družbenega in samoupravnega dogovarjanja. Sedanji poprečni osebni dohodki po panogah in grupacijah oziroma po skupinah dejavnosti delovnih organizacij ne omogočajo pravega vpogleda v razlike med osebnimi dohodki po kvalifikacijah in po poklicih, zlasti med sorodnimi poklici v različnih skupinah dejavnosti.

Skupine dejavnosti bo potrebno grupirati tako, kot bodo sklenjeni ustrezni samoupravni sporazumi.

Gibanje osebnih dohodkov bo treba zasledovati po petih stopnjah dejanske strokovnosti, kot jih uvaja generalni družbeni dogovor, in po vrednostnih skupinah poklicev, ki jih bodo uvedli samoupravni sporazumi.

Ob predložitvi periodičnih in zaključnih računov bi delovne organizacije morale izračunati obseg sredstev za osebno potrošnjo, izračunan najprej po merilih generalnega družbenega dogovora, nato po merilih samoupravnega sporazuma in nazadnje dejanski obseg sredstev za osebno potrošnjo. SDK bi bilo treba obvezati, da kontrolira in preverja pravilnost podatkov.

Družbenogeografski vidiki visokošolskega izobraževanja

Preden začnemo obravnavati visokošolsko izobraževanje z družbenogeografskih vidikov, naj se prej seznanimo še z družbenimi funkcijami izobraževalnega sistema. Vsakršno preveč izolirano gledanje na visoko šolstvo v tem sistemu bi bilo napačno in bi lahko pripeljalo do napačnih sklepov.

Družbene funkcije izobraževanja so: reprodukcijska, kulturna, razločevalna, selekcijska, demokratizacijska, ekonomska in družbenopolitična funkcija. Naj jih na kratko označimo. Šole so predvsem institucije, s katerimi se družba reproducira. To nalogo opravljajo zlasti šole prve in druge stopnje ter deloma višje šole, v reprodukcijski proces pa so včlenjene tudi visoke šole. Od teh pričakujemo, da z raziskovalnim in razvojnim delom prodirajo na neznana področja. Visokošolski izobraževalni sistem inducira s tem tudi tehnične in gospodarske spremembe. Hkrati je lahko v pozitivno se razvijajočem šolskem sistemu z uresničitvijo načela enakih izobraževalnih možnosti ustvarjen nujni pogoj za socialne spremembe, ki prinašajo čedalje bolj nadarjenim ljudem iz vseh socialnih slojev boljše, individualnim in družbenim zahtevam ustrezno izobrazbo. V reprodukciji oziroma obnavljanju družbe se izraža tudi kulturna funkcija. Izobraževanje je neločljiv sestavni del nacionalne kulture.

V moderni industrijski družbi, ki je čedalje bolj obrnjena k produktivnosti dela, prihaja do veljave diferencialna funkcija izobraževanja v smislu uvrstitve prebivalstva v določen socialnoekonomski položaj. Merilo delovnih sposobnosti je najprej z izobraževanjem pridobljeno spričevalo. To ne omogoča le prehod z nižje na višjo izobraževalno stopnjo, ampak tudi včlenitev v poklicno dejavnost v vsej njeni hierarhični razčlenitvi. Drugače povedano, osnovna šola odpira nižje položaje, šola druge stopnje srednje in končana visoka šola višje položaje v poklicni hierarhiji. Čeprav z dodatnim izobraževanjem niso izključene kasnejše korekture teh možnosti, ki se kažejo v vertikalni socialni mobilnosti prebivalstva, je treba vendarle poudariti, da so življenjske razmere čedalje bolj določene že z izobraževalnimi pogoji, tj. z doseženo stopnjo izobrazbe. Izobraževalni

sistem ima potemtakem tudi selekcijsko funkcijo. Ta selekcija je lahko socialnega značaja, lahko pa se dogaja po kriteriju delovnih zmogljivosti. V praksi vidimo, da se oba tipa izbire prepletata, pri čemer socialna izbira deluje marsikdaj prikrito in nezavedno. Zato je — ne samo z vidika zagotovitve enakih možnosti izobraževanja, ampak tudi v pogledu izkoriščanja »rezerv nadarjenosti« — ena glavnih nalog prosvetno-političnih prizadevanj v tem, da se selekcijska funkcija izobraževalnega procesa omeji na objektivno in pravično izbiro, ki temelji predvsem na delovnih zmogljivostih in sposobnostih vsakega posameznika.

Izobraževanje kadrov izraža glede na njihovo kasnejšo vlogo v opravljanju poklica ter glede na potrebe gospodarstva in družbenih služb po delovni sili ekonomsko funkcijo izobraževalnega sistema. Zato moramo velik del izdatkov za šolstvo primerjati z gospodarskimi investicijami.

Skupaj z drugimi javnimi službami je izobraževanje eden najbolj pomembnih elementov infrastrukture celotnega narodnega gospodarstva. Zaradi vpliva na skoraj vsa področja družbenega dela moramo šteti izobraževanje in raziskovalno delo za najvažnejšo nalogo vsake družbene skupnosti. V okviru te storitvene (terciarne) funkcije se z naraščajočim družbenim standardom krepi tudi pomen izobraževanja kot priprave posameznikov na razne oblike izkoriščanja podaljšanega prostega časa.

Končno ima izobraževanje še pomembno politično funkcijo. Razvoj demokracije v socialistični družbeni skupnosti je odvisen od razumnosti odločitev vsakega posameznega državljana in s tem od njegove izobrazbe. Izobraževanje v demokratični družbi ni samo pravica, ampak tudi državljanska dolžnost, zato ima tudi splošno družbenopolitično funkcijo, izobraževalna politika pa ima družben značaj. Izobraževalni sistem postane tako eden najvažnejših družbenih podsistemov. Njegovo uvrščanje, povezovanje s kulturnim, gospodarskim in socialnim razvojem družbenih skupnosti prihaja čedalje bolj v zavest vseh odločujočih upravnih in prosvetno-političnih dejavnikov.

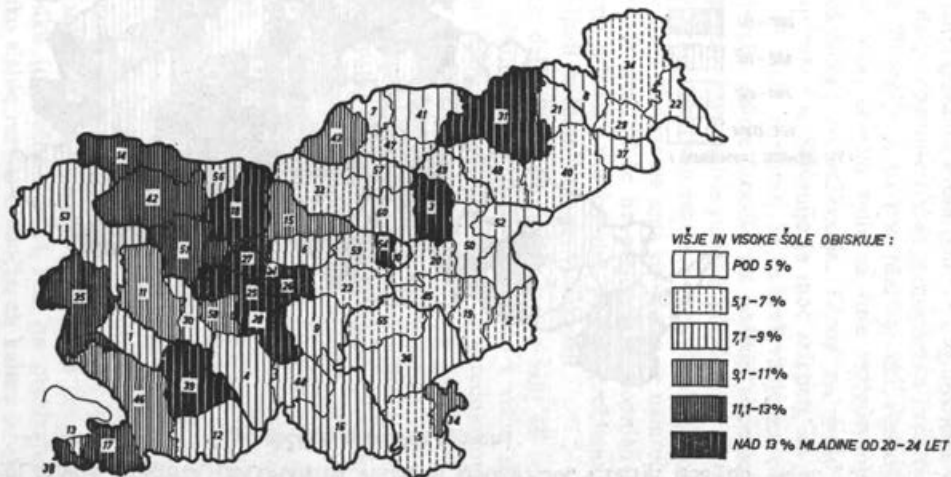
Že iz tega, kar smo doslej povedali, so dokaj očitni nekateri družbenogeografski vidiki vzgoje in izobraževanja. Socialna geografija je izobraževanje celo izločila kot enega izmed šestih glavnih elementov socialnogeografskih procesov (bivanje, delo, oskrba, gibanje, izobraževanje in rekreacija človeka), ki pomagajo razložiti strukturo kulturne pokrajine in izločiti območja z enakimi socialnogeografskimi odnosi. Prav ta prostorski vidik, ki je za geografsko metodo specifičen, pa je dosedanjim raziskavam izobraževanja najbolj manjkal.

Podobno kot osnovne in srednje šole so tudi visoke šole doslej obravnavali kot institucije družbene potrošnje, in sicer predvsem s filozofskimi, sociološkimi, pedagoškimi in psihološkimi instrumenti. Zanimanje za uporabo ekonomskih meril se kljub spoznanju, da

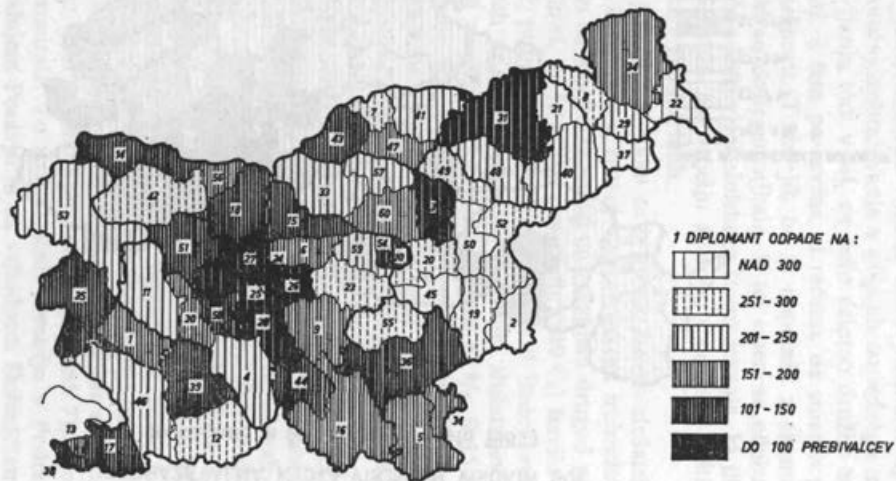
stroški hitro naraščajo in da jih je treba racionalno trošiti, ni posebno povečalo. Razlog za to je deloma pripisati dejstvu, da manjka za izobraževanje podobno kot v drugih sektorjih infrastrukturne družbene potrošnje, neposredna ocena stroškov in dohodkov, deloma pa je to razumljiva posledica dejstva, da na tem področju družbenega dela sploh še niso bile uveljavljene nekatere najbolj nujne ekonomske zakonitosti. Nedvomno bodo imeli družbenoekonomski vidiki v prihodnjih analizah visokošolskega sistema neko prednost. Spodbujal jih bo tudi nov položaj izobraževanja v pogojih doslednega izvajanja načela samoupravljanja tudi v tej, za našo celotno družbo tako pomembni dejavnosti. S tem pa seveda ni rečeno, da smemo pozabiti na družbene razsežnosti. Treba jih bo le dopolniti z ekonomskimi determinantami, ki so doslej manjkale. V tej smeri se odpirajo tudi družbenogeografski vidiki visokošolskega izobraževanja, ki jih bomo razložili v tem referatu na temelju nekaterih raziskav inštituta za geografijo univerze v zadnjih letih.

Če na hitro pogledamo, kako se je gibalo število slušateljev, vidimo, da pri nas kvantitativni razvoj visokošolskega izobraževanja v povojnem obdobju ni mnogo zaostajal za razvojem drugod po svetu. Treba pa je poudariti, da je veliko povečanje (149 %) števila študentov po letu 1952 pripisati predvsem organizaciji izobraževanja na višjih šolah. Če teh ne upoštevamo, se je število slušateljev visokih šol v SR Sloveniji povečalo v istem času le za 57 %. S 15.688 slušatelji, kolikor jih je bilo vpisanih na slovenskih višjih in visokih šolah v študijskem letu 1967/68, smo dosegli izobraževalno kvoto v višini 11,3 % generacije prebivalstva od 20—24 let (SFRJ 5,2 % generacije preb. 19—23 let). Glede na to, da je več kot polovica študentov z osrednjeslovenskega makroregionalnega območja, seveda pretežni del SR Slovenije bolj ali manj zaostaja za tem izobraževalnim indeksom. Med šolskimi regijami (temeljne izobraževalne skupnosti) je najbolj pri vrhu ljubljanska z indeksom 19,0 sledijo pa ji kranjska z 12,4, koprsko-novogoriška z 10,8, mariborska z 9,4, celjska, ravska in novomeška z izobraževalnimi indeksi med 7,3 in 7,9 ter končno murskosoboška šolska regija, kjer znaša ta delež mlade generacije, vključene v proces visokošolskega izobraževanja, samo 5,8 %. Zanimivo je, da so se območja, za katera smo ugotovili zelo nezadovoljivo stanje (izobraževalni indeks pod 7), prostorsko zelo jasno izdiferencirala. To so izključno območja v Podravju, na Savinjskem, v spodnjem Posavju in na vzhodnem Dolenjskem ter se skoraj popolnoma ujemajo z območji, ki imajo, upoštevajoč strukturne elemente sistema izobraževanja kot celote, nerazvito izobraževalno strukturo. To so pokrajine, v katerih je znašal ob zadnjem popisu dežel kmečkega prebivalstva v poprečju nad 43 % (SRS leta 1961 32,7 %), delež zaposlenih v sekundarnih panogah 23,5 % (SRS 31,3 %), delež zaposlenih v storitvenih dejavnostih pa je dosegel v poprečju komaj 14 % (SRS 20 %). Prebivalstvo je v letih 1961 do 1968 s povečanjem +1 do +1,5 % številčno stagniralo (SRS 6,9 %).

IZOBRAŽEVALNA KVOTA VIŠJIH IN VISOKIH ŠOL
(po občinah in šolskih regijah leta 1967)

RELATIVNA GOSTOTA DIPLOMANTOV VIŠJIH IN VISOKIH ŠOL V LETIH 1958-66
(po občinah in šolskih regijah)

Dalje je značilen za območja z nerazvito izobraževalno strukturo tudi nizek narodni dohodek, ki je znašal leta 1967 povprečno 4.926 ND na prebivalca (SRS 7.789 ND). Isto velja za naložbe v šolstvu, ki so desegle to leto samo 101 ND na prebivalca (SRS 198 ND). Nerazvito izobraževalno strukturo ima 21 slovenskih občin, medtem ko je bila zelo nizka izobraževalna kvota pod 7 % ugotovljena v 24 občinah. Očitno je, da jo pogojuje slabša gospodarska razvitost navedenih predelov SR Slovenije in da ima Maribor kot visokošolsko središče za zdaj še dokaj omejen vpliv na širše vključevanje mladine v proces visokošolskega izobraževanja. Glede na gosto naselitev severovzhodne in vzhodne Slovenije je moč sklepati, da je prav tu največ mladine, ki nima možnosti za izobraževanje na višjih in visokih šolah. Selekcija delnje izrazito na podlagi socialno ekonomskega položaja prebivalstva slabše razvitih pokrajin in jo torej lahko označimo kot izrazito negativen rezultat visokošolskega in celotnega sistema izobraževanja. Reševanje tega problema je namreč povezano z odstranitvijo vrste ovir, ki že na predhodnih stopnjah onemogočajo, da bi iz vrst mladega prebivalstva najbolj problematičnih območij prišlo več ljudi za šolanje na najvišji stopnji.

V preostalih delih SR Slovenije je stanje bolj ali manj zadovoljivo. Kar 16 občin ima izobraževalno kvoto v višini slovenskega povprečja ali nad njim. Izrazito ugodna je v osrednjeslovenski makroregiji, in sicer v njenem severnem delu med Ljubljano in Jesenicami. Zunaj tega sklenjenega, močno urbaniziranega območja, v katerem so naše gospodarsko najbolj razvite pokrajine, je moč zaslediti tako visok izobraževalni indeks le še na ožjem vplivnem območju nekaterih mest in močnejših gospodarskih središč: Maribora, Celja, Trbovelj, Postojne, Nove Gorice in Kopra. To ponovno potrjuje že omenjeno ugotovitev o medsebojni odvisnosti kvantitativnih dimenzij visokošolskega izobraževanja in splošne gospodarske razvitosti ter družbenoekonomske usmeritve posameznih območij. V tem primeru gre za pokrajine, kjer delež kmečkega prebivalstva le že izjemoma preseže 20 %, delež zaposlenih v industriji in proizvodni obrti znaša povprečno 37,5 %, v storitvenih dejavnostih pa je že 25 %, kar najbolje odraža njihovo visoko gospodarsko aktivnost. Ta se kaže tudi v 12,4 % povečanju števila prebivalstva ter v več kot enkrat višjem narodnem dohodku (povprečno 10.824 ND na prebivalca), kot ga imajo gospodarsko slabše razvita območja, za katera so značilne neugodne izobraževalne razmere na vseh področjih.

Izobraževalna kvota 7—9 % v tistih občinah, ki so z izjemo treh vse v osrednji in zahodni Sloveniji, nedvomno potrjuje splošne ugotovitve o ugodni izobraževalni strukturi tega dela SR Slovenije v nasprotju s severovzhodnim in vzhodnim delom, kjer je le-ta pretežno neugodna. Preden pa se lotimo ocenjevati ustreznost dosežene kvote prebivalstva, ki ga je zaobseglo visokošolsko izobraževanje, moramo še osvetliti nekatere elemente izobraževalnega procesa na

tej stopnji. V tej zvezi je nedvomno eden najvažnejših število diplomantov višjih in visokih šol.

V obdobju, ko se je število slušateljev višjih in visokih šol povečalo za 149 %, se je dvignilo število diplomantov za 247 %. Samo v letih 1959—1963 se je to število podvojilo. Vendar je treba takoj pojasniti, da je lahko takšno povečanje nastalo predvsem na račun višjih šol. Pri 57 % povečanem vpisu je znašalo namreč povečanje števila diplomantov visokih šol le 105 %. Vidimo torej, da je obenem s povečanjem obsega izobraževanja naraščala tudi učinkovitost visokošolskega izobraževalnega procesa, ki pa še zdaleč ni dosegla zaželenih ravni. Računamo, da polovica do dveh tretjin študentov opusti študij, preden opravi zadnji izpit. Na dlani je, da kaže analiza produkta izobraževalnega procesa, to je diplomantov, nekatere izobraževalne odnose, ki so posledica razlik v regionalni družbenoekonomski strukturi slovenskih pokrajin, mnogo bolj realno kot število vpisanih slušateljev.

Rezultati, s pomočjo katerih smo prišli do zaželenih sklepov, izhajajo iz proučevanja števila diplomantov v 9-letnem obdobju 1958 do 1966. V tem obdobju je diplomiralo na višjih in visokih šolah 13.101 slušateljev (diplomanti iz drugih republik in tujine niso upoštevani). Slušatelji so prišli iz več kot polovice slovenskih krajev. Značilno pri tem je, da je dalo samo pet mest (Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj in Novo mesto) dobro polovico vseh diplomantov, pri čemer je delež Ljubljane skoraj tretjina (32,8 %). Vsa druga mesta, med katera pa nismo šteli tistih, ki jim po vseh kriterijih ni moč pripisati mestnih funkcij, so prispevala še 21,2 % diplomantov. Tako pride na slovensko podeželje, kamor štejemo seveda tudi številna urbanizirana naselja in industrijske kraje, le 27,9 % ali 3.657 diplomantov. Že samo po sebi neugodno razmerje se pokaže za še bolj problematično, če vemo, da je živel leta 1961 na območju mest, iz katerih je kar 9.444 diplomiranih slušateljev višjih in visokih šol, le nekaj nad pol milijona prebivalcev. Izraženo s koeficientom, pride tako v mestih 18,4, na vsem preostalem območju SR Slovenije pa le 3,4 diplomantov na 1000 prebivalcev. Rezultat tega računa je še posebno zaskrbljujoč, če upoštevamo, da so socialnoekonomski procesi urbanizacije posegli pri nas precej globlje v podeželsko strukturo, kot nam to kaže število oziroma delež v mestih živečega prebivalstva. Upravičeno domnevamo, da se je s težjimi študijskimi pogoji v prvih letih po reformi regionalno poreklo slušateljev višjih in visokih šol še poslabšalo, kar je prav v nasprotju z razglašenimi zahtevami in željami. Ob ugotovitvi, da postaja visokošolsko izobraževanje privilegij manjšega števila prebivalstva ter zajema predvsem prebivalstvo prostorsko manj obsežnih mestnih območij, se zdi, da je prenovitev procesa visokošolskega izobraževanja med podeželsko mladino neodložljiva. Ob tem se odpira seveda vrsta kompleksnih vprašanj o nadaljnjem socialnoekonomskem in regionalnem razvoju SR Slovenije. Očitno je namreč, da brez določenih premikov v regionalni družbenoekonom-

ski strukturi tudi ni realno pričakovati spremembe v regionalnem po-reklu slušateljev višjih in visokih šol.

Z ugotovitvijo števila diplomantov, ki prihajajo iz urbanskih centrov in s podeželja, se odpira seveda samo eden izmed vidikov regionalne razporeditve slušateljev, ki z uspešno končanim diplom-skim izpitom zapustijo naše višje in visoke šole in se vključijo kot visoko kvalificirani strokovnjaki v proces družbene reprodukcije. Re-lacija med številom diplomantov in prebivalstvom nam odpira po-sebne vidike izobraževanja na tej stopnji.

V 9-letnem obdobju, ki ga je zajela raziskava, je dala SR Slove-nija v poprečju 1 diplomanta na 121,5 prebivalca. Če izvzamemo ljubljansko regijo, krije z 72,7 preb./1 dipl. daleč spredaj v pozitiv-nem smislu, je v vseh drugih šolskih regijah relativna gostota diplo-mantov višjih in visokih šol bolj ali manj izrazito pod tem poprečjem. Tako pride 1 diplomant v kranjski regiji na 129,3, v mariborski na 128,7 prebivalca, v novogoriški regiji na 162,6, v koprski na 172,4, v novomeški na 173,3, v ravenski na 176,1 in v celjski regiji na 185,1 prebivalca. Najmanjša je relativna gostota v murskosoboški re-giji, kjer pride komaj na vsakih 243,9 prebivalca po 1 diplomant višje in visoke šole. Odvisnost relativne gostote diplomantov od izo-braževalne kvote je zelo izrazita. Odklon je opaziti le pri koprski regiji, kjer je relativna gostota večja, kot bi pričakovali po številu mladine, ki je zajeta v visokošolskem izobraževanju, ter pri maribor-ski regiji, kjer pa je to razmerje ravno nasprotno.

Glede na gornjo ugotovitev smo pričakovali po posameznih re-gijah oziroma pokrajinah podobne razlike, kot smo jih ugotovili že pri analizi izobraževalne kvote. V celoti ima 21 slovenskih občin relativno gostoto (pod 100 preb./1 dipl.), ki bi jo lahko označili za bolj ali manj ugodno. Še izraziteje kot pri izobraževalni kvoti prihaja do izraza tako območje v okviru osrednjeslovenske makroregije, ki ji je priključen še del spodnjega Posavja in vzhodne Dolenjske. Iz tega je videti, da bližina Ljubljane ter obsežna urbanizirana in indu-strijsko razvita območja prispevajo tudi k večji učinkovitosti visoko-šolskega izobraževanja, tako da večje število slušateljev uspešno konča študij na visokih šolah. Podoben pojav je opaziti tudi v Po-dravju, na ožjem in v delu širšega vplivnega območja Maribora, kjer relativne gostote diplomantov še zdaleč ne moremo označiti za ugod-no, se pa vendarle tudi tu že kažejo pozitivni vplivi bližine novega visokošolskega središča na večjo učinkovitost izobraževanja. Glede na relativno gostoto diplomantov nekaterih podravske pokrajin po-temtakem ne bi mogli uvrstiti v kategorijo tistih, kjer je ta izrazito neugodna. Tako se močno skrči območje, ki smo ga glede na višino izobraževalne kvote označili za najbolj problematično. Obsega nam-reč vsega 16 občin. Te so razen v najbolj zaostalih predelih Podravja in Pomurja še v širšem sklenjenem območju vzhodnih delov Savinj-skega, spodnjega Posavja in vzhodne Dolenjske, kjer je največ go-spodarsko slabše razvitih pokrajin. Območja preostalih 23 občin so

dosegla s 151—250 preb./1. dipl. tako relativno gostoto diplomantov, ki glede na njihov prostorski položaj v odnosu do obeh visokošolskih središč ter gospodarsko vitalnih centrov in pokrajin obetajo, da bodo kmalu dosegla vrednosti, ki se sicer kažejo v pokrajinah z razvito izobraževalno strukturo.

Če strnemo ugotovitve o relativni gostoti diplomantov višjih in visokih šol, lahko rečemo, da so opazni premiki, ki delujejo v smeri postopnega odpravljanja največjih razlik med posameznimi pokrajinami in regijami. Res pa je tudi, da ravno ta element izobraževalne strukture kot celote še vedno zelo izrazito poudarja regionalne razlike in zato v dokajšnji meri prispeva k prostorski diferenciaciji območij z različnimi izobraževalnimi razmerami oziroma strukturo. Da je tako, nam končno potrjuje relativna gostota diplomantov glede na generacijo prebivalcev od 20—24 let.

V letih 1958—1966 je diplomiral v SR Sloveniji 1 slušatelj na 9,5 prebivalcev starih 20—24 let. Kakor je bilo pričakovati, je spet pri vrhu ljubljanska šolska regija s koeficientom 5,3. Z relativno gostoto, ki se ne odmika mnogo od slovenskega poprečja, se odlikujejo še kranjska, novogoriška in koprška regija. Med šolskimi regijami vzhodne in severne Slovenije, ki po tem kriteriju zaostajajo za osrednjo in zahodno Slovenijo, je nekoliko v ospredju le mariborska regija s koeficientom 11. Najmanj diplomantov pa je dala v 9-letnem obdobju murskosoboška regija, le po enega na vsakih 21 prebivalcev starostne grupe od 20—24 let. Iz povedanega lahko razberemo, da se proces visokošolskega izobraževanja med mladino osrednjeslovenske makroregije, Primorske in deloma osrednjega Podravja uspešno izboljšuje in da so, kot je pokazala kompleksna ocena regionalne strukture izobraževanja, rezultati izobraževalnih procesov v ljubljanski, kranjski, novogoriški in koprski regiji precej ugodnejši kot v drugih regijah.

Analiza izobraževalne kvote višjih in visokih šol ter relativne gostote diplomantov teh šol nam je dala tako že precej elementov za izločitev območij z enakimi izobraževalnimi razmerami ter nakazala njihovo odvisnost od določenih komponent družbenoekonomske strukture SR Slovenije. Omenili smo tudi že selekcijo pri vključevanju mladine v izobraževalni proces višjih in visokih šol, in sicer po obstoječih socialno-ekonomskih razmerah. V tej smeri nam analiza socialnega porekla slušateljev lahko da marsikatero dopolnilno razlago k ugotovljenim razmerjem prebivalstva do izobraževanja na višjih in visokih šolah.

Po ugotovitvah analize, ki je zasnovana na istem gradivu kot prejšnja, je bilo 13,1 % diplomantov kmečkega porekla, 9,8 % iz delavskih družin, 5,1 % iz obrtniških družin, nato sledi zelo obsežna kategorija 49,8 % diplomantov iz družin uslužbencev ter končno 22,2 % diplomantov iz preostalih poklicnih kategorij (upokojenci, gošpodinje idr.)

Če si najprej ogledamo diplomante kmečkega porekla, vidimo, da je njihov delež sorazmerno visok. Glede na regionalne razlike je ponavadi v regijah, kjer ima pomembnejšo vlogo agrarno gospodarstvo, ta precej višji od slovenskega poprečja. Tako je v murskosoboški regiji 31 %, v novomeški 26,8 %, v koprsko-novogoriški 21 % in v ravenski 17,5 % diplomantov kmečkega porekla. Nekoliko preseneča nizek delež (16,3 %) v celjski regiji, ki ima še vedno visok odstotek kmečkega prebivalstva. Nasprotno pa je v koprski regiji, kjer število kmečkega prebivalstva ne presega slovenskega poprečja, ta delež razmeroma zelo visok. To pomeni, da število diplomantov kmečkega porekla ni povsod v sorazmerju s preostalim deležem kmečkega življenja, kar kaže na različne možnosti, ki jih ima kmečka mladina pri vključevanju v izobraževalni proces na višjih in visokih šolah. Če so dale izrazito agrarne občine, kot so npr. Gornja Radgona, Ljutomer, Ptuj, Šmarje pri Jelšah in Krško, v poprečju prav toliko diplomantov kmečkega porekla (20—30 %) kot nekatere dokaj bolj deagrarizirane občine, npr. Ljubljana Vič-Rudnik, Škofja Loka, Tolmin, Nova Gorica, Ajdovščina, Postojna in Koper, je to seveda zanesljivo znamenje socialnoekonomskih ovir, ki preprečujejo večjemu številu kmečke mladine naših agrarnih pokrajin, da bi si pridobila višjo ali visoko izobrazbo.

Glede na večji delež delavskega prebivalstva pomeni 9,8 % diplomantov iz delavskih družin, da je ta socialna grupa prebivalstva na tem področju še bolj zapostavljena kot kmečka. Za negativno moramo šteti tudi dejstvo, da so kljub znanim razlikam v stopnji urbanizacije in industrializacije posameznih regionalnih območij SR Slovenije med šolskimi regijami dokaj majhne razlike, kar zadeva delež diplomantov iz delavskih družin. Ta je s 16,9 % najvišji v ravenski regiji, najnižji pa s 5,6 oziroma 6,8 % v murskosoboški in novomeški regiji, ki imata resda tudi največja deleža diplomantov iz kmečkih družin. Vsekakor najbolj značilen primer nesorazmerja med socialnoekonomsko strukturo prebivalstva in ugotovljenim deležem diplomantov iz delavskih družin je ljubljanska regija. V tej je namreč diplomiral v obdobju, ki ga obravnavamo, popolnoma enak odstotek študentov kmečkega in delavskega socialnega izvora, kar pomeni, da je delavska mladina močno industrializiranih obmestnih delov Ljubljane le v zelo majhnem številu deležna visokošolskega izobraževanja. Lep primer take pokrajine je kamniško-bistriška ravnina, kjer delež diplomantov iz delavskih družin ni nič višji kot na primer v številnih bolj agrarnih pokrajinah savinjskega območja in Podravja. V tem je tudi razlaga za njeno bolj ali manj vsestransko neugodno izobraževalno strukturo. Nasprotno pa opazujemo v agrarnih pokrajinah med diplomanti premajhen delež kmečke mladine. Tako je na primer v mariborski regiji, ki ima razsežno agrarno zaledje, ta delež le 10,3 %, v močno deagrarizirani ljubljanski regiji pa 8,4 %, kar ni toliko manj.

Ni se nam treba še dalje spuščati v raziskavo socialnih kategorij diplomantov, saj nam že teh nekaj navedb pove, da socialna struktura prebivalstva močno vpliva na kvantiteto in kvaliteto izobraževalnega procesa na visoki stopnji. Naša prizadevanja na tem področju izobraževanja bi zato morali usmeriti v to, da se poveča število slušateljev iz kmečkih družin v regijah, kjer so deleži kmečkega prebivalstva pomembnejši. Delež visokošolskega izobraževanja med mladino delavskega porekla pa bi bilo treba še naprej večati predvsem v ravenski, ljubljanski, kranjski in koprski regiji. S tem bomo ne le zmanjševali neupravičeno velika nesorazmerja v strukturi diplomantov različnih socialnih kategorij, ampak bomo postopno odpravljali tudi velike razlike med mesti in podeželjem, ki je v tej ali drugi obliki čedalje bolj soočeno z zahtevami, ki jih postavlja predenj mestni način življenja. Temu se bo podeželsko prebivalstvo lahko prilagojevalo le, če mu bodo odprte vse poti izobraževanja, od osnovne do visoke šole. Tako bomo tudi uspešneje odpravljali pregreje med razvitimi in manj razvitimi območji in dosegli bolj skladen razvoj slovenskega prostora. S tem pa zadenemo na načela racionalnega gospodarjenja, ki nas pripeljejo k zadnjemu ekonomsko zastavljenemu vprašanju, ki se ga nameravamo dotakniti, to je k vprašanju ustreznosti ali neustreznosti nadaljnega povečevanja izobraževalne kvote višjih in visokih šol na sedanjí stopnji gospodarskega razvoja.

Tako kot proučevanje odnosov med stroški izobraževanja, narodnim dohodkom in gospodarsko rastjo bi lahko šteli za enega najbolj pomembnih makroekonomskih dejavnikov, ki jih moramo upoštevati pri nadaljnem izpopolnjevanju visokošolskega sistema, tudi odvisnost števila študentov od gospodarske rasti in narodnega dohodka. Za tem širšim družbenoekonomskim vidikom je seveda še vrsta mikroekonomskih dejavnikov, ki se jih pri nas še nismo dotaknili. Tako se bodo morali ekonomisti, na primer, lotiti dela, da izračunajo optimalne naložbe za visokošolsko izobraževanje ter njihovo delitev znotraj sistema. Pri tem moramo upoštevati, da višjih in visokih šol sicer ne moremo obravnavati kot gospodarska podjetja, da pa bomo od njih čedalje bolj zahtevali, da dvigajo kvaliteto in kvantiteto izobraževanja in hkrati z racionalizacijo znižujejo njegove stroške. Sicer je morda dvomljivo, ali je racionalizacija možna tudi na tem področju in ali ima tudi racionalizacija gospodarski pomen. Toda poleg izboljšave vsebine in metod posredovanja, kar velja enako za vse izobraževalne stopnje, bi prav proučitev nekaterih mikroekonomskih dejavnikov pokazala poti za racionalizacijo in s tem tudi povečanje učinkovitosti. Med take dejavnike sodi v prvi vrsti spremljanje poteka študija (trajanje, podaljševanje oziroma ponavljanje, osip, notranja mobilnost pri prestopanju z ene na drugo smer študija, prisotnost na predavanjih, izkoriščenost osebja ter opreme in prostorov, razmerje med vloženimi sredstvi in doseženim učinkom idr.) s čisto ekonomskih vidikov. Rezul-

tati morajo potem rabiti kot instrument prosvetno-političnih odločitev in ukrepov za zviševanje števila diplomantov pri obstoječih možnostih in potrebah. S tem hočemo reči, da smo dosedanje uspehe in neuspehe visokošolskega izobraževanja ocenjevali vse preveč zgolj po številu slušateljev, premalo pa smo posvetili pozornost kvaliteti, ki je temeljno načelo izobraževanja na tej stopnji, ter učinkovitosti procesa. Lahko rečemo, da je bil dosednji razvoj v tem smislu dokaj ekstenziven in je zato nujno potrebno uvesti v širšem obsegu ekonomska načela v izvajanje te dejavnosti. Predvsem pa naj bi bila odslej v ospredju skrb za zboljšanje kvalitete in učinkovitosti pred nadaljnjim ekstenzivnim širjenjem kvantitete. Spodnja mednarodna primerjava naj bi nas o tem vsaj delno prepričala.

Ko švicarski ekonomist Kneschaurek ocenjuje razvoj visokega šolstva v Švici, poudarja potrebo po uskladitvi števila študentov z gospodarsko rastjo. V ta namen je primerjal izobraževalno kvoto prebivalstva v starosti od 20—29 let na visokih šolah (izbira generacije med 20 in 29. letom utemeljuje s tem, da je v Švici tretjina študentov starih nad 25 let) in nacionalni dohodek za več držav z različno stopnjo gospodarske razvitosti. Tako je ugotovil, da se gibljejo indeksi izobraževalne kvote za države z narodnim dohodkom pod 500 dolarjev na prebivalca (podatki so za leto 1960) med 1 in 2 % (npr. Turčija, Španija, Grčija), z narodnim dohodkom od 500 do 1000 dolarjev med 2 in 3 % (npr. Avstrija, Italija), z narodnim dohodkom od 1000 do 1500 dolarjev med 3 in 4 % (npr. Zah. Nemčija, Francija, Velika Britanija, Švedska). Kategorija za sebe v tej normalni krivulji vzpona izobraževalne kvote so po njegovih ugotovitvah države z več kot 2000 dolarji narodnega dohodka na prebivalca (npr. ZDA z indeksom 6,5 %). Seveda pa so tudi izjeme, ki se ne ujemajo s temi, za države z določeno stopnjo gospodarske razvitosti značilnimi vrednostmi. Tako je imela npr. ZSSR z narodnim dohodkom pod 1000 dolarjev izobraževalni indeks 5,5. Med te izjeme se v pozitivnem smislu uvršča tudi SR Slovenija. Upoštevajoč samo slušatelje visokih šol, ko je bil razvoj višjega šolstva leta 1960 šele na začetku, je imela SR Slovenija v času, ko je bil njen narodni dohodek pod 500 dolarjev na prebivalca, izobraževalno kvoto 3,5. S tem se je SR Slovenija torej že pred desetimi leti uvrstila na tem področju med gospodarsko najbolj razvite evropske države. Kljub stagnaciji števila slušateljev visokih šol se je zaradi ekspanzije višjega šolstva povzpela ta indeks do leta 1967 na 5,6 %. To pa pomeni, da je SR Slovenija, katere narodni dohodek je po zadnjih podatkih resda že presegel 1000 dolarjev, še vedno obdržala stik z najbolj razvitimi državami, ne glede na to, da se je tudi v teh visokošolsko izobraževanje izredno razmahnilo.

Glede na gornjo primerjavo, ki je za SR Slovenijo izrazito ugodna, res ne bi mogli trditi, da je za veliko neučinkovitost izobraževanja na visokih šolah, za neustrezni delež zaposlenih z visoko ali

višjo izobrazbo ter za druge pereče probleme, ki se pojavljajo občasno, krivo zapostavljanje visokega šolstva in premajhne naložbe v to panogo družbene potrošnje. Vzroke za težave in neuspehe je iskati drugje. Prav gotovo je eden glavnih v tem, da smo, kot že rečeno, na račun kvalitete razvijali predvsem kvantiteto. Ne bi pa mogli reči, da je velik osip na naših višjih in predvsem visokih šolah pripisati samo kvalitetnemu izboru. Po tej strani se seveda naša visoka izobraževalna kvota kaže v precej temnejši luči. Študijski uspehi na visokih šolah drugih držav so sicer tudi precej slabši kot na primarnih in sekundarnih šolah, toda vsekakor precej boljši — po nekih ocenah med 50 in 75 % — kot pri nas in je zato izobraževalni proces učinkovitejši, kot bi to lahko sklepali na podlagi primerjave števila mladine, ki je zaobsežena v tem procesu. Nedvomno izhaja iz tega sklep, da bi vsako nadaljnje povečanje števila študentov brez ustreznih ukrepov, da bi se izboljšala kvaliteta, kamor sodi kot pomemben element tudi bistveno izboljšanje študijskih uspehov, pripeljale prej k stagnaciji kakor pa k napredku našega višjega in visokega šolstva ter izobraževalnega sistema kot celote.

Ob koncu naj še enkrat poudarimo, da problematike visokošolskega izobraževanja ni mogoče obravnavati popolnoma ločeno od osnovnega in srednjega šolstva. Nasprotno, dosledna uresničitev enotnega vzgojnoizobraževalnega sistema zahteva sistematično graditev ene izobraževalne stopnje na drugi, da bi se kolikor mogoče zmanjšale njegove izgube, da bi se izboljšala kvaliteta in da bi bila v procesu izobraževanja udeležena mladina usmerjena k praviim poklicnim odločitvam.

V tako pojmovanem izobraževalnem sistemu se prične skrb za srednje ter višje in visoko šolstvo že pri osnovnošolskem izobraževanju. Nikakor ne smemo biti zadovoljni samo s tem, da smo praktično vso mladino od 7.—14. leta vključili v proces izobraževanja, ko pa vemo, da jo konča v rednem roku le 63,5 % (popreček v letih 1963—68) in v podaljšanem roku še z učnim uspehom, ki je za nekaj odstotkov višji. Prevelike regionalne razlike v kvoti uspešnosti — od 67,5 % v ljubljanski do 52,8 % v novomeški šolski regiji — so že na tej stopnji eden pglavitnih virov ugotovljene regionalne diferenciacije visokošolske izobraževalne strukture. Če upoštevamo, da v nadarjenosti prebivalstva oziroma učnih zmogljivostih učencev ni bistvenih razlik po regijah, so velika nihanja v relativni gostoti absolventov osnovnih šol med posameznimi pokrajinami popolnoma neupravičena ter pogojena v njihovi družbenoekonomski strukturi in demografskih posledicah gospodarskega razvoja. Odprava teh gostotnih razlik, povezava z reševanjem dokaj širokega kompleksa vprašanj in nalog, bi zato pomenila ne le večji izkoristek »rezerv nadarjenosti« (po neki oceni že 20—30 % umsko nadporečno sposobnih učencev dosega v osnovni šoli tako slabe uspehe, da jim je kasneje zaprta pot za nadaljevanje izobraževanja), ampak tudi povečan vpis na šole druge stopnje. Ta po zadnjih podatkih ne

dosega niti 60 % otrok, ki izpolnijo 8-letno šolsko obveznost. Zajetje teh »rezerv« je tem bolj nujno, ker se bodo v naslednjih desetih letih zaradi zmanjšanega naravnega prirastka prebivalstva šolale na tej stopnji številčno šibkejše generacije otrok, kar bi pri ohranjanju sedanjega stanja v osnovnem šolstvu povzročilo tudi stagnacijo izobraževalne kvote na srednjih šolah. S pozitivnim učinkovanjem, če bi vsi družbeni dejavniki pozitivno vplivali na to, da se odpravijo vzroki, ki nekako v polovici vseh slovenskih občin, merjeno po učnih uspehih in relativni gostoti učencev osnovnih šol, preprečujejo boljše rezultate izobraževanja, bi vsako leto povečali število potencialnih kandidatov za šolanje na drugi stopnji za nekaj tisoč. V sklop teh prizadevanj spada med drugim zlasti skrb in podpora otrokom iz kmečkih, delavskih in mešanih delavsko-kmečkih družin. Ti pogosto zaradi neurejenih domačih razmer ne morejo uspešno končati osnovne šole. S tem bi že na tej stopnji odpravljali negativne učinke socialne selekcije, ki prihaja na naslednjih izobraževalnih stopnjah še bolj do veljave.

Izrednega pomena tudi z vidika višjih in visokih šol pa je seveda izobraževanje na šolah druge stopnje. Čeprav v prihodnjih letih pri vpisu ni pričakovati povečanega pritiska na te šole, so prav zato nujni kvalitativni ukrepi na tem področju izobraževanja. Predvsem naj bi bili učenci že pri prehodu iz osnovne v srednjo šolo čim bolje pripravljeni na poklicno odločitev, saj kar tri četrtine učencev nadaljuje izobraževanje na strokovnih šolah. Njihovo večjo učinkovitost bi lahko dosegli s koncentracijo pouka v manjšem številu osnovnih poklicnih skupin, ki bi dajale širše koncipirano (kot je bila doslej) osnovno, splošno in praktično izobrazbo. Ta tendenca, ki bi morala zajeti tudi gimnazije, katerim je treba dati več tehničnega znanja in poznavanja proizvodnih procesov, se v šolstvu nekaterih drugih držav že uveljavlja, zasledimo pa jo tudi v nekaterih stališčih naših družbenih organov. Korist takih prizadevanj bi bila večstranska: poenostavljena organizacija in zmanjšani stroški, olajšanje prehodov z ene v drugo smer oziroma tip šole v primeru napačne poklicne odločitve, omilitev navala na nekatere smeri srednjih šol, dvig izobraževalne kvote in števila absolventov ter zagotovitev najbolj ustreznega kadra za študij na višjih in visokih šolah. Vse to bi seveda precej izboljšalo kvaliteto srednješolskega sistema ter mu dalo še bolj izrazito funkcijo povezujočega člena v procesu izobraževanja od najnižje do najvišje stopnje in vse odlike enotnega in skladno utripajočega infrastrukturnega organizma.

V navedeni smeri kvalitativnih sprememb bi bila izvedljiva tudi racionalizacija omrežja drugostopenjskih šol, kar ne bi pomenilo zmanjšanja obstoječih kapacitet, ampak njihovo ustrezno novo razporeditev. Za to pa bi potrebovali seveda veliko podatkov o procesu izobraževanja na tej stopnji. Žal pa so ravno za srednje šole podatki najbolj pomanjkljivi. Tako lahko le na podlagi znanih ugotovitev za osnovno šolstvo in iz nekaterih tujih raziskav sklepamo, da je ta pro-

ces glede na splošno gospodarsko razvitost in družbenoekonomsko usmeritev eden najbolj odločujočih dejavnikov regionalne izobraževalne strukture in s tem tudi izobraževalnih razmer na področju višjega in visokega šolstva. Pri tem velja zlasti upoštevati, da segajo odločitve staršev o nadaljevalnem izobraževanju njihovih otrok še globlje v socialnoekonomsko vzročno področje in so močnejše pogojene tudi v nekaterih geografskih dejavnikih.

Glede na koncentracijo drugostopenjskih šol in njihovih kapacitet v osrednjem razvojnem ogroddu SR Slovenije ima prebivalstvo stagnacijskih in manj razvitih območij že zato dokaj omejene možnosti za nadaljevanje izobraževanja. Elementi, ki lahko omilijo ali še okrepijo ta negativni dejavnik, so: vprašanje dostopnosti šolskih središč (oddaljenost, prometna povezava, stroški prevoza), razpoložljive internatske kapacitete, možnost izbire med različnimi smermi nadaljevalnega izobraževanja, obseg denarne pomoči učencem, možnosti zaposlitve, značilnosti selitvene mobilnosti prebivalstva, priložnosti za vzpon v socialnoekonomskem položaju prebivalstva itd. Vse te in še druge informacije bodo morali imeti na razpolago odločujoči forumi, ko bodo razpravljali o lokaciji, izobraževalni stopnji, smeri in kapacitetah šol druge stopnje. To je posebno važno zato, ker se z naraščajočim narodnim dohodkom večja popraševanje po nadaljevalnem izobraževanju, večajo njegovi stroški in se kažejo zahteve po večji sposobnosti prilagojevanja šolskega sistema elastičnosti popraševanja. Med to popraševanje sodi seveda tudi vzgoja tako po številu kot kvaliteti ustreznega kadra za študij na višjih in visokih šolah.

Reševanje tako širokega kompleksa vprašanj sili k razmišljanju o strategiji raziskovalnega dela na tem področju. To tem bolj, ker pomanjkanje podatkov narekuje razmeroma drage specialne raziskave, ki rabijo najprej le za ustvarjanje primerne statistične gradiva. Vsekakor bi bila potrebna večja integracija tega dela, kajti posamezne stroke lahko prispevajo le delne rešitve. Prispevek geografije v takem interdisciplinarnem delu je predvsem v posredovanju informacij o prostorskih vidikih izobraževalnih elementov in procesov. Brez teh ni mogoča priprava znanstveno utemeljenih predlogov, na katerih bi morali nujno sloneti vsi prihodnji reformni posegi v obstoječi šolski sistem.

Premiki v socialni strukturi članstva Zveze komunistov Slovenije*

Za družbeni razvoj Slovenije v zadnjih petindvajsetih letih sta značilna intenziviran *proces industrializacije in urbanizacije* ter razkrajanje klasičnih razrednih družbenih struktur. V tem obdobju dobijo družbene institucije nov socialni pečat, odnos posameznikov oziroma skupin do produkcijskih sredstev kot merilo razredne diferenciranosti pa izgubi klasični pomen. Komunistično partijo Slovenije kot spodbujajočo silo takšnega družbenega razvoja vsi ti procesi prežemajo in preobražajo; iz prvotne, omejene kadrovsko-revolucionarne politične partije se preoblikuje v Zvezo komunistov, v široko in na *razčlenjeno družbo oprto idejno-politično silo*. To se še posebej kaže v hitrem preobražanju in razširjanju njenih socialnih temeljev; glede na vlogo in pomen, ki ju ima organizacija komunistov v posameznem obdobju, ter glede na vlogo, ki jo v tem razvoju imajo posamezni socialni sloji¹, se namreč spreminja intenzivnost njihovega deleža (članstva) in dejavnosti v njej.

Preobražanje socialne strukture članstva poteka pod vplivom sprememb v socialni strukturi slovenske družbe; v njej se večja delež in vpliv tistih socialnih slojev, ki imajo v svojih rokah *večjo ekonomsko, socialno in politično moč* oziroma katerih interese organizacija v večji meri uresničuje; hkrati pa se z razvojem družbe in njeno intenzivnejšo demokratizacijo političnega in ekonomskega življenja v Zvezi komunistov večja delež in krepi dejavnost tistih socialnih slojev, ki glede na znanje, oprto na izkušnjo v družbenem delu, tak družbeno razvojni *cilj zavestno sprejemajo* in k njegovi uresničitvi največ prispevajo. V organizaciji je torej zelo čutiti diferenciacijske procese, ki jih le delno odkrivata tudi evidenca in socialna statistika, mnogo neposredne in relevantno pa jih izražajo idejni procesi in

* Ta sestavek predstavlja opisni del širše študije problema socialne strukture članstva Zveze komunistov, ki jo avtor namerava pripraviti.

¹ Glej: N. Toš-P. Klinar, »Strukturalne spremembe v slovenski družbi«, »Teorija in praksa«, 4/1969.

akcije same. In šele to omogoča pozitivno ali negativno vrednotenje teženj posameznih socialnih slojev in razlogov za njihovo sodelovanje v idejno-političnem delovanju Zveze komunistov v družbi.

Uvajanje reorganizacije Zveze komunistov popolnoma določno opredeli zahtevo po poglobljeni raziskavi socialne strukture družbe in sprememb ter smeri spreminjanj v njej, še posebej pa seveda nakazuje potrebo po nenehnem proučevanju socialnih temeljev (baze) in sprememb v strukturi članstva organizacije. Narava in pomembnost sprememb, do katerih je prišlo v preteklem obdobju, ter spremenjanj, ki so prisotna in se kažejo v obravnavanem obdobju, terjata namreč poglobljeno analizo, preverjanje dosedanjih pogledov in prenovitev izhodišč za usmerjanje nadaljnjega družbenega razvoja. Le tako namreč lahko Zveza komunistov uveljavi svojo vlogo v družbi.

Pomen in globlje analitične možnosti razprave o tem problemu so omejeni. Po eni strani je temu vzrok teoretična nedognanost narave in intenzivnosti razmerij med družbeno strukturo in socialno strukturo Zveze komunistov, po drugi strani pa zastrtost empirične podobe, neraziskanost pojavov v družbeni strukturi in poenostavljeno prakticistično evidentiranje informacij o socialni strukturi članstva Zveze komunistov. Vendar pa možnosti niso čisto omejene. Rezultati raziskav, opravljenih v zadnjih letih kažejo, da na zavest in ravnanje komunistov čedalje močnejše vplivajo njihove osebne izkušnje na delovnem mestu in v delovni organizaciji. Čedalje pomembnejši in neposreden vir motivacij komunistov za njihovo napredno družbeno delovanje postajata njihov položaj v družbi in mreža osebnih, skupinskih in družbenih procesov². Raziskave tudi kažejo, da so mnoge razlike v pogledih in akciji komunistov odvisne od njihove izobrazbe oizroma kvalifikacije, njihovega položaja na delovnem mestu, starosti ter drugih osebnostnih in skupinskih značilnosti. Vendar ti rezultati v nobenem primeru ne razkrivajo preproste mehanične odvisnosti: socialne determinante zavesti in smeri ter intenzivnosti delovanja torej niso konstantne, nespremenljive, temveč so odvisne od tega, koliko so »objektivne« družbene in individualne razmere prežete s hotenjem in subjektivno akcijo. Čeprav so možnosti, ki jih imamo, omejene,³ pa vendarle lahko opravimo ne-

² Vinko Trček, »Evolucija stališč komunistov...«, poročilo iz raziskave, Višoka šola za politične vede v Ljubljani.

³ Dostopne uradne evidence o članih Zveze komunistov vsebujejo nekaj uporabnih indikacij, čeprav njihova opredelitev in raba ni dovolj dosledna. Evidenca namreč zapisuje število članov ter njihovo sestavo glede na starost, spol, izobrazbo, področje dela, staž, vrste organizacij — po letih; poleg tega zaznamuje »gibanje članstva«: dotok in odtok glede na iste znake. Podatki iz uradne evidence Zveze komunistov nam torej vendarle omogočajo vpogled, čeprav le površinski, v dogajanje v socialni strukturi članstva. Očitno pa nam manjkajo intenzivne informacije, ki so lahko le rezultat sistematičnega raziskovanja procesov v družbi in Zvezi komunistov in ki bi omogočile razjasniti njihovo medsebojno povezanost in vzročnost. V tem pogledu so bili v preteklem obdobju narejeni šele prvi koraki.

katere primerjave in nanizamo domneve o tem, koliko je Zvezi komunistov v preteklem obdobju uspelo pritegniti k razvoju obrnjenih človeških potencialov.

1. Naraščanje in stagnacija števila članov ZKS

Število članov KPS oziroma ZKS se je v povojnih letih hitro večalo vse do leta 1961, ko je doseglo vrh z 71.408 člani, nato pa je nihalo in se močnejše zmanjšalo v letih 1966 in 1967. Gibanje števila članov kaže razpredelnica 1.

Število članov ZKS v razdobju 1945—1969

Leto	Število članov	Indeks
1946	12.007	1,00
1947	24.086	1,99
1948	38.635	3,20
1949	43.672	3,62
1950	48.673	4,03
1951	52.525	4,35
1952	54.809	4,54
1953	52.363	4,34
1954	48.903	4,05
1955	48.613	4,03
1956	47.637	3,94
1957	50.306	4,17
1958	53.786	4,45
1959	64.943	5,38
1960	69.642	5,77
1961	71.408	5,91
1962	69.769	5,78
1963	70.084	5,80
1964	71.104	5,89
1965	71.128	5,89
1966	69.475	5,75
1967	67.086	5,55
1968	68.843	5,73
1969	68.187	5,68

Intenzivno večanje števila članov je še posebej opazno v prvih povojnih letih, ko se KP iz sorazmerno zaprte kadrovske-revolucionarne partije razmahne v množično revolucionarno organizacijo. Najintenzivnejši je dotok v organizacijo v letih 1947 in 1948, ko se število članov iz leta v leto skoraj podvoji; drug pomembnejši vzgon v večanju števila članstva opazimo v letih 1957—1961, med obema obdobjema in v zadnjih letih pa je očitna stagnacija oziroma nazadovanje števila članstva.

V razpredelnici 1 prikazana podoba pa le deloma pojasni notranje premike, saj kaže le bruto razlike, ki so rezultat razmerja med dotokom in odtokom iz organizacije. Medtem ko je dotok v prvih povojnih letih izredno močan, sorazmerno močan pa tudi od-

tok (izključitve), se dotok in odtok članov (izstopi) v zadnjih sedmih letih močno umirita in bistveno zmanjšata. Če primerjamo podatke za Slovenijo in Jugoslavijo, vidimo, da se ta proces umiri na relativno nižji stopnji in nekaj let prej v Sloveniji kot v Jugoslaviji. Gledano v celoti, vplivajo na večanje števila članov bistveno slovenski in jugoslovanski kongresi, ki so bili običajno mejniki intenzivnejših kampanj za sprejemanje in izhodišča za preusmerjanja v delovanju organizacije. Le ob III. kongresu ZKS leta 1954 se izjemoma zmanjša število članov.

Večanja oziroma stagnacije števila članstva pa seveda ne smemo opazovati ločeno od celotnega družbenopolitičnega dogajanja. Razmere v mednarodnem delavskem gibanju, še posebej pa naše družbenoekonomske razmere, namreč bistveno pogojujejo ta tok. Odprava prvotne oblastniške vloge partije, oblikovanje in uveljavljanje koncepta samoupravnne socialistične demokracije in koncepta »Zveze komunistov« šele omogočijo, da se ti procesi umirijo ob visoki ravni deleža članov ZKS med vsemi zaposlenimi (VII. kongres ZKJ, IV. kongres ZKS).

Seveda pa se z razvojem bistveno spreminjajo tudi pogoji za večanje števila članov: medtem ko je v prvem obdobju bila podlaga kadrovanja veliko število zavzetih in predanih, je v sedanjem obdobju čedalje večji delež izkušenih in izobraženih.

Še posebej pa so zanimiva aktualna gibanja deleža članstva. Politične, organizacijske in kadrovske priprave na VI. kongres ZKS so se namreč močnejše odrazile v številu članstva kot ob V. kongresu ZKS ter VIII. kongresu ZKJ⁴. Delež članstva se je v razdobju enega leta (1968) povečal kar za 2,6 %, kar je za umirjena gibanja oziroma stagnacijo članstva od 1961. leta prav presenetljivo.

Hitro večanje števila članstva pa, žal, lahko označimo kot omejeno »kampanjo«, saj tokovi niso segli čez obdobje kongresa.

Razpredelnica 2

Premiki v razmerjih dotoka in odtoka članov ZKS:

Člani ZKS	V letu		
	1967	1968	1969
ki so bili izključeni	987	1304	613
ki so umrli	297	333	340
ki so izstopili	2083	2430	2068
ki so bili sprejeti	1347	5852	2178
povečanje oziroma zmanjšanje števila članstva	— 1991	+ 1785	— 843

⁴ V. kongres ZKS leta 1964, VIII. kongres ZKJ leta 1965.

Podatki za leto 1969 namreč kažejo, da se število članstva spet zmanjšuje. Ostali bi zgolj na površju vzročnosti tega povečanja oziroma »kampanje«, če ne bi opozorili na pomen, ki ga je na vključevanje mladih v ZKS imela okupacija češkoslovaške ter jasna politična opredelitev ZKJ v zvezi z njo.

Za pravilnejše vrednotenje gibanja članstva ZKS v zadnjem obdobju je važna tudi primerjava med podatki ZKS in drugimi republiškimi organizacijami. Če si za obdobje primerjav izberemo čas po letu 1959 — torej zadnjih deset let — opazimo, da so premiki v številu članstva pri nas najbolj umerjeni. Medtem ko se članstvo v BiH in Črni gori v tem obdobju poveča skoraj za polovico, v Srbiji za četrtno, v Hrvaški in Makedoniji za šestino, se v Sloveniji poveča le za dvajsetino. Bistveni premiki v prid taki podobi pa so nastali pravzaprav šele v letu 1968, ko so vse republiške organizacije ZK močno povečale dotok v organizacijo — od 13 % do 25 % — hkrati pa omejile odtok. ZKS je ostala pod poprečji premikov v tem letu, saj je bil delež njenega povečanja »komaj« 8 %, hkrati pa je v njej najintenzivneje potekala tudi diferenciacija glede idejnosti in aktivnosti, ki se kaže v nadporečno visokem deležu izstopov (okoli 7 %) in izključitev.⁵

2. Kvalifikacijska struktura članov ZKS

Glede na tako hitro večanje števila članov ZKS, glede na izredno močan pretok članstva, predvsem pa še glede na spremenjeno vlogo članov v družbeni organizaciji dela ter izredne notranje selektivne in mobilnostne tokove je razumljivo, da se je organizacija v svoji socialni sestavi v tem obdobju bistveno spremenila.

Žal smo v opazovanju premikov v socialni strukturi članstva ujeti v nedognano metodologijo uradne evidence, ki ne omogoča, da bi jasno opredelili položaj posameznika v sistemu delitve in še vedno prisotne hierarhije v delovni organizaciji. Nedvomno pa ravno kvalifikacija oziroma izobrazba najneposredneje določata družbeni položaj posameznika v okolju. Če sprejmemo domnevo, da višja kvalifikacija oziroma višja izobrazba ne pomeni le višje stopnje v strokovni usposobljenosti, temveč hkrati tudi višjo stopnjo usposobljenosti za razumevanje družbenih dogajanj in njihovo usmerjanje, torej večjo stopnjo znanja in izkušenosti — in raziskujemo pozitivno rast organizacije, potem seveda moramo pričakovati večji delež teh kategorij v strukturi članstva.

Podatki v razpredelnici 3 pokažejo, da je samo delež visokokvalificiranih delavcev-članov ZKS sorazmerno stabilen, vse druge kategorije pa bolj ali manj bistveno spreminjajo svoj položaj. Najočitnejši je trend naraščanja deleža intelektualcev (višja, visoka izobra-

⁵ V poprečju je bilo v ZKS v letu 1968 trikrat več izstopov in skoraj enkrat več izključitev kot v drugih republiških ZK.

Delež zaposlenih članov ZKS glede na kvalifikacije
in v primerjavi z deležem vseh zaposlenih

	Delež med člani ZKS				Delež med zaposlenimi v Sloveniji — 1967*
	1962	1967	1968	1969	
visoko kvalif.	9,8	9,2	9,1	8,8	4,8
kvalificirani	24,1	21,5	22,4	22,4	26,1
polkvalificirani	6,4	5,0	4,9	5,0	12,9
nekvalificirani	4,6	3,8	4,3	4,2	30,1
z visoko in višjo izobr.	11,2	16,3	18,2	18,4	5,3
s srednjo izobrazbo	25,3	27,2	27,3	27,8	10,9
z nižjo izobrazbo	18,6	17,0	13,8	13,4	9,9
SKUPAJ %	100	100	100	100	100

zba), očitno pa je tudi, da se manjša delež kvalificiranih, polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev med člani. Še bolj pa se podoba zaostri, če primerjamo delež določene kategorije med člani ZKS in njen delež med vsemi zaposlenimi v Sloveniji. Delež nekvalificiranih in polkvalificiranih je očitno daleč pod poprečji: medtem ko je med vsemi zaposlenimi kar 43 % nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, jih je med vsemi člani manj kot 10 % — torej je njihov delež med člani za več kot štirikrat nižji od poprečja. Nasprotno pa je delež kategorij z višjo in visoko ter srednjo šolo bistveno višji od poprečja (1 : 3).

Medtem ko lahko navedena razmerja v jedru pozitivno ovrednotimo, pa ne moremo pripisati take ocene tudi povečanemu deležu tistih z nižjo izobrazbo (NSU) med člani ZKS. Če domnevamo, da izvira povečani delež izobraženih in visoko kvalificiranih iz specifičnosti in pomena družbene vloge, ki jo imajo te kategorije v sistemu družbene delitve dela, pa pri manj izobraženih ta domneva seveda ne velja. Sestava ZKS torej ravno na tem mestu najbolj izrazito dobi negativen uradniški pečat. To ugotovitev bomo kasneje še dopolnili.

Seveda pa nas analiza gornjih podatkov lahko pripelje drugam. Če pustimo ob strani realno socialnopolitično funkcijo inteligence v sodobnem družbenem razvoju in pri nas, ko le-ta vse bolj postaja nosilka teženj za demokratizacijo družbenih odnosov in uveljavljanje socializma, hkrati pa je po svoji vlogi nosilka znanstveno-tehnične revolucije in s tem pridobiva vse bolj temeljni pomen ob drugih oblikah proizvodnega dela, lahko pridemo do ugotovitve o »intelektualizaciji« Zveze komunistov oziroma vsaj do sklepa, da grozi nevarnost intelektualizacije z najrazličnejšimi posledicami.

* »Statistični pregled, Slovenija v Jugoslaviji 1968«, Zavod za statistiko SRS.

Če primerjamo kvalifikacijsko podobo ZKS z drugimi republiškimi ZK, se pokažejo razlike, ki so v skladu s stanjem v družbeni strukturi: med vsemi člani ZK je v Sloveniji bistveno več visoko, više in srednje izobraženih, prednjačimo pa tudi v deležu VKV in KV delavcev, medtem ko v deležu PKV, NKV in nižje izobraženih zaostajamo. Ta podoba pa se deloma izravna pri zaposlenih članih ZKS, kar pomeni, da so razlike v sestavi pomembnejše le pri nezaposlenih članih ZKS, med katerimi je več visoko kvalificiranih in više oziroma visoko izobraženih kot v vsej ZKJ. Najbolj izrazita med vsemi pa je primerjava med deleži tistih z nižjo izobrazbo: čeprav je v ZKJ v poprečju bistveno več članov z nižjo izobrazbo kot v ZKS, pa je značilno, da so ti večidel že neaktivni (upokojenci), medtem ko je med nižje izobraženimi v ZKS še vedno visok delež aktivnih (13,7 %). Seveda je težko pojasniti, kaj je vzrok tega stanja, očitno pa je, da se ta skupina članov ohranja med aktivnimi kot sorazmerno močen dejavnik, čeprav je iz podatkov o sprejemih v zadnjem obdobju videti, da se ne obnavlja več. Verjetno gre večidel za člane z daljšim stažem, ki so še vedno usidrani v gospodarskem in družbenem življenju.

Primerjava za obdobje 1962—1969 v ZKS torej kaže jasne tendence zmanjševanja vseh skupin delavcev, stagnacijo skupine z nižjo izobrazbo in s srednjo izobrazbo ter hitro naraščanje skupine z visoko in višjo izobrazbo med vsemi člani ZKS.

Razpredelnica 4

Premiki v deležu delavcev, uslužbencev (drugih zaposlenih) ter študentov in dijakov v članstvu ZKS in ZKJ

Leto	Delež delavcev v		Delež uslužbencev v		Delež študentov in dijakov v	
	ZKS	ZKJ	ZKS	ZKJ	ZKS	ZKJ
1958	37,3	32,7	44,5	34,8	4,0	—
1962	37,4	36,7	45,9	36,4	4,3	4,0
1967	31,5	33,9	48,1	38,4	3,1	3,4
1968	30,1	31,1	48,5	37,1	5,9 [†]	6,0
1969	31,1	—	46,1	—	5,7	—

Do podobnega sklepa pridemo, če razporedimo podatke tako, kot je prikazano v razpredelnici 4.

Če primerjamo podatke v tej razpredelnici, lahko ugotovimo: prvič, da se delež vseh kategorij delavcev med člani ZKS z leti zmanjšuje, in drugič, da je bil delež študentov in dijakov v preteklih letih sorazmerno stabilen, medtem ko se je leta 1968 močno povečal. Primerjava med ZKS in ZKJ pa nam omogoča, da ugotovimo še:

[†] Upoštevano je tudi 1,2 % učencev, ki jih lahko razporedimo v skupino delavcev ter tako povečamo delež s 30,1 % na 31,3 %.

tretjič, da je po deležu kategorije delavcev ZKS v letu 1968 na ravni poprečja, medtem ko je bila v preteklem obdobju nad tem poprečjem. Čeprav podatki ne kažejo realnega deleža aktivnih delavcev v ZKS, pa vendarle odkrivajo tendence »deproletarizacije« (zmanjševanja deleža delavcev) v ZKS in ZKJ. Primerjava pa ne omogoča, da bi jasneje opredelili skupino »uslužbencev«. Očitno je to vse preveč heterogena skupina tako po položaju in vlogi v družbeni organizaciji dela, po svojih razvojnih potencialih kot po svojih interesih ter socialnopolitični in idejni usmerjenosti, da bi ji lahko pripisali kako enotno oznako. Zato pa je tudi sklep na temelju take primerjave lahko napačen.

Glede na smer in intenzivnost spreminjanja kvalifikacijske oziroma izobrazbene strukture članstva in glede na realna strukturna razmerja slovenske družbe pa si seveda postavljamo vprašanja, do kake mere naj se izobrazba oziroma kvalifikacija uveljavi kot konstituenta članstva ter kako in na kakšen način je treba ukrepati, da zagotovimo dejansko udeležbo teh kategorij v Zvezi komunistov? Očitno nam vse preveč zadoščajo obstoječe institucije, kot vodilna subjektivna sila smo vse premalo dejavni med kategorijami neizobraženih in nekvalificiranih. To lahko storimo z večjo skrbjo za izboljšanje njihovega socialnega položaja, z izboljšavami in večjimi prizadevanji v izobraževanju in obveščanju, ki je pogoj za sodelovanje v samoupravnem procesu itd. To so namreč tiste temeljne determinante, ki jih lahko s subjektivno akcijo mnogo hitreje spreminjali. Samoupravni sistem je zasnovan na sodelovanju človeka, delavca, občana, člana ZK v procesu oblikovanja družbenih odločitev, ko pa opazujemo stvarne razmere, pa tudi socialno strukturo članstva ZKS in njegovo dejavnost, nas kaj lahko premaga občutek, da se razvija programatska sfera samostojno, dokaj odmaknjeno in neodvisno od prakse.

3. Zastopanost poklicev in panog dejavnosti v ZKS

Čeprav smo ugotovili pozitiven trend naraščanja deleža vseh skupin izobraženih, pa seveda glede na različnost vlog, ki jih imajo posamezne poklicne skupine v družbeni delitvi dela, lahko pričakujemo razlike v stopnji njihove včlenjenosti v ZKS. Glede na sorodnost osnovnih poklicnih skupin pridemo zlahka do spoznanja, da se po stopnji včlenjenosti povezujejo v tri pglavitne skupine, in sicer:

1. v poklicne skupine, ki so povezane z vzgojno-izobraževalnim delom in informacijsko dejavnostjo (profesorji, učitelji, novinarji),

2. v poklicne skupine, vezane na visoko izobrazbo, ki so vključene v gospodarske organizacije družbene službe in upravo (ekonomisti, pravniki, inženirji ipd.),

3. v poklicne skupine v zdravstvu, kulturi, umetnosti in podobnih dejavnostih.

K taki razvrstitvi poklicev pa lahko dodamo še domnevo o stopnji včlenjenosti njihovih nosilcev v članstvo ZKS. Pričakujemo lahko, da bo glede na njihovo specifično družbeno vlogo med vsemi daleč največ pripadnikov prve skupine, daleč najmanj pa pripadnikov tretje skupine.

Podrobna raziskava te domneve je sicer otežena, ker nimamo ustreznih statističnih in evidenčnih podatkov, kljub temu pa lahko v prid njene potrditve in za ponazoritev pregledamo podatke o deležu članov ZK med inženirji, pravniki in ekonomisti, zdravniki, profesorji, učitelji ter še nekaterimi drugimi poklici.

Pregled podatkov našo domnevo potrjuje: v ZK so najbolj vključeni poklici iz prve skupine (30% in več članov), najmanj pa iz tretje (okoli 10% članov), medtem ko pri drugi skupini delež članov niha med prvo in tretjo.⁸

Pri tem pa pridemo še do ugotovitve o razmerju med deleži članov ZK poklicnih skupin z visoko in srednjo izobrazbo. Medtem ko je osnovni trend v prid izobrazbi, je interni trend negativen: med vsemi izobraženimi je največ članov v poklicnih skupinah le s srednjo šolo (učitelji, tehniki), manjše pa je število članov z višjo in visoko izobrazbo. Verjetno je to povezano s posebnostmi položaja posameznih poklicnih skupin v družbeni organizaciji dela, kjer zaradi nižje specializiranosti, npr. tehniki, prevzemajo vlogo organizatorjev proizvodnje, pri tem pa se nujno v večji meri vključujejo v samoupravne procese kot visoko izobraženi in specializirani poklici. Takšno stanje pa lahko pojasnim tudi z razlikami v pogojih družbene promocije. Visoko specializirani poklici se lažje uveljavljajo na strokovnem področju, medtem ko se manj specializirani v sferi upravljanja, to pa jih nujno v večji meri veže na ZK.

Občo podobo o spremembah v strukturi članstva lahko dopolnimo še na temelju podatkov o članih ZKS glede na panogo dejavnosti.

Če primerjamo podatke za daljše minulo obdobje (1961—1967), vidimo, da se delež članov po panogah spreminja. Delež članov v industriji in rudarstvu, gradbeništvu, prometu in kmetijstvu med proizvodnimi panogami ter na področju zdravstva, se manjša, večja pa se le v gozdarstvu, trgovini in turizmu ter na področju financ in zavarovanja. Na vseh drugih področjih pa ni bistvenih sprememb.

Pomembnejša od časovne pa je strukturna analiza. Nekaj ugotovitev. Prvič: med vsemi člani ZKS iz področja gospodarske dejavnosti jih je 51,9 % iz panoge »industrija in rudarstvo« in le osem med sto zaposlenimi v tej panogi je članov ZKS. Drugič: drugačno pa je to razmerje pri panogi »finance in zavarovanje«: med vsemi člani jih je le 2,2 %, med sto zaposlenimi pa je kar petnajst članov ZKS v tej panogi. Tretjič: bistveno ugodnejša so ta razmerja na po-

⁸ Približni delež članov ZK po poklicih v letu 1968: inženirji 16,0 %, tehniki 30,0 %, profesorji 19,0 %, predmetni učitelji 30,0 %, učitelji 34,0 %, zdravniki 12,0 % itd.

dročju negospodarskih dejavnosti z izjemo zdravstva. Medtem ko podatek, da je vsak peti prosvetar, znanstvenik ali umetnik član ZKS, lahko pozitivno vrednotimo, pa bi taka ocena poenostavljala in napačno prikazovala razmere v deležu uslužbencev družbenih in državnih organov in služb med člani ZKS. Četrtič: sploh »najugodnejše« pa je to razmerje pri družbenih in državnih organih, kjer je kar vsak drugi med zaposlenimi član ZK. Tu se torej povrnemo k razmišljanju o uradniški naravi članstva ZKS. Očitno je, da povečani delež te kategorije med člani ZKS izraža njihovo povečano realno socialno, ekonomsko in politično moč. Gre torej še vedno za negativen spoj funkcij, za poudarjeno oblastniško (birokratsko) naravo članstva in »partijsko« naravo oblasti. Očitno torej gre za sloj, ki ne le po svoji specifični družbeni vlogi, temveč tudi po kombinaciji funkcij teži k birokratizaciji sistema in zaprtim odnosom v Zvezi komunistov. Medtem ko v poprečju druge skupine na področju negospodarskih dejavnosti visoko korelirajo z izobrazbo, pa je nasprotno med zaposlenimi v družbenih in državnih organih in službah še vedno nesorazmerno dosti manj izobraženih in nešolanih, ki pa zavzemajo mesta v administraciji in strokovnih službah. Ob tem je spodbuden premik v letu 1968/69, ko se je delež članov ZK iz tega področja vendar zmanjšal, medtem ko se je povečal delež predvsem pri skupinah prosveta, kultura, študentje itd. Petič: bistveno drugače pa je z udeležbo kmetov: V ZK sploh niso vključeni. Medtem ko je KPJ v prvih povojnih letih novačila člane predvsem iz revnih kmečkih slojev (skoraj 50 % članov), je bila KPS že od začetka delavska partija. Njen kadroviski vir je bil izoblikovan delavski razred in delovna inteligenca. Povezava kmetov, delavcev in inteligence v času NOB v Sloveniji torej ni v taki meri vplivala na oblikovanje KP kot v drugih predelih Jugoslavije; reven kmet, ki je bil praktično edina kadrovska baza na področjih, kjer delavski razred še ni bil izoblikovan, v KPS ni imel pomembnejše vloge.

Razpredelnica 5

Delež kmetov v ZKS

Leto	Število	Delež v ZKS	V ZKJ v %
1945	1070	12,6	50,4*
1953	4053	7,7	22,7 (1954)
1958	1717	3,2	14,7
1961	1343	1,9	13,0 (1960)
1964	935	1,3	7,6
1967	774	1,2	7,4 (1966)
1968	675	1,0	7,4
1969	644	0,9	—

* Podatek za leto 1946 oziroma 1953 o socialnem izvoru članov; šele od 1954 vsebuje evidenca ZKJ podatke o pripadnosti skupinam.

Seveda pa je bila tudi v Sloveniji povezava med KP in kmeti tesnejša kot pa med kmeti in Zvezo komunistov. Podatki namreč več kot očitno kažejo, da kmetov med člani Zveze komunistov praktično ni več. Tak trend in ugotovitev terjata samostojno analizo, ki je na tem mestu ne bomo opravili. Očitno je, da smo v preteklem obdobju dopustili, da so se razmerja med kmeti in družbo v taki meri »objektivizirala in racionalizirala«, da je kmet postal oziroma ostal popolnoma obrobna, iz sistema izločena socialna kategorija.

To še posebej izrazito kažejo spremembe v letu 1968 in 1969, ko je bilo iz organizacije izločenih več kmetijskih proizvajalcev, zaradi česar je delež te skupine v ZK le še 644 članov oziroma 0,9 %.¹⁰

Nova kmetijska politika je lahko realna osnova za obnavljanje zaveznitva med kmetom in ZK — in le tako bo mogoče vključevanje kmeta v samoupravni sistem oziroma uvajanje samoupravljanja na podeželska področja in v zasebno kmetijstvo.

4. Člani ZKS glede na položaj pri delu in nekateri drugi vidiki

Poleg podatkov iz letnih statističnih poročil o članih ZKS lahko za to, da prikažemo strukturo članstva, uporabimo rezultate iz vzorčne raziskave, opravljene sredi leta 1967.¹¹

Seveda pa bomo na tem mestu poskušali dopolniti podobo o socialni strukturi članstva z vidikov, kot so položaj na delovnem mestu, izobrazba, aktivnost in drugi, ki jih v prvih poglavjih še nismo obravnavali.

Položaj na delovnem mestu opredeljuje vpliva na pogoje dela in torej na pogoje družbenega angažiranja posameznika. Evidenca

Razpredelnica 6

Člani ZKS glede na položaj pri delu

člani ZK	Ocena za 1967 %	Statistika za 1968 %	
— brez zaposlitve	15,4	22,4	
— z vodilnim položajem na ravni delovne organizacije	14,5	35,1	14,6 ¹²
— z voditvenim položajem na ravni delovne enote	20,6		
— brez vodilnega ali vodstvenega položaja	47,0		63,0
— brez odgovora	1,5		
SKUPAJ	100,0 %		100,0 %

¹⁰ Ob tem pa verjetno ostane še odprto vprašanje ustreznosti uvrščanja posameznih članov — verjetno še med temi nekateri niso kmetje.

¹¹ »Informiranost, stališča in aktivnost članov ZKS«. Center za raziskovanje javnega mnenja pri VSPV, maja 1967, 1732 anketirancev.

¹² Skupina zajema vse člane s položajem pri delu ter voljene funkcionarje.

članstva upošteva ta kriterij šele za leto 1968, poleg tega pa imamo še oceno, izdelano na temelju rezultatov omenjene raziskave.

Podatki ocene in podatki statistike ZK se močno razlikujejo. Glede na to, da organizacije ZK doslej niso zbirale teh podatkov, in glede na zamotanost evidenčnega popisnega lista, predvsem pa še glede na to, da podatke raziskave potrjujejo podatki starejših raziskav,¹³ lahko rečemo, da je ocena temelječa na raziskavi zanesljivejša, kot netočne pa smemo zavrniti podatke iz evidence. Da imajo podatki le omejen pomen, kaže tudi primerjava med ZKS in ZKJ¹⁴, po kateri se deleži vodilnih, vodstvenih in voljenih članov ZK približujejo poprečjem.¹⁵

Podatki torej kažejo, da je od 15 do 35 % članov ZKS na vodilnih ali vodstvenih položajih v organizaciji dela in da je med zaposlenimi člani ZK le nekaj več kot polovica takih, ki nimajo vodilnega položaja pri delu. Odkrito razmerje je brez dvoma izraz vloge organizacije ZK in njenih članov v preteklem obdobju. Terja pa seveda razpravo o možnosti oziroma pogojih delovanja člana in organizacije ZK ob preobrazbi njenega družbenega bistva.

Položaj na delovnem mestu se v preteklem obdobju sicer ni uveljavil kot temeljni pogoj za sprejem v organizacijo, temveč se je v delovanju organizacije uveljavil bolj kot kriterij aktiviranja. Čim višji položaj pri delu ima član, tem bolj verjetno je v Zvezi komunistov aktiven. To pa seveda velja tudi za možnost aktiviranja v širšem družbenem prostoru. Delež aktivnih je med obema skrajnima skupinama, namreč med tistimi z vodilnim položajem in tistimi brez položaja pri delu, podvojen, če ne skoraj potrójen.

Procesi socialne mobilnosti, ki jih opažamo v preteklem razvoju v ZKS, se nedvomno zrcalijo še predvsem v njeni izobrazbeni strukturi. Rezultat raziskave in statistični podatki nam omogočajo, da takole ocenimo premike v izobrazbene strukture članov ZK:

Razpredelnica 7

Člani ZKS glede na izobrazbo

	1949 %	1968 %
do 8. r. osnovne šole oz. nižja strokovna šola	88,7	54,7
s srednjo šolo	7,3	27,0
z višjo šolo	—	8,3
z visoko šolo	4,0	10,0
SKUPAJ	100,0 %	100,0 %

¹³ Raziskava kaže, da dosega v velikih podjetjih 26,9 %, v majhnih podjetjih pa 33,7 %, oziroma da člani ZK opravljajo kar od 1/3 do 2/3 vseh dolžnosti organizatorjev proizvodnje. (»Sestav, vsebina dela in vloga ZKS«, VSPV, 1964.)

¹⁴ Statistično poročilo CK ZKJ za leto 1968 kaže, da je delež vodilnih, vodstvenih in voljenih med člani ZK le od 6,2 % do 8 %, v ZKS pa 13,7 % oziroma v poprečju enkrat večji.

¹⁵ Delež organizatorjev proizvodnje v industriji variira glede na organiziranost podjetja od 7 do 10 % zaposlenih, v družbenih službah je bistveno višji, medtem ko so vsi voljeni funkcionarji praviloma člani ZK.

Podatki kažejo visok delež kategorij s srednjo, višjo in visoko izobrazbo v članstvu ZKS. Ugotovljeni deleži kažejo, da bo ZKS v prihodnjem obdobju prestopila mejo v razmerju med manj in bolj izobraženimi v prid bolj izobraženim članom.

Družbenopolitično aktivnost lahko na tem mestu prikažemo le delno¹⁶ s pomočjo podatkov o številu funkcij, ki so jih člani ZKS opravljali oziroma imeli v času raziskave (maj 1967). Omejenost indikatorja je v tem, da kaže zgolj porazdelitev formalnih povezav, ne pove pa prav nič o tem, kdaj in koliko predstavlja funkcija tudi realno družbeno dejavnost in možnost vplivanja.

Podatki kažejo, da so kljub razvejanemu mehanizmu družbene samouprave in poudarjenemu pomenu aktivnosti kot temeljnega načrta in kriterija bremena in družbene dejavnosti neenakomerno porazdeljena med posamezne člane. Kar okrog 25 % članov ZKS nima nobene formalnih zadolžitev, medtem kot drugih 16 % članov prenaša — ali pa si prilašča — po štiri, pet ali več družbenih funkcij. Po izkušnjah glede ugodnega razmerja med številom funkcij in aktivnostjo lahko sklepamo, da je normalno obremenjenih okrog 38 % članov ZKS (2—3 funkcije), da je preobremenjenih 17 % članov, medtem ko je preostalih 20 % bolj ali manj formalno prisotnih v samoupravnih oziroma družbenopolitičnih organizaciji. Zadnje domnevo potrjujejo rezultati raziskave, ki kažejo, da je med člani ZK z eno funkcijo najmanj takih, ki se v svoji funkciji čutijo tudi dejansko aktivne.

5. Starost, staž in spol kot idejno-politični determinanti

Medtem ko kaže delež članov Zveze komunistov med posameznimi socialnimi kategorijami stopnjo njene povezanosti s segmenti diferencirane družbe, pa njena starostna sestava potrjuje ali pa zavrača njeno aktualno povezanost z družbo in njeno razvojno potenco. Da je v mladih vir moči revolucionarnega političnega gibanja, več kot dovolj potrjuje sama zgodovina komunistične partije Slovenije.

Na vprašanje, kakšna naj bo starostna struktura revolucionarne politične organizacije, je nemogoče odgovoriti neodvisno od konkretnih družbenih in političnih razmer, v katerih taka organizacija nastaja oziroma odigra svojo vlogo, neodvisno od stopnje njene uveljavljenosti in dozorelosti, utrjenosti, neodvisno od zasnov in širine njenega programa in metod njenega delovanja in drugega. Medtem ko je bila Komunistična partija Slovenije v predvojnem obdobju organizacija mladih in torej generacijsko definirana, pa v svojem povojnem razvoju zaradi dozorelosti, razširjenih osnov in spremenjenih razmer delovanja nujno izgublja svoje prvotno generacij-

¹⁶ Glej: N. Toš, »Pogled v družbeno (ne)aktivnost komunistov«, »Teorija in praksa«, 6—7, 1968.

sko obeležje. Glede na njeno vlogo idejne in akcijske usmerjevalne sile v demokratičnih samoupravnih družbenih okvirih pa bi pričakovali, da se bo redno obnavljala ne le z novimi, temveč tudi z mladimi ljudmi.

Razpredelnica 8

Starostna struktura članov ZKS

Leto	Skupaj	do 25	26—40	41—55	nad 55
1964	10.000	1160	5274	2710	756
1965	10.000	1042	5108	3033	717
1966	10.000	773	5017	3225	785
1967	10.000	733	4676	3535	1046
1968	10.000	1180	4260	3520	1040
1969	10.000	1250	4060	3600	1090
1968 ZKJ	10.000	1860	4910	2740	480

Zveza komunistov je po svoji starostni strukturi sicer še vedno raznolika, hkrati pa je delež mladih v njej oziroma dotok mladih v njo pod ravno njene naravne degeneracije.

Če primerjamo premike v obdobju od 1964 do VI. kongresa ZKS lahko ugotovimo, da se delež mladih (do 25 let) iz leta v leto manjša; zmanjšuje se celo delež od 26 do 40 let starih članov, tako da so se samo v zadnjih petih letih premaknila razmerja kar za več kot 10 % v prid 40 in več let starim članom. V opazovanem razdobju se je zmanjšal in spet povečal delež najmlajše skupine, medtem ko se je v istem razdobju povečal delež najvišje starostne skupine za okoli 40 %.

Razmere v generacijski stagnaciji Zveze komunistov so pripegljale do stanja, ko starost »dobi« pomen idejno-politične determinante. Seveda pa je to najtesneje povezano s politiko in možnostmi sprejemanja mladih ljudi v Zvezo komunistov. Rezultati sprejemanja v članstvo v letih 1968/69 pa vendar kažejo na delno preobrazbo starostne strukture članstva. S svojo dejavnostjo ter zavestnim prizadevanjem si je Zveza komunistov Slovenije v tem obdobju zagotovila večji dotok mladih članov. To prizadevanje pa mora seveda postati sistematično, kajti vzeto v celoti so ta razmerja še vedno silno neugodna. Da bi lahko opravljala svojo družbeno vlogo ter se pri tem opirala na dejavne člane, bi vsaj 20—25 % le-teh moralo biti mlajših od 25 let.

Primerjava med ZKS in ZKJ oziroma drugimi republiškimi organizacijami kaže intenzivnejše staranje ZKS. Sorazmerno najmlajše članstvo imata ZK BiH in ZK Makedonije — to je vsaj deloma razumljivo glede na neznatni del predvojnih komunistov — enaka ugotovitev pa velja tudi za ZK Srbije. Med vsemi imata

neznatno starejše članstvo ZK Črne gore in ZK Hrvatske, bistveno pa ZK Slovenije.

Podatki za zadnji dve leti kažejo, da je med novo sprejetimi člani več kot polovica mlajših od 20 let in kar tri četrtine vseh je mlajših od 25 let. Če bi se ta tendenca ohranila, bi se ZKS v prihodnjih letih pomladila do pričakovane ravni. Taka napoved lahko vzdrži celo ob povečanem odtoku (izstopi, izključitve) iz ZKS, saj podatki kažejo, da zajema večidel starejše starostne skupine.

Organizacije ZKS bi tako morale v prihodnjih letih izbirati člane med mladimi delavci, ki so se uveljavili kot samoupravljalci v delovnih organizacijah, z mnogo več pozornosti pa bi morali vključevati v ZK mlade ljudi ob koncu uka (bodoče KV in VKV delavce), dijake v zadnjih letih šolanja (bodoče tehnike, učitelje, komercialiste oziroma študente) in študente. V skladu s svojo idejno-politično orientacijo pa bi morala ZKS na podeželju iskati zaveznništvo z mladimi naprednimi kmeti in kmečko mladino, kar bi lahko ob hkratnem urejanju možnosti za napredno kmetovanje prispevalo k utrditvi razmer in zmanjšanju tokov ekonomske emigracije na vasi.

Za v prihodnje torej ostaja še vedno pereče vprašanje članskega zaledja med mladino.

V bistvu k enakim ugotovitvam nas sili analiza podatkov o strukturi članov ZKS glede na staž.

Ugotovitve kažejo, da se je v preteklih letih delež mlajših v sestavi članstva iz leta v leto naglo manjšal, še posebej pa se je to videlo z zmanjševanjem števila najmlajših. Močno pa se je večal delež članov od 40 do 50 in nad 50 let, ki skupaj sestavljajo skoraj polovico sestave organizacije. Te tendence so se vsaj delno spremenile v letu 1968.

To podoba dopolnijo podatki, ki nam odkrije, da zmanjševanje števila najmlajše in srednje starostne kategorije v zadnjem štiritletnem obdobju ni zgolj posledica staranja članstva, temveč tudi posledica idejne in aktivnostne selekcije.

Glede na leto sprejema v KP oziroma ZK je selekcija namreč najbolj prizadela skupini od 1958—1962 ter 1953—1957, ki sta se v štiritletnem obdobju zmanjšali kar za 15—20 %, medtem ko sta se skupini članov od 1941—1944 ter 1945—1948 zmanjšali le neznatno. Medtem ko gre pri zadnjih dveh ter pri skupini predvojnih komunistov brez dvoma predvsem za naravne selekcijske procese (staranje), pa gre pri skupinah 1953/57 in 1958/62 očitno za družbeno-idejne ali aktivnostne selekcijske procese, bodisi da v tem odsevajo posledice kampanjskega sprejemanja v preteklih obdobjih ali pa da gre za izraz nezadovoljstva dela mlajših članov zaradi razmer, možnosti in pogojev aktiviranja v organizaciji ZK ter družbenem okolju, v katerem deluje in ki so bila v preteklem obdobju vsa prezaprta in torej nestimulativna.

Primerjave z ZKJ oziroma drugimi republiškimi ZK kaže, da ima ravno ZKS najmočnejši delež predvojnih in medvojnih članov

(10,1 %). Seveda je ta ugotovitev omejenega pomena ob dejstvu, da so druge organizacije v povojnem času v večji meri kot ZKS razširjale članske vrste. Predvsem pa je značilno to, da so druge republiške organizacije ZK bolj enakomerno sprejemale in oddajale člane, tako da so vse skupine glede na staž v strukturi organizacije enakomerno zastopane, medtem ko se je ZKS razširjala bolj kampanjsko. Najbolj deficitna sta deleža članov iz obdobj 1953—1957 in 1963—1967 (8,2 oziroma 12,0 %). V teh obdobjih ne le, da je organizacija ZK sprejela malo novih članov — še več v tem času sprejetih članov ZK je iz organizacije odšlo (bilo izključenih, izbranih). To pa potrjuje ugotovljeno deficitnost skupin do 25 let in od 25 do 40 let starih članov ZKS.

Edina konstantna struktura članov ZKS v preteklem obdobju je struktura glede na spol članov.

Razpredelnica 9

Delež žensk v ZKS

Leto	Število	Delež v %
1964	19.133	27,0
1965	19.321	27,2
1966	19.040	27,4
1967	18.484	27,6
1968	19.278	28,0
1969	19.136	28,0

Podatki kažejo, da se delež žensk v preteklem štiriletnem obdobju rahlo večja, vendar razlike niso pomembne. Procesi družbeno-idejne in aktivnostne diferenciacije namreč v mnogo večji meri kot ženske zadevajo moške, kar dokazuje tudi to, da nazadnje njihov delež v celotni strukturi članstva.

V tem pogledu so še posebej pomembni premiki, opazni v letu 1968, ko se delež žensk med novo sprejetimi približuje deležu 33 %, obenem pa ostaja delež izključenih in tistih, ki so izstopile, nekako na ravni 25,8 %.

Omenimo naj le, da delež članic ZKS močno presega poprečje v ZKJ.¹⁷

¹⁷ Delež žensk v ZKJ: 1964 — 17,3 %, 1966 — 17,8 %, 1968 pa že 19,1 %. Razlike med republiškimi ZK so precejšnje: 13,4 % Makedonija, 23,9 % Hrvatska.

Zasebna obrt v zvezni zakonodaji

I

1. Temelj naše družbenoekonomske ureditve sta svobodno združeno delo s produkcijskimi sredstvi, ki so družbena lastnina, ter samoupravljanje delovnih ljudi v produkciji in delitvi družbenega proizvoda v delovni organizaciji in v družbeni skupnosti (6. člen ustave SFRJ).

To ustavno načelo dopolnjuje drugo, po katerem ima tudi individualno osebno delo svoje samostojno mesto v družbenoekonomskem sistemu. V sami ustavi SFRJ je to načelo razčlenjeno na dveh mestih.

Prvič v 14. členu, po katerem imajo delovni ljudje, ki z osebnim delom samostojno opravljajo kulturno, poklicno ali drugo podobno dejavnost, v načelu enak družbenoekonomski položaj in v osnovi enake pravice in obveznosti kot delovni ljudje v delovnih organizacijah. Po isti ustavni določbi delovni ljudje, ki opravljajo take dejavnosti, lahko združujejo svoje delo in ustanavljajo začasne ali trajnejše delovne skupnosti, ki imajo v osnovi enak položaj kot delovne organizacije in v katerih imajo delovni ljudje v osnovi enake pravice in dolžnosti kot delovni ljudje v delovnih organizacijah. Pogoje, ob katerih ti delovni ljudje in njihove skupnosti uresničujejo svoje pravice in izpolnjujejo svoje obveznosti, ter pogoje, ob katerih smejo pri opravljanju svoje dejavnosti uporabljati in upravljati družbena sredstva, določi zakon.

Drugič v 22. členu, po katerem *občani lahko za pridobivanje dohodka opravljajo z osebnim delom kmetijsko, obrtno in drugo storitveno ali podobno dejavnost v mejah in ob pogojih, ki jih določa zakon*. Zakon tudi določa, v katerih mejah in ob katerih pogojih imajo lahko občani pri opravljanju take dejavnosti *lastninsko pravico do delovnih sredstev in poslovnih prostorov. Zaposlovanje tuje delovne sile za pridobivanje dohodka je prepovedano. Na področju omenjenih dejavnosti, ki jih opravljajo občani s svojimi delovnimi sredstvi, se sme v mejah in ob pogojih, ki jih določa zakon, dovoliti uporaba dopolnilnega dela drugih oseb.*

Ko navedene ustavne določbe omenjajo »zakon«, ki naj uredi določena razmerja, s tem mislijo tako zvezni kot republiški zakon, ki ga izdala federacija oziroma republika, vsaka v okviru svoje zakonodajne pristojnosti.

2. Področje obrti ureja še pred uveljavitvijo nove ustave sprejeti zvezni splošni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov (Ur. 1. SFRJ št. 12/63) in naš republiški zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov (Ur. 1. SRS št. 5/64). Posebna zvezna odredba je določila gospodarske dejavnosti, ki se štejejo za obrti (Ur. 1. SFRJ št. 49/63); za območje SR Slovenije jo je dopolnila republiška odredba o obrtnih gospodarskih dejavnostih (Ur. 1. SRS št. 10/64). To področje deloma urejajo še nekateri drugi posebni zvezni in republiški zakoni, ki se nanašajo na gostinsko dejavnost in na opravljanje javnega prevoza z motornimi vozili v lasti zasebnikov.

V tej razpravi se bomo omejili na področje zasebne obrti, ki jo zdaj ureja omenjeni zvezni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov. Pri tem bi se osredotočili zlasti na vprašanje o prehajanju osebnega dela v združeno delo, ki je tu bolj ali manj glavni politični in zakonodajni problem.

Zvezni zakon pozna tri kategorije obrtnih delavnic samostojnih obrtnikov:

a) Individualno obrtno delavnico, ki jo ustanovi občan kot samostojen obrtnik. Ta sme uporabljati dopolnilno delo največ petih delavcev.

b) Skupno obrtno delavnico, ki jo ustanovi največ šest oseb, ki skupaj opravljajo obrt. Dopolnilno delo je tu mogoče uporabljati, če je manj kot šest ustanoviteljev obrtne delavnice, pri čemer skupno število ustanoviteljev in delavcev, katerih dopolnilno delo se uporablja, ne more presegati števila šest.

c) Pogodbeno družbeno obrtno delavnico. Takšno obrtno delavnico ustanovi samostojen obrtnik s pogodbo, ki jo sklene z občino, gospodarsko organizacijo ali z drugo družbeno pravno osebo; če pogodba ni sklenjena z občino, jo mora potrditi organ občine. Pogodba določa, katera načela o družbenih obrtnih delavnicah bodo veljala za takšno pogodbeno delavnico. Do sredstev, ki jih je obrtnik v tako delavnico vložil, obdrži lastninsko pravico. Nadalje ima pravico, da delavnico vodi; pravico do deleža iz dela čistega dohodka, sorazmerno njegovemu prispevku k poslovnemu uspehu delavnice; pravico do odškodnine za vrednost vloženi sredstev; pravico do odškodnine za uporabo neamortiziranega dela vloženi sredstev in pravico do socialnega zavarovanja. Kot vodja delavnice ima vse pravice poslovodje družbene obrtne delavnice in ne more biti odstavljen, dokler izpolnjuje pogodbene obveznosti. Sredstva, ki jih v obrtno delavnico vloži občina ali družbena pravna oseba, ostanejo družbena lastnina. Obrtna delavnica ima enake sklade kot družbena obrtna delavnica. Zakonske omejitve glede uporabe dopolnilnega dela za

pogodbeno obrtno delavnico ne veljajo. Osební dohodki delavcev se delijo po pravilniku, ki ga sprejmejo delovni kolektiv, obrtnik in občinski sindikalni svet; če pride do spora, odloča posebna arbitražá. Hkrati z omenjenim pravilnikom se sprejmejo pravila obrtne delavnice, in sicer po enakem postopku. Pogodbena obrtna delavnica postane z vpisom v register gospodarskih organizacij pravna oseba.

II

1. V raznih novejših gradivih, ki razčlenjujejo problematiko obrti, pravilno ugotavljajo, da bi bilo treba omogočiti in spodbujati hitrejše razvijanje terciarnih dejavnosti, zlasti osebno delo z zasebnimi sredstvi za delo ter ga vključevati v socialistični sistem gospodarjenja in v socialistične družbene odnose. Mislijo, da je treba določiti pogoje za razvoj nekaterih oblik družbene obrti, ki temelji na povezovanju osebnega dela in zasebnih sredstev za delo z delom delavcev in z družbenimi sredstvi, hkrati pa še dosledneje urediti tudi položaj tistih dejavnosti, ki bodo na tem področju poslovale na dosedanji način kot zasebna obrt. Po mnenju teh gradiv gre za uresničevanje ideje o ustanavljanju pogodbenih delovnih organizacij kot specifične oblike organizacij združenega dela, ki bi se ustanavljale s posebno pogodbo in bi sprejemale glede notranjih odnosov statute in druge splošne akte, pri čemer bi docela odpadlo vprašanje števila zaposlenih. Pogodbo bi sklenil podjetnik — obrtnik z občinskim upravnim organom po poprejšnji privolitvi republiškega upravnega organa. V okviru te ustanovne pogodbe bi podjetnik in delovna skupnost sprejela statut delovne organizacije. Ko bi statut potrdila občinska skupščina, bi delovna skupnost stopila na mesto občine kot pogodbená stranka. Glede poslovanja takšne obrtne delavnice bi v osnovi veljali predpisi, ki veljajo za delovne organizacije, z nekaterimi izjemami, utemeljenimi predvsem s tem, da podjetnik obdrži lastnino vloženih sredstev, s postopnim odplačevanjem amortizacije pa bi postal ustrezni del sredstev družbena lastnina itd. Podjetnik bi opravljal v delovni organizaciji funkcijo direktorja. V nekaterih zadevah gospodarjenja z dohodkom bi sprejemal odločitve s privolitvijo delovne skupnosti. Statut delovne organizacije naj bi določal zadeve, ki bi jih sprejemala skupnost delavcev samostojno, in zadeve, ki bi jih sprejemala s privolitvijo direktorja.

2. Sedanji zakonski predpisi so omogočali nekatere oblike prelaščanja osebnega dela z zasebnimi sredstvi v združeno delo, in sicer v obliki družbenih delavnic, o katerih smo govorili in ki se ustanavljajo na temelju pogodbe z občino. Hkrati s tem navedena gradiva ugotavljajo, da so *te zakonske določbe ostale na papirju in da se samostojni obrtniki za ustanavljanje takšnih delavnic niso zanimali, predvsem zato ne, ker bi delavnica po določbah zakona postala družbena lastnina*. Vse pravice, ki bi jih obrtnik imel, ga niso spodbujale k ustanavljanju takšne delavnice. Mogla bi ga spodbuditi takšna or-

ganizacija združenega dela, v kateri bi videl možnost za poslovni in ekonomski razvoj ter pravno varnost, zlasti glede svoje lastnine in udeležbe pri dobičku. Zato bi morale, kakor predlagajo, predvideti posebno obliko združenega dela na načelih ekonomske stimulacije in zainteresiranosti lastnika sredstev za delo, na uvajanju načel dohodka, odpravljanju mezdnih delovnih odnosov, postopni reprodukciji družbenih sredstev in na nekaterih samoupravnih pravicah delavcev v produkciji, delitvi dohodka v delovni organizaciji in z družbeno skupnostjo.

3. Posebna komisija zvezne skupščine je pripravila *teze za revizijo zveznih zakonov s področja osebnega dela*, in sicer v obrti, gostinstvu in pri prevozu z motornimi vozili v javnem prometu. Tezam je priložena skica ustreznega splošnega zakona.

Po teh tezah in skici zakona naj bi odpravili zvezne zakone (v celoti tudi splošni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov) oziroma določbe zveznih zakonov, ki urejajo obravnavano področje, sam omenjeni zvezni zakon pa naj bi obsegal le načela oziroma določbe, ki so pomembne za enotnost položaja delovnega človeka in enotnost družbenoekonomskega sistema. V svojem načelu o uporabi dopolnilnega dela drugih oseb (3. teza) se skica omejuje na normo, da se meja, do katere lahko občan uporablja delo drugih oseb kot dopolnilno delo osebnemu delu, določa glede na vrsto gospodarske dejavnosti, upoštevajoč, da lastninska pravica ne sme postati vir izkoriščanja tujega dela. *Te meje števila oseb, katerih delo se uporablja kot dopolnilno delo, naj določi republiški zakon, in sicer v okviru gornje omejitve, ki jo določa zvezni zakon in ki bi bila višja kakor doslej (v obrti 10 namesto sedanjih 5).* Glede samega preraščanja osebnega dela v združeno delo skica zakona ne obsega nobene norme, čeprav odpravlja ves sedANJI zvezni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov, torej tudi njegove odločbe o pogodbenih družbenih obrtnih delavnicah. Pač pa je v obrazložitvi tez na nekem mestu omenjeno, da je treba proučiti in v sistem vgraditi pogoje, ob katerih bi osebno delo dobilo nekatere značilnosti združenega dela. To pa naj bi s svojimi zakoni uredile republike, in sicer za primere, ko se presega z republiškim zakonom določeni limit števila oseb, katerih delo se uporablja kot dopolnilno delo k osebnemu delu.

Po moji sodbi je pravilno izhodišče tez, po katerem *spada neposredno zakonsko urejanje obrti v republiško zakonodajno pristojnost*. Menim celo, da bi vse področje osebnega dela moralo ostati v zakonodajni pristojnosti republike, s tem da bi republiški zakoni morali urejanje nekaterih vprašanj celo prepustiti občinam. To republiško zakonsko urejanje mora seveda biti v okviru našega enotnega socialističnega sistema. Kolikor navedene določbe zvezne ustave za zagotovitev omenjene enotnosti ne bi zadostovale, je zvezni zakonodajalec upravičen in poklican, da v svojem zakonu vzpostavi splošna načela za urejanje odnosov, toda samo v obsegu, kolikor ta

načela zagotavljajo temeljno enotnost družbenega in političnega sistema.

O tem, kaj so na obravnavanem področju vprašanja sistema, ki naj jih uredi zvezni splošni zakon, pa so po moji sodbi stališča tez in skice zakona nepravilna. Teze se lotevajo urejanja problematike na neustrezen in star način, postavljajoč v ospredje vprašanje limita oziroma zveznega limita. Slednje po mojem mnenju sploh ni glavno, ampak drugotno in izvedeno vprašanje. To, kar je tu temeljno in bistveno ter res *sistemskega značaja*, je *vprašanje o preraščanju osebnega dela z zasebnimi sredstvi v združeno delo*. Vprašanje števila oseb, ki se lahko zaposlijo v dopolnilnem delu na področju obrti, je podrejenega pomena ter bi bilo njegovo urejanje le konkretizacija načel zveznega zakona o preraščanju osebnega dela v združeno delo. Ta konkretizacija pa naj bo v celoti v republiški zakonodajni pristojnosti.

Na temelju izpovedanega bi v tem prispevku želeli orientacijsko pokazati, kaj naj bi bilo na področju obrti (glede snovi, ki jo zdaj zajema zvezni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov) urejeno v zveznem zakonu in kakšen naj bi bil koncept ustreznih rešitev.

III

1. Obrtna dejavnost je posebna kategorija gospodarske dejavnosti, ki se lahko opravlja v gospodarskih organizacijah (obrtih) z družbenimi sredstvi in v združenem delu, lahko pa v mejah zakona tudi v obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov z delovnimi sredstvi v zasebni lastnini in z osebnim delom, ki se sme dopolnjevati v okviru zakona z dopolnilnim delom drugih oseb. *Če obrtna dejavnost preraste v industrijo, preneha biti obrtna dejavnost in se seveda morajo nanjo avtomatično razširiti pravna določila, ki veljajo za industrijske delovne organizacije.*

Če torej hočemo zakonsko urejati področje obrtnih dejavnosti, organiziranih v obrtih v družbenem sektorju in v obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov v zasebnem sektorju, potem moramo predvsem z zakonom, in sicer z *zveznim zakonom obrtno dejavnost v temelju opredeliti*, vsaj tako oziroma toliko, da bo razvidna njena razmejitve z industrijsko dejavnostjo. Sedanji temeljni zakon o podjetjih pove le, da so s podjetji mišljene tudi obrti, ki se lahko ustanovljajo na področju trgovske, gostinske, obrtne in komunalne dejavnosti, s tem da republiški zakon določa merila za ustanavljanje obrti (30. čl.). V teoriji navadno štejejo za obrti gospodarske organizacije, ki imajo manjši obseg poslovanja, manjše število delavcev ter se njihovo poslovanje omejuje na ožje ozemeljsko področje. Kategorijo obrti oziroma obrtne dejavnosti, ki bi jo v osnovi opredeljeval zvezni zakon, in sicer zakon o podjetjih oziroma o delovnih organizacijah, bi lahko podrobneje konkretiziral republiški zakon.

Poleg opredelitve navedenega pojma bi bila *funkcija zveznega zakona*, da bi nemara odločil, v katerih vrstah obrtne dejavnosti sploh ne bi bilo mogoče izvrševanje take dejavnosti v zasebnem sektorju, se pravi, bi ne bilo mogoče ustanavljanje obrtnih delavnic samostojnih obrtnikov. Ta norma bi seveda spadala v zakon, ki bi urejal snov o zasebni obrti.

2. Klasična individualna obrt, ki jo ustanovi in opravlja samostojen obrtnik, bi moral v prihodnje urejati samo republiški zakon. S klasično individualno obrtjo mislim na manufakturno dejavnost v ožjem pomenu, ki jo opravlja obrtnik sam z bolj ali manj enostavnimi delovnimi sredstvi in mogoče še z uporabo majhnega števila (npr. do 3) dopolnilnih delavcev, ki so z obrtnikom v mezdnem delovnem razmerju. Republika naj to področje neposredno zakonsko uredi in tudi pri obrtnih dejavnostih na posameznih področjih predpiše limit glede uporabe dopolnilnih delavcev.

Ta načela naj bi veljala tudi, kadar v obrtni dejavnosti ob navedenem številu delavcev deloma uporabljajo stroje in delajo serijsko oziroma za širši krog uporabnikov uslug.

V obeh primerih gre za obrtno dejavnost, organizirano v obrtni delavnici, v kateri delo najemnih delavcev dopolnjuje osebno delo obrtnika-mojstra.

Če pa bi te meje presegli in bi obrtna delavnica že postala »manjša gospodarska organizacija«, kar bi moral konkretnije opredeliti republiški zakon, bi več ne mogla veljati opisana klasična ureditev v svoji čisti obliki (obrn timer z delavci v mezdnem delovnem odnosu), ampak bi glede poslovanja in razvoja obrtne delavnice ter glede delitve dohodka morali vpeljati nekatere elemente samoupravljanja delovnega kolektiva in s tem preraščanja osebnega dela v združeno delo. Mislim, da bolj ali manj popoln prehod v »družbeno delavnico«, in sicer na temelju administrativne pogodbe med obrtnikom in občino, kakršen je zdaj zakonsko institucionaliziran ter ga predlagajo tudi nova gradiva, ne ustreza. Pravni status in ureditev takšne obrtne delavnice bi morala po moji sodbi v osnovi še vedno ostati v sferi osebnega dela s sredstvi v zasebni lastnini. Delavnica bi morala še vedno ostati zasebna obrtna delavnica, ne pa postati družbena in se vključevati v pravno ureditev, ki velja za delovne organizacije.

Tudi takšno obrtno delavnico naj bi ustanovil obrtnik-podjetnik oziroma več podjetnikov. Ustanovitev obrtne delavnice naj bi temeljila na pogodbi med obrtnikom in delavci, s katero naj bi se med njimi ne vzpostavilo mezдно, ampak societetno razmerje. Pri tem seveda ne mislim na mehanični prevzem instituta societetne pogodbe, kakršno pozna klasično civilno pravo; ta zaradi našega bistveno drugačnega temelja družbenoekonomskih odnosov sploh ne bi bil mogoč. S societetno pogodbo, ki jo predlagam, bi asocianti oblikovali delovno skupnost, v katero vnašajo svoja sredstva, a si pridržijo svojo zasebno lastnino, ter svoje delo. Podjetnik kot asociant ozi-

roma kot partner v societetni pogodbi bi lahko bil samo obrtnik, ki je oziroma ki bo vključen v delovni proces v obrtni delavnici. S pogodbo asocianti hkrati samostojno določijo vse medsebojne pravice in dolžnosti, pri čemer pa morajo upoštevati posebne določbe zakona. Zakon ne bi v svojih določbah več obsegal limita glede števila delavcev, ki v to asociacijo lahko vstopijo, ker bi bila razmejitev obrti in industrije z zakonom že vnaprej opredeljena. Pač pa bi zakon zahteval, da je treba pri urejevanju medsebojnih razmerij *vzpostaviti nekatere pravice odločanja oziroma soodločanja asociantov-delavcev o vprašanih poslovanja in razvoja obrtno delavnice, izpeljati načelo nagrajevanja po vloženem delu* (upoštevajoč odškodnino za vložena sredstva), *ter zagotoviti določeno soudeležbo vseh članov delovne skupnosti pri dobičku*. To načelo oziroma ta načela naj bi kot sistem-ska določal zvezni zakon, ki bi glede na takšno svojo vlogo in vsebino bil lahko samo splošni zakon. Republiški zakon pa bi načela zveznega zakona konkretiziral skladno s potrebami in razmerami v republiki.

Pogodbo bi moral obvezno *odobriti občinski organ*, ki odobritve ne bi mogel odreči, če so zakonske zahteve izpolnjene. Ko bi bila pogodba odobrena, bi delovna skupnost (obrniki in delavci) sprejela *pravila obrtno delavnice*, ki bi razčlenila in konkretizirala določbe pogodbe in uredila še morebitna druga vprašanja. Na temelju potrjene pogodbe in sprejetih pravil bi vpisali obrtno delavnico v register. Ob vpisu v register bi bilo treba preveriti skladnost pravil s pogodbo in zakonskimi predpisi.

Za takšne obrtne delavnice bi na splošno veljali predpisi o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov in civilnega prava, ne pa predpisi o delovnih organizacijah. Če bi v takšno obrtno delavnico vložila družbena sredstva tudi družbena pravna oseba, bi razmerje med njo in obrtno delavnico uredila posebna pogodba.

Spori, do katerih bi prišlo med člani delovne skupnosti oziroma med obrtnikom in delavci, bi bili spori iz civilnega razmerja, ki ga urejajo pogodba in pravila obrtno delavnice. Kolikor za njihovo reševanje te listine ne bi predvidele arbitraže, naj te spore rešuje sodišče.

Pogodba oziroma pravila obrtno delavnice bi morala določati pogoje za izstop in za izključitev delavca-člana delovne skupnosti, kakor tudi glede prenehanja delovne skupnosti. Pogodba oziroma pravila naj bi tudi predvidela način vključevanja novih delavcev v delovno skupnost; formalno bi se to zgodilo tako, da bi delavec podpisal pogodbo in pravila ter s tem prevzel vse pravice in obveznosti.

3. Opisani koncept izhaja iz osnove, naj osebno delo na področju obrti in v njenem okviru (!) ne prerašča v združeno delo *prek prehajanja zasebne lastnine sredstev za delo v družbeno lastnino*. Vprašanje lastnine teh sredstev samo zase ni bistveno oziroma postane drugotnega pomena. Osebno delo naj prerašča v združeno delo *prek vzpostavljanja določenih samoupravnih pravic asociantov-delavcev v združenem delu*, se pravi pravic do odločanja oziroma soodlo-

čanja glede poslovanja in razvoja obrtne delavnice ter prek delitve dohodka, ki bi bila v osnovi delitev po delu. Enotno mnenje obrtnika in asociantov-delavcev bi bilo potrebno zlasti glede sprememb pogodbe in pravil obrtne delavnice, glede določanja delovnega in razvojnega načrta obrtne delavnice (vključno z odločanjem za nove investicije), glede poslovnega združenja in poslovno-tehničnega sodelovanja ter izključitve člana-delavca iz delovne skupnosti. Dobiček obrtne delavnice, ki ostane po odbitku materialnih stroškov, sredstev za vloženo živo delo in odmene za opredmeteno delo ter sredstev za izpolnitev družbenih obveznosti, naj se deli med člani delovne skupnosti v sorazmerju, ki ga določa pogodba, pri čemer bi zakon lahko postavil minimalni odstotek. Če deleža pri dobičku ne vložijo v razširjeno reprodukcijo, naj bo obdavčitev ostrejša, drugače pa ne bi bil obdavčen oziroma bi bil davek le manjši.

Kot smo povedali že v prejšnji točki, naj bi vsa vprašanja glede razmerij med člani delovne skupnosti obrtne delavnice urejala civilnopravna pogodba in pravila obrtne delavnice, pri čemer bi se zakon omejil le na določitev tistih elementov samoupravljanja, ki bi jih pogodbeniki morali upoštevati. Pri tem naj bi zvezni zakon vzpostavil samo temeljna sistemska načela, ki bi jih republiški zakon podrobneje konkretiziral, kakor ustreza razmeram v republiki in republiški politiki glede razvijanja obrti.

IV

Glede na vse, kar smo doslej povedali, bi bilo prav, če bi novi zvezni splošni zakon o osebnem delu z lastnimi sredstvi dela občanov na področju določenih gospodarskih dejavnosti, kolikor bi se njegove določbe nanašale na obrtno dejavnost, razveljavil zvezne predpise, ki urejajo obrt.

Vendar pa bi zvezni splošni zakon — ob predpostavki, da bo določil kategorijo obrtne dejavnosti (obrti) oziroma jo bo glede na industrijsko dejavnost opredelil drug zvezni zakon — moral po mojem mnenju obsegi *tale načela* oziroma norme:

1. Občani lahko v mejah in ob pogojih, ki jih določi republiški zakon, za pridobivanje dohodka opravljajo z osebnim delom in s svojimi sredstvi obrtno dejavnost ter pri tem uporabljajo delo drugih oseb kot dopolnilno delo.

Opomba: S to normo bi bila ustavna določba 22. člena konkretizirana tako, da federacija razen s tem zakonom tega področja ne ureja. To torej ne bi bilo nikakršno pooblastilo za zakonodajno intervencijo republiki, ker republika to svojo pravico že ima kot originalno pravico na podlagi same ustave.

2. Obrtna dejavnost po prejšnji točki se ne more opravljati na področjih ...

Opomba: Zvezni zakon bi mogel določiti nekatera področja, na katerih bi mogle obrtno dejavnost opravljati le delovne organizacije (obrti).

3. Obrtna dejavnost se opravlja v obrtni delavnici, ki jo ustanovi občan kot samostojen obrtnik ali več samostojnih obrtnikov skupaj.

4. Če naj bo v obrtni delavnici uporabljeno dopolnilno delo več delavcev, kot določi republiški zakon po 1. točki, ustanovi obrtno delavnico samostojen obrtnik na podlagi pogodbe z delavci (pogodbena obrtna delavnica).

Pogodbo potrdi pristojni občinski upravni organ.

S potrditvijo pogodbe je vzpostavljena delovna skupnost med pogodbenima strankama.

5. V pogodbi iz prejšnje točke mora biti v mejah in ob pogojih, ki jih določi republiški zakon, zagotovljeno:

— da imajo delavci pri odločanju o poslovanju in razvoju pogodbene obrtne delavnice pravico soodločanja,

— da se dohodek pogodbene obrtne delavnice deli v razmerju glede na vložena sredstva in opravljeno delo,

— da so vsi člani delovne skupnosti udeleženi pri dobičku obrtne delavnice.

6. V skladu s potrjeno pogodbo sprejme delovna skupnost pravila pogodbene obrtne delavnice.

7. Samostojen obrtnik in pogodbeni obrtni delavnici lahko v skladu z zakonom sklepata z gospodarskimi organizacijami pogodbe o poslovnem sodelovanju in o opravljanju obrti za določene potrebe.

8. Splošni zakon o obrtnih delavnicah samostojnih obrtnikov in določbe drugih zveznih zakonov, ki urejajo področje obrti, ki jo opravljajo občani z osebnim delom in svojimi sredstvi, prenehajo veljati.

S takšno okvirno zvezno zakonsko ureditvijo, ki bi jo v vsaki republiki ustrezno razmeram in potrebam podrobneje določil republiški zakon, bi po mojem prepričanju pomagali ustreči nespornim potrebam za razvoj obrti, ki jo opravljajo občani z osebnim delom in s svojimi sredstvi. Stvar posebne politične ocene je, ali naj bi mimo zgoraj navedenega predloga še nadalje obdržali institut pogodbene družbene obrtne delavnice, kakršen obstoji v sedanji zvezni zakonski ureditvi, ali je, kakor že rečeno, ostal v življenjski praksi mrtev. Zvezna zakonska ureditev zasebne obrti (ki bi jo nemara morali dopolniti še z določbami o zasebni gostinski dejavnosti in o opravljanju javnega prevoza z motornimi vozili v lasti zasebnikov), kakršno predlagamo, bi ostala v okvirih našega družbenoekonomskega sistema in bi ga na obravnavanem področju izpopolnila. Končno bi z njo na tem področju zvezno zakonodajno pristojnost zmanjšali na tisti pravilni okvir, ki ustreza splošni družbeni funkciji federacije, to je, da zagotovi neogibno potrebno enotnost političnega in družbenoekonomskega sistema.

Krajevna skupnost — prvina neposredne demokracije

Že dalj časa tečejo žive razprave o razvoju, vlogi in položaju krajevnih skupnosti v našem komunalnem sistemu. O tem govorijo številni dokumenti današnjega časa, zlasti pa resolucija prve konference Zveze komunistov Slovenije in stališča predsedstva in izvršnega odbora republiške konference SZDL Slovenije. Žive razprave prav tako teko v drugih republiških organih, zlasti pa v občinah. Vsi čutimo in spoznavamo, da je krajevna skupnost postala in postaja vsak dan pomembnejša prvina neposredne demokracije v razvoju samoupravnih odnosov v komuni.

Tudi odbor za družbenopolitični sistem in notranjo politiko republiškega zbora republiške skupščine je na podlagi programske osnove republiške skupščine že začel z analizo razvoja krajevnih samouprave v Sloveniji in sprožil razpravo o njej ter meni, da bi republiška skupščina lahko še v letošnjem letu sprejela ustrezen skupščinski dokument, ki naj bi spodbudil in opozoril vse subjekte v republiki na njihovo odgovornost za razvoj krajevnih samouprave.

Ob tej priložnosti moramo izraziti zadovoljstvo, da se je s problematiko krajevnih skupnosti ukvarjala cela vrsta strokovnjakov, znanstvenikov in politikov, ki nam lahko pomagajo do nedvoumnega spoznanja o pomembnosti vloge krajevnih skupnosti v našem komunalnem in samoupravnem sistemu. Čeprav vsaka znanstvena smer gleda na razvoj krajevnih skupnosti s svojega strokovnega stališča, menim, da je možno po tej poti priti do sprejemljive sinteze pogledov in stališč o nadaljnjem razvoju krajevnih skupnosti. To razumljivo lahko pomeni pomemben korak naprej, zlasti takrat, ko bomo razpravljali o skupščinskem dokumentu in seveda tudi ob razpravah v ustavni komisiji republiške skupščine.

Če izhajam iz temeljne misli, ki je načrtovana v naši ustavi, je samoupravljanje delovnih ljudi občanova neodtujljiva pravica in dolžnost v organizaciji združenega dela, kakor tudi v komuni ali v krajevni skupnosti. Njegovo združevanje v samoupravno skupnost, to je, v organizacijo združenega dela, krajevno skupnost in druge oblike samouprave, ima svoj smisel tudi v tem, da se v okviru te skupnosti uresničujejo posamezni in skupni interesi. Ta interes se kaže v spodbujanju iniciative in ustvarjanju kar najboljših pogojev za razvoj produkcijskih sil z izenačevanjem delovnih in življenjskih razmer, z de-

litvijo po delu in z razvijanjem socialističnih družbenih odnosov. Kajti temelj našega političnega sistema je družbeno samoupravljanje, katerega nosilec je delavski razred sam.

Ne bi se spuščal na področje teoretičnih razprav, želim le poudariti, da je krajevna skupnost eden od pomembnih atributov našega samoupravnega mehanizma, ki ga naš delavski razred razvija in vsak dan bolj tudi uresničuje. Vem, da je delovni človek edini nosilec funkcije samoupravnih odnosov in da uresničuje samoupravljanje neposredno ali po svojih delegatih na posreden način. To pomeni, da lahko najbolje neposredno odloča v organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti. V krajevni skupnosti pa še posebej zato, ker se v njej človek srečuje s številnimi vprašanji, ki so tesno povezana z njegovo osebnostjo, njegovim položajem in počutjem v okolju, v katerem živi. To povezanost med organizacijo združenega dela in krajevno skupnostjo čuti občan vsak dan bolj, posebno ob urejanju komunalnih, socialnih, kulturnih, šolskih in otroško-varstvenih vprašanj. Res je, da je za to problematiko po naši ustavni konceptiji odgovorna komuna, toda krajevna skupnost je razumljivo tudi osnova komune in se vsi ti problemi v končni fazi le realizirajo v njej. Na ta sklep ali gledanje me napeljuje dejstvo, da primarna delitev družbenega proizvoda poteka v organizaciji združenega dela in da ima ta delitev posreden ali neposreden vpliv v komuni in v končni fazi tudi v krajevni skupnosti. Prav krajevna skupnost ima lahko najbolj neposreden vpliv tudi na sekundarne delitve družbenega proizvoda, ki potekajo v komuni. Prav iz teh razlogov sta oba faktorja, krajevna skupnost in organizacija združenega dela, močno zainteresirana za razvojne procese in verjetno ni naključje, da se je prav v krajevni skupnosti najbolj uveljavil element medsebojne solidarnosti pri urejanju odprtih problemov krajevnega skupnosti.

Tudi organizacija združenega dela ni brezbrizna do vprašanj krajevnega skupnosti, saj je sama zelo občutljiva za probleme reprodukcije delovne sposobnosti svojih ljudi. Krajevna skupnost pa je spet posebno zainteresirana za razvoj organizacije združenega dela, saj ji ta omogoča, da so člani krajevnega skupnosti zaposleni, si pridobivajo sredstva za življenje in sredstva za osebno in splošno potrošnjo. Čeprav ta zavest v celoti še ni prodrla v oba subjekta, se mi zdi, da si kljub temu že uspešno utira pot in lahko zato že velikokrat vidimo, da organizacija združenega dela tesno sodeluje pri urejanju problemov krajevnega skupnosti, pa naj bo to v obliki strokovno-tehnične pomoči ali pa neposrednega sodelovanja pri financiranju neurejenih zadev v krajevni skupnosti. Tako zasledimo v programskih in finančnih konstrukcijah krajevnih skupnosti integracijsko povezanost obeh subjektov. V takih primerih, in teh v Sloveniji ni malo, se obojestranski interes najbolj neposredno izraža. Dalje, kje pogosteje kakor ravno v krajevni skupnosti zbirajo sredstva s samoprispevkom občanov. Danes bi težko rekli, da razen v mestnih naseljih — samoprispevek ni pomemben, marsikdaj pa celo najpomembnejši vir

dohodkov krajevne skupnosti. Po podatkih pogodbene skupnosti »Občan« so krajevne skupnosti v skladu s svojim položajem in materialno sposobnostjo občanov uvedle različne oblike samoprispevkov, in to od osebnih dohodkov zaposlenih, ki znaša od 0,4 % do celo 5 %, ali pa krajevna skupnost, ki je uvedla samoprispevek od 80 do 120 dinarjev ali pa so samoprispevek v višini 726.000 dinarjev razdelili v razmerju 65 : 33 : 2 med zaposlene, kmete in obrtnike. Takih oblik samoprispevkov je v Sloveniji veliko in so jih vpeljali na zelo demokratičen način in ni bilo čutiti nobenih posebnih problemov, kajti če je do njih prišlo, so jih v svojih skupnostih kaj hitro tudi uredili. Pri takih akcijah pa velikokrat sodelujejo s svojimi sredstvi tudi občinske skupščine in največkrat tudi organizacije združenega dela. Mislim, da je treba tako iniciativo, ki jo izražajo krajevne skupnosti, še naprej podpirati, utrjevati tudi z ukrepi republiške skupščine, zlasti pa z ukrepi, ki jih sprejemajo občinske skupščine.

Kako in na kakšen način bo razprava v letošnjem letu odprla in hkrati dala tudi potrebne smernice za dokument, ki bi v resnici ustrezal potrebam pri nadaljnjem razvoju krajevne skupnosti?

Menim, da ni problem krajevne skupnosti samo v tem, o čemer smo pravkar govorili; so še druga pomembna vprašanja, ki niso nič manj važna za nadaljnji razvoj krajevnih skupnosti, pa naj bo to na vasi ali v mestu. Med te probleme po mojem mnenju spadajo tale vprašanja: razmerja med občinsko skupščino in krajevno skupnostjo, odnos do delovne organizacije posebnega družbenega pomena in zagotovitev neposrednega vpliva krajevne skupnosti v njej, vloga zborov volivcev kot oblike povezanosti krajevne skupnosti z občinsko skupščino, mesto krajevne skupnosti v strukturi občinske skupščine, vpliv krajevne skupnosti na kulturno, socialnozdravstveno politiko občinske skupščine, kriterij za ustanavljanje krajevnih skupnosti, vloga potrošniških svetov krajevnih skupnosti, pomen referendum za krajevno skupnost kot sistemska ureditev financiranja itd.

Vsa ta vprašanja so na videz res bolj standardna pri razpravah o problematiki krajevne skupnosti, so pa v središču pozornosti občanov, zato je treba v razpravah nanje le ustrezno odgovoriti. V tem sestavku bi poskušal opozoriti na nekatera vprašanja in hkrati povedati svoje mnenje. Vem, da so o tem že veliko razmišljali, izrazili veliko pogledov in tudi stališč, vendar me to ne moti, prej narobe, saj vsak prispevek nam lahko le omogoči, da pridemo do skupne sinteze. Če bodo moja skromna razmišljanja temu kaj pripomogla, bom razumljivo zadovoljen. Zadovoljen bom tudi, če bo ta sestanek sprožil polemiko. Tudi ta nam lahko v končni fazi koristi, zlasti če je polemika konstruktivna in ustvarjalna.

Razmerje med krajevno skupnostjo in občinsko skupščino

Naj mi bralci ne zamerijo, če se bom v svojem sestavku o teh vprašanjih nekaj več zadržal pri naši preteklosti. Po mojem mnenju

ima krajevna samouprava svoje zgodovinske korenine že daleč v davni preteklosti, pa naj bo to v času praskupnosti, v času velike delitve dela, ob začetkih privatne lastnine, države, prava, filozofije in znanosti, v času fevdalizma pa tudi kapitalizma. Torej so ljudje že prej poznali nekatere oblike krajevne samouprave, ki je seveda izražala čas in sistem, v katerem se je lahko razvijala.

Z zmago proletarske revolucije in nastankom proletarske države se je delovno ljudstvo osvobodilo okovov, prevzelo oblast v svoje roke in si postavilo temelje političnega sistema, v katerem njegove koristi in interese ščiti ustavni in zakonodajno-pravni sistem in red. Naša pot teži k temu, da bi občan kot temeljni subjekt političnega sistema neposredneje odločal in upravljal s stvarmi. Zato je razvojna pot našega samoupravljanja vodila prek raznih krivulj in samoupravljanje ni ostalo v ozkih mejah delovnih organizacij proizvodnega značaja, ampak je ideja prodrla veliko dlje in to praktično v vse pore našega družbenega in političnega življenja, vse do naše krajevne skupnosti, ki je dobila svoje ustrezno mesto tudi v ustavi in v vseh občinskih statutih. Kaj sem hotel s tem povedati? S tem sem želel poudariti, da je značilno za socialistično demokracijo to, da postopoma prehajajo posamezne funkcije države na posamezne samoupravne subjekte in v našem primeru tudi na krajevno skupnost. V tem tudi vidim novo kvaliteto v konceptu krajevne skupnosti, ki jo razvijamo in gradimo tudi na izkustvu samouprave v preteklih obdobjih človekovega razvoja. Menim, da so zrasle korenine in nove kvalitete kot podlaga demokracije krajevne skupnosti že v času narodnoosvobodilnega boja in to v funkciji krajevno-narodnoosvobodilnih odborov in krajevnih odborov OF vse do ustanovitve krajevnih ljudskih odborov in občinskih ljudskih odborov. Ti so bili v tem času usmerjeni predvsem v delo za cilje revolucije, v obrambo in krepitev oblasti človeka, preskrbo za potrebe vojske in ljudi, skratka, izvajali so že takrat po eni strani funkcije oblasti, po drugi strani pa se je že močno uveljavljala ideja samouprave in solidarnosti ljudi na nekem področju.

Nadaljnji razvoj oblasti in vse večji prodor razvojnih smeri samoupravnih odnosov je pospeševal proces združevanja krajevnih ljudskih odborov v večje teritorialne enote in pripeljal do današnjega števila občin. Toda stvari se niso razvijale brez neke povezanosti z bazo, ampak so nastajale nove teritorialne politične skupnosti v skladu z razvojnimi težnjami naše družbe. Ob tem so nastajali tudi začetki današnje krajevne skupnosti v obliki krajevnih odborov, od katerih je v nekem smislu prehod kontinuiran; čeprav se po svoji vsebini krajevni odbor in krajevna skupnost razlikujeta, pa imata vendarle nekatere skupne značilnosti.

Ko želimo opredeliti razliko med krajevno skupnostjo in krajevnim oz. OL odborom, se mi zdi potrebno poudariti, da bi v občinskih statutih morali jasneje in nedvoumneje opredeliti vlogo krajevnih skupnosti v okviru občine, kajti to nam nalaga že sama ustava. Tudi v preteklosti so občinski statuti sicer vsebovali krajevne odbore,

vendar le drugače kot krajevno skupnost, ki izraža samoupravno prvine v okviru komune, kar pa krajevni odbor v prejšnjem času ni bil. Zato bi bilo morda prav, da ugotovimo in primerjamo razlike med krajevno skupnostjo in krajevnim odborom.

Krajevni odbor je bil v nekem smislu transmisija oziroma podaljšana roka ljudskega odbora, medtem ko je krajevna skupnost po svojem položaju in vlogi samoupravna skupnost občanov na nekem področju. Krajevna skupnost je organ družbenega samoupravljanja in v njej občani uresničujejo samoupravljanje, medtem ko je bil krajevni odbor pomožni organ občinskega ljudskega odbora. Krajevna skupnost je skupnost prebivalcev nekega področja, medtem ko je bil krajevni odbor le organ nekega kraja. Krajevno skupnost ustanavljajo občani nekega področja sami neposredno na zborih volivcev in s privolitvijo občinske skupščine, medtem ko je krajevni odbor ustanavljal in odločal o njem občinski ljudski odbor in to že s svojim statutom. Svet krajevnosti izvolijo člani krajevnosti izmed občanov na zboru volivcev. Krajevni odbor pa je bil sestavljen iz odbornikov občinskega ljudskega odbora, ki so bili izvoljeni na njegovem območju, in občanov, izvoljenih na zborih volivcev. Krajevna skupnost je pravna oseba, medtem ko krajevni odbor ni imel takega statusa.

Za izvrševanje nalog krajevnega odbora so sredstva zagotavljali proračuni občinskih ljudskih odborov. Nova ureditev razen tega vira predvideva tudi druge vire krajevnosti. Krajevna skupnost ima svoj statut kot temeljni samoupravni akt, s katerim se določajo oblike dela in organizacija. Krajevni odbor takega akta ni imel, saj so vse uredili že drugi višji predpisi. To so samo nekatere vsebinske razlike, ki dajejo krajevni skupnosti bolj samoupravno naravo, kakor pa jo je imel nekdanji krajevni odbor. In končno, krajevni odbori so obstajali samo na vaškem področju, medtem ko krajevne skupnosti ustanavljajo tako v vaških kot mestnih naseljih.

Ko govorimo o problemih razvoja krajevnosti in o razmerjih med krajevno skupnostjo in občinsko skupščino, bi morali težiti k sistemu, v katerem bi bilo bolj čutiti krajevno skupnost pri sprejemanju razvojne politike komune. Bilo bi verjetno prav, da zdaj, ko odločamo o občanovih temeljnih vprašanjih, prej zaslišimo ali zahtevamo mnenje krajevnosti. Ta zveza bi bila silno koristna in bi krepila vse večjo odgovornost krajevnosti do občinske skupščine, pa tudi narobe, odgovornost občine do krajevnosti. Zdi se mi, da je ta problem tesno povezan tudi z vprašanjem vloge zbora volivcev in krajevnosti kot oblike tesne povezanosti krajevnosti z občinsko skupščino. Prav zbor volivcev krajevnosti bi moral vse bolj postajati sredstvo, s katerim bi občani lahko izražali svoja hotenja, naslovljena na občinsko skupščino, in ne samo narobe. Prav tako je s tem tesno povezano tudi vprašanje mesta krajevnosti v strukturi občinske skupščine. Pri tem bi bilo koristno, saj razvoj v tej smeri tudi gre, da bi bil

odbornik občinske skupščine bolj delegat krajevne skupnosti in bi tako povezoval občinsko skupščino z občani v krajevni skupnosti.

Vse več je občin, ki si zavzeto prizadevajo, da bi se bolje povezale med seboj. Nekatere ob razpravah o spremembi ustave oziroma o ustavnih amandmajih razmišljajo o tem, da bi v občinski skupščinski sistem uvedli posebne zbore delegatov krajevne skupnosti, ki bi imeli podobno vlogo, kot jo ima zbor delegatov občin v republiški skupščini. Tu se postavlja le vprašanje, kako naj bi te delegate izbirali. Drugod zopet uvajajo sistem stalnih posvetov s predsedniki krajevnih skupnosti o nekaterih bistvenih vprašanjih, kakršna so plan, resolucija o družbenoekonomskem razvoju občine, delitev proračunskih sredstev, priprave na pomembnejše akcije v občinah itd. Toda to so bolj sestanki, ki imajo direktivni pomen, manj pa naravo konzultacij, in na njih pravzaprav ni možnosti, da bi neposredno vplivali na tok dogodkov v komuni. Tretji za probleme krajevnih skupnosti organizirajo posebne svete občinskih skupščin, četrti organizirajo posebne skupščinske pisarne itd. Iz teh primerov razberemo precejšnjo raznolikost v urejanju odnosov med krajevno skupnostjo in občino. To nas razumljivo napeljuje k sklepu — zlasti če izhajamo iz enotnosti političnega sistema — da se moramo skupaj dogovoriti, kako bomo v našem komunalnem sistemu vsaj približno enotno opredelili odnos občinskih skupščin do vloge krajevne skupnosti in narobe.

Vpliv krajevne skupnosti na delo organizacij posebnega družbenega pomena, kulturno in socialno politiko občinskih skupščin

Velikokrat, kadar govorimo o krajevni skupnosti, mislimo le na komunalne objekte, prostovoljno delo občanov v krajevni skupnosti, zbiranje samoprispevkov za urejanje specifičnih krajevnih problemov. To pa ne more biti edino merilo za današnjo vlogo krajevne skupnosti. Krajevna skupnost je po mojem mnenju skupnost ljudi na nekem področju in se občani združujejo v krajevno skupnost iz različnih nagibov. Predvsem pa zato, da združeno lahko upravljajo s stvarmi, ki so pomembne za njihovo življenje, za urejanje skupnih zadev. V resnici pa večkrat bolj poudarjajo formalna vprašanja komunalne urejenosti okolja, v katerem živijo, in včasih preveč zapostavljajo elementarne probleme, kakršni so odnosi med ljudmi in to, kako ti odnosi vplivajo na njihovo okolje in okolje, v katerem živijo, delajo, in končno tudi na odnose v komuni. Zato se vse bolj zavedamo dejstva, da smo, potem ko smo razvili samoupravni mehanizem v komuni, večkrat pozabili na položaj in vlogo krajevne skupnosti in na probleme, v katerih se človek znajde, predvsem pa na to, kako smo razvili vpliv na dogajanje v krajevni skupnosti in v sami komuni. Če teh odnosov nismo dovolj razvili in če krajevna skupnost enostransko mobilizira občane, potem je razumljivo, da ne spoznavajo

splošnih in širših družbenih problemov in da tudi ne more priti do širšega vpliva, ampak je ta vpliv lahko minimalen.

Večkrat se srečujemo z mnenji, da je krajevna skupnost v mestu ali v strnjenem naselju nekaj drugega kot krajevna skupnost zunaj mesta. Na videz bi lahko temu celo pritrdili, toda zdi se mi, da temu ni tako. Če je krajevna skupnost skupnost občanov nekega področja, potem najbrž ne bi smelo biti glede medsebojnih odnosov nobenih razlik. Zlasti ne glede medsebojnih odnosov in možnosti za vključevanje v samoupravne odnose, za sodelovanje pri ustvarjanju politike na območju krajevne skupnosti in komune kot celote. Na primer: v mestih imamo razmeroma visoko razvit komunalni standard, torej višji kakor v krajevni skupnosti zunaj mesta. Zato nekateri postavljajo vprašanje, glede katerih vprašanj naj krajevna skupnost v mestu angažira občane, ko jim pa tako in tako vse naloge opravijo za to posebej organizirane delovne organizacije. Res je, da ne bomo občanov v krajevni skupnosti v mestu angažirati za tista dela, ki so bolj in tudi strokovno organizirana. Toda postavlja se le vprašanje, ali imajo občani sploh kakšno možnost, da vplivajo na razvoj in organizacijo delovnih organizacij, ki morajo opravljati naloge in katerih usluge mora plačati občan v mestu. Podobno je z delovnimi organizacijami s področja socialnozdravstvene in kulturne problematike. Vse te organizacije so nekako še vedno odtrgane od krajevne skupnosti in z njo niso organsko povezane. Po mojem mnenju bi bilo koristno razmisliti o sistemu delegatov krajevnih skupnosti v teh delovnih organizacijah in tudi o delegatih v novo nastajajoči samoupravni skupnosti. Vsi ti subjekti bi morali svoje delo prvenstveno usmeriti v krajevno skupnost in se organizirati tako, da bi tej skupnosti neposredno odgovarjali za svoje delo. Prepričan sem, da bi tak neposreden odnos lahko bistveno vplival na delo in ga družbeno nadzoroval ter hkrati odpravil marsikatero nejevoljo občanov in tudi sam občan bi se potem veliko bolj zavzemal za napredek in položaj posamezne družbene dejavnosti, ki zadovoljuje njegove potrebe. Zato bi morali v prihodnje, kadar bomo sprejemali odločitve, razne normativne in druge ukrepe prilagoditi potrebam in težnjam krajevne skupnosti. Potem bo občan bolj dovzeten za širšo problematiko in bo v resnici lahko bolje občutil, da ima možnost, da po svoji sposobnosti bistveno prispeva k urejanju posameznih in splošnih interesov. S takim odnosom do krajevnih skupnosti bi se v njih samih bolj uveljavilo spoznanje o skupnem delu, solidarnosti, in to še posebej v mestu. Vsekakor so to neposredne naloge občinskih statutov, zakonodajne politike in ne nazadnje tudi razprave o ustavi.

Referendum v krajevni skupnosti

Vemo, da v krajevni skupnosti izpeljejo na stotine enostavnih referendumov. Ti so zares enostavni in bi jih lahko imenovali medsebojni dogovori občanov v krajevni skupnosti. Zdi se mi, da bi te

oblike morali podpirati in vanje ni treba vnašati ničesar bistveno novega. V republiki se pripravljamo, da izdamo zakon o referendumu. Tega zakona doslej še nismo imeli, čeprav so v občinah izvedli veliko referendumov. Republiška ustava se zavzema za zakonsko ureditev in to je tudi prav. Toda pri tem se postavlja vprašanje, kdo lahko razpiše referendum kot obliko neposrednega odločanja. Ustava določa, da ga lahko razpiše le teritorialna politična skupnost, to je občinska skupščina. V pripravah na zakon o referendumu pa smo se znašli pred vprašanjem, ali krajevna skupnost lahko sama razpiše referendum. Večinsko mnenje je, da zato ni treba spreminjati ustave, ampak naj že sam zakon pooblasti krajevne skupnosti, da lahko predlagajo razpis referendumov, občinska skupščina pa bi ga ob ustreznih pogojih morala razpisati in tudi v imenu krajevne skupnosti prevzeti vse posledice, za katere bi se občani na referendumu izrekli. To bi seveda pomenilo, da se krajevni skupnosti le dá neko sredstvo za uveljavljanje večinsko izražene odločitve, toda le v sodelovanju z občinsko skupščino. Zdi se mi prav, da na tem področju vseeno v neki meri zaščitimo občane.

Nekaj besed o financiranju krajevne skupnosti

To vprašanje se vsiljuje že ves čas, kar krajevne skupnosti obstajajo, in je tesno povezano tudi s financiranjem družbenopolitičnih skupnosti. V razpravah o financiranju krajevnih skupnosti omenjajo različne sisteme, ki pa doslej še niso dali zaželenega rezultata. Tudi nisem čisto prepričan, da je to vprašanje možno enostavno urediti. Financiranje krajevne skupnosti je odvisno — po mojem mnenju — od obsega in vsebine nalog, ki so jih občine s svojimi statuti in odloki prenesle na krajevno skupnost, saj so z njimi prenesle seveda tudi financiranje teh zadev. Navadno so izdelali kriterije za komunalne objekte, ki jih krajevna skupnost upravlja, in to tudi odločilno vpliva na višino sredstev, ki jih ima na voljo. To so navadno tudi najpomembnejša sredstva, zlasti ponekod, kjer se praviloma od občinskih skupščin dodeljena sredstva dobro oplodijo. V nadaljnjem procesu razvoja komunalnega sistema bi verjetno morali biti bolj pogumni pri prenašanju samoupravnih nalog iz pristojnosti občinske skupščine na krajevno skupnost in seveda s tem v zvezi tudi pri decentralizaciji sredstev. No, pa saj to ni samo vprašanje odnosa občinska skupščina — krajevna skupnost, ampak podoben proces poteka tudi v odnosu federacija — republika, republika — občina. Vsekakor bomo morali razmišljati o tem in biti bolj pozorni na to, da krajevna skupnost v resnici lahko opravi vse samoupravne funkcije, ki nimajo narave izvrševanja oblasti. Seveda pa se strinjam, da krajevna skupnost oblastveno ne ukrepa, temveč da ima popoln samoupravni značaj; zato so potrebne ustrezne rešitve, ki bi lahko še bolj potrdile mesto in vlogo ter položaj krajevne skupnosti v naši samoupravni družbi.

Slovenski nacionalni kulturni program

(Razgovor za »okroglo mizo«)

Pojasnilo redakcije: V številki 6/7 naše revije smo objavili sestavek B. Štiha in L. Filipiča »Slovenski nacionalni kulturni program«. Avtorja in uredništvo so z objavo želeli sestavek dati zainteresirani javnosti v kritično presojo in še posebej tudi na straneh naše revije spodbuditi k dialogu in polemiki o tistih vprašanjih, ki so bistvenega pomena za zasnovo slovenskega nacionalnega kulturnega programa. Zato omenjenega sestavka ne štejemo kot **edino**, marveč kot **eno** izmed osnov, ki naj ob sodelovanju prav vseh, ki jim je do učinkovitega in smiselnega kulturnega programa slovenske socialistične družbene skupnosti, pripelje do dokumenta, ki bi kar najbolje izražal kulturna stremjenja Slovenije v njenem prihodnjem socialističnem razvoju. V tej številki že objavljamo prispevek Borisa Majerja o tej temi. To bomo storili tudi v prihodnje. Poleg tega pa je ob tekstu B. Štiha in L. Filipiča uredništvo 8. junija letos pripravilo tudi razgovor za »okroglo mizo«.

K razgovoru smo povabili večje število zainteresiranih in poklicanih. Z obžalovanjem ugotavljamo, da se tega razgovora iz razlogov, ki nam niso znani, niso udeležili nekateri povabljeni vidnejši predstavniki družbeno-političnega in kulturnega življenja v Sloveniji. Upamo, da se bodo le-ti v dialog vključili s posebnimi sestavki.

V razgovoru za »okroglo mizo« so aktivno sodelovali:

Jože CIUHA, akademski slikar

Lojze FILIPIČ, dramaturg Mestnega ljubljanskega gledališča

Jože GORIČAR, profesor na pravni fakulteti

Miloš MIKELN, direktor Mestnega ljubljanskega gledališča

Dušan PIRJEVEC, profesor na filozofski fakulteti v Ljubljani

Zdenko ROTER, odgovorni urednik in v. predavatelj
na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo
Dimitrij RUPEL, književnik
Bojan ŠTIH, direktor Slovenskega ljudskega gledališča
v Celju

L. FILIPIČ: V imenu uredniškega odbora vas pozdravljam in se vam zahvaljujem za udeležbo. Namesto uvoda naj samo na kratko pojasnim, kako je nastal spis, ki vam je dan v kritično presojo.

Prva zasnova spisa je nastala pred dobrima dvema letoma, ko smo nekateri poslanci prosvetno-kulturnega zbora skupščine SRS in kulturni delavci menili, da je treba spodbuditi k reformi kulturnega življenja na Slovenskem in izdelati načrt za kulturni razvoj Slovenije. Takrat se delo ni premaknilo daleč; obtičalo je na inštitutu za sociologijo, ki naj bi temeljno gradivo opremil s tako imenovano faktografsko in gmotno topografijo kulture v Sloveniji. Lani, ko so začeli s pripravljalnim delom za izdelavo srednjeročnega in dolgoročnega razvoja Slovenije, so v okviru inštituta za ekonomske raziskave delo ponovno povzeli. Takrat je bil izoblikovan temeljni team, ki ga sestavljata Bojan Štih in jaz. Pripravila sva ta »temeljni oris idejnih in kulturnopolitičnih izhodišč za oblikovanje načrta kulturnega razvoja Slovenije«, ki vam ga s tem izročamo v kritično presojo. Razprava je s tem začeta.

D. PIRJEVEC: Reči moram, da sem glede samega dokumenta in glede vabila na ta razgovor v zadregi. Dopis namreč vabi na pogovor o programu slovenskega kulturnega programa, medtem ko je predložen dokument sestavljen iz dveh delov. Prvi del je nekakšna splošna definicija kulture, naprej pa nam ponuja v bistvu teme za vrsto socioloških, kulturoloških in historičnih raziskav. To torej ni samo program slovenskega kulturnega razvoja, ampak je tudi projekt raziskav in je kot projekt relativno neodvisen od načelnih definicij, ki so zapisane v prvem delu. Človek je v zadregi, ker bi k prvemu delu lahko navedli celo vrsto načelnih pripomb, vendar pa bi s tem blokirali drugi del, se pravi projekt raziskav, ki se mi zdijo mnogo pomembne kot načelne opredelitve kulture, kulturnega razvoja itd. Zdaj namreč ni čisto jasno, o čem naj bi se pogovarjali: ali o načelnih zadevah ali pa o vprašanju raziskovalnega programa, o ljudeh, ki naj bi ga izvršili, o institucijah, ki naj bi ga omogočile, o denarju itd.

L. FILIPIČ: Po moji misli je namen razprave kritična verifikacija izhodišč za oblikovanje zelo občutljive stvarine.

Najprej kritična presoja predloženega teksta, morebiti zavrnitev, če bo prevladalo prepričanje, da to ni tisto, kar potrebujemo; če bo večina sodila, da je besedilo do neke mere

sprejemljivo in če boste dali prepričevalne dopolnilne ali spremenjevalne predloge, tudi spremembe in dopolnitve. Taka metoda je utemeljena, ker je to po Levstiku, Kozaku in po spisu, ki so ga menda kolektivno formulirali člani Revije 57 na zboru v Komenskega ulici, praktično tretji ali četrti poskus izhodišč za oblikovanje nacionalnega kulturnega programa. Za to je metodologija ne samo pri nas, ampak tudi v svetu še neizdelana; tudi spis sam kaže metodološko razklanost, kar je Dušan Pirjevec prav ugotovil. Pač pa spis predlaga metodologijo v točki 8. (*»Teorija in praksa«* 6/7 str. 916). Avtorja sva prepričana, kakor je v uvodu poudarjeno, da kulturnega programa narodne skupnosti ni mogoče izoblikovati s kvantitativnim naštevanjem institucij ali česa drugega, marveč z natančno opredelitvijo kulture, kar je vsaj kot poskus storjeno, njenega funkcionalizma v družbi in tistega, kar je v kulturnem snovanju sploh mogoče predvideti in načrtovati. Te kategorije so, vsaj nekatere, *explicite* našteje.

Določena razklanost izvira iz dejstva, da je spis po prvotnem namenu, ki sem ga pojasnil, dobil drugačen namen; prišel je namreč v kontekst dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja. Čeprav smo spis inštitutu predložili že februarja letos, ga na prvi stopnji razprave v skupščini do danes sploh niso upoštevali. Govorili so le o sestavinah ekonomskopolitičnega razvoja, ne pa tudi kulturnega in sociološkega.

Z. ROTER: Kar je omenil L. Filipič, drži in odpira nekatera vprašanja. Res je, da so doslej na zasedanjih zborov slovenske skupščine razpravljali o konceptu dolgoročnega **ekonomsko-političnega** razvoja Slovenije, ne da bi ob tem poudarili, da sta **ekonomski** in **politični** vidik razvoja samo dva, morda tudi nadvse pomembna, pa vendar ne **edina** vidika tega razvoja. Ne more biti dvoma, da je **kulturni** vidik tega razvoja zelo pomemben. Formalna odsotnost tega vidika v dosedanjih skupščinskih razpravah o prihodnjem razvoju Slovenije zastavlja vprašanje, ali in do kakšne stopnje je pri tistih organih, ustanovah, posameznikih in skupinah, ki *»načrtujejo prihodnji razvoj«* oziroma imajo na to največ vpliva, razvita zavest o tem, kakšen pomen ima lahko za skupnost, ki ji pravimo slovenska socialistična in narodna skupnost, **kultura** v najširšem pomenu besede.

M. MIKELN: Odgovor vprašanju, ki ga je zastavil D. Pirjevec, sem si zase takole poiskal: to ni osnutek programa, ampak metodični napotek, kako priti do kulturnega programa. Tako sem dokument razumel. Zdi se mi, da je v tem tudi njegova dobra stran. Treba se je namreč spomniti, da je bilo v mnogih debatah o slovenskem kulturnem programu — pri tem mislim na politične debate — na koncu dostikrat zelo poenostavljeno rečeno, da

počakajmo z določenimi odločitvami, dokler nimamo nacionalnega kulturnega programa. Marsikdo čaka nanj kot na kvantitativni seštevek, ki naj bi povzročil kvalitetne premike. Preprosto povedano, v programu naj bi napisali: 3 simfonični orkestri v Ljubljani, v Mariboru opera, v Celju poklicno gledališče itd. — to je birokratski funkcionalni politično operativni vidik. Zaradi takega gledanja na kulturni program je vse razpravljanje o njem dostikrat delovalo destimulativno v tem smislu, da je zaviralo razprave in potem tudi odločitve o zelo aktualnih in zelo perečih popolnoma konkretnih problemih institucij ali pa drugih dejavnosti v slovenskem kulturnem življenju.

Po mojem prepričanju nacionalni kulturni program ne bo nič posebno novega in nič takega, česar bi že ne imeli ali vedeli. Vsak kulturni program mora izhajati iz tega, kar že je, ker je to posledica dolgega razvoja, objektivnih možnosti. Če tega ne bi upoštevali, bi bil program nerealen. Vse, kar bo v nacionalnem kulturnem programu, danes že vemo in imamo, ni pa zbrano in formulirano. Zato čakanje na kulturni program vpliva destimulativno na urejanje perečih problemov, in to delavci v kulturnih institucijah občutimo.

Če se povrnem k začetku: mislim, da gre predvsem za metodološki dokument; kot tak se mi zdi dober. Kulturni program, kakor sta ga zastavila oba avtorja, bo zbirka oziroma izbor razprav, dokumentov kvalificiranih posameznikov o temah, o katerih govori ta dokument. Nekaj takega je na primer že začel Stane Saksida z razmišljanjem o nevzdržnosti delitve na materialno bazo in duhovno nadgranjjo. Seznam oziroma izbor takih razprav je tisto, kar ustvarja kulturni program. Ne znam si predstavljati, da bi ta program bil seznam institucij in tega, česar nimamo in kar imamo ali kar je odveč. Po mojem mnenju bi se torej morali danes pogovarjati o metodi, kako priti do programa.

To sem razbral iz predloženega dokumenta.

J. GORIČAR: Ob poslušanju dosedanje diskusije sem se rahlo zmedel. Ko sem dobil povabilo, naj sodelujem pri tej »okrogli mizi«, sem bil trdno prepričan, da je od vsega začetka jasno, da mora biti načrt kulturnega razvoja bistveni del načrta na razvoj Slovenije, ki ga zdaj pripravljajo, prav tako kakor mora biti integralni sestavni del tega načrta tudi socialni razvoj Slovenije za prihodnjih 10, 15 let. Pred kratkim smo na posvetovanju društva slovenskih sociologov v Mariboru ugotovili, da dokument, ki je bil poslan v diskusijo in o katerem so govorili tudi že v republiški skupščini, ne vsebuje načrta za socialni razvoj. Danes pa zelo presenečen ugotavljam, da velja to tudi za načrt kulturnega razvoja. Mislim, da ne bi bilo odveč, če bi iz tega našega kroga prišel v javnost glas o tem, da štejemo načrt

kulturnega razvoja, prav tako kakor načrt socialnega razvoja, za bistvena sestavna dela načrta za razvoj Slovenije in da v primeru, če ta načrt ne bo vseboval ne enega ne drugega, dokument, ki ga pričakujemo, ne more odigrati vloge usmerjevalca našega družbenega razvoja.

L. FILIPIČ: Ali kdo predlogu J. Goričarja ugovarja? Če ne, menim, da je sprejet.

Da bi bilo mogoče strniti kar največ mnenj in dobiti več rezultatov tega pomenka, vas prosim, dr. Pirjevec, da poveste svoje pripombe k predloženemu spisu; uvodoma ste dejali, da imate vrsto pripomb.

D. PIRJEVER: Moja zadrega me še vedno muči. Lahko sicer povzdignemo glas, kot smo pravkar sklenili. Vendar je povzdignjeni glas še vedno glas vpijočega v puščavi. Razen tega želim dosledno ostati na svojem področju in na svoji ravni, ki nista področje in raven skupščine. Zato me zanima samo projekt raziskav, kakor ga predlaga predloženi dokument. Ta projekt je znamenje radikalne krize celotne slovenske kulture, ker je bilo samo iz te krize možno zastaviti vse te probleme. To pa pomeni, da nas v te raziskave in k tem temam ne sili potreba po kulturnem programu niti ne neko neustrezno dejanje skupščine ali tega in drugega oblastnega foruma. V raziskave nas sili naša lastna kriza, kriza naše kulture. Namen raziskovalnega projekta je potemtakem: identificirati krizo in to, kar je v krizi. Njegov namen ne more biti reševati krizo. V krizi je treba ostati, ker jo je treba šele razpoznati. Razpoznati je treba to, kar nas onemogoča, sicer ne moremo »normalno živeti«. Potemtakem je vse na nas samih in skupščina zares ni bistveno pomembna. Vprašanje je le, kako bomo te raziskave izvedli, da bi se razpoznali. »Nasprotnik« slovenske kulture ni tista skupščina, ki ni razmišljala o posebnem slovenskem nacionalnem kulturnem programu. »Nasprotnik« kulture je tradicionalna slovenska kultura, ki je v krizi, in tega ne ve in noče vedeti, ni sposobna te krize locirati in se tudi sama ni sposobna vanjo locirati. Se samo kar naprej reproducira, postaja pri tem vedno bolj toga in totalitaristična. Zato se v določeni meri distanciram tudi od predloženega dokumenta.

L. FILIPIČ: Ne vem, če sem bil v uvodu dovolj jasen. Naj ponovim. Povedal sem: na izhodišču pred malodane tremi leti je bilo spoznanje, da je treba razmerje družbe do kulture pri nas in kulturo samo temeljito reformirati. Vse drugo je prišlo **a posteriori**. V tem smislu se strinjam z D. Pirjevcem. Konkretno si postavljam vprašanje, kako je mogoče izoblikovati teame in najti institucije, ki bi bile sposobne na ravni misli takoj pričeti s tem delom.

B. ŠTIH: Samo pojasnilo. K dokumentu Temeljni oris je priključen tudi Predlog za oblikovanje posameznih tem pri izdelavi načrta za kulturni razvoj Slovenije, ki zajema 15 skupin (književnost, založništvo, knjižnice, gledališča; glasba, radio, televizija; likovna umetnost, arhivi in muzeji, film, slovenska pokrajina in umetnostno zgodovinski spomeniki, umetniško šolstvo, dejavnost profesionalnih kulturnih in umetniških društev; kulturnoprosvetne organizacije, mednarodne konfrontacije slovenske kulture in umetnosti; materialna podlaga slovenske kulture in umetnosti, metode spodbude in ustvarjalnosti). Toliko v dopolnitev. Mislim, da smo skušali v teamskem delu razrešiti probleme. Toliko samo zaradi informacije.

Druga stvar, ki bi jo želel povedati, je tale. Strinjam se z izvajanjem tovariša Pirjevca. Povedal bi samo eno misel, da te točke, ki so tu zastavljene, niso poskus zgodovinske analize, ampak poskus, da bi odpravili »zgodovino«, njene neresnične projekcije v sedanosti kot temeljni izraz celotne duhovne krize, ki je danes v Sloveniji. Mogoče tu in tam kakšna formulacija sili v zgodovinsko analizo, ampak mi smo si to bolj predstavljali kot konfliktno interpretacijo.

J. GORIČAR: Ideja o institucijah ali teamih, ki naj bi se lotili raziskovanja vprašanj, navedenih v drugem delu tez, je vsekakor vredna upoštevanja. Bojim pa se, da v naših razmerah ne bo uresničljiva ko že institucije, ki so bile ustanovljene za to, da raziskujejo najrazličnejše družbene pojave in probleme, komaj životarijo. Če bi zahtevali, da ustanovijo še eno takšno institucijo, najbrž ne bi prišli daleč. Morda pa bi se dalo vprašanje drugače rešiti. Nekaj raziskovalnih teamov bi namreč vseeno lahko sestavili raziskovalci pri že obstoječih družboslovnih institucijah. Pri tem imam v mislih fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi, filozofsko fakulteto. Neobhodno pa bi seveda bilo, dobiti za predlagane raziskave potrebna materialna sredstva.

Ker je bilo v dosedanji diskusiji izrečenih tudi že nekaj pripomb o problemih, ki sta se jih lotila avtorja tez in jih razložila v prvem delu njunega teksta, mi dovolite, da tudi jaz povem nekaj misli o tem. Po mojem mnenju sta avtorja storila prav, ko izhajata v predloženih tezah iz kulture v najširšem pomenu besede, se pravi iz kulture v socialno-antropološkem pomenu. To pa zato, ker samó tako široko pojmovana kultura lahko dobi primerno mesto v dokumentu, ki naj zariše smernice razvoja kakšne nacionalne skupnosti za naslednjih nekaj desetletij.

Čeprav obstaja o kulturi v socialno-antropološkem pomenu cela vrsta definicij, se iz njih vendarle da razbrati nekaj

sestavin, ki so jim nekako skupne. Te sestavine so naslednje: spoznanje, da tako pojmovana kultura preveva vse tisto, čemur pravimo tudi družbena bit. Se pravi, da se razteza od produkcije prek politike pa do duhovnega snovanja in umetniškega ustvarjanja, od družinskega življenja prek preživljanja prostega časa, pa do konsuma kulture v ožjem pomenu, oziroma odnosa ljudi do te kulture. Iz vseh definicij in pojmovanj kulture v socialno-antropološkem pomenu izhaja nadalje tudi spoznanje, da je ta pojav izredno mnogoplasten, da se ga ne da reducirati na en sam imenovalec. Če bi hotel prikazati najbolj preprost model tako pojmovane kulture, bi moral računati vsaj s tremi plastmi. Ena od njih bi bila kultura v ožjem pomenu besede, kakor pa je treba razen umetnosti prištevati tudi še znanost. Drugo plast omenjenega modela tvorijo vzgojna in izobraževalna prizadevanja, tretje pa to, čemur bi lahko rekli vsakdanje življenje ljudi z ustreznimi normami (pojmovanimi najširše) oziroma način, vsebina tega življenja, človekovega bivanja, od jutra do večera od rojstva do smrti.

Te tri plasti, ki jih je treba upoštevati pri najbolj preprostem modelu kulture v socialno-antropološkem pomenu, so seveda samo relativno samostojne, to pa zaradi tega, ker zelo krepko učinkujejo druga na drugo v vseh smereh. Najbrž ni treba posebej dokazovati, da učinkuje kultura v ožjem pomenu na vsakdanje življenje ljudi, le-to na vzgojo in izobraževanje, vzgoja in izobraževanje spet na vsakdanje življenje in na kulturo v ožjem pomenu itn., itn. Sestavljalca tez sta očitno mislila to okoliščino, vsaj jaz sem razumel nekatere njune misli v tem smislu. Edino nekaj bi v tej zvezi pripomnil, namreč, da bi se dala ta okoliščina v dokumentu nekoliko bolj sistematično prikazati.

Če izhajamo iz tako pojmovane kulture v najširšem pomenu, je treba seveda ugotoviti, da je le-ta tako ali drugače navzoča v sleherni družbi, povsod. Ni družbe brez kulture v socialno-antropološkem smislu. Zato se mi zdi nekoliko nelogična zahteva, ki jo postavljata avtorja tez takoj na začetku, da bi morali namreč kulturo kot nepogrešljivo sestavino vgraditi v samo substanco družbe, v njene temelje. Pri dokumentu, ki naj bi bil rezultat teh tez, mnogoštevilnih diskusij o njih, od katerih je naša današnja le ena izmed mnogih, pa po mojem mnenju ne gre toliko za zahtevo, da vgradimo neko kulturo v neko družbo, marveč predvsem za vprašanje, **kakšno vsebino** naj ima tista kultura, ki jo naj živi in po kateri naj živi naš človek. Teze na več mestih govorijo o tem, naj pač človek kulturno živi. Treba pa se je vprašati, kaj naj bi bila danes, v tem našem družbenem in geografskem prostoru, vsebina kulturnega življenja našega človeka.

Na začetku tez je navedenih nekaj modalitet (od a do f — »Teorija in praksa«, št. 6/7 str. 914), ki vsaj posredno kažejo

na to, kaj naj bi bila vsebina kulture, ki naj bi jo vgradili v našo družbo. Zdi se mi, da je pomanjkljivost takšne zahteve predvsem v tem, da se nanaša na vse in vsakogar, na celotno našo slovensko družbo in na slehernega njenega pripadnika. Prav isto bi storili, če bi dejali — dobro, naši ljudje naj pač živijo in razvijajo socialistično kulturo. Najmanj, kar bi bilo treba storiti spričo takšne abstraktne zahteve bi bilo to, da ugotovimo, kaj je sploh, oziroma, kaj naj bi bila vsebina socialistične kulture. Tudi če bi rekli, da gre za takšno kulturo, ki temelji na sintezi vsega najboljšega iz preteklosti in ki na tem temelju svobodno gradi in ustvarja, ne bi razrešili vprašanja. Mislim, da nobena formulacija o vsebini kulture, ki bi se nanašala na vse in na vsakogar v katerikoli globalni družbi, problema ne bi mogla rešiti, preprosto zaradi tega, ker so vse sodobne družbe — prav tako tudi naša — močno slojevite. Pri razmišljanju o tem, kakšno kulturo naj živijo naši ljudje, je treba izhajati iz te slojevitosti in iz spoznanja, da pravzaprav vsak značilen sloj slovenske družbe živi v nekem smislu svojo kulturo. Še vedno govorim o kulturi v socialno-antropološkem pomenu besede, katere bistveni sestavni del je seveda tudi kultura v ožjem pomenu.

Tu pa bo morda kdo sklepal, da se zavzemam za tisto staro, fevdalno aristokratsko razlikovanje med tako imenovano visoko in tako imenovano ljudsko, »nizko« kulturo. Spričo vsega, kar sem govoril o slojevitosti slovenske družbe, da namreč vsak značilni sloj te družbe živi svojo kulturo, nisem mislil tega razločevanja, ampak sem mislil preprosto na zahtevo, da je treba s to slojevitostjo računati, jo morda šele ugotoviti ter dognati njene determinante, na primer poklic, premoženje, izobrazbo, družbeno oziroma politično moč itn. itn. in pa spoznati, kakšno kulturo pravzaprav živijo (ali ne živijo) za slovensko družbo značilni sloji. Pri tem bi bilo najbrž treba upoštevati — na kar opozarjata tudi avtorja tez med predlogi za raziskavo — regionalno razdeljenost slovenskega prostora in pa različne vplive drugih kultur na posameznih območjih. Mislim na vpliv italijanske, avstrijske, madžarske, pa tudi hrvatske kulture na obrobni predelih slovenskega geografskega prostora. Šele tako bi prišli do odgovora na vprašanje, kako je pri nas s kulturo v najširšem pomenu, katere bistveni sestavni del je tudi kultura v ožjem pomenu. Šele na podlagi tako dobljenih spoznanj bi najbrž bolj realno kot doslej gradili projekt nadaljnega razvoja kulture pri nas.

Zdi se mi, da z zahtevami, ki bi se obračale v enaki meri na vse in vsakogar, ne bi prišli daleč pri realizaciji tega projekta. Iz tega, upam, dovolj jasno izhaja, da se ne zavzemam za dihotomno delitev kulture na visoko in nizko, marveč se

zavzemam za to, da se naj vendarle upošteva kulturni pluralizem, oziroma pluralizem kulturnih dispozicij v tej naši družbi. Prepričan sem, da bi se samo s tega zornega kota dalo voditi realno, oziroma realistično kulturno politiko.

V tezah pa pogrešam — morda sem tudi prezrl — večji poudarek na sredstva množičnega obveščanja, predvsem na RTV, spričo razširjenosti ustreznih sprejemnikov na Slovenskem. Empirične raziskave namreč kažejo, da naši ljudje zelo intenzivno spremljajo in sprejemajo sporočila teh sredstev, in to ne samo slovenskih, marveč tudi avstrijskega radia in televizije v severnem, ter italijanskega radia in televizije v zahodnem delu Slovenije.

Na drugem mestu (»Teorija in praksa«, št. 6/7 — str. 921, 922) je v tezah beseda o tem, da noben od tam omenjenih modelov ne pozna doslej temeljite in konstruktivne opredelitve družbene funkcije kulture in umetnosti — očitno gre za kulturo v ožjem pomenu. K tej trditvi bi rad nekaj pripomnil. Spričo opredelitve kulture v socialno-antropološkem pomenu besede se mi zdi vprašanje o družbeni funkciji kulture in umetnosti skorajda odveč; odveč zaradi tega, ker kultura in umetnost v sleherni globalni družbi, in tudi v slovenski, preprosto sta integralni del kulture v širšem pomenu, ki je substanca, bit, sleherne globalne družbe. Če takšno kulturo odmislimo od globalne družbe, ali pa jo postavimo med oklepaje, ostane samo še nekakšen biološko-demografski substrat, ki ni več družba, marveč množina pripadnikov živalske vrste *homo sapiens*. Kultura — v širšem in ožjem pomenu — to množino ravno neprestano spreminja v družbo, in v tem je njena najgloblja in pravzaprav edina funkcija. Sicer pa utegnejo postati diskusije o funkciji kulture (v ožjem pomenu) neprijetne, če ne že kar nevarne za svobodo umetnosti in znanosti, zlasti, če takšno diskusijo začeneja politika. Odgovor le-te na tako zastavljeno vprašanje je navadno utesnjujoč za kulturo, zakaj politika odgovarja nanj skoraj zmeraj le prakticistično: poslanstvo kulture (v ožjem pomenu) vgrajuje namreč v službo vzdrževanja tistega družbenega modela, za katerega se pač zavzema. S tem pa ta model sam nekako siromaši, jemlje mu dejavnik spreminjanja, razvoja, če hočete. Kultura — če naj bo res takšna — je zmeraj kritična do etabliranih političnih sistemov, kritičnost vzdržuje konfliktno situacijo, le-te pa so, kakor vemo, eden pomembnih dejavnikov družbenega spreminjanja. Najbolj značilen primer prakticističnega, celo funkcionalističnega odgovora politike na vprašanje o družbeni funkciji umetnosti v socializmu, je socialistični realizem, čemur pravijo danes tudi konstruktivna umetnost, kar pa ni nič drugega, kot kultura, vprežena v ojesa političnega voza.

Na koncu pa samo še tole vprašanje: avtorja tez med drugim govorita tudi o tem, da moramo najmanjšemu evropskemu

narodu, ki je hkrati najbolj in najpopolneje institucionaliziran, kulturo deloma deinstitutionalizirati in poiskati moderni, na vse strani odprti družbi primerne oblike kulturnega dela. Ni mi čisto jasno, kaj avtorja mislita s tem v zvezi z deinstitutionaliziranjem kulture.

D. RUPEL: Izrekli so besedo kriza. Sprašujem se, če ta beseda hkrati pomeni tudi konflikt, torej spor. Zdi se mi, da spor kljub vsemu je. Spor navadno nastaja zaradi nezadostnosti tega, kar je, in zdi se, da nekateri čutijo prav to. Na konflikt kaže tudi tekst, ki so nam ga predložili. Samo zdi se mi, da je konflikt napačno lociran, da je nekako postavljen na mestu, kjer konflikta ni. To mi kaže recimo opredelitev, kjer se govori o delitvenem fenomenu, in sicer gre za delitev na visoko profesionalno in elitno kulturo na eni pa ljudsko, prosvetno, narodnoobrambno kulturo na drugi strani. V tem primeru ne moremo govoriti o konfliktu. Ti dve konceptiji kulture sta popolnoma kompatibilni, še več, sami zase sta neobstojni. Tako imenovana visoka kultura je hkrati visoka in ljudska, hkrati plemenito zamišljena in prosvetarska, hkrati profesionalna in narodnoobrambna. Ta tako imenovana visoka kultura sebe ne najde, če nekje spodaj — pod njo — ne mislijo, da je visoka; in nizka kultura lahko obstaja samo, če je nad njo še neka druga. To so zelo površna imena, ki imajo pomen samo v relaciji s svojim »nasprotnim« polom. Prvič: želel bi strukturalno, ne pa vrednostno definicijo visoke in nizke kulture. Drugič: zdi se mi, da se z delitvijo znotraj »istega« (zakaj menim, da se Vidmar sijajno ujema z idrijskimi pedagogi pri Kapljah ali pevskim zborom v Ajdovščini — da je to tako, je primer kulturna stran Dela, ki na podoben način ustvarja visoko-nizko simbiozo) stvari sploh ne spreminjajo, kvečjemu se reproducirajo. Tretjič: mislim, da krivično zapostavljamo to, kar se resnično spovre v ljudeh in da nad tem zganjamo nekakšen nacionalistični, centralistični teror, in sicer v imenu enotnega knjižnega jezika in enotne visoke, kvalitetne kulture.

In sploh mislim, da konflikt obstaja nekje drugje. In sicer kot spor med kvalitetno (ne kvantitetno: približevanje centru!) različnima strukturama. Obstaja **razlika**. Omejil bi se predvsem na literaturo, ker bi mi vzelo preveč časa, če bi se hotel spustiti na vse področje umetnosti. V literaturi gre pravzaprav za konflikt med božansko in govorno literaturo na eni pa eksperimentalno, tehnično, produkcijsko literaturo na drugi strani. Hkrati ko gre za razliko med tema dvema, gre tudi za razliko med sakralno, elitno pa množično, komunikabilnejšo, sakrilegično literaturo. Če govorim o govorni literaturi, mislim ideološko, idejno kulturo, ki **spregovarja**, vzklicuje resnice in ideje, ki jih zajema zunaj

sebe, zunaj samega produkcijskega procesa, proizvodjanja stavkov, besed... Gre za konflikt med ideološko, božansko literaturo pa literaturo, ki se proizvaja ali v eksperimentalnem laboratoriju ali prek množičnih sredstev in ki ima v obeh primerih elemente tehničnosti.

Ko govorim o tem drugem konfliktu ali razliki, ki pa nujno ne pomeni obračuna, ampak zahteva predvsem vztrajanje v njem, premišljevanje teh razlik in poskušanje radikalne zaokrožitve nekega novega sveta, seveda ne morem prezreti konflikta, ki se odvija znotraj politične sfere in ki je vanj zapletena tudi kultura. Tu je politika kot ideologija, kot posredništvo ideologije. Seveda govorim o določenem tipu politike, ki ga vsi poznamo in mu pravimo perpetuitivna, mitična, ideološka politika, ki bi hotela, da kultura reproducira, izboljšuje, nadgrajuje neko mitologijo. Mislim, da si nekateri pisatelji, ki pišejo debele zgodovinske romane in sploh klasične romane, ne bi smeli domišljati, da pišejo avtonomno — nenaročeno književnost. Konflikt se torej odvija znotraj politike same in znotraj same kulture. Gre za več teh razlik in sporov, ki potekajo vzporedno, ne pa za splošni, generalni konflikt med kulturo in politiko.

V tej zvezi bi rad opozoril na stališče, ki meni, da produciramo zato, da živimo, ne pa živimo zato, da produciramo. To je stališče, ki se kar naprej ponavlja, obnavlja, razteza in dopolnjuje z raznimi neumnostmi, v bistvu pa pomeni krčevit napor za ohranitev statusa quo — predvsem glede božanske kulture, ki po svoji naravi pač ne more imeti zveze s produkcijo in delom. V njej je samo božanski navdih, talent, zagon, vzgon... Skoz razne variante te definicije dobiva kultura **neproduktibilno** in **neproduktivno** obeležje. Tu tiči problem delitve na produktivno in neproduktivno sfero.

Kultura naj bi bila — po mnenju nekaterih tovarišev — stimulacija nečesa, česar se ne da izdelati, ampak se samo ustvari — iz nič. Ustvarjanje je težka čarovnija in na njej sloni dandanašnji velik del slovenske kulture in politike — samo vzemimo problem kulta osebnosti v naši državi.

Če še enkrat razmislimo o tej krizi in razliki, kot smo jo naknadno definirali, se mi zdi, da gre za razliko med magičnim in nemagičnim konceptom kulture, med konceptom kreacije in konceptom produkcije, za konflikt med zacementirano strukturo in igro struktur.

M. MIKELN: Povrnili bi se na misel J. Goričarja o tem, da mora biti kultura bistveni sestavni del dolgoročnega programa Slovenije. Zdi se mi, da ni bistvenega pomena za razvoj slovenske kulture, ali je ta program napisan v kakšnem skupščinskem dokumentu in kakšnem drugem papirju ali ne.

Postavil bom zelo praktičistično vprašanje; ali si kdo predstavlja slovenski nacionalni kulturni program kot ciklostiran dokument, kjer piše: slovenski narod si lahko privošči narodno gledališče, toliko in toliko drugih institucij in tako dalje?

Nacionalni kulturni program po mojem mnenju nikakor ni tisto, kar je lahko gospodarski program razvoja Slovenije. To ni statistično dejanje. Nacionalni kulturni program je lahko samo ustvarjalno dejanje, kot vsaka družbena kritika kulturnih zmožnosti naroda v tem trenutku. Vsak program je zmerom samo kritika obstoječega. Zdi se mi, da je nacionalni kulturni program, kakor ga razumemo, lahko samo knjiga desetih, 20 ali 100 programov, takih kakršnega je enega napisal Fran Levstik. Napredovali smo le toliko, da si lahko privoščimo delitev dela in 10, 20, 100 pogledov na slovensko kulturo danes in v prihodnosti.

Zato se mi zdi irelevantno, ali ta dokument dopolni kakšna skupščina, ga potrdi dvig rok ali ne.

Smisel in obstoj kulture je v osveščanju, prav tako je nacionalni kulturni program samo osveščanje o kulturi v nekem časovnem družbenem položaju.

Z. ROTER: Osebnost se ne strinjam.

J. GORIČAR: Pripravljen bi bil sprejeti tezo tovariša Mikeln, vendar le pod enim pogojem, namreč, da se dokončno znebimo vulgarnega, akcijskega pojmovanja razmerja med ekonomsko bazo družbe in njeno nadstavbo, pojmovanja, ki je v slovenski politiki, vsaj implicitno, še kar krepko navzoče. Kaže se v približno takšnem rezoniranju: graditi je treba le ekonomiko, vse drugo — od šolstva, zdravstva, socialnega varstva pa do najvišje kulture — pa bo kar samo po sebi raslo in se razvijalo. Takšna miselnost se kaže konec koncev tudi v okoliščini, da je doslej nekako pripravljen le ekonomski del dolgoročnega programa za razvoj Slovenije, medtem ko je bil socialni in kulturni del, vsaj doslej, zanemarjen.

M. MIKELN: Tudi ta predlog (ekonomski del, socialni in kulturni del dolgoročnega programa) izhaja ravno tako iz delitve na ekonomsko bazo in družbeno nadstavbo.

J. GORIČAR: Iz delitve že, saj je lahko ta delitev teoretično zelo plodna, vendar pa samo dotlej, dokler jo pojmujejo analitično. Hudo pa bi grešili, če bi analitično pojmovanje istovetili z akcijskim pojmovanjem razmerja med bazo in nadstavbo, oziroma med posameznimi strukturnimi sestavinami obče strukture globalnih družb. To razmerje namreč nikakor ni preprosto in enosmerno, na kar sta opozarjala že oba klasika

marksizma. Vulgarno pojmovanje omenjenega razmerja skorajda popolnoma zanemarlja pomen človekovega zavestnega delovanja na vseh področjih njegovega bivanja. Tudi zaradi tega se mi zdi potrebno, da se v programu za razvoj Slovenije obravnava naše družbeno življenje v vseh njegovih bistvenih sestavinah in da se predvidi razvoj teh sestavin v bližnji prihodnosti, razvoj, ki bo konec koncev vendarle rezultanta zavestnega delovanja Slovencev, ne samo v gospodarstvu, marveč tudi na vseh drugih družbenih področjih.

Z. ROTER: Rekel sem že, da se ne strinjam docela z M. Mikelnom glede tega, da ni tako bistvenega pomena za razvoj slovenske kulture, če jo obravnava kak skupščinski dokument ali pa ne. Mislim namreč, in to sem na neki način danes že povedal, da že samo dejstvo **odsotnosti** kulturnega programa v okviru naporov za dolgoročni slovenski razvoj na nekaj opozarja. Ta **odsotnost** ima gotovo svoje razloge. Eden od razlogov je tudi tisti, ki smo ga danes že imenovali kot gledanje, za katero je ekonomska podlaga družbe **vse** ali edino, kultura pa s tem v zvezi nekaj, kar se k tej ekonomski podlagi dodaja, če so na voljo sredstva, če pa jih ni, pa lahko kultura živetari. Že prisotnost takih pogledov pri nas me navaja, da ugovarjam M. Mikelnu.

Drugi razlog mojega ugovora pa najdem v preprostem dejstvu, da pri nas obstaja neka socialna organizacija, če je to komu vseč ali ne. V okviru te socialne organizacije pa delujejo institucije, spet, če je to komu vseč ali pa ne. V okviru te socialne organizacije obstaja tudi družbena moč, centri moči in centri odločanja. Ne smelo bi biti dvoma o tem, da je pomembno, da v teh centrih odločajo tudi o kulturi, in da ni vseeno, **kdo** in **kako** odloča. Del naše socialne organizacije je tudi slovenska skupščina, v kateri je osredotočena neka moč in v kateri odločajo o razmerah, oblikah in perspektivah našega, tudi kulturnega, življenja. Zato bi moralo biti za nas vse nadvse problematično, če se zadnji čas na zasedanjih republiškega zbora te skupščine (to je seveda moja osebna ugotovitev) izraža tudi dokaj glasno stališče, da bi bilo koristno, da bi že tako in tako nezadostna sredstva za kulturo na neki način decentralizirali oziroma razdelili sedanjim občinam in tako odpravili vrednotenje, da so nekatere kulturne institucije osrednje in pomembne za celotno narodno skupnost. Tudi to nas opozarja na realnost, v kateri živimo. Zato še posebej vztrajam, da je razgovor o slovenskem nacionalnem kulturnem programu v slovenski skupščini ne le možen, marveč tudi potreben in smiseln, čeprav ta program ni le in samo statistično dejanje, kot pravi M. Mikeln. V tem razgovoru prav zaradi realnosti, v kateri živimo, ne bi smeli bežati od pogovora o kulturnih institucijah in organizacijah ne oziraje se na to, kako kdo nanje gleda. Navsezadnje pa lahko reformiramo ali

revolucioniramo te institucije tudi samo, če imamo za to potrebna materialna sredstva. In končno: dandanašnji žive in delajo tudi tisti, ki jih imenujejo kulturni delavci (zoper ta izraz je svoj čas B. Štih ugovarjal), in ni vseeno, v kakšnih razmerah živijo in delajo. — Ta pojasnila ob ugovoru M. Mikelnu so, po mojem mnenju, koristna tudi zato, ker sem prepričan, da mora vsak pogovor o slovenskem kulturnem programu izhajati iz danega obstoječega ne glede na to, kaj o tem obstoječem kdo misli.

M. MIKELN: Vidim, da svojih misli nisem natančno izrazil. Razprava o nacionalnem kulturnem programu je zame nekaj drugega kakor razprava o kulturnem položaju kulturnih delavcev in financiranja kulture.

Kot kulturni delavec sem za to, da se položaj slovenske kulture materialno uredi, ker je enkrat na svetu. Ampak slovenska kultura ne bo nič drugačna zaradi tega, če institucije same začnejo normalno živeti. To sta dva docela ločeni stvari. Nacionalni kulturni program se mi zdi nekaj, kar ima večji domet kakor samo razprava in saniranje materialnega položaja kulturnih institucij in kulturnih delavcev, svobodnih ali vezanih v institucijah.

D. PIRJEVEC: Naš pogovor mi odpira vpogled v središče problematike. Govorimo o planiranju in programiranju kulture. Ali pa je jasno, kaj to pomeni? Kaj sploh planiramo in kaj naj bi bil slovenski nacionalni kulturni program? Ali bo to tista debela knjiga, ki je o njej govoril Mikeln? Ali pa je program samo načrtovanje institucij, se pravi razprava in odločitve o denarju?

Da bo vprašanje jasno, naj ga ekspliciram na primeru tistega, kar je gotovo najtežje planirati in programirati, a kar je hkrati najvažnejši del kulture: to je poezija. Čisto gotovo je, da mora tisti, ki piše pesmi, imeti realne materialne in socialne možnosti. In to se da gotovo planirati. Toda, da bi nekdo pisal pesmi, mora biti še nekaj: biti mora posebna človekova dimenzija, človekov svet mora imeti v celoti še neko posebno dimenzijo. Grki so ji rekli **poiesis**. Brez **poiesis** ni poezije. Ali ima naš svet razsežnost **poiesis**? Kje je ta razsežnost danes, kako se dogaja **poiesis** danes? To so temeljna vprašanja, a ta so takšna, da so zunaj dosega planiranja in programiranja.

O problematičnosti planiranja in programiranja govori naša lastna skušnja. Programiranje zastavlja vedno vprašanje o družbeni funkciji in koristnosti kulture. O tem je govoril profesor Goričar. Vprašanje seveda ni poljubno in se ga ne da samovoljno odpraviti, saj se je tudi Prešeren utemeljeval v določeni funkciji kulture in poezije: združiti je hotel »slovenšno celo«, čeprav ta »slovenšna« te poezije ni hotela sprejeti.

Če planiramo in programiramo, lahko programiramo in planiramo le tisti del kulture, ki je racionalno-znanstvenemu

planiranju dostopen. Planiranje pa je pri nas razumljeno kot dejavnost, ki zaobsega in določa celoto, zato smo planirali tudi totalnega človeka, čeravno je jasno, da je takšno planiranje nepotrebno, ker je ta totalni človek že tukaj, je že uresničen, to je namreč planer sam, ki planira vse, planira totaliteto in je torej totalni in svobodni človek. Samo tisti, ki svobodno planira svobodo, je svoboden.

Če nočemo pasti v ta zaprti krog, je treba vedeti, kaj je mogoče planirati. Svobode ni mogoče planirati, človeka v celoti ni mogoče programirati. Prav tako tudi kulture ne. Planirati je možno samo institucionalno mrežo. To ni malo in ni nekaj zgolj pragmatičnega, marveč zahteva načelne odločitve. Za današnjo slovensko kulturo je to usoden problem. Institucionalna mreža naše kulture je hierarhična, posvečena in podrejena nekim najvišjim vrednotam. Ni prilagojena modernemu svetu. Nove ustvarjalne sile se vanjo ne morejo integrirati, ostajajo zunaj našega veljavnega in hierarhičnega institucionalnega sistema. Nujno se konstituirajo kot nekakšne boemske, napol formalne oziroma neformalne grupe. To je hkrati strahotno drag in neučinkovit sistem, čeravno je nacionalno reprezentativen: reprezentira namreč nacijo in stori, da v njem nacija postane prezentna, navzočna. Polagoma bo še bolj drag in še bolj neučinkovit.

Danes se zastavlja npr. vprašanje, če Slovenci res potrebujemo vse fakultete, ki jih pač imamo. Kakor vemo, so na voljo računi, ki dokazujejo, da bi prišli do potrebnih specialistov na nekaterih področjih hitreje in ceneje, če bi jih šolali v tujini. In še o univerzi. Ugotavljamo, da je osip nenaravno velik. Zaradi tega govorimo o tem, da so učni programi neustrezni, da so predavatelji slabi, da ni skript itd. Kaj pa, če je narobe samo to, da imamo eno samo univerzo, ki prav zato, ker je ena sama, ni samo univerza, marveč tudi reprezentanca naroda. Kaj pa, če vprašanja, ki nastajajo zaradi masovnega vpisa, sploh ni mogoče reševati, če imamo le eno samo univerzo in za vsako stroko le eno samo fakulteto. Kaj pa, če raven naše univerze samo zato ni dovolj visoka, ker je le ena sama in edina, brez »konkurence« in brez sebi ustrezne, se pravi znanstvene »kontrole«?

Glede vzrokov, ki onemogočajo večjo elastičnost naših kulturnih institucij, je možno domnevati, da gre za dva sklopa. Prvo je naša tradicionalna totalitarna slovenska struktura, ki nas je historično pač omogočala in ki se je ne moremo odreči. Drugo je stalinizem. Problem nastaja iz dveh virov hkrati in je zato toliko težji. Ne gre samo za pretrganje s slovensko totalitaristično tradicijo, marveč tudi za dosledno konfrontacijo s stalinizmom.

Žal je vse to, kar govorim, improvizacija in je zato žal reprodukcija tistega načina odločanja, ki je tipičen prav za totalitarne strukture, ko se bistvene odločitve dogajajo na način

improvizacije, celo v privatnih pogovorih. Prav zato, ker je konec starega institucionalnega sistema naše kulture možen le kot konec improvizacije, me od vsega predloženega dokumenta zanima v prvi vrsti vprašanje uresničenja predlaganih raziskav. To vprašanje je očitno vprašanje kadrov in njihove primerne organiziranosti v raziskovalno skupino.

Nič lažjega ni kot kritizirati skupščino. Gre pa zato, da bi doumeli to, kar je na delu v delu same skupščine in kar je na delu v nas samih. Zapustiti je treba raven, na katero se postavljamo, ko ugotavljamo insuficientnost skupščine. Prodreti moramo poskusiti na tisto raven, kjer se res dogajajo prave »odločitve« v pravem zgodovinskem pomenu te besede.

L. FILIPIČ: Preden odgovorim na vprašanje D. Pirjevca in povem, katere od njegovih predlogov avtorja sprejemava, mi je opraviti še dolžnost: ali je ostalo brez odgovora še katero od vprašanj J. Goričarja?

J. GORIČAR: Samo tole vprašanje: institucionalnost in deinstitucionalizacija?

L. FILIPIČ: Zakaj avtorja vztrajava pri zahtevi, da je treba kulturo vgraditi v samo substanco družbe? Pri tem vztrajava zato, ker sva prepričana, da zdaj ni tam, in ne samo da ni tam, marveč da jo zaradi večplastnih in številnih razlogov pehamo v popolno obrobje in vegetiranje. Pri tem nama je popolnoma jasno, da v kulturnem snovanju ni mogoče predvidevati in načrtovati ničesar, kar zadeva ustvarjanje samo, da pa je mogoče planirati vse tisto, kar sodi v razmere, ki naj bi omogočale, da bi pesnik lahko pisal in tiskal svoje pesmi in da bi jih ljudje lahko brali in jih tudi želeli brati. Te stvari je mogoče planirati.

V mislih imam drugi del Goričarjevega izvajanja, da sva premalo poudarila nujnost kulturne vzgoje in pomen množičnih občil. Deloma imate prav; na 915. strani sicer govoriva nekaj tudi o tem, kljub temu pa je treba to pripombo sprejeti.

Na vprašanje glede deinstitucionalizacije je v bistvu že odgovoril D. Pirjec. Nekatere naše historično poročene strukture so se resnično preživele, niso več plodne, predrage so, ne opravljajo več svojih nalog, zato jih je treba odpraviti. Bistvo problema je v tem, kar je povedano v najinih tezah o novi, normalni, avtonomni in avtohtoni funkciji vsebinske konstituante sodobne moderne družbe, ki naj jo prevzame slovenska kultura. Po najini presoji je naša kultura to funkcijo in pravico dobila samo v načelu, ne pa konkretno. Stvar programa je, da jo v resnici dobi in da postane sposobna, da to avtonomno nalogo lahko prevzame in opravlja.

Groza me je prevzela, ko sem videl, da je iz najinega besedila moč povzeti misel, ki jo je formuliral profesor dr. Goričar, da je namreč tekst mogoče razumeti tako, da je funkcija kulture lahko instrument oblasti. Če je besedilo res mogoče tako razumeti, ga je treba sežgati. Kaj takega avtorja seve nisva imela v mislih. Mišljeno je bilo in zapisano je, da je funkcija kulture avtonomna, avtohtona, relativno svobodna. Ali je še kakšno vprašanje ostalo brez odgovora?

B. ŠTIH: Ker se zavzemam za praktično lotevanje problemov, smo v tem predlogu za oblikovanje posameznih tem predvideli 15 skupin, ki naj bi zajele okoli 90 znanstvenikov z različnih področij, da bi obdelali posamezne probleme. Zato je bil prvi namen tez samo idejni projekt, predvsem opozorilo na odpravljanje zgodovinske interpretacije vloge kulture v naši družbi in narodu. Celo vrsto nalog smo opredelili. Žal mi je, da je to izpadlo iz objave.

J. GORIČAR: S tem odgovorom se strinjam. Rad pa bi opozoril na neki nesporazum, ki je morda posledica mojega prav tako improviziranega izražanja. Gre za vprašanje o funkciji kulture, o katerem je govoril tudi tovariš Pirjevec: za trditve, češ da ima kultura v sleherni družbi določeno funkcijo. To seveda drži. S tem, ko sem opozarjal na to, češ da ni dobro, če vprašanje o funkciji kulture postavlja ljudje zunaj kulture (v ožjem pomenu), seveda nisem zanikal vsakršno funkcijo kulture, ki jo ta nesporno ima, kot jo ima sploh sleherni družbeni pojav kakršnekoli dimenzije. Pirjevec je v ilustracijo trditve, da kultura ima svojo funkcijo, navedel Prešerna, kako si je sam predpisoval svoje poslanstvo. Seveda je popolnoma nekaj drugega, če si človek, ki dela v kulturi, sam predpisuje svojo funkcijo — in si jo najbrž neprestano predpisuje sleherni kulturni delavec — spet nekaj drugega pa je, če mu jo predpisuje kdo zunaj tega področja in ga skuša vpreči v voz svojega pojmovanja o tem, kakšno funkcijo naj bi imela kultura. To sta dve zelo različni stvari.

Na koncu pa bi rad slišal še vaše mnenje o tem: Morda sem v svojih intervencijah šel s kulturo v socialno-antropološkem pomenu nekoliko predaleč. Čeprav teze načelno sicer izhajajo od kulture v najširšem pomenu, pa se pojmovanje le-te že v njih samih zmeraj bolj oži, tako kakor se je tudi naša diskusija zmeraj bolj približevala le kulturi v ožjem pomenu besede. Morda je to tudi posledica zgodovinske pogojenosti in posebne zgodovinske vloge, ki jo je imela kultura v ožjem pomenu pri konstituiranju slovenskega naroda in pri vsej njegovi dosedanji zgodovinski usodi. Ravno zaradi tega pa morda danes takó zgodovinsko pogojeno kulturo vendarle že nekoliko preveč poudarjamo in pri tem zanemarjamo druga področja kulture

(v širšem pomenu), ki stopajo v svet v ospredje. Sprijazniti se bomo morali s tem, da je na primer preživljanje prostega časa tudi kulturno vprašanje. Navaditi se bomo morali nadalje, da je organizacija produkcije v delovnih organizacijah danes tudi že kulturno vprašanje. Da je kulturno vprašanje tudi življenje ljudi v njihovih družinah in zunaj njih itd. itd. Iz teh razlogov se mi zdi, da je pri tako pomembnem dokumentu, kakršen bo načrt za dolgoročni razvoj Slovenije, vendarle treba izhajati iz kulture v najširšem pomenu, ne nazadnje tudi zaradi občega trenda, ki ga kaže današnje dogajanje v svetu in pri nas. Ena izmed značilnosti tega dogajanja je usihanje interesa za kulturo v ožjem pomenu. V praznem prostoru, ki se pojavlja zaradi tega, se najbrž pojavljajo neke druge oblike kulture in kulturnega izživljanja. Nekoliko preveč enostavno bi bilo, če bi na podlagi usihanja interesa današnjega človeka za kulturo v ožjem pomenu kratkomalo sklepali, češ da bo postal človek zaradi tega nekakšen nekulturni malikovelec materialne proizvodnje in potrošništva. Najbrž raste v tem praznem prostoru nekaj, kar se morda danes še ne da jasno opredeliti, kar pa prav gotovo ne gre k popolni duhovni praznini današnjega in jutrišnjega človeka, marveč k neki novi kulturi. In končno: če gre slovenski človek na počitnice brez Prešernovih poezij, zaradi tega še ni nekulturn.

J. CIUHA: Zanima me praktični vidik pomenka, na kakršnem smo se zbrali danes. Če hočemo govoriti o kulturnem programu, moramo jasno izhajati iz položaja kulture, kakršen je danes: iz materialne podlage in iz problemov družbenega ovrednotenja kulture kot ustvarjalnega fenomena.

Bistveno vprašanje zame je, kako uveljaviti kulturo, kako tolmačiti kulturo in kako propagirati kulturo. Nisem teoretik, imam pa kot ustvarjalec občutek, da ostaja kulturni potencial, ki ga imamo na voljo, dostikrat neizkoriščen. In vedno znova doživljamo že znano dilemo nekomunikativnosti med ljudmi, ki ustvarjajo, in med tistimi, ki naj bi bili potrošniki vsega. Mislim, da zato, ker nekatere naše institucije dostikrat ne opravljajo tiste funkcije, ki bi jo morale.

Moram priznati, da sem tekst prebral precej na hitro. Na koncu so docela konkretni namigi, da bi bilo treba predvsem v kulturnih institucijah spremeniti zakon o delovnih razmerjih, uvesti možnost angažmana za določen čas, omogočiti svobodni status umetnika in predvsem razrahljati mehanizem institucionalizma. Zdi se mi, da je ravno s tem mehanizmom družba želela urediti probleme, ki izhajajo iz naše majhnosti, nacionalne občutljivosti in včasih celo manjvrednosti, ki jih spet in spet zaznavamo v naši kulturi. Z institucijami smo hoteli ali skušamo na neki pavšalen način to našo občutljivost blokirati. Ravno v institucionalizmu in v nekaterih institucijah pa je čutiti, da

ves ta mehanizem dostikrat ovira sproščenost in ne kaže dovolj posluha za možnosti, ki se ponujajo, za dinamiko časa, ki v njem živimo, itd. ne glede na nesimpatično okoliščino, da se Slovenci zelo radi sprijaznimo z izenačenostjo. Institucije ne podpirajo dovolj prodora naše kulture — v samo plast naroda, pa tudi navzven, kar se mi zdi še celo potrebno za našo nacionalno samozavest. Tudi sam mislim, da ta dokument odseva neko krizo. Ne krizo v tem smislu, da se ne bi sprijaznili s tem, kar smo in kar zmoremo, saj gre pri tem za ustrezno podobo nas samih, pač pa, da skušamo osvetliti zagato mehanizma, ki upravlja z našo kulturo. Da skušamo doseči, da bo prožnejši in bolj ustrezal našim kulturnim dosežkom, sicer bomo razne ljudi, ki presegajo naša ustaljena in splošna merila, še vedno puščali ob strani in bomo priča tragičnim usodam, kakršne poznamo iz zgodovine. Tu nekje tudi vedno znova čutim potrebo, da bi moral potekati med kulturo in politiko bolj sproščen dialog. Nekako takšen, kakršen je ta, čeprav se tudi danes malce težko pogovarjamo, že zato, ker smo Slovenci. V bistvu se vse premalo pogovarjamo: naš razgovor to potrjuje.

L. FILIPIČ: Po mojem mnenju bi bil čas, da preidemo k sintezi.

Najprej predlagam, da izrazimo strinjanje s predlogom Dušana Pirjevca in Miloša Mikelna. Ne bi navajal vsega, ampak samo bistveno: da na ravni kritike, analize, misli, diagnoze in prognoze v pomenu esencialnega delamo naprej in da v knjigi ali obliki posameznih objav v naši in v drugih revijah pridemo do takega rezultata, kakršnega so predlagali.

Drugič: da poskusimo ustanoviti kulturološko sekcijo pri društvu slovenskih pisateljev in da skupno z inštitutom za ekonomske raziskave, ki je nosilec tega projekta, ustvarimo team kulturnih delavcev, ki bi ta predlog lahko uresničil.

Tretjič: da vztrajamo pri tem, da o vseh teh sestavkih spregovori skupščina; ne zato, ker bi pričakovali ali dopuščali, da skupščina ureja ustvarjalne probleme kulture, ampak zato, ker vztrajamo pri spoznanju, da je, kar zadeva kulturo, mogoče urejati odnose in možnosti le na ta način, da se skupno opredelimo za družbeni model. Opredelitev družbenega modela, določitev načina njenega skupnega življenja pa je celostno dejanje in v tem kontekstu mislimo, da mora odločati skupščina.

D. PIRJEVER: O modelu družbe in zlasti o globalnem modelu družbe ne bi želel govoriti. Zlasti v našem primeru: ko se dogaja pač samo to, da model družbe namesto politike postavlja kultura. Model pa še vedno ostaja model, in ostaja globalni model z vsemi posledicami. Ostati je treba v svojem »subsistemu«, se pravi v subsistemu, ki se imenuje kultura, sicer počnemo natanko to, česar nočemo. Če pa že mislimo o družbi kot celoti, potem

je treba upoštevati to, o čemer je govoril profesor Goričar, ki je govoril o novem tipu družbe in o novem tipu kulture. Vprašati se je treba, ali je ta novi tip družbe sploh še družba na stari način? Načeloma gre, kakor pravi Rupel, za razkroj metafizičnega sistema in če je tako, potem ni več globalnega modela in ne moremo o njem govoriti, pa čeprav nismo politiki in smo samo »kulturniki«, ki bi se radi izognili uničujočih implikacij politike.

M. MIKELN: Funkcija kulture je ravno nastopanje zaradi globalnega modela.

Z. ROTER Problem je v tem, kaj razumemo s pojmom model. Tudi D. Pirjevec je ugotovil, da je globalni model samo rezultanta nečesa. Možno je torej dinamično in ne statično razumevanje modela. L. Filipiča sem razumel tako, da izhaja in poudarja potrebo, da izhajamo iz konkretnega položaja. Del tega položaja je tudi volja in hotenje po načrtovanju prihodnjega razvoja Slovenije. To načrtovanje pa brezpogojno zahteva tudi navzočnost kulture.

L. FILIPIČ: Terminus »družbeni model« je umaknjen. Kljub temu bi rad pripomnil tole. Ko sem govoril o družbenem modelu, sem mislil tudi na prostor, ki naj ga v njem zavzema kultura. Za to mi gre. Ne želim več, da nas imajo kulturne delavce za prisklednike družbe, ampak da imamo v njej domovinsko pravico. Kakor pravimo, da znanost je, pa je še ni, kultura je, pa je še ni, bi najbrž bila stvar naše misli, da bi kulturo privedli, kamor sodi. V tem pomenu sem uporabil termin »model«.

M. MIKELN: Še ena stvar je sporna: institucionaliziranje akcije za ustanovitev kulturološke sekcije pri društvu pisateljev. Ta varianta se je morda zdela najbližja glede na to, da bi morali o tem govoriti najprej pisatelji. Vendar to institucionaliziranje niti ni potrebno. Zakaj bi zbrali neko jedro z nekim skupščinskim odlokom. To jedro se lahko samo zbere okrog neke institucije, ki že dela v tej smeri.

B. ŠTIH: Inštitut za sociološke raziskave naj oblikuje skupine ad hoc ali organizira individualne prispevke.

L. FILIPIČ: Mene zanima, kdo bo to naredil in kdo bo »naročnik«. Institucionalizacijo gledam v tem smislu, pri čemer opozarjam, da se imenuje nosilec celotnega projekta Inštitut za ekonomske raziskave.

Še dva konkretna predloga: naša današnja delovna skupina predlaga uredniškemu odboru TiP, da objavi tudi prilogo »Izhodišč«, česar prvotno nismo predvideli (seznam in

sistematizacijo področnih študij z dispozicijami). In končno, da izrazimo strinjanje z načrtom uredniškega odbora, da v naslednji številki TiP objavi ta spis, takoj za tem pa avtoriziran stenogram okrogle mize ter druge sestavke, ki so jih pripravljeni prispevati zainteresirani.

B. ŠTIH: Rad bi se opravičil. Midva sva začela pisati ta tekst brez pretenzij, da bi to postalo kakršnokoli vsiljivo dejanje, češ da dva človeka pišeta slovenski kulturni program. Tekst sva napisala v obliki provokativnih tez. Predlagala sva tudi kvantifikacijo celotne kulture od finančnih sredstev posameznih ustanov do dohodkov itd. Osebnostno mi je neprijetno, če bi bilo videti, da si dva človeka lastita neko modrost. Za to nimam kvalifikacij niti si tega ne želim, pa tudi časa nimam.

L. FILIPIČ: Vsem udeležencem se iskreno zahvaljujem za dobro voljo in sodelovanje.

Kultura med državo in trgom

Globoke spremembe, ki jih doživlja Jugoslavija na svoji poti v samoupravno socialistično družbo, rušijo tudi vse tradicionalne predstave o mestu kulture v družbi, o njeni družbeni vlogi in nazadnje o bistvu kulture sploh. Ta »destrukcija« ne poteka zgolj na ravni teorije, na ravni teoretičnega razpravljanja o položaju in bistvu kulture v socialistični samoupravni družbi, temveč hkrati in predvsem na ravni prakse, na ravni realnih družbenih procesov, ki postavljajo kulturo v popolnoma drugačen položaj, kakor je bila v času administrativnega socializma ali kakor je bila in je deloma še v deželah s kapitalistično družbeno ureditvijo. V čem je ta posebnost položaja kulture v jugoslovanski samoupravni družbi?

V administrativno-etatističnem modelu socializma je kultura v celoti in brez ostanka podrejena državi. Država v celoti odloča, kolikšen delež nacionalnega dohodka bo šel za potrebe kulture ter kako in za kaj se bodo na posameznih področjih kulture uporabljala materialna sredstva, ki jih je država v vsakoletnem državnem proračunu določila za potrebe kulture. Kultura je tu do države v enakem odnosu kakor vsa druga področja družbenega življenja, na primer posamezne gospodarske panoge, vojska, pravne institucije itd. Kolikšen delež nacionalnega dohodka bo šel za potrebe kulture, je odvisno od globalne porazdelitve nacionalnega dohodka na posamezna področja, ta porazdelitev pa je spet odvisna od ustreznih državnih organov kot predstavnikov splošnega družbenega interesa. Hkrati pa je kultura v sistemu administrativno etatističnega socializma pod strogim ideološkim nadzorom. Tudi če ne bi uporabljala političnega pritiska, ima država vse možnosti, da z dodeljevanjem ali odvzemanjem materialnih sredstev popolnoma obvladuje kulturno ustvarjalnost in izvaja vlogo vrhovnega ideološkega cenzorja. Ta položaj kulture do države ima nekatere prednosti, ki jih poudarjajo privrženci administrativno-etatističnega modela socializma. Ta prednost naj bi bila dvojna. Na eni strani zagotavlja reden dotok proračunskih sredstev in s tem redno, normalno delovanje kulturnim institucijam. Če sistem dobro funkcionira, če so potrebe pravilno izračunane, se lahko

kulturne ustanove v celoti posvetijo svojemu delu, ne da bi jim bilo treba skrbeti, od kod in kako bodo dobile potrebna finančna sredstva. Tudi sam ideološki nadzor ima svojo dobro stran: preprečuje razsipanje energije za brezploдне in družbeno nekoristne teoretične prepire ter osredotoča celotno kulturno energijo v smeri njene optimalne družbene učinkovitosti. Vendar pa to »prednost« poudarjajo predvsem politične strukture, partijski aparat itd., med kulturnimi ustvarjalci samimi pa le dogmatsko in avtoritativno usmerjeni del (posebej tisti, ki se čutijo ogrožene od novih kulturnih tokov in idej), medtem ko naprednejši del kulturnih ustvarjalcev čuti ideološki nadzor kot največjo oviro za svobodo kulturne ustvarjalnosti in za razvoj kulture sploh. Vendar pa se tudi ta del kulturnih ustvarjalcev želi v glavnem otresti samo ideološkega nadzora, medtem ko naj bi država še vnaprej zagotavljala kulturi potrebna materialna sredstva za njen neoviran razvoj. Zahteva tega dela kulturniške inteligence do države je približno takale: dajte nam dovolj denarja, toda pustite nas, da delamo z njim na svojem področju, kar hočemo. Ne vtikajte se v vprašanja kulturnega ustvarjanja in namesto tega skrbite za to, da bo imela kultura dovolj materialnih sredstev za svoje potrebe. Seveda je to čista iluzija. Prvič zato, ker se politika, tudi če bi hotela, ne more umakniti s področja »kulture«, ker je kultura vedno bila in bo ostala tudi vnaprej eden izmed instrumentov politike, ker se politična bitka ne odloča samo na področju produkcije materialnih dobrin, temveč prav tako tudi na področju produkcije idej. In drugič zato, ker tisti, ki določajo, v kakšni višini, kateri kulturni instituciji in v kakšne namene bodo dodelili materialna sredstva, dejansko vodijo kulturno politiko, usmerjajo kulturno ustvarjalnost, tudi če bi se formalno odrekli kakršnemukoli ideološkemu nadzoru. To pa pomeni odnos trajne in enosmerne odvisnosti kulture od državne administracije in to v bistveni točki, ki zadeva same eksistenčne pogoje kulture. Naj bi bila ta državna administracija še tako prosvetljena, še tako kulturna, še tako razumevajoča za potrebe kulture, odnos odvisnosti vendarle ostaja, in sicer odnos, ki nosi v sebi vse nevarnosti manipulacije, paternalizma, protekcionizma vse do najbolj grobega ideološkega nadzora. V zvezi s tem je treba poudariti, da je odnos tisti, ki producira in reproducira ta podrejeni položaj kulture do države, in ne takšne ali drugačne individualne lastnosti ljudi v državni administraciji. Zato se motijo tisti, ki mislijo, da je mogoče rešiti problem tako, da postavimo na taka mesta kulturno dovolj razgledane ljudi namesto raznih primitivcev, pa bo vse v najlepšem redu.

V kapitalističnih deželah, zlasti v sistemih meščanske demokracije ni enotnega in neposrednega ideološkega nadzora nad kulturo (razen v izjemnih položajih). Ideološki nadzor opravljajo posamezne družbene in politične institucije (na primer cerkev), vodstva političnih strank in ne nazadnje veliki koncerni, ki financirajo posamezne oblike in vrste kulturne ustvarjalnosti. Vsem je znano, da obstoji tudi

neposredna materialna odvisnost velikih založniških hiš in drugih kulturnih subjektov od kapitalističnih trustov in koncernov, ki neposredno vplivajo na oblikovanje javnega mnenja. Odnos je tu v bistvu isti, razlika je samo v tem, da obstoji več tirov odvisnosti, med katerimi lahko posamezni kulturni ustvarjalci izbirajo, kar ne samo formalno, temveč tudi dejansko nudi nekoliko širši prostor za uveljavljanje različnih umetniških smeri in hotenj. Vendar pa to ne spreminja bistva odnosa, temveč ga samo nekoliko prikriva. Za sodobno visoko razvito kapitalistično družbo z meščansko demokracijo je značilno, da se odnosi odvisnosti ne uveljavljajo neposredno personalno, temveč anonimno, brezosebno, prek trga. To velja tudi za kulturo. V sodobnih industrijsko visoko razvitih kapitalističnih družbah prihaja kultura vse bolj pod vpliv trga, ki spreminja kulturo v industrijo določene vrste potrošniških dobrin, v široko razvejano industrijo tako imenovane množične kulture, ki se slepo podreja tržnemu zakonu ponudbe in povpraševanja ter množično meče na trg predvsem take proizvode, ki ne zahtevajo od človeka skoraj nobenega emocionalnega in miselnega napora, nobene aktivne participacije, ki oblikujejo človeka bolj podzavestno kakor zavestno z vsemi daljnosežnimi posledicami, ki iz tega izvirajo. Tako kot večina sodobne reklame tudi velik del te kulturne industrije že zavestno uporablja izsledke moderne psihoanalize, ustvarjajoč pri tem ne samo množico novih umetnih potreb, ki jih je mogoče zelo hitro in poceni zadovoljevati (kar zagotavlja množičnost proizvodnje in s tem velike profite), temveč ljudi podzavestno adaptira na določen model obnašanja in vrednotenja, ki reproducira obstoječe družbene odnose, ne da bi to ljudje čutili ali doživljali kot neposredni ideološki ali politični pritisk. To pa pomeni z drugimi besedami producirati mentaliteto, ki v dvojnem smislu ustreza interesom vladajočih plasti sodobne kapitalistične družbe: povečuje potrošnjo, ki ob najmanjšem vlaganju kapitala in ob najmanjšem poslovnem tveganju ustvarja velike dobičke, in drugič, razpršuje revolucionarno energijo množic, privatizira revolucionarni interes ter ju tako napravlja neškodljiva za obstoječe družbeno stanje.

Kakšen odnos zavzemajo kulturni ustvarjalci do takega položaja kulture v sodobnih industrijsko razvitih kapitalističnih družbah? Del ustvarjalcev sprejema tak položaj kot normalen in celo ugoden. Nasproti dirigirani, ideološko cenzurirani kulturi v deželah socialističnega tabora poudarjajo veliko svobodo umetniške ustvarjalnosti, pestrost umetniških smeri in slogov, svobodo umetniškega iskanja in eksperimentiranja; edino, kar jim zavidajo, je materialna gotovost, velike državne subvencije in vsestransko izpričana skrb države za potrebe kulture. Za ekonomsko favorizirani del kulturne industrije, ki po svojih lahko pridobljenih fantastičnih zaslužkih daleč presega najvišje državne premije najzaslužnejših lavreatov v socialističnih deželah, pa tudi to ni nikakršna privlačna prednost. V nasprotju z njimi pa je naprednejši del kulturnih ustvarjalcev v kapitalističnih deželah

globoko zaskrbljen za usodo kulture. Mnoge avantgardistične smeri v sodobni umetnosti niso v bistvu nič drugega kot izrazi protesta proti tej vse bolj množični in nevarnejši devalvaciji kulture, proti njenemu spreminjanju v sredstvo reprodukcije kapitala, predvsem pa proti političnim posledicam, ki izvirajo iz takšnega položaja in funkcije kulture. En del humanistično orientirane inteligence vidi rešitev v povratku k tradicionalnim vrednotam klasične kulture, v graditvi obrambnih nasipov, ki naj zavarujejo pred poplavo kulturnega barbarstva vsaj posamezne otočke prave humanistične kulture z njenimi tradicionalnimi vrednotami in ideali, drugi del — zlasti iz vrst mlade generacije — pa je izzivalno vrgel rokavico vsej sodobni kulturi s starim dobrim humanizmom vred, izziva in šokira z različnimi eksperimenti in avantgardizmi, napoveduje nastop nove »proletarske« kulture kot popolno negacijo vsega dosedanjega razvoja, pri čemer pa se dostikrat proti svoji volji znajde na ravni, ki je značilna prav za tisto banalno skomercializirano umetnost in kulturo, proti kateri naj bi protestirali, in takrat navadno tudi požanje pri publiki in delu kritike največji uspeh.

Očitno torej je, da se v sodobnem svetu s kulturo dogaja nekaj, čemur ni mogoče pogledati docela do dna, čemur ni mogoče predvideti vseh posledic in morda tudi ne vseh vzrokov. Kultura danes ni več to, kar je bila v 19. stoletju in morda še v prvi tretjini 20., predvsem pa ni več sveti hram idealov, utelešenje vzvišenega človeškega bstva. Fantastični razvoj komunikacijskih sredstev, ki omogočajo prenos informacij iz enega dela sveta v drugi del v odlomku sekunde, množičnost komunikacij, ki jim je človek neprenehoma izpostavljen podnevi in ponoči in ki jim ne more nikamor več uiti, možnosti, da participirajo — čeprav zaenkrat samo še receptivno — s pomočjo množičnih komunikacijskih sredstev v kulturi milijoni in milijoni ljudi, ki so bili vso dosedanja zgodovino popolnoma odrezani od kulture — vse to postavlja kulturo danes v popolnoma drugačen položaj, pred popolnoma drugačne probleme, naloge in možnosti, kakor jih je imela kdajkoli v zgodovini. Sodobno življenje povsod v svetu nezadržno ruši »obrambne nasipe« med kulturo in »nekulturo«, med kulturno elito in nekulturno množico, z njimi vred pa razpada tudi tradicionalna predstava o kulturi in umetnosti kot pedagogu in učitelju, ki razsvetljuje, vzgaja in oblikuje nevedno množico ter jo dviga na visoki olimp edino prave umetnosti in kulture. Ta tradicionalna predstava o vzvišeno pedagoški vlogi in humanističnem poslanstvu umetnosti ter kulture sploh nima v realnem življenju nobene opore več in živi samo še v predstavah dela humanistične inteligence. Družbena praksa jo — naj si tega želimo ali ne — neprenehoma demantira. To pa še ne pomeni, da jo tudi dialektično presega. Prav nasprotno: na mesto resničnih velikanov misli in ustvarjalne domišljije postavlja velikokrat pritlikave kreature, konfekcionarje potrošnega blaga, ki jih je umetno napihnila reklama, ki računajo na komercialne učinke in trenutno konjunkturo. Humanistična inteligenca,

vzgojena v duhu tradicionalnih kulturnih vrednot, upravičeno opozarja na umetniško praznoto, primitivizem, šarlatanstvo in moralni cinizem proizvajalcev tovrstnih kulturnih surogatov. Vendar pa pri tem pozabljajo, da ostajajo njihovi pozivi brez odmeva, predvsem pa brez večjega vpliva na stvarne družbene procese na področju kulture zato, ker izhajajo iz anahronistične predstave o vzgojnem poslanstvu kulturne elite, ker pojmujejo sami sebe kot edino pravi in edino kompetentni kulturni subjekt, ki ima pravico govoriti v imenu kulture, medtem ko naj bi bilo »ljudstvo« zgolj kulturni objekt, ki hvaležno sprejema njihove stvaritve in se tako postopoma dviga na raven edino prave kulture.

Samo del najnaprednejših kulturnih ustvarjalcev se danes že zaveda, da je takšno razumevanje kulture preteklost, ki se ne bo nikoli več povrnila, da je vzdrževanje razcepljenosti kulture na kulturnega ustvarjalca kot aktivnega kulturnega subjekta in na kulturnega porabnika kot pasivnega kulturnega receptorja nezdržljivo z razvojnimi procesi sodobnega sveta, da je vzdrževanje tega razcepa na področju kulture prav tako anahronistično kakor na vseh drugih področjih družbenega življenja, še več: da je v bistvu anahronistični preostanek metafizično doumljenega sveta. Iz tega spoznanja se danes že porajajo nove koncepcije kulture in umetnosti, ki začenjajo misliti kulturo in tudi že kulturno ustvarjati onstran metafizičnega razcepa na subjekt in objekt, ki skušajo premostiti prepad med odrom in publiko, med ustvarjalcem in porabnikom ter vključiti oba v enoten proces, v katerem se začrtujejo obrisi novega pojmovanja kulture v sodobnem svetu, prve, še nejasne konture prihodnjega sveta.

Ko govorimo o mestu in funkciji kulture v naši samoupravni družbi, se pri tem zavedamo, da gradimo svoj samoupravni model socializma kot del sodobnega sveta in da smo zato izpostavljeni vsem protislovjem, ki pretresajo sodobni svet. Ne smemo si domišljati, da smo že iznašli, še manj pa uresničili odrešilno formulo, ki naj bi na mah razrešila vsa protislovja ter pokazala svetu, kje je rešitev. Dejansko stanje v naši kulturi nikakor ne opravičuje takšnega optimizma. Brez pretiravanja lahko rečemo, da je položaj na področju naše kulture kritičen, čeprav ne bolj kakor na drugih področjih družbenega življenja. To pa nas ne odvezuje, da bi držali roke križem in prepustili stvarjem, naj gredo, kakor hočejo. Nasprotno, splošna smer našega družbenega razvoja kot samoupravne socialistične družbe odpira tudi kulturi zgodovinsko nove možnosti, ki izhajajo iz specifičnosti našega samoupravnega modela socializma in ki torej stojijo pred nami kot uresničljiva naloga. Te možnosti je treba videti, jih poglobljati in uresničevati.

V čem je specifični položaj kulture v jugoslovanski samoupravni družbi? Prva in najpomembnejša značilnost je postopno osamosvajanje kulture od države v skladu z doseženo stopnjo deetatizacije in razvoja samoupravnih odnosov v naši družbi. Ta proces se še ni do-

končal, nasprotno, rečemo lahko, da je šele v svoji začetni fazi. Vezi, ki so stoletja priklepale kulturo na državo, se le počasi sproščajo, nikakor ne brez težav in protislovij. Ostanke etatistične miselnosti so izredno močni tako znotraj kulture same kakor v državni administraciji. Mnogi kulturni delavci ne razumejo pravilno smisla deetatizacije na področju kulture, ne vidijo resničnih motivov, ki vodijo Zvezo komunistov v njenih naporih, da osvobodi kulturo varuštva države, zato vidijo v deetatizaciji na področju kulture v glavnem težnjo, da se država osvobodi proračunskih izdatkov za kulturo, da prevale kulturo na ramena gospodarskih organizacij in tako imenovanih kulturnih porabnikov samih. Neurejeni materialni položaj na področju kulture naj bi bil prav posledica takšne politike. Kulturni delavci v splošnem pozdravljajo oslabitev ideološkega nadzora nad kulturo, radi bi pa ohranili »pozitivne« strani administrativno-proračunskega sistema, ki naj bi redno in avtomatično zagotavljal kulturnim institucijam potrebna materialna sredstva. Da je to iluzija, ki je nezdružljiva ne samo z našim samoupravnim sistemom, temveč predvsem z logiko avtonomnega statusa kulture, smo že omenili. Težave v kulturi ne nastajajo zaradi popuščanja vezi med državo in kulturo, temveč zato, ker kulturne institucije nimajo še pravno določenega družbenega statusa, ki bi jim zagotavljal, da bi se lahko začele uveljavljati kot avtonomni samoupravni kulturni subjekti. Tu bodo nedvomno potrebne tudi nove sistemske rešitve. Vendar pa je pri tem jasno, da sistemske rešitve ne hodijo pred prakso, temveč mora biti praksa tista, ki nakazuje smer in omogoča najti ustrezne optimalne sistemske rešitve. To pa pomeni videti nekoliko dlje od tiste preproste komercialne logike, za katero je edina rešitev v tem, da usihanje proračunskih sredstev nadomesti z bojem za trg, z množično produkcijo kulturne konfekcije brez kakršnihkoli idejnih, političnih in estetskih kriterijev. Ugotoviti je treba, da je to najlažje pot ubrala cela vrsta kulturnih institucij, zlasti založniških hiš, ne oziraje se na izredno nevarne in škodljive posledice, ki iz tega izhajajo. Ta »najlažja« pot je omogočila, da je v zavest naših ljudi, posebej še mlade generacije, začela množično vdirati miselnost, ki nima nobene zveze s socialistično stvarnostjo, s samoupravnimi odnosi, temveč je v svojem najglobljem bistvu naperjena proti socialističnim in samoupravnim odnosom v naši družbi, čeprav je zavest o tem tudi med komunisti in političnimi delavci trenutno še zelo šibka. Premalo se zavedamo, da je ta mentaliteta kljub svoji navidezni apolitičnosti v bistvu globoko politična in da ima tudi pri nas natanko iste izvore in posledice kakor v kapitalističnem svetu. Pri tem pa je treba poudariti, da ta miselnost raste tudi iz splošnih družbenih protislovij našega sistema samega in se delno že reproducira v okviru nekaterih družbenih slojev. Zato menim, da je boj proti taki miselnosti, njenim izvirom in pojavnim oblikam globoko politično vprašanje in ne samo vprašanje ožjega področja kulture. Odpreti jezove trgu ni bilo težko, veliko težje je obvladovati tržne zakonitosti in jih usmerjati tako, da bodo

delovale v skladu z našimi družbenimi cilji in ne proti njim. Seveda bi bilo napačno, če bi naprtili krivdo za vse to zgolj nekaterim kulturnim institucijam ali založniškim hišam, zabavnemu tisku itd. Glavni vzrok za prodiranje te miselnosti je po mojem mnenju v tem, da je bila naša družba kot celota premalo iznajdljiva v ustvarjanju razmer, ki bi zagotavljale kulturnim institucijam in kulturni ustvarjalnosti sploh status samostojnega samoupravnega subjekta, in da je podcenjevala posledice, ki so pred njenimi očmi nastajale zaradi neurejenega položaja na področju kulture. *Za sedanji trenutek bi lahko rekli, da naša kultura visi v praznem prostoru med državo in trgom*, se lovi zdaj za eno zdaj za drugo stran, išče rešitev zdaj na eni zdaj na drugi in tako prihaja v protisloven položaj, ki onemogoča kulturi, da bi mogla izkoristiti »diferencialne prednosti« našega samoupravnega modela socializma, zaradi česar nastaja vtis, da je v slabšem položaju kot v čisto administrativnem ali čisto tržnem sistemu. Ta položaj imperativno zahteva, da brez odlašanja poiščemo najustreznejšo rešitev v duhu našega samoupravnega sistema ter zagotovimo vse pogoje, tudi sistemske, da se bodo mogle kulturne institucije in različne veje kulturne ustvarjalnosti uveljaviti kot avtonomni samoupravni subjekti v naši družbi.

V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, kaj je avtonomni samoupravni subjekt na področju kulture v samoupravnem modelu socializma. To je po mojem mnenju temeljno konceptualno vprašanje, od katerega je odvisna tudi praktična rešitev statusa kulture v naši družbi. To vprašanje nikakor ni preprosto, ker se v njem križajo zelo različni interesi, zelo različne koncepcije, od administrativno-etatističnih do anarho-liberalističnih, od elitizma do proletkultovstva. V bistvu gre za tole vprašanje: ali so avtonomni kulturni subjekt zgolj kulturni ustvarjalci sami (na primer pri revijah krog sodelavcev) ali pa je treba kulturni subjekt pojmovati širše kot asociacijo kulturnih ustvarjalcev in vseh tistih občanov, ki duhovno in materialno participirajo v okviru neke kulturne institucije ali kulturne dejavnosti?

Menim, da bi zoževanje pojma kulturnega subjekta na krog kulturnih ustvarjalcev pomenilo vztrajati pri preživelih pozicijah, ki niso le v nasprotju z našim samoupravnim sistemom, temveč — kakor smo skušali pokazati zgoraj — v nasprotju z naprednimi težnjami v kulturi sami. Prednost našega samoupravnega modela socializma je prav v tem, da ustvarja realne družbene pogoje za uresničitev teh teženj v praksi, ne samo na področju teoretične anticipacije prihodnjega statusa kulture. Naša samoupravna družba v načelu omogoča praktično preskušnjo novega modela kulture kot asociacije avtonomnih samoupravnih subjektov v sistemu združenega dela. Kulturni subjekti se osvobajajo odvisnosti od države in hkrati od reprodukcije kapitala, s čimer se šele odpira možnost za njihovo resnično avtonomijo. To pa je tudi v našem samoupravnem sistemu uresničljivo samo tedaj, če začno kulturni ustvarjalci s svoje strani in kulturni »konsumenti« s svoje premagovati tradicionalno nasprotje med vlogo

aktivnega ustvarjalca in pasivnega odjemalca kulturnih dobrin ter se stapljati v enoten kulturni organizem, ki v okviru združenega dela avtonomno odloča, kolikšen del ustvarjene presežne vrednosti bo namenil za produkcijo in reprodukcijo kulturne ustvarjalnosti na svojem področju. To seveda ne pomeni, da naj kultura zamenja dosedanje odvisnost od prosvetljenega uradnika v državni administraciji z odvisnostjo od kulturno neosveščenega komercialista v kakem trgovskem podjetju, od bolj ali manj dobre volje delavskih svetov gospodarskih organizacij, da »naklonijo« del svojega dohodka tudi za potrebe kulture, kar bi dejansko pomenilo potisniti kulturo v še neznosnejšo obliko odvisnosti kakor zdaj, v vlogo berača, ki prosjači po gospodarskih organizacijah. Gre za nekaj bistveno drugega: za postopno oblikovanje zgodovinsko novega tipa kulturnega subjekta, ki mu aktivna kulturna participacija ne bo nadležno breme ali samo ena od oblik razvedrila v prostem času, temveč življenjska potreba, v kateri bo videl smisel svojega življenja, ki mu bo omogočala razviti vse potencialno bogastvo njegove narave in bo tako (vsaj) enakovredna drugim njegovim življenjskim potrebam. S tem, da se bo zavestno vključeval v svet kulture kot njen ustvarjalni oblikovalec (kar seveda ne pomeni, da bi vsakdo lahko bil ali moral biti kreativni umetniški ustvarjalec), bo postopoma zginjalo nasprotje med tako imenovano vrhunsko, elitno in množično »ljudsko« kulturo, čeprav bodo seveda tudi še v prihodnje ostajale različne ravni, ustrezajoče različnim ravnem sposobnosti dojemanja in osebne kreativnosti posameznikov.

Seveda se lahko reče, da je vse to utopija, futuristična vizija, da je v praksi vse drugače in da bo tako tudi ostalo. Brez dvoma bi bila utopija, če bi skušali ta novi model kulture uresničiti čez noč, ga tako rekoč pravno uzakoniti in zakonsko predpisati. Kar bi nastalo, bi bila samo karikatura, ki bi že od vsega začetka diskreditirala idejo. Zato je treba uresničevanje novega modela kulture v samoupravni družbi razumeti kot zgodovinski proces, v katerega šele stopamo in ki je še daleč od uresnitve. Vendar to ne pomeni, da se mu je treba odpovedati ali čakati križem rok, da se bo uresničil sam od sebe. Gre za to, ali smo sposobni in pripravljeni izkoristiti možnosti, ki nam jih nudi naš samoupravni model socializma za to, da postopoma ustvarimo novi model kulture, kulturo kot asociacijo avtonomnih kulturnih subjektov v okviru združenega dela — ali pa bo kultura še naprej ostala odvisna od državne administracije, od birokracije, od slepih tržnih zakonitosti, od partikularnih interesov ekskluzivnih socialnih skupin, ali pa bomo usmerili razvoj kulture tako, da bo ne samo korakala vštric z razvojem samoupravnih odnosov, temveč postala eden najpomembnejših protagonistov in pospeševalcev tega razvoja samega.

Ne more biti dvoma, da zahteva takšna usmeritev kulture maksimalno angažiranost vseh zavestnih socialističnih sil v naši družbi in med njimi na prvem mestu Zveze komunistov. Današnje

stanje na področju kulture nespodbitno dokazuje, da smo glede tega že v hudem zaostanku in da bo morala ZK kot celota v prihodnje posvetiti temu vprašanju veliko večjo pozornost, osredotočiti nanj veliko večjo energijo kakor doslej. Tisto, kar je v tem trenutku najbolj potrebno, je jasna in odločna usmeritev k ustvarjanju pogojev za novo vlogo kulture v naši družbi, za novo pojmovanje kulture kot asociacije avtonomnih kulturnih subjektov v okviru združenega dela. Zavedati se moramo, da današnje neurejeno stanje na področju kulture poraja močne težnje po etatizaciji kulture, po administrativno-proračunskem urejanju trenutnega položaja v kulturi brez kakršnekoli dolgoročnejske perspektive in brez kakršnegakoli teoretičnega koncepta. Te tendence ne rastejo samo iz neurejenega položaja na področju kulture, temveč iz različnih centralističnih in lokalističnih interesov, iz protislovij med razvitimi in nerazvitimi področji in strukturami naše družbe, iz konservativizma iz zaostalosti in jih torej ni mogoče premagati zgolj na področju kulture. Na drugi strani pa se pojavljajo težnje, ki se vse bolj uveljavljajo tudi v praksi, odpovedati se kakršnimkoli idejnim, političnim in celo estetskim kriterijem ter se docela prilagoditi zahtevam trga z edinim ciljem akumulirati čim večja denarna sredstva ter z njimi zagotoviti kulturi in kulturnim delavcem enako blaginjo, kakršno uživajo najbolj konjunkturne gospodarske organizacije. Zagovorniki administrativno-etatičnega urejanja odnosov na področju kulture se največkrat sklicujejo prav na te pojave in poudarjajo, da jih je mogoče zaustaviti edinole s trdno administrativno-politično in ideološko intervencijo. Rešitev seveda ni ne v enem ne v drugem, pa tudi ne v zlati sredini med obema skrajnostima. Rešitev je v ustvarjanju novega odnosa na relaciji kultura-družba, ne pa zgolj (poudarjam zgolj) v boju proti skrajnostim na eni ali drugi strani.

V zvezi s tem je treba posebej premisliti odnose med trgom in kulturo. Bilo bi nerealistično in v nasprotju s splošno usmerjenostjo našega samoupravnega modela socializma, če bi v trgu videli zgolj zlo, zgolj »skrito orožje kapitala« kakor nekateri ultralevo usmerjeni marksistični teoretiki na zahodu. Zakon ponudbe in povpraševanja nikakor ni tako neobvladljiva in slepa ekonomska zakonitost, kakor bi jo nekateri radi prikazovali. Ni zgolj ponudba odvisna od povpraševanja, temveč tudi povpraševanje od ponudbe. Navsezadnje povprašujejo ljudje tudi na trgu predvsem po tistem, kar vedo, da lahko na trgu kupijo, kar jim trg nudi. Potrebe ne nastanejo same od sebe (razen neposrednih življenjskih, bioloških potreb), temveč jih prav tako v neki meri oblikuje trg. Veliko tako imenovanih sekundarnih potreb, za katere mislimo, da se jim sploh ni mogoče odpovedati, je dejansko umetnih potreb, ki jih je ustvaril trg. Česar na trgu ni, česar ne morem kupiti, tega si seveda tudi lahko želim, tudi lahko »potrebujem«, vendar je ta moja želja, ta moja potreba imaginarna. Nasprotno pa je tisto, kar trg nudi, kar na trgu lahko kupim, moja »realna« potreba, ker jo je mogoče realizirati, ne glede na to, ali je

ta moja »potreba« resnično moja potreba ali pa je samo umetno ustvarjena. Če leto za letom preplavlja trg vsakovrstna plaža, ki je brez vsakršne umetniške in kulturne vrednosti, ki je lahko celo protihumana in protisocialistična, ki pa je poceni, torej si jo lahko kupim, tedaj se taka literatura in z njo vred takšna miselnost začne uveljavljati kot moja »realna« potreba, medtem ko ostaja moja potreba po umetniško in idejno kvalitetni literaturi iz istega razloga »imaginarna«. Potreba po »plaži«, ki naj bi izhajala iz tržnega mehanizma ponudbe in povpraševanja, v resnici ni vzrok, temveč posledica dolgoletnega preplavljanja našega trga s prav takšno »literaturo«. Izgovori knjigotržcev in drugih kulturnih »subjektov«, ki opravičujejo množično izdajanje take literature s potrebami trga in z mehanizmom tržnih zakonitosti, so jalovi in ne vzdrže kritike. Nikakor ne resnične potrebe naših ljudi, temveč omejene in primitivne predstave raznih komercialistov o tem, kaj je našim ljudem potrebno — in po njihovem mnenju jim nobena stvar ni bolj potrebna kakor prav njihova roba — so povzročile poplavo primitivne in nekvalitetne literature na našem trgu, z njo vred pa tiste miselnosti, ki v svojem bistvu ni nič drugega kot širjenje manevskega prostora sveta kapitala. »Tržne zakonitosti« torej nikakor ne opravičujejo takšne kulturne politike. Višek cinizma pa je izgovarjanje, da je potrebno izdajanje takšne »literature« zato, da lahko založbe izdajajo tudi kvalitetno literaturo. To se mi zdi ravno tako, kakor če bi uvedli množično prodajo mamil po vsem dostopnih cenah zato, da bi dobili denarna sredstva za zdravljenje bolezni, ki jih povzročajo mamila. Vse je odvisno od tega, ali bomo »kulturni« trg prepuščali samovolji posameznikov, ali bomo trg razumeli kot kaos slepo delujočih sil — ali pa bomo trg zavestno usmerjali in ga oblikovali s skladu z dolgoročnimi cilji našega družbenega razvoja. Menim, da lahko trg postane — in je deloma tudi že postal — zelo pomemben dejavnik tudi za razvoj kulture same, ker omogoča naravno selekcijo, zdravo konkurenco, pospešuje iznajdljivost in je hkrati zelo uspešen dejavnik proti monopolizmu, zaprtosti in družbeni neodgovornosti posameznih kulturnih subjektov. Seveda pa je za to potrebna zavestno organizirana akcija subjektivnih sil, ki vedo, kaj hočejo, ki imajo jasno pred seboj dolgoročne cilje družbenega razvoja in ki so trdno odločene, da te cilje tudi dosežejo.

Zavestna in organizirana enotna akcija subjektivnih sil pa ne nastaja sama od sebe. V konkretnih zgodovinskih okoliščinah, v katerih živimo, je mogoče samo dvoja: ali administrativno politično usmerjena akcija iz enega samega centra, ki planira, usmerja in vodi celotno akcijo zavestnih sil, kar predpostavlja obstoj administrativno-etatističnega vrha, ali pa jasen, nedvoumen dogovor komunistov-kulturnih ustvarjalcev in kulturnih »konsumentov« kot avtonomnih ustvarjalcev politike na svojem področju. Tak dogovor, ki naj nadomesti dirigirano usmerjanje kulture iz državnega centra, seveda ne more izražati privatne volje take ali drugačne skupine komunistov

niti ne formalno izglasovanega sklepa političnega foruma. V tem primeru bi se samo spremenila oblika odvisnosti, ki bi lahko postala še neznosnejša, ostala pa bi njena stara vsebina. Resnično avtonomnost samoupravnih kulturnih subjektov je mogoče doseči samo tako, da se izoblikuje tak dogovor kot rezultat javne argumentirane razprave, v kateri imajo možnost, da svobodno in javno izpovedo svoje mnenje in branijo svoja stališča vsi zainteresirani, ne da bi bili med razpravo izpostavljeni kakršnemukoli političnemu ali ideološkemu pritisku. Da bi dogovori bili uspešni in učinkoviti, seveda ne morejo biti mehanični povzetek večinskega mnenja, temveč morajo sloneti na znanstveni dokumentaciji in teoretičnih analizah, ki utemeljujejo znanstveno korektnost in političnoideološko upravičenost sprejetih sklepov. Rezultati takih dogovorov morajo biti jasno opredeljeni principi in kriteriji, za katere mora večina, ki jih je izglasovala, prevzeti tudi javno odgovornost. Jasno je, da lahko dá dokončno sodbo o njihovi pravilnosti samo praksa, njihova praktična preskušnja, ki kot taka omogoča dvoje: nadzor javnosti, ali in kako se sprejeti sklepi uresničujejo v stvarnosti, in drugič, pravico manjšine, da kritično spremlja izvajanje sprejetih sklepov ter skoz praktično preskušnjo sprejetih sklepov preverja upravičenost svojega ugovora.

Drugo vprašanje, ki se postavlja v zvezi z deatizacijo kulture, je odnos komunistov do različnih estetskih, umetniških in idejnih tokov, smeri in stilov, ki se uveljavljajo v naši kulturi. Bilo bi zgrešeno, če bi v pestrosti teh tokov videli nevarnost za marksistično misel v naši družbi ali celo za obstoj našega samoupravnega socialističnega sistema sploh. Prav nasprotno. Različnost umetniških hotenj, stilov in smeri, svoboda umetniškega iskanja in ustvarjanja je izraz uresničene stopnje demokratizacije na področju kulture in kot taka v skladu s splošno smerjo našega družbenega razvoja. To pa ne pomeni, da se komunisti odpovedujemo idejnemu boju na področju kulture za svoj idejni, estetski in umetniški koncept in da se ne nameravamo kritično upreti vsem tistim težnjam v kulturi, ki so v nasprotju s temeljno razvojno smerjo naše samoupravne družbe in s programsko usmeritvijo ZK. Takemu boju se komunisti nismo nikoli odpovedali in se tudi ne moremo odpovedati, če hočemo ostati vodilna idejna sila v jugoslovanski družbi. Vodilna idejna vloga ZK na področju kulture ne izhaja iz težnje po hegemoniji, po monopolu na področju kulturnega ustvarjanja, temveč je utemeljena v dejstvu, da je ZK tista družbena sila, ki je v skladu s svojim splošnim družbenim in političnim programom najodločnejše bori za avtonomni status kulture in kulturnega ustvarjanja sploh, za njeno resnično neodvisnost tako od države in državno administrativnih struktur kakor tudi od vseh tistih oblik odvisnosti kulture, ki so značilne za sodobno kapitalistično družbo in ki vpregajo kulturo v kolo kapitala.

Vendar pa obstoji poleg teh dveh zgodovinskih oblik odvisnosti kulture od države in kapitala še tretja, ki se uveljavlja na njenem

lastnem področju kot izraz neenakomernega razvoja in številnih nerazrešenih protislovij v kulturi sami. Tu mislim predvsem na stalno navzočo nevarnost, da se širše ali ožje skupine polastijo avtonomije kulturne ustvarjalnosti, spremenijo kulturne institucije v svoj privaten fevd ter z vsemi sredstvi — največkrat s spletkami in diskvalifikacijami — onemogočajo vsakršno samostojno ustvarjalno spodbudo, vsako idejno ali umetniško zasnovo, ki zraste zunaj njihovega neposrednega kroga. Čeprav se v javnosti razglashajo za največje borce za demokracijo, za avtonomijo kulturnega ustvarjanja itd., uporabljajo v boju za ohranitev svojega hegemonističnega položaja v kulturnem prostoru sredstva in metode, ki se v ničemer ne razlikujejo od znanih birokratičnih metod. Po logiki stvari take skupine zelo hitro postanejo orodje manipulacije različnih protisamoupravnih in protisocialističnih koncepcij in teženj, ki se skušajo prek takih grup uveljaviti tudi v širšem političnem prostoru. Jasno je, da takšne težnje prej ali slej pripeljejo do odprtega spopada med posameznimi kulturnimi skupinami in našim samoupravnim sistemom, do administrativnih in političnih sankcij itd. Takšni konflikti otežkočajo demokratizacijo na področju kulture, vodijo do neavtentične polarizacije med »kulturo« in »politiko«, do vtisa, kakor da bi bila »politika« že po naravi tista, ki nastopa proti svobodi kulturnega ustvarjanja, čeprav je v resnici velikokrat ravno narobe. Prav takšne monopolistične skupine v kulturi so največja ovira za svobodo umetniškega in kulturnega ustvarjanja sploh v naši samoupravni družbi. S tem ne želim opravičevati raznih administrativnih postopkov in pritiskov, ki so v našem dosedanjem razvoju velikokrat po nepotrebnem dramatizirali in še bolj zapletli položaj, posebno kadar so takšni postopki izvirali iz nepreverjenih pavšalnih ocen, iz teoretičnega primitivizma in dogmatizma, iz nesposobnosti razumeti nove miselne in umetniške tokove itd. Osebnostno sem odločno proti politiki administrativnega urejanja takšnih konfliktov, ker menim, da so tudi takrat, kadar so politično utemeljeni, posledica pasivnosti in nesposobnosti komunistov, da bi se z monopolističnimi težnjami ter različnimi z razvojem naše samoupravne družbe nezdržljivimi idejnimi koncepcijami in manifestacijami kritično in argumentirano spopadli takoj, ko se začno kazati, ter spodrezali njihov vpliv v javni in argumentirani polemiki. Žal pa se velikokrat dogaja, da so komunisti sami neosveščeni trabanti ali pa celo nosilci takih pojmovanj in se zdramijo šele, ko pride do konfliktnega položaja in so potrebni administrativni ukrepi.

Iz vsega tega lahko vidimo, da bitka za resnično avtonomijo kulture kot asociacije samoupravnih kulturnih subjektov v okviru združenega dela nikakor ne bo lahka. Ta bitka bo zahtevala od komunistov, da se bodo odločno in brezkompromisno spopadli tako z administrativno-etatističnimi kot liberalno-anarhističnimi koncepcijami kulture, s poskusi posameznih skupin kulturnih ustvarjalcev, da se polastijo avtonomije kulturne ustvarjalnosti le zase in za svojo sku-

pino, in ne nazadnje s primitivno komercialno miselnostjo, ki gleda na kulturo izključno z vidika trenutne konjunktura, kot na vprašanje čim hitrejša in donosnejša reprodukcije vloženih finančnih sredstev. Vse te težnje ne samo ohranjajo, temveč tudi znotraj našega samoupravnega modela socializma reproducirajo odvisnost kulture ali od države ali od trga ali od posameznih skupin ter tako otežkočajo in zavirajo preraščanje kulture v asociacijo avtonomnih kulturnih subjektov v združenem delu.

V boju za osvoboditev kulture si morajo komunisti prizadevati, da bodo imeli na svoji strani vse resnično napredne sile v kulturi sami in v naši samoupravni družbi sploh. Brez te podpore bi bila bitka že vnaprej zgubljena. Zavedati se je treba, da je osvobajanje kulture sestavni del osvobajanja človeka in kot tako zgodovinski proces, v katerem ni mogoče »revolucionarno« preskočiti nobene etape. Bilo bi nerealistično, če se ne bi zavedali vse zapletenosti tega procesa, če ne bi upoštevali vztrajnostne sile konservativizma in najrazličnejših odporov, ki iz njega izhajajo. Naivno bi bilo pričakovati, da je te odpore mogoče premagati z besedami, s prepričevanjem. Ti odpori ne izhajajo iz zavesti ljudi — ali vsaj ne samo iz zavesti —, temveč iz objektivnih protislovij našega družbenega razvoja, iz objektivnega stanja stvari. Eden izmed pogojev za realistično politiko — s katerim nismo vedno dovolj računali — je tudi upoštevanje psiholoških lastnosti ljudi, njihovih karakternih lastnosti, njihove miselnosti, ki sicer ni nespremenljiva, enkrat za vselej dana, ki pa je vendarle relativno stalen dejavnik, s katerim je treba računati. Nova zavest ne nastane čez noč in bilo bi nerealistično, če bi se pri načrtovanju novega modela kulture v celoti naslonili na zavest, ki se bo v tem procesu šele postopoma oblikovala. Treba se je zavedati, da smo šele prav na začetni točki procesa in da bi nas vsako prehitovanje samo vrglo nazaj. Ne moremo nasploh pričakovati, da bi bili delovni kolektivi že danes v celoti pripravljeni, da iz sredstev, ki so jih ustvarili s svojim delom, zavestno in prostovoljno izločijo sorazmerno velik delež za potrebe kulture, dokler ne bodo čutili kulturnega delovanja kot svojo notranjo življenjsko potrebo in dokler ne bodo ustvarjeni pogoji, da lahko v skladu s svojimi nagnjenji in sposobnostmi participirajo kot ustvarjalni subjekti v kulturnem življenju. In vendar je prav to eden izmed pogojev za osvoboditev kulture. Če pa bi hoteli storiti to takoj zdaj brez cele vrste vmesnih stopenj, bi bila praktična posledica samo ta, da bi kultura eno obliko odvisnosti zamenjala z drugo, ki bi bila verjetno v večini primerov še neznosnejša in mučnejša. Vendar pa realističnost pristopa, ki zahteva postopnost, upoštevanje stvarnega stanja, ne sme pomeniti, da zgubljammo perspektivo, da opuščamo cilj, ki smo si ga zastavili. To toliko bolj, ker ta cilj — osvoboditev kulture — ni teoretična izmišljotina utopistov, temveč je utemeljen v zakonitostih gibanja sodobnega sveta in je hkrati ena temeljnih determinant v gibanju naše samoupravne družbe. Osvoboditev dela kot cilj naše samoupravne družbe je hkrati tudi

osvoboditev kulture, odprava vseh oblik odvisnosti kulture, v katere je bila vključena v dosedanjem razvoju človeštva. Osvoboditev kulture je sestavni del osvobajanja dela in narobe. Za uresničitev tega cilja ne zadošča niti samo revolucionarno navdušenje niti zgolj politični realizem. Potrebna je njuna dialektična sinteza, ki ne poteka zunaj stvarnega življenja, temveč je del tega življenja samega kot nenehno razvezovanje in obnavljanje njune enotnosti na vedno višji ravni.

Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe

Če odmislimo raketno-atomsko vojno, ki si jo je človeška fantazija zmožna zamisliti, nam ostane še ona druga oblika bojevanja, ki jo imenujemo po že doslej preskušenem orožju klasična vojna. Vendar si tudi te ne smemo zamišljati kot nekaj statičnega, že docela spoznanega, kajti odločilni dejavnik je tehnika, ki jo imata na voljo vojskujoči se strani. Glede tega je približno tako kakor v razvoju gospodarstva, zlasti v industriji, kjer so mejne postavke razvoja oprema in stroji.

V neposredni borbi na bojišču je nad vsem drugim odločujoč človek sam, njegova volja, fizična vzdržljivost in njegovo znanje, a v prvi vrsti to, kako zna uporabljati tehnično opremo — orožje. Volja je odvisna od njegovega prepričanja, od zavesti, da sta prav ta vojna in njegova osebna udeležba v njej nujni. Če je prepričan, da bi se njegov položaj in položaj njegove družine lahko v vojni občutno poslabšal ali pa tudi zboljšal, mu zavest govori, da je vredno potruditi se in celo žrtvovati življenje za obrambo domovine.¹ K temu naj bo kot dodatek vojaška disciplina in red.

Po kakovosti in moči orožja se ravna razporeditev ljudi v boju, vojaška razporeditev, način bojevanja in sploh vojaška veščina. Zelo razvite industrijske dežele, ki imajo na voljo najmodernejšo tehniko, so sposobne tudi na bojnem polju nastopiti z visoko stopnjo ognjene in rušilne moči. Čisto razumljivo je, da je manj spreten in slabše oborožen nasprotnik v težavnejšem položaju. Vendar pa ni izključeno, da si pridobe spretnost, iznajdljivost in znanje prednost nad dobro tehnično oborožitvijo, če le-to uporabljajo nespretno in brez prave volje. Dokazov za to imamo na pretek v naši narodnoosvobodilni vojni.

Na bojiščih Srednje Evrope lahko pričakujemo, da so možni partnerji napredovali v vojaški tehniki na vseh področjih in da je le-ta navzoča tudi v njihovih armadah. Način bojevanja izbira vsaka

¹ Naravno polna uveljavitev enakopravnih narodnih-nacionalnih simbolov, kakršni so poveljevalni jezik, običaji, spoštovanje zgodovine, ozemlja itd. ima usoden pomen v pojmu domovine.

oborožena sila sama, skladno z okoliščinami, ki pa z vidika obrambe pred napadalcem vedno vsebujejo hotenje, da se napadalca čim prej otrese. Najlepši vzorec za uporabo moderne vojne tehnike je bil, kot se zdi, izraelski napad na ZAR. Ker se nasprotnik na zadosti trdovratno upiral, je napad kmalu uspel. Vietnam kaže popolnoma drugačno sliko: trdovratno partizansko bojevanje kaže, kolikšna moč je v visoki zavesti ljudi; vendar pa si je treba zelo prizadevati, da se taka zavest utruje. Kdor ima manjše vojaške potenciale, mora temu pomembnemu dejavniku posvetiti vso pozornost. Prav v tem dejavniku ima splošna ljudska obramba svoj temelj in velike rezerve.

Predpostavimo, da bi napadalec vdrl v našo deželo na več krajih naenkrat in da bi dosegel večje ali manjše uspehe; važno je predvsem to, da branilec ne dopusti, da bi ga obkolili, in da se povsod pravočasno izogne premočnim udarcem. Če pa ga že obkolijo, se mora hitro prebiti, dokler nasprotnikove klešče še bolj ne ojeklene. Bistvo takega obrambnega bojevanja so kratki in pogosti nasprotni udarci. Nasprotnika je treba utrujati s tem, da kar naprej iščemo najbolj primerna mesta za napadanje in uničevanje.

Armada kot »orodje« družbene politike

Cilj agresije ali vojaške intervencije je politične narave, v vsiljevanju tuje volje, podrejanju v taki ali drugačni obliki. V našem primeru bi bila torej intervencija usmerjena proti suvereni volji naših narodov in narodnosti. Po uspehu odloča zmagovalec o življenju naših narodov in narodnosti, o življenju družbe, o njenem nadaljnjem razvoju, načrtuje razvoj gospodarstva in postavlja druge norme, več ali manj ob sodelovanju kolaborantov. Napadalec odloča o nacionalnih vprašanjih in celo o razdelitvi narodov.

Nasprotnikova armada je orodje, s katerim hoče doseči vojaški cilj, namreč to, da razbije, onemogoči, onespособi, pasivizira dejavnost domače obrambne moči. Volja narodov in narodnosti je osredotočena v armadi, v njenem oboroženem odporu, v katerem sodelujejo vsi zavedni državljani, člani vsesplošne ljudske obrambe. Dokler le-ti onemogočajo okupatorjevi armadi svobodno gibanje, ne more opravljati oblastnih funkcij, ki so že same po sebi podrejanje njegovim ukazom. Dokler se dežela oboroženo upira, tudi tuje oblasti še ni priznala. Naša ustava ne dopušča kapitulacije in zahteva odpor slehernega državljanja; ustava obvezuje vsakega državljanja, da ne prizna tuje oblasti, da se vsaj pasivno upira, tiste pa, ki so pod orožjem, da se aktivno upro z uporabo orožja, da se ob prvi priložnosti spopadejo s sovražnikom in razbijajo njegovo moč. Nihče nima pravice, da podpiše kapitulacijo, se podredi tuji sili in ji preda oblast. Samo organizirani narodi odločajo o svoji suverenosti, ki jim je po naravi neodtujljiva.

Sem sodi vse od odločanja o jeziku naroda pa do pravice odločanja o samem sebi, o suverenosti, vse to je narodu neodtujljivo;

tudi socialistična samoupravna organizacija sodi med tiste temeljne pravice, ki konstituira svoboden narod. Prav ta enaka skupna volja do demokratičnega samoupravljalkega socializma združuje jugoslovanske narode in narodnosti v skupno obrambo, odpor in boj; kajti skupnost je močnejša kot dejavnost posameznikov, sodelovanje bogati slehernega člana posebej.

Narodnosti uživajo popolnoma enake pravice kot drugi državljani in narodi povsod tam, kjer so se skupaj naselili. Te pravice pač moramo braniti, jih organizirano braniti ter se zavestno podrediti državni organizaciji, da bi dosegli kar največje uspehe. Ta organizacija pa mora dosledno upoštevati in varovati te pravice, ki so glavni motiv za visoko bojno obrambno zavest. Glede tega ni možna nobena primerjava z ravnanjem okupatorja, kajti v zavest ljudi je vsajeno nasprotovanje vsakemu tujemu napadalcu, boj za lastno svobodo in svobodo narodov, obramba domovine, vsakega objekta in celotnega bogastva.

Značilnost sodobne armade — gibljivost udarnih in obkoljevalnih enot

Značilni element sodobne vojne je velika gibljivost vojaških enot, ki omogoča hitra in nepričakovana obkoljevanja. Zadnja svetovna vojna je pokazala sistematično napredovanje vojaške linije s hkratnim obkoljevanjem. Glede tega je bila zelo spretna sovjetska vojska, ki je na ta način uničevala obkoljene nemške skupine. Seveda Nemci v tem času na sovjetskem ozemlju niso mogli imeti kakih zaveznikov, ki bi se bojevali s partizansko taktiko, kakot jih tudi pozneje skoraj ni bilo na nemškem ozemlju.

Te oblike in vsebina bojevanja so poučne, ker dokazujejo, da se ne odloča vse na začetni fronti in na poznejših strnjenih bojnih črtah, kakor so učili nekdanji vojaški strategji in kakor so se pretekle vojne zares dogajale. Takratne armade niso zmogle tako hitrih premikov in, kar je bilo še bolj pomembno, niso imele takih vojakov-borcev, kakršni so danes. Razlika med plačanim, prisiljenim ali mobiliziranim vojakom in borcem, ki prostovoljno prime za orožje, da bi izgnal iz dežele vsiljivega napadalca, je zelo velika oziroma bistvena. Prvega lahko primerjamo z delavcem, katerega administrativno usmerjajo, drugega pa z razumnim samoupravljalcem, ki mu pomeni podjetje trdno podlago, od katere je odvisen njegov obstoj, v katerem ima pravico in dolžnost, da preudarno gospodari skupno z vsemi člani kolektiva; od njegove pobude, prizadevnosti in produktivnosti je odvisen tudi njegov dohodek. Ta pa pomeni zanj obstoj družine, dom, razvedrilo in pridobivanje vsega, kar si sam in člani njegove družine žele: pot do izobrazbe ali večjih dohodkov, ki jih lahko kakorkoli porabi.

Obramba sistema in standarda sodi v zavest borca. Ko se kolektivno bojuje proti agresorju, je s srcem v boju; to pa mu podžiga iznajdljivost, hrabrost in trmoglavost pri izpolnjevanju naloge, katero

je ali sam zasnoval ali pa jo je razumno in solidarno sprejel skupaj s soborci. Jasni so mu cilji boja; zaveda se, da bi pod napadalcem težko živel, da bi bil njegov standard veliko nižji, da bi bil nesvoboden in le številka v socialni organizaciji. V načrtu vsake intervencije je korist interventa, ki nujno poslabša položaj napadenega.

Armada, ki jo sestavljajo zavedni borci ali pa so taki vsaj v večini, se lahko bojuje na tej zavesti ustrezen način, z drugačno strategijo in taktiko. Taki armadi ni potrebna tolikšna stopnja nadzora, da bi morali biti borci maksimalno strnjeni, da bi skupaj s tehniko ustvarjali veliko udarno moč. Veliko močnejši napadalec bo verjetno lahko prodril na mnogih mestih s svojimi bolj ali manj motoriziranimi kolonami, slabši pa se bo moral, kot že rečeno, izogibati obkolitvam in uničevanju ter ob takem manevriranju v tesnejših ali manj tesnih kontaktih neprestano iskati priložnosti za izčrpavanje in uničevanje napadalčevih vojaških moči.

Razporeditev enot branilca mora biti torej že od vsega začetka preračunana na veliko gibljivost, da bi se izognile uničenju, hkrati pa bile neprestano dejavne (brez velikih koncentracij, ki ovirajo gibljivost). Za tak način bojevanja so zlasti pomembna tista tehnična sredstva, s katerimi lahko zavedni posamezniki ali manjše iniciativne skupine povzročijo sovražniku veliko škodo. Eksplozivni materiali, sredstva za zvezo, partizanske skušnje, poučevanje borcev in vodstvenih kadrov med neposredno bojno akcijo ali pa v civilno-zaščitnih službah, v saniteti, intendanci, propagandi, gospodarstvu, komunikacijah, metode dezorientacije nasprotnika; vse to je predmet izredne pozornosti partizanskega in sodobnega klasičnega bojevanja. Le od podrobnega dela na mnogih mestih lahko pričakujemo velike koristi. Vojna ni bila nikoli lahko opravilo in zmaga je seštevsek vseh naporov, ki pa morajo biti večji od nasprotnikovih. Pri tem mora opraviti velik delež tudi politika.

Udarnost zavednega borca se napaja iz demokratičnega centralizma

Ko trdimo, da ima odločilno vlogo zavest borca, si moramo biti na jasnem o strukturi te zavesti, ki ima v vojnah tako važno vlogo.

Znano je odklonilno stališče ko bojevanja pri borcih, ki so sestavljali vojsko kraljevine Jugoslavije leta 1941. Napačno urejeno nacionalno vprašanje je povzročilo, da se mobilizirani rezervisti npr. iz Hrvaške v pretežnem številu niso odzvali pozivom za odhod v svoje enote, mnogi pa so jih zapustili ob prvi priložnosti.

Znano je tudi stališče, ki ga je imel srbski državnik in predsednik vlade Nikola Pašić že v tistem času, ko je nastajala skupna država Srbov, Hrvatov in Slovencev. Prav tako je znano, do kakšnih težav je prihajalo v skupnem življenju teh narodov v celotnem obdobju med obema vojnama. Leta 1936 sta imela v Jugoslaviji politično oblast dr. Milan Stojadinović kot šef jugoslovanske radikalne stranke in v severni polovici države dr. Vladimir Maček kot šef

hrvaške kmečke stranke. Na skupnem sestanku je Maček predlagal spremembo ustave, s katero bi se država spremenila v federacijo. Stojadinović tega predloga ni sprejel kljub številnim jasnim dokazom, da bi bila taka sprememba nujna. Unitarizem je šel svojo pot in pripeljal do znane katastrofe leta 1941.² Težko je verjeti, da bi bili ljudje iz tedanjih meščanskih strank spričo svoje ozkosti in zaverovanosti v lastne materialne koristi sploh zmožni, da razumejo in uredijo dokaj zapleteno nacionalno vprašanje. Seveda bi tudi samo deklarirana federativnost še ne bila dejanska rešitev; potrebno je tudi z zakonskimi predpisi urediti številne konkretne podrobnosti vse do statuten organizacij in podjetij. Dokler to ni urejeno, tudi življenjska praksa ne more izpolnjevati razglašanih načel. Načela pa ljudi ne morejo zadovoljiti.

Priznanje in upoštevanje jezikov bi armado še bolj približalo ljudstvu

Ali je jezikovno vprašanje v armadi povezano s splošnim urejanjem enakopravnih odnosov, je zelo važno vprašanje. Sedanja ureditev nosi s seboj še vedno usedline preteklosti. Če so nekdanji vladarji — imperatorji v razmerah splošne neprosvetljenosti ljudstva, katerega narodnostni čut še ni bil prebujen, lahko poenotili ljudi z imperalističnimi metodami, si to dandanes lahko zamislimo le še pri najbolj zaostalih ljudstvih. Danes so taka prizadevanja le igra kadrov, ki jih napaja malomeščanska miselnost; to pa lahko pripelje do hudih medsebojnih obračunavanj, ki prav gotovo niso združljiva s socializmom ne s sistemom federativno združenih narodov niti njihove organizacije v splošni ljudski obrambi.

Zaostalost na jezikovnem področju v armadi pa moramo odpraviti prav zaradi lažjega organiziranja in večje učinkovitosti sistema splošne ljudske obrambe. Zgodovina nas uči, da organizacija armad zelo rada podleže birokratizaciji in da so nekatere doživele zaradi tega hude poraze (začetne Napoleonove uspehe upravičeno pripisujejo zbirokratiziranim armadam njegovih nasprotnikov; zgodovina se ponavlja: šele v volji so odkrili dotlej prikriti grehe zbirokratizirane armade ZAR). Poveljniški kader, ki se zapre sam vase, si nenadzorovano ustvari položaj, ki koristi le udobju vrhov. Kar bi moral storiti oficir, prevale na vojaka. Poveljevanje bi moralo biti tako izpopolnjeno, da bi borcu kar najbolj olajšalo izpolnjevanje nalog. Razbremeniti bi ga morali vsega, kar zanj ni bistveno, tako da

² Knjiga Milana M. Stojadinovića: *»Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata«*, Buenos Aires 1963, na str. 514: Knez Pavle mi je pred odhodom na sestanek dejal: »Z Mačkom se lahko pogajate o vsem, vendar le s pogojem, da se ne spremeni Ustava in da se ne vpelje federativna ureditev države.« Zato ni moglo priti do sporazuma med Hrvati in Srbi, kar je imelo vse znane žalostne posledice. Posledica je bila tudi, da Hrvati niso prišli aprila 1941 leta v določene vojaške enote ter je tako mobilizacija bila le delno izvršena. Egoistični ozko nacionalni interesi so pogubili državo. Tako je vodstvo izdajalo poštene srbski in hrvaški narod.

bi bil kar najbolj pripravljen za naloge, ki so v spopadu s sovražnikovimi enotami prav gotovo najtežje.

Zakaj bi se na primer moral vojak naprezati, da bi razumel povelje, ki mu prihaja na uho v tujem jeziku, ki ga le s trudom razume, ga razume površno ali pa sploh ne razume? Nobenega opravičila ni za to, kar se da poveljevanje v tujem jeziku na lahek način spremeniti in zadovoljivo urediti za vsakega vojaka. Vsekakor bi bilo s poveljevanjem v narodnih jezikih veliko manj težav, kot pa jih je zdaj.

Katastrofa stare jugoslovanske vojske — še vedno poučen primer

Doživeli smo, da je razpadla vojska kraljevine Jugoslavije. Razpadla je vojska, ki je doživela veliko krivic, ki so jih povzročili kraljevsko-meščanski režimi v hegemonistični državi. V mednacionalnih odnosih je uveljavljal ta režim podrejanje in zaslužnjevanje vseh nersrbskih narodov, torej polovice prebivalstva države. Ni nam bilo žal take države, pač pa vojske, ker smo z njo zgubili velik oboroženi potencial, ki bi v boju zoper agresivni nacizem in fašizem, zoper skrajni nacionalistični nemški in italijanski egocentrizem lahko odigral veliko vlogo; kar so Jugoslovani v dveh desetletjih akumulirali za vojsko in pri tem ostali nerazvita država, je tedaj šlo za povečanje udarne moči proti ZSSR, ki je bila takrat edino upanje za rešitev iz stiske, v kateri je bila Evropa.

To je bila velika katastrofa, po obsegu in začasnih posledicah hujša od katerekoli, kar so jih v svoji zgodovini preživeli jugoslovanski narodi. Težavni položaj narodov Jugoslavije je rešila organizacija Komunistične partije, ki je uspelo začeti oborožen boj, ki ga je vodila do uničenja napadalnega fašizma in njegovih kolaborantov.

Vzroke za nesposobnost stare jugoslovanske vojske bi morali globlje proučevati. Bili bi lahko dragocena skušnja, da bi se izognili podobnim napakam v sedanosti. Tega cilja nam ne bi smela zamegliti specifična zmagovita pot narodnoosvobodilnega boja, ki je potekal v posebnih okoliščinah in je bil tako politično kot tudi tehnično-organizacijsko izredno dobro voden.

Zdi se, da za staro jugoslovansko vojsko ne zadošča splošna ugotovitev: »Niso rešili nacionalnega vprašanja.« Vedeti je treba, kaj so napak storili tudi ljudem, da takšne države niso hoteli braniti.

Jugoslavija kot federativna državna ureditev — okvir za družbeno in nacionalno varnost narodov in narodnosti

Ali država Jugoslavija ni zaželena in potrebna tvorba? Ali bi bilo bolje, da bi imel vsak narod svojo samostojno državo? Prvič bi se lahko komaj sporazumeli o mejah spričo tolikšnega mešanja narodov in, če nismo zmožni mirno živeti skupaj zdaj, bi bili tudi ločeni v sporih; posebno poglavje bi bile tudi pokrajine, ki so danes

avtonomne in v sklopu republike Srbije. Sploh bi bil mednarodni položaj vsake države posebej veliko manj zavarovan v razmerah sodobnega sveta, kot pa je zdaj, ko smo združeni. Pogoji za to pa je, da najdemo najboljšo formulo za sožitje, da se vsi narodi odpovemo vsake prestižne pozicije in zadržimo v federaciji res samo tisto, kar je nemogoče ločiti, kar je skupno vsem, in da jo upravljamo na enakopraven način. Miroljubna Jugoslavija, ki bi ohranjala v mednarodnih odnosih popolno enakopravnost, bi imela velik ugled pri sosedih, v Evropi in tudi na vsem svetu.

Nerešeno nacionalno vprašanje stare Jugoslavije, ki se je vleklo že od samega nastanka države, je bilo temeljni kamen spotike. Monarhija in iz nje izvirajoča hegemonija je bila krivična in neznosna za vse nesrbske narode.

Temeljno sredstvo za nasilje in opora tega režima je bila armada, ki se je razvila iz nekdanje srbske kraljevske vojske; le-ta je hotela zadržati tudi v novi državi vse značilnosti in metode srbske vojske. Srbska pravila službe in druge predpise so enostavno prenesli v armado nove države, kateri so se pridružili že docela formirani narodi z drugačnim materinim jezikom, z drugačnimi programi obvezne šole, miselnostjo, z literaturo, sezidano družbeno stavbo, skratka s posebno civilizacijo, ki je podlaga za večjo ali manjšo produkcijsko sposobnost ali razvitost ljudi.

Armada federativne države, narodi, narodnosti in jeziki njihovih pripadnikov

Kadar ocenjujemo delo prevajalca, lektorja, lingvista, nam je jasno, da so to stroke, ki zahtevajo dolgotrajen študij in življenjsko usmeritev. Kadar pa zahtevamo od celega naroda, da uporablja in pozna zase nov jezik, ki je hkrati preskok v novo civilizacijsko področje, ves ta trud zanemarjamo. Če cenimo prizadevanja posameznika, da si pridobi znanje tujega jezika, bi morali upoštevati tudi breme, ki ga nalagamo množici ljudi, da se preusmeri na drugačen jezik. Jasno nam mora biti, da to zbuja odpor, zlasti če je breme naloženo le eni strani. Četudi disciplinska sila tlači ta naravni odpor, obstaja kljub temu v prikriti obliki. Če pa ta transformacijska prizadevanja prevzameta na svoja ramena obe strani, nastaja kvolitetno drugačen položaj. Kako to storiti, ni lahka naloga, vsekakor pa je neizogibna. Drugače bo prizadet patriotizem in bojna pripravljenost borca; ti dve lastnosti pa armada mora imeti, če hoče biti zmagovita.

V armadi je relativno lahko izvedljiva pravičnejša razdelitev bremen, ki jih nalaga večjezičnost naše družbe. Upoštevati moramo predvsem enakopravnost narodov in njihovih jezikov, kar velja za celotno družbo. Iz zvezne ustave je treba zbrisati tisti del 42. člena, ki govori o izjemnem položaju armade; in ker je le-ta izredno občutljiv organizem, bi morala biti še posebej pozorna na morebitno napačno reševanje nacionalnega vprašanja. Toda o tem še drugje.

Organizem moderne armade, ki mora do popolnosti obvladati rabo najnovejše tehnike, mora to tehniko prav zaradi smotrov vseljudske obrambe čim bolj približati ljudem. Ta organizem ljudem ne sme biti odtujen; če ne gre za izrazite vojne skrivnosti, ni razloga, da ljudi ne bi temeljito poučili o rabi vojaške tehnike. Pri rabi te tehnike pa so jeziki ljudi, ki bodo to tehniko uporabljali, zelo pomembni.

Jezikovno pestrost, ki jo kaže sestav borcev armade, moramo premostiti predvsem v oficirskem, delno pa tudi v podoficirskem kadrovskem sestavu. Oficirji in podoficirji so kot profesionalci, čeprav mogoče za koga to ni prijetna naloga, dolžni prevzeti nase breme, da se naučijo tujih jezikov, ne pa, da ga morajo nositi borci in vojaški obvezniki, ki imajo že sicer zelo obsežne naloge, ko pridejo pod zastavo. V tem naj se tudi izraža prava ljudskost in demokratičnost armade.

Poveljevanje enotam, organiziranim po nacionalnem načelu

Ta naloga ni težavna, če se je pravilno lotimo. Začeti je treba takoj. Ni nujno, da bi vsi oficirji znali vse jezike. Vojaške enote je treba tako oblikovati, da so borci, ki govorijo isti jezik, skupaj. Če je neki narod manj številen, bo imel tudi manj takšnih enot in tudi najvišja taka skupina bo imela nižji rang. Take majhne in najmanjše enote (recimo take, ki strežejo enemu orožju) lahko vključimo v večjo enoto, ki govori drugačen jezik. Načelo pa je, da morajo poveljevati borcem oficirji in podoficirji istega materinega jezika. (Le tisti oficir, ki poveljuje v enoti, ki je podrejena ali vključena v enoto višjega ranga z drugim poslovnim jezikom, mora znati oba jezika, da bo lahko sprejeta povelja v enem jeziku prevedel in posredoval svoji enoti oziroma armadnemu sestavu). Torej namesto da bi se s tujim jezikom ubadalo npr. 200 ljudi, lahko stori to en sam, kar bo armadi prav gotovo koristilo.

Še preprosteje in bolj razumljivo bi jezikovne težave razložili takole: vsako povelje višje enote je treba na vsakem poveljniškem mestu prilagoditi za potrebe nižjih enot. Višji poveljnik daje skupne naloge celi enoti in to nalogo morajo področni poveljniki razčleniti ter opredeliti posebne naloge vsake nižje enote. Če bi ta področni poveljnik znal oba jezika, bi to lahko mimogrede uredil brez zgubljanja časa. Praviloma bi ta poveljnik moral biti iste narodnosti, kot so borci. To bi močno povečalo medsebojno zaupanje, ki je neogibno za uspešno bojevanje, v katerem je veliko odvisno od morale posameznika. Borci NOV so npr. vedeli, da sta bila od teh parcialnih odločitev in tveganj pravzaprav odvisna uspeh in končna zmaga enote — in narobe. Teh tveganj posameznikov ne odtehta nobena še tako dobra strategija, in orožje, naj bo še tako izpopolnjeno, bo koristilo le, če bo v rokah zavestnega dobrega vojaka, ki je prepričan o dragocenosti svoje socialistične in samoupravljaljske pridobitve, ki

razume svobodo svoje domovine ter se zaveda negativnih posledic, ki bi ga doletele, če bi bila njegova vojska premagana.

Oficir, ki govori jezik svoje enote in je istega rodu kot borci, ima temeljni pogoj, da vliva borcem zaupanje in se lahko v največji meri integrira z družbo borcev, ter bolje in politično bolj prepričljivo deluje na svoje borce, kot če tega temeljnega pogoja nima; le takšni oficirji lahko vodijo ljudi skoz dolgotrajne vojne pretrase materialne in zlasti moralno-politične narave. V sodobni vojni spretno zamišljene in razširjene propagandne metode lahko dosegajo velike psihološke učinke,³ pridobivajo borce pod svoj vpliv in jim hromijo energijo, če ni vse urejeno tako, da lahko kljubujejo zunanjim in notranjim destruktivnim vplivom. Zgodovina dokazuje, da bi takojšnja uvedba enakopravnosti jezikov v armado zaprla eno najbolj ranljivih razpok, ki je nastala zaradi neenakopravnosti na tem področju. Pravzaprav so vse neenakopravnosti v družbi za armado zelo ranljive točke: ranljivost pa je trajne narave, dokler ne odstranimo vzroka. Posledice ranljivosti na področju trdnosti in učinkovitosti armade se z dolgotrajnostjo vojne stopnjujejo, zlasti s težo naporov in neurejenih razmer v armadi, čemur pravimo slabo poveljevanje.

Specifičnosti armade »redne« v sistemu vsesplošne ljudske obrambe

Naj mi bo na tem mestu dovoljeno, da omenim nekaj misli o sistemu »vsesplošne ljudske obrambe«.

Armada (ki so jo po nepotrebnem začeli imenovati »redna«) naj bi bila kot strokovno in operativno ogrodje celotne ljudske obrambne dejavnosti čimbolj učinkovita. Bila bi vključena v koncept vsenarodne obrambe, ki temelji na visoki družbeni in socialistični zavesti slovenskega naroda in vseh drugih suverenih narodov. Zavest o suverenosti pa predpostavlja, da imajo ljudje občutek in globoko prepričanje, da niso kakorkoli podrejeni drugemu narodu. Ta zavest vsebuje tudi prepričanje, da so narodi med seboj enaki. Ko brani svojo svobodo, daje vsak narod maksimalni prispevek tudi k skupni obrambi, ki postaja s tem totalna.

Vprašanje, postavljeno v ekspezeju predsednika republiškega izvršnega sveta Staneta Kavčiča 27. septembra lani, se glasi:

- a) ali smo za graditev vsenarodne obrambe vse storili in ali smo v ta namen izkostili že vse možnosti, ki jih imamo;
- b) ali smo že popolnoma uskladili našo vojno obrambno misel in delo z naravo zdaj prevladujočih družbenih odnosov;
- c) ali so vsi odgovorni dejavniki že dovolj doumeli, analizirali in se celo v psihološkem in moralnem pogledu pripravili na tako obrambo, v kateri bo imelo odločilno vlogo oboroženo ljudstvo;

³ Pisec teh vrstic je bil v dveh vojnah trikratni dezertir; večina Jugoslovanov je dezertirala enkrat; dobro so mu znana emocionalna delovanja; vsak prehod v ujetništvo, zapuščenje bojne zastave je dezerterstvo.

d) ali ni morda trenutni ritem mednarodnih dogodkov in težkih preskušanj, ki jih doživljamo, odprl pred našimi očmi nekatere nove vidike, drugačne alternative od tistih, s katerimi smo računali včeraj in predvčerajšnjim;

e) ali so bili naši dosedanji pogledi, misli, ugotovitve, sklepi in predvidevanja dovolj realni ali pa so jih bremenile nekatere utvare;

f) ali nismo bili v nevarnosti, da bi oblikovali take statične in zlasti strateške modele naše obrambe, ki ne bi več upoštevali realnosti časa, odnosov, razmerja sil in nevarnosti, v kateri nam je proti naši volji naloženo živeti in delati?

Nadalje ekspozice trdi, da smo v praktično-operativnem smislu nekoliko zapostavili ljudski in nacionalno-revolucionarni pomen vsenarodnega odpora. Vsak napadalec bo iskal šibko točko v naših mednacionalnih odnosih. Svoje načrte bo usmerjal k podpihovanju mednacionalnih nesoglasij. Zato je nujno, da so v vseljudski obrambi popolnoma odprto navzoče vse posebnosti naše večnacionalne socialistične skupnosti.

Nadalje je Stane Kavčič ponovil tistim, ki so zanemarili našo vojno skušnjo, ki se je sijajno obnesla med narodnoosvobodilnim bojem in ki jo je označil z geslom: vsak zase in vsi skupaj, vsi skupaj in vsak zase.

Posebnosti večnacionalne skupnosti, ki morajo biti navzoče, so torej nacionalnega značaja. Resnost položaja zahteva, da odkrito povemo, katere so tiste nacionalne posebnosti, ki niso upoštevane, pa imajo velik psihološki vpliv na oblikovanje patriotizma in odpirajo razpoke, ki jih lahko napadalec izrabi za uspešno razdiralno delo.

Koncept organizacije naše armade zdaj ne temelji dovolj na predpostavki, da je v federativni Jugoslaviji več narodov in narodnosti. Nikjer v armadi, razen v teritorialnih enotah, niso upoštevane večnacionalne posebnosti, se ne uveljavljajo narodi kot organizacijske osnove vojaških enot. Ne bomo se spuščali v izhodišča politike, ki je pri tem odločala. Prav gotovo pa organizatorji niso dovolj upoštevali nacionalnih čustev in narodnega ponosa. Patriotizem temelji in se krepi prav na teh čustvih, ki so povezana z lastno družbo, z narodom in z vsem, kar ga sestavlja (t.j. družbena ureditev, socialistični sistem neposredne demokracije, odnosi do drugih narodov in sosedov itd.). K zadnjemu sodi tudi jezik naroda kot komponenta, ki močno vpliva na patriotizem, voljo in osebno pripravljenost za boj. Če tega ne cenimo ali ne znamo pravilno ovrednotiti, je patriotizem nujno okrnjen, torej je okrnjena tudi elementarna gonilna moč, ki večja pogum, utrjuje povezanost s sobojevniki, vztrajnost in sploh pripravljenost in voljo za težke bojne napore.

Raziskovanje javnega mnenja v JLA

Zadnjih nekaj let si armada zelo prizadeva, da bi študijsko in znanstveno-raziskovalno delo na področju družbenih ved sistematično organizirala in ga tesneje povezala z delom znanstvenoraziskovalnih institucij zunaj armade. Med tovrstne akcije sodi tudi posvetovanje o raziskovanju javnega mnenja v armadi, ki je bilo 17. aprila letos. Posvet je organiziral center za andragoško-psihološko in sociološko raziskovanje v JLA, udeležili pa so se ga predstavniki DSNO, komiteja konference ZKJ v JLA, vojaških šol, višjih vojaških poveljstev, centrov za raziskovanje javnega mnenja v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, centra za družbene raziskave predsedstva ZKJ, inštituta za sociološke raziskave v Skopju itd. Tako širok krog udeležencev je omogočil, da je stekla strokovna razprava o raziskovanju javnega mnenja v JLA tako z njegove teoretične in organizacijsko-metodološke strani kot tudi s stališča praktične uporabe rezultatov raziskav.

Na posvetu so poudarili, da je JLA dokaj zamotana družbena organizacija z razvitim sistemom notranjih družbenih odnosov, z razvejanimi in zelo različnimi dejavnostmi. V mejah pouka in vzgoje, ideološko-političnega dela in drugih dejavnosti poteka neprestan proces spreminjanja in izpopolnjevanja načina poveljevanja in vodenja, potekajo razprave o uresničevanju koncepta vseljidske obrambe, o odnosih, disciplini, družbenem položaju pripadnikov armade itd. Vsa ta vprašanja pritegujejo pozornost vojakov in starešin, ob njih oblikujejo svoja mnenja in stališča ter jih pomagajo reševati. Tako se oblikujejo značilne psihološko-ideološke reakcije, ki prevladujejo pri množici pripadnikov armade in s katerimi ocenjujejo, vrednotijo ukrepe in sklepe, ki so pomembni za armado in vsenarodno obrambo. Njihova stališča in mnenja, to, kar je v njih skupnega in splošnega, oblikuje javno mnenje pripadnikov armade, ki objektivno obstaja — sorazmerno neodvisno od subjektivnih okoliščin. Vsak sklep in ukrep, ki je pomemben za družbo in armado, bo povzročil določeno reakcijo tega segmenta jugoslovanskega javnega mnenja. Čeprav je integralni del jugoslovanske javnosti, pa ima javno mnenje pripadnikov armade, zlasti njene stalne sestave, nekatere posebnosti, ki izhajajo iz narave vojaške organizacije in socialnih značilnosti armadnega sestava.

Javno mnenje pripadnikov armade se oblikuje v razmerah hierarhično strukturirane vojaške organizacije, utemeljene na načelu subordinacije. Za vojaško organizacijo je značilen tudi določen tradicionalizem, formalizem in ohranjanje zastarelih procedur in oblik vedenja. To daje družbenim odnosom v armadi poseben pečat, ustvarja specifično socialno okolje, ki vpliva na vedenje, stališča in ideološke nazore njenih pripadnikov.

Pripadniki armade se po svojih socialnopolitičnih obeležjih dokaj razlikujejo od celotne jugoslovanske populacije. Več kot 90 % starešin so člani ZKJ, njihova izobrazbena raven pa je precej nad jugoslovanskim povprečjem. Vojaki so zajeti v jugoslovanski populaciji od 19 do 28 let starosti, ki je družbeno zelo dejavna. Poleg tega pa je ideološko-politično delo v armadi zelo razvito in mu posvečajo posebno pozornost.

Te posebnosti kažejo, da izraža javno mnenje pripadnikov armade nazore zelo aktivnega dela jugoslovanske javnosti. Zato zasluži, da smo posebej pozorni nanj — ne samo s stališča armade, marveč tudi s stališča širših družbenih interesov.

Skladno s temi teoretičnimi izhodišči opravljajo v armadi od 1967. leta dalje redne letne raziskave javnega mnenja. (Lani se je v centru za andragoško-psihološke in sociološke raziskave v JLA ustanovila skupina za proučevanje javnega mnenja.) Raziskovanje javnega mnenja je del raziskovalne dejavnosti na področju sociologije in socialne psihologije, ki naj omogoči redno spremljanje in proučevanje mnenj, stališč in sodb pripadnikov armade o aktualnih in relativno trajnih procesih in pojavih v armadnem in družbenem življenju. Raziskovanje se ne omejuje le na zapisovanje verbalnih reakcij (stališč in mnenj) izpraševancev, marveč zajema tudi proučevanje socialnega konteksta in dejavnikov, ki te reakcije povzročajo. To je v bistvu sistematično sociološko-politološko raziskovanje.

Glavni namen raziskovanja javnega mnenja v armadi je ta, da zbere informacije, ki so pomembne za operativno vodenje in snovanje dolgoročnih idejno-političnih ukrepov in ukrepov, ki zadevajo položaj pripadnikov armade. Zagotavlja, da so pri odločanju upoštevana tudi mnenja in predlogi širokega kroga pripadnikov armade. To večja njihovo zanimanje in jih spodbuja k aktivni udeležbi pri reševanju aktualnih problemov iz življenja družbe in znotraj armade. Tako se oblikuje v armadi resno, aktivno in kompetentno javno mnenje.

Na posvetu so tudi poudarili, da koristnosti raziskovanja javnega mnenja ne kaže omejevati le na neposredno uporabnost rezultatov za načrtovanje in usmerjanje konkretnih akcij, marveč tudi kot prispevek k globljemu dojoemanju trajnejših procesov v idejni sferi ter vrednostnih sistemov pripadnikov armade. Po večletnem raziskovanju se bo zbrala kopica empiričnih podatkov, s katerimi bo možno izdelati razne študije in ugotoviti trende razvoja ideološko-političnih stališč in stališč do vojaške organizacije.

Raziskovanje javnega mnenja v armadi naj bi se uveljavilo kot nov, do nedavnega sicer neobičajen, vendar pa hiter, zanesljiv in natančen način zbiranja podatkov o stanju v enotah ter o stališčih starešin in vojakov. To bo omogočilo učinkovitejše komuniciranje med vrhovi armadne strukture in najširšo bazo, dalo informacije, ki so nujno potrebne za proces odločanja, pospešilo modernizacijo in zvečalo učinkovitost poveljevanja in vodenja.

V razpravi na posvetovanju so posebej poudarili, da mora potekati raziskovanje javnega mnenja v armadi v humanem socialističnem duhu, da bi bilo v skladu z našimi samoupravnimi družbenimi odnosi. »Celotna metodologija raziskovanja mora biti podrejena temeljnemu cilju, nenehnemu osvobajanju človeka, nenehni krepitvi njegove samoupravne funkcije. Vse, kar bi lahko v izpraševancu oziroma v množicah dobilo prizvok navajanja k temu, da bi se krepile birokratske pozicije za manipuliranje

z množicami, vse, kar bi navajalo k nadaljnjemu odtujevanju med množicami in političnimi dejavniki, centri odločanja, vse, kar bi dišalo po nehumani eksploataciji človekove iskrenosti, človekove miselnosti, mora biti že vnaprej popolnoma jasno izloženo; vsemu temu se je treba izogibati, da bi rezultati dejansko ustrezali najvišjemu humanističnemu in samoupravnemu cilju.¹ Tako zasnovano raziskovanje javnega mnenja v armadi bo prispevalo k uspešnejši integraciji operativne vojske v obrambo prizadevanja samoupravne družbe in snovanju enotnega sistema vseljidske obrambe.

Na posvetovanju so zlasti pozorno obravnavali organizacijske in metodološke probleme raziskovanja javnega mnenja v armadi. Poleg rednih sondaž, ki so bile doslej edine oblike raziskovanja, bodo poslej vpeljali tudi »blitz« ankete za snemanje javnega mnenja pri izredno pomembnih aktualnih dogodkih. Sprejeli so tudi pobudo za izdelavo metodologije za snemanje javnega mnenja v izjemnih situacijah (potresi, poplave itd.), ki so v nekem smislu podobne situacijam v vojni. Pomembne prispevke k razčlembi in izpopolnitvi metodologije raziskovanja so dali: dr. Firdus Džinić, France Vreg, Niko Toš in Milan Benc, ki so udeležence posveta seznanili s svojimi dosedanjimi izkušnjami pri delu in opažanji o nekaterih značilnostih jugoslovanske populacije. Poudarili so, da morajo v armadi kakor tudi v vseh drugih institucijah, ki raziskujejo javno mnenje, hitreje presegati empirizem ter se bolj obrniti k teoretični obdelavi problematike javnega mnenja, k sintetiziranju in študijski obdelavi zbranih podatkov. Vloga javnega mnenja v samoupravni socialistični družbi še vedno ni zadostno teoretično obdelana, zato bo treba tej nalogi posvetiti vso pozornost.

Udeleženci posvetovanja, zlasti udeleženci s poveljstev in vojaških ustanov, so se zavzemali za to, da bi izsledke raziskav v najbolj primerni obliki tudi uporabili v praksi. Vsi razpravljalci so namreč dosedanje raziskave pozitivno ocenili, ugotovili pa so, da so rezultati vse premalo upoštevani v delu enot, poveljstev in ustanov — bodisi zaradi tega, ker pomena teh raziskav ne razumejo, bodisi zaradi obsežnosti analiz oziroma premalo razumljive interpretacije podatkov. Zato so sklenili, da bodo poslej izdelali tudi skrajšane prikaze rezultatov z najbolj pomembnimi ugotovitvami in političnimi priporočili, kompletne analize pa bodo posredovali ožjemu krogu zainteresiranih v višjih poveljstvih, vojaških ter raziskovalnih ustanovah v armadi in zunaj armade.

Namen posvetovanja je bil tudi, da spodbudi tesnejše sodelovanje med armadnim centrom in drugimi centri za raziskovanje javnega mnenja v državi. Že samo posvetovanje je pomemben korak k temu cilju. Tako je npr. vzbudil večjo pozornost prispevek Franceta Vrega, v katerem je avtor teoretično razčlenil pojem in pomen armijske javnosti, kar je prvi tovrstni poskus pri nas. Zelo koristen je tudi predlog udeležencev, naj bi izdelali osnutek socioloških raziskav na področju vseljidske obrambe: sklenili so, da bo to skupni raziskovalni projekt armadnega centra in drugih raziskovalnih institucij.

¹ Iz razprave generalpolkovnika dr. Gojka Nikoliša.

Znanstvena revolucija in revolucija znanosti

Danes je moda govoriti o tehnološki revoluciji, o avtomatizaciji, o napredku znanosti in o znanosti sploh. Ne le v svetu, tudi pri nas je vse bolj moderno razpravljati o tehnološki revoluciji, pri čemer se znanstvena revolucija povezuje še z znanstveno graditvijo komunizma.

Med temi je tudi nekaj konkretnih razpravljanj, katerih ugotovitve pa so marsikdaj zelo različne. Eni govorijo o revolucionarnem napredku naše proizvodnje in uspehih, ki smo jih dosegli, drugi si pomagajo s statistiko, spet tretji gledajo črnogledo na naše gospodarstvo in nam pre-rokujejo, da ne bomo nikdar dohiteli razvitejših dežel itn. Nekateri pa se manj zabavajo z razpravljanjem in prepiranjem in delajo, iščejo rešitve in molče ubirajo naprej svojo pot.

V teh različnih pogledih na raziskovalno dejavnost sta najpogostejši predvsem dve stališči:

Gospodarstvo očita znanosti, da je zanj nekoristna takšna, kot je, in se zato pri svojem razvoju ne more opirati na dosežke raziskovanj. Na drugi strani pa znanost očita gospodarstvu, da ni dojelo pomena raziskovanj in da zato ne kaže zanimanja za dejavnost in rezultate raziskovalnih ustanov in znanosti sploh.

Kako je torej, kaj je resnično?

Organi, ki se ukvarjajo z znanostjo, pa premalo poznajo situacijo in probleme v raziskovalnih ustanovah (»bazi«, kot radi pravijo temu v teh organih), da bi stvar lahko prav ocenili in pokazali najboljše rešitve.

Prvi pozitivni korak v tej smeri je naredila zvezna skupščina, ki je zbrala poslance v skupine in te so obiskale različne raziskovalne organizacije po vsej državi ter se tako neposredno seznanile s problemi, težnjami, očitki, predlogi in rešitvami tako pomembnega in aktualnega področja družbene dejavnosti, kot je raziskovanje.

Pomanjkljivost tega obiska je bila v tem, da niso obiskali tudi tistih gospodarskih organizacij, ki nimajo raziskovalnih ali razvojnih enot, tistih, ki slabo gospodarijo, tistih, ki se še sploh niso zavedle pomena znanosti za gospodarstvo, da bi slišali tudi, kaj one mislijo o raziskovalni dejavnosti pri nas.

Razumljivo je, da posamezne gospodarske organizacije iščejo dokaj različne poti za uvajanje znanosti v proizvodnjo in da so tudi situacije in možnosti v različnih panogah dokaj različne.

Značilno je, da naše gospodarske organizacije vidijo rešitev organizacije in financiranja znanstvene dejavnosti pri nas v vzorcu, ki velja za njihovo panogo v tisti zahodni državi, s katero imajo največ stikov.

1. Očitki znanosti

1.1. Gospodarstvo očita znanosti *razdrobljenost*. Problemi v proizvodnji so kompleksni, torej zahtevajo interdisciplinarni prijem. Naši inštituti pa so preveč razdrobljeni, da bi lahko dali kompleksne odgovore.

1.2. Naslednji očitek je, da so ti inštituti slabo opremljeni, da niso dovolj sposobni, da imajo slabe kadre in da se celo dogaja, da so pod ravniyo gospodarstva, torej da v znanosti celo capljajo za gospodarstvom. Jasno je torej, da potem niso usposobljeni za potrebe, ki jih terja gospodarstvo.

1.3. Najbolj pogosti očitek gospodarstva znanosti pa je v trditvi, da inštituti niso pravilno programsko usmerjeni, da so njihove raziskave za gospodarstvo neuporabne, skratka, to, kar delajo raziskovalni inštituti, gospodarstvu ne koristi.

In kje so vzroki za tako programsko usmeritev?

Najpogosteje trdijo, da je to način financiranja. Kot razlog navajajo tudi to, da se raziskovalci (zlasti na univerzi) seznanjajo s problematiko predvsem po literaturi — in to tuji seveda, zato tudi poznajo le tuje probleme, ne pa naših. Temu primerni so tudi njihovi projekti.

Skratka, krivdo za očitno dejstvo — preslabo, nepovezano sodelovanje znanosti in gospodarstva — vali gospodarstvo na znanost.

2. Očitki gospodarstvu

2.1. Kakor je prej gospodarstvo očitalo razdrobljenost inštitutom, tako zdaj inštituti očitajo razdrobljenost gospodarstvu, ki onemogoča učinkovito uporabo znanosti v proizvodnji. V takem razdrobljenem gospodarstvu je težko, če ne že kar nemogoče združiti sredstva za pomembnejše raziskave, še težje pa potem zbrati kapital za prenovitve. V tem neintegriranem gospodarstvu še nekaj resno ovira uporabo znanosti. Delovne organizacije nočejo naročiti dragih raziskav, ker bi potem tudi konkurenčno podjetje lahko dobilo izsledke te raziskave, in to zastonj.

2.2. Naše gospodarstvo je nerazvito. Kaj nam torej pomagajo še tako dobri projekti in raziskave, če pa ni sposobno (ne kadrovske ne finančno itn.) teh inovacij izvesti.

2.3. Naslednji očitek inštitutov je, da gospodarstvo ne naroča raziskav, kar je logična posledica prej omenjenih argumentov. Nekateri pa kot razlog navajajo tudi to, da je razumljivo, če podjetja ne naročajo raziskav, ko pa jim je treba nenehno kriti milijardne izgube (npr. tovarne celuloze in papirja). Nekateri celo trde, da je lažje dobiti sredstva v tujini kot pri naših podjetjih.

2.4. Precej pogost očitek znanosti je, da gospodarstvo samo ni sposobno formulirati problemov, da sploh ne vedo, kaj je pri njih narobe,

kaj jim manjka, kakšne raziskave potrebujejo. Torej morajo raziskovalci sami hoditi v proizvodna podjetja in tam ugotavljati probleme, ki naj bi jih potem raziskali. Ponekod se branijo takega načina dela, češ da so v tovarni potem užaljeni.

2.5. Bolj implicitno kot eksplicitno je prisoten tudi očitek, da v gospodarstvu ni razumevanja za znanost, da vlada nekakšno nezaupanje do raziskovalnega dela, da se gospodarstvo sploh ne zaveda pomena znanosti ipd. To so potrdili tudi v tistih delovnih organizacijah, ki so ustanovljale svoje inštitute ali pa razvojne enote, vendar so dejali, da so se stališča v podjetju spremenila, ko so uvideli, kako potrebno in koristno je takšno delo. Ta očitek znanosti priznajo tudi nekateri gospodarstveniki, trdijo namreč, da se delovne organizacije, če se znajdejo pred dilemo, ali vložiti sredstva v investicijo ali v znanost, povečini odločijo za prvo možnost.

2.6. Bolj kot izjemen je bilo slišati tudi očitek, da podjetja zahtevajo od inštitutov »banalne« raziskave, kar pa seveda ni njihovo delo, ker imajo oni mnogo »višje« cilje.

Tu se v bistvu pojavlja isti problem, kot ga je sprožilo že gospodarstvo tj. programska usmeritev inštitutov, samo z drugega vidika. Sicer pa na ta očitek gospodarstva inštituti odgovarjajo takole: Gospodarstvo pravi, naj naredimo bolj koristne programe. Strinjamo se s tem, samo povejte nam, kateri so to bolj »koristni« programi. Sicer pa trdijo, da jedro problema sploh ni v pravih ali nepravih programih, in to dokazujejo s tem, da je vrsta delovnih organizacij ustanovila svoje lastne inštitute, sedaj pa jim niso sposobne zagotoviti dela. Tu torej delovne organizacije neposredno lahko določajo programe inštitutov. Žal so ti inštituti kljub temu brez zadostnih naročil. Problem je torej globlji, rešitve je treba iskati drugje oziroma tudi drugje in ne le v programih, projektih inštitutov.

3. Financiranje

Morda je največ dilem in razpravljanja o načinu financiranja znanstvene dejavnosti nasploh, še posebej pa o tistem delu materialnih sredstev za raziskovanja, ki se zbirajo v družbenih skladih. Obstajajo namreč dileme, ali je sploh racionalno imeti tolikšna sredstva tako centralizirana. Znano je namreč, da so sredstva zveznega sklada za koordinacijo znanstvenih dejavnosti večja kot sredstva vseh republiških skladov skupaj. Zvezni sklad postavlja kot pogoj za financiranje sofinanciranje, participacijo, ki gre največkrat iz republiškega sklada. S tem je dejansko onemogočena vsakršna samostojna republiška politika na področju raziskovalne usmeritve. Dalj časa se zato že postavlja zahteva po decentralizaciji teh sredstev. Toda kako, do kam in koliko decentralizirati, to vsekakor niso rešena vprašanja. Ali decentralizirati samo do ravni republike ali popolnoma, ali s predpisi zagotoviti obvezno namensko izločanje sredstev za raziskovalne namene pri vseh delovnih organizacijah in potem ta sredstva »samoupravno združevati« itn.?

Posebno vprašanje je tudi, koliko izločati za raziskovalno delo, ali dajemo premalo ipd.?

3.1. Koliko izločati za raziskovalno delo?

Stališča so dokaj različna. Medtem ko nekatere delovne organizacije same ne izločijo niti dinarja, dajejo ene 1 %, druge 3 %, tretje 5 %

od svojega dohodka, nekatere pa pravijo, da jih to sploh ne zanima in da dajo, kolikor je pač potrebno. Nedvomno je težko dati prav eni ali drugi, še manj pa trditi, da njihov odstotek ni ustrezen. Treba je namreč upoštevati, da je treba v različnih panogah izločati različne količine, da je odstotek odvisen od stopnje razvoja določene panoge pri nas in v svetu, itn.

Tudi glede vprašanja, ali družba kot celota izloča preveč ali premalo, mnenja niso enotna. Mnogi v inštitutih trdijo — premalo dajemo. Ti inštituti so ponavadi v večjih ali manjših denarnih težavah. Tudi nekateri v gospodarstvu pravijo, da premalo dajemo za raziskovalno delo. Drugi bolj realističnih nazorov pa so mnenja, da na to ni mogoče kar abstraktno odgovoriti. Odstotek je odvisen od stopnje razvoja družbe, gospodarstva in kadrovskih zmogljivosti. Od tega je namreč odvisno, kolikšna sredstva lahko racionalno potrošimo.

Količina je seveda odvisna tudi od tega, kako porabljamo ta sredstva, če jih porabljamo tako neracionalno kot doslej, potem dajemo dovolj.

3.2. Kje zbirati sredstva? Medtem ko so nekateri za popolno decentralizacijo tja do delovnih organizacij, pa ni bil nihče za to, da bi bilo namensko izločanje za raziskovalno dejavnost zakonsko obvezno. To utemeljujejo z izkušnjami iz podobnih skladov, češ da se potem sredstva trošijo za vse mogoče stvari, samo ne za tisto, za kar so namenjena.

Povsod pa so se strinjali v tem, da je treba zvezni sklad decentralizirati in naj le manjša sredstva ostanejo za federalne raziskave. Razlogov za taka stališča je več. Poleg tistih, ki jih navajajo proti makroprojektom, so zlasti pogosti argumenti, da se s tem približujemo načelom naše družbene ureditve, da to omogoča republikam izvajati samostojno znanstveno politiko (politiko v znanosti), da se v republiki bolje poznamo (tako glede potreb kot glede zmogljivosti), da imajo tu tudi manjše raziskovalne organizacije možnost nastopati s svojimi specialnimi projekti itn. Torej cela vrsta zelo resnih in utemeljenih argumentov, ki jih bo vsekakor treba upoštevati pri nadaljnjem načrtovanju organizacije raziskovalne dejavnosti.

3.3. Način financiranja. Znano je — in to se je pri obisku spet pokazalo — da je prav dosedanji način financiranja določal programsko usmeritev nekaterih inštitutov (tistih, ki se ukvarjajo pretežno s fundamentalnimi raziskavami). Kako to? Praviloma inštitut za določen projekt nikdar ni dobil sredstev, ki so bila v projektu navedena, pa so se zato, da bi si zagotovili obstoj, prijavljali še za druge projekte in tako dobili potrebna sredstva.

Gospodarstvo k temu dodaja, da je tak način financiranja — na katerega nimajo vpliva — povzročil tudi to, da inštituti raziskujejo stvari, ki nikomur ne koristijo.

Eden izmed poskusov reševati to situacijo so bili tako imenovani makroprojekti. Toda danes je že jasno, da ne vemo, zakaj so to jugoslovanski projekti, zakaj makro projekti, zakaj so ključni prav sprejeti makroprojekti, da po načinu nastajanja sploh niso makroprojekti, ampak združeni projekti s pečatom aktualnosti itd. Skratka, že vnaprej ugotavljajo, da ne bodo uspeli, pri tem pa samo za organizacijo, za pripravo teh projektov angažiramo zelo veliko najboljših kadrov in tudi dokajšnja sredstva (menda 30% od vsote, ki je namenjena letos za makroprojekte).

Ne samo, da ne bodo uspeli, vlada tudi prepričanje, da ne bodo odpravili prejšnjih pomanjkljivosti financiranja. Ta način financiranja je v bistvu distribucija, distribucija pa ni nikdar dobra, to vemo.

4. Kadri

Nedvomno je človeški dejavnik v raziskovalni dejavnosti eden najbistvenejših, če že ne najbistvenejši. Zato je bila kadrovska problematika — poleg financiranja — eden izmed problemov, o katerih se je največ razpravljalo. To pa z druge strani kaže, kako pereč problem so kadri, da se zavedamo, kako pomemben je ta dejavnik za uspešno raziskovalno delo in s tem za razvoj gospodarstva in družbe sploh. Nekateri so celo poudarjali, da je *jedro* celotne problematike prav problem kadrov.

4.1. Splošna ugotovitev je bila: raziskovalnih kadrov in sploh strokovnjakov z visoko izobrazbo *primanjkuje*, še zlasti pa manjka *kvalitetnih* raziskovalcev. Posebno pereče je pomanjkanje ustreznega kadra v gospodarskih organizacijah, zato pravijo na inštitutih, da gospodarstvo ni sposobno samo zaznati problemov, marsikje pa ni dozorela niti zavest o tem in morajo zato z moderno aparaturo uvajati pamet v proizvodnjo. Hkrati pa ugotavljajo, da inštituti nimajo dovolj ljudi in jih tudi ne morejo dobiti, da bi lahko sami šli neposredno v delovne organizacije in tam ugotavljali problematiko.

Slišati je tudi argumente, zakaj v raziskovalni dejavnosti ni najposobnejših ljudi. Osební dohodki so dokaj nizki (v inštitutu Jožefa Štefana so bili lani manjši poprečni osebni dohodki kot v nekem komunalnem podjetju na Viču), zato se mnogo ljudi zaposluje zlasti v trgovini in predstavništvih. Seveda so tudi navdušenci, ki jim denar ni bistveno pomemben, toda za mnoge mlade ljudi, ki še nimajo urejenih eksistenčnih pogojev, je to še vedno zelo pomemben razlog.

Gospodarstvu se očita, da ne misli ob investicijah tudi že na kadre in da jih ne vzgajajo hkrati z investiranjem. Prav tako nekateri zamerijo, da gospodarstvo ne kaže zanimanja za magistre in doktorje znanosti in druge strokovnjake, ki so se izpopolnjevali v inštitutih. Izjeme so le tiste delovne organizacije, ki so take kadre že vzele, tam obstajajo potrebe po takih ljudeh.

4.2. Mnogo je še nerešenih problemov okrog nagrajevanja raziskovalcev. Nekateri na to sploh ne morejo misliti, drugi spet nočejo. Ponekod pravijo, da pravega sistema nagrajevanja še niso odkrili. V razvojnih inštitutih in enotah skušajo vezati nagrajevanje raziskovalcev na ekonomski uspeh podjetja. To je sicer korak bliže k cilju, toda to še vedno ne dovolj objektivni kriterij, ker raziskovalci lahko, recimo, z inovacijo sicer pocenijo proizvodnjo za 20 %, toda s tem še ni rečeno, da bo tudi dohodek delovne organizacije za 20 % večji ipd.

4.3. Precej pripomb je bilo slišati tudi na račun univerze, od tega, da ne vzgaja pravih kadrov, pa do učiteljev, ki niso usposobljeni za raziskovalno delo.

Čeprav mnogi inštituti in zlasti razvojne enote sodelujejo z visokošolskimi zavodi, so to stiki prek določenih ljudi, ne pa prek univerzitetnih institucij. Sicer pa v inštitutih pravijo, da zlasti sistem financiranja univerze preprečuje boljše sodelovanje in zlasti izmenjavo kadrov. Zato pravijo, da bi morali univerzitetni učitelji delati tudi pri raziskavah, in to tam, kjer je ustrezna oprema (tj. v inštitutih), in naj bi bili tu tudi plačani

za to delo, na fakulteti pa za pedagoško delo. Isto naj bi veljalo za ljudi z inštitutov in gospodarstva, če sodelujejo in predavajo na univerzi.

Nekateri mislijo, da bi problem ustreznih profilov, ki naj bi se na univerzi formirali, rešili s tem, da bi programe študija sprejemala širša, kompleksnejša skupina kot doslej, npr. strokovna društva.

Precej enotno je bila izražena misel, da študent ne bi smel takoj po končanem študiju na fakulteti postati asistent, ampak bi moral prej za nekaj let v *prakso* — zlasti v tehničnih vedah. Nedvomno je res, da človek, ki ni nikdar občutil prakse precej prej postane »gluh« za praktično problematiko. Omenjali so tudi pomanjkljivosti tretjestopenjskega študija, namreč, da odpiramo samo tretje stopnje s predavanji, ne poskrbimo pa za odpiranje delovnih mest za te kadre v inštitutih, ker naj bi bilo raziskovalno delo pogoj za uspešno pridobitev naziva magister ali specialist. Po dosedanjem programu tretjestopenjskega študija in načinu dela je to bolj ali manj samo nadaljevanje fakultetnega študija, brez bistveno nove kvalitete.

5. Neracionalnosti

Spričo vseh navedenih pomanjkljivosti, in še drugih, se seveda pojavlja tako v proizvodnji sferi kot v raziskovalnih institucijah cela vrsta neracionalnosti, bodisi z ekonomskega, kadrovskega ali znanstvenega vidika.

5.1. Eden temeljnih problemov v gospodarstvu — ki pa ima zelo daljnosežne posledice — je odnos do znanosti oziroma, na drugi strani, odnos do licenc. Niso samo znanstveniki poudarjali, kako nevarna in usodna je lahko »ideologija licenc«, ampak prav tako gospodarstveniki. Tudi ti so poudarjali, da stališče, zakaj bi odkrivali »smodnik«, če je že odkrit, ni sprejemljivo. Zelo poučen v tem smislu je primer, ki smo ga slišali v LTH. Ko je šlo za to, ali kupiti licence neke tuje firme, so uvideli, da bi bilo treba — če bi hoteli ugotoviti parametre tujega in svojega proizvoda — spet toliko raziskav kot za svoj proizvod. Sklenjeno je bilo, da je dosti racionalneje v kooperaciji s tujim partnerjem raziskati nov proizvod, ki pa bo čez dve, tri leta res najmodernejši. Žal pri nas še mnogi mislijo, da se licenca samo preprosto kupi, kot se kupijo čevlji v trgovini. Toda to *ni trgovina*, nakup licence mora biti znanstvena dejavnost.

V mnogih delovnih organizacijah so zato poudarjali, da bi bilo nujno zagotoviti, da se ob uvozu *licence, strojev* in zlasti tudi *investicij* zahteva mnenje ustrezne raziskovalne institucije. In to, če ne gre drugače, tudi z zakonskim predpisom.

5.2. Na inštitutih se pojavljajo predvsem neracionalnosti, ki so povezane s financiranjem ali pa izhajajo iz obstoječega načina financiranja. Najprej že znani očitek, da delajo inštituti to, kar »nikomur ne koristi«, kot pravijo gospodarstveniki, ali pa, da delajo, česar ne želijo delati, kar ni najbolj koristno, kot pravijo raziskovalci. Iz tega seveda izhaja nadaljnja pomanjkljivost: en raziskovalec dela hkrati pri dveh, treh, štirih temah, kar prav gotovo ne zagotavlja optimalnih rezultatov.

Vsesplošno pomanjkanje sredstev v inštitutih je predvsem povzročilo, da so se inštituti začeli ukvarjati z deli, ki ne spadajo v raziskovalno dejavnost. Eni se gredo delničarje, drugi so začeli laboratorijsko proizvodnjo, prevzemajo zastopništva tujih firm itn. To je očitno neracionalno

trošenje raziskovalnih zmogljivosti, kar je še bolj čudno glede na to, da raziskovalcev primanjkuje.

5.3. V ta sklop spada tudi zelo pomemben problem, ki so ga poudarjali tako v gospodarskih organizacijah kot v inštitutih, namreč slabo najiranje raziskovalcev. To ima namreč za posledico, da v raziskovalni dejavnosti ni zlasti dobrih, kvalitetnih kadrov.

Izrazit primer neracionalnega trošenja človeških sil smo lahko videli v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer imajo inštitut, v katerem dela osem raziskovalcev, nimajo pa nikogar za strokovno-tehnična dela, nikogar za pomožna in administrativna dela.

5.4. Zelo nenavaden je tudi tale slovenski primer: za objavo odkritja, inovacije mora avtor plačati reviji »honorar«.

5.5. Pogosto smo pri tem obisku lahko slišali upravičene kritike na račun obravnavanja inštitutov in razvojnih enot. Večkrat je bilo poudarjeno, da je treba dati raziskovalni sferi več olajšav, da ne bi smela družba zbirati sredstev na račun raziskovalnih organizacij ipd. Največ pritožb v gospodarskih organizacijah pa je bilo slišati na račun carinskih predpisov in njihovega zaviralnega delovanja. Procedura za uvoz še tako malenkostne stvari je tako dolgotrajna in zbirokratizirana, da se dosti bolj splača dati komu dnevnicu in avto in gre, recimo, na Dunaj pa kupi tisti »vijak« in ga »prethotapi«.

6. Dileme in rešitve

Očitno je, da organizacija in financiranje raziskovalnega dela šepata, toda te pomanjkljivosti niso le slučajne, temveč sistemske.

Verjetno je tudi, da so očitki — čeprav včasih protislovni — povečini upravičeni. Tako je bržčas res, da so raziskovalne zmogljivosti razdrobljene. S tem pa ni rečeno, da je rešitev le v združevanju; inštituti so lahko tudi majhni, samo njihov prijem mora biti interdisciplinaren. Prav tako je res, da je naše gospodarstvo razdrobljeno, pa vendar spet ni rečeno, da je rešitev le v integraciji. V tujini imajo tudi majhna podjetja svoje inštitute. Seveda so taka podjetja ozko specializirana, pri nas pa hočejo »vsi vse delati«.

Tudi trditev znanosti, da gospodarstvo ne zna formulirati problema, lahko drži — če bi jo precizirali. Logično je potem, da se gospodarstvu zdi programska usmeritev inštitutov »čudna, nekoristna«. No, če vemo, da se tudi inštituti ne strinjajo s programi raziskav, je jasno, da je treba *spremeniti sistem* in zagotoviti prisotnost gospodarstvenikov v znanosti in znanstvenikov v gospodarstvu. Toda kako?

Mnogi so menili, da bi platforma morala biti dolgoročni načrt razvoja Slovenije, toda načrt, ki nekaj velja, ne pa da je le parola. V planu naj bi se tudi določilo, katere panoge bomo razvijali ipd. Odtod bi potem že izhajale jasne smernice za programsko usmeritev inštitutov. Drugi predlagajo, naj bi gospodarska zbornica zbrala prizadete in naj bi potem naredili skupen program. Ne, zavračajo predlog tretji, zbornica ni združanje proizvajalcev, ker članstvo ni prostovoljno, pa se zato tu dogovarjajo, dela pa potem vsak po svoje.

Nekateri predlagajo, naj bi društvo inženirjev izdelalo programe. Aplikativni raziskovalci naj vplivajo na programe fundamentalnih raziskav, ker jih to najbolj zadeva, trdijo drugi.

Nedvomno bo tu v precejšnji meri zadostil vsem tem zahtevam novi zakon o raziskovalni dejavnosti s svojo določbo, da se ustanovi skupnost raziskovalcev, ki bo imela sekcije, v katerih bodo združeni vsi raziskovalci z določenega znanstvenega področja. Te sekcije naj bi sprejemale tudi programe raziskav.

Toda kaj nam vse to pomaga, če nimamo sredstev. Decentralizirati je torej treba zvezni sklad. Toda kako in koliko? Vsi priznavajo — tudi gospodarstvo — da so potrebne tudi fundamentalne raziskave, da so tudi zvezni projekti in je treba imeti sredstva zanje. Prej pa je treba določiti, kaj je interes federacije, kaj republike, in potem decentralizirati, ne pa kar po intuiciji. Nedvomno pa je, da bo treba razmerje med zveznim skladom in republiškim skladi spremeniti v korist republiških.¹

Treba je povedati tudi to, da vse republike niso navdušene za decentralizacijo zveznega sklada, da ne govorimo o kriterijih za delitev sredstev tega sklada.

Decentralizacija je očitno potrebna, očitno pa je tudi, da je ne smemo izvesti kot kak vojaški udar, ampak postopno, da ne bi s tem prizadeli in ohromili dejavnosti tistih inštitutov, ki se ne financirajo predvsem iz družbenih skladov za raziskovalno dejavnost.

Vse to, kakorkoli se bo že reševalo, še ni zadosti za učinkovitejšo povezavo med fundamentalnimi raziskovanji in razvojnimi, med znanostjo in gospodarstvom. Tako gospodarstvo kot znanost bosta morala nekatere svoje navade, stališča spremeniti in se približati drug drugemu.

Verjetno je precej pravilna trditev, da je razlog za očitke znanosti gospodarstvu, da ni naročil za raziskave, in za očitke gospodarstva, da je znanost neučinkovita v delovanju, da so slabo razvite aplikativne raziskave. Zato ni potrebe po fundamentalnih raziskavah na eni strani in na drugi ni rezultatov v razvojni dejavnosti. Ena izmed možnih rešitev je tesnejše povezovanje celotnega raziskovalnega ciklusa, od fundamentalnih do razvojnih raziskav znotraj inštitutov samih. Nekateri so prav to nepovezanost celo označili za najšibkejšo točko našega sistema.

Za realizacijo te zahteve je treba v delovnih organizacijah imeti kadre, ki bodo sodelovali v raziskovalnih timih ter potem aplicirali rezultate raziskave v tovarni. To mnogi že delajo.

Slišati je bilo tudi mnenja, da je jedro problema v kvalitetnih kadrih, ali pravilneje v pomanjkanju kvalitetnih kadrov. Pri dobrih strokovnjakih ni nikdar problem sodelovanja. Rešitev bistva problema je torej v kadrih. Dobri kadri pa nam uhajajo iz znanosti itn. Skoraj taka je zgodba o jari kači in slepem polžu.

Na te probleme se navezuje tudi vprašanje sredstev. Kam bomo pretežno usmerjali sredstva (povečana ali ne), je precej odvisno od tega, kaj je po našem mnenju v našem sistemu predvsem važno za to, da se izboljša stanje. Če hočemo ozdraviti bolnika, je treba najprej postaviti diagnozo.

To seveda ne pomeni, da je še vse nejasno, da je treba o vsem še razpravljati, se dogovarjati. Vrsta stvari je dovolj jasnih in obstoje enotna stališča o njih, zato s temi stvarmi ni treba čakati, pač pa jih začeti takoj realizirati (npr. carine, kadri, olajšave ipd.).

¹ Stališča avtorja do vprašanja o decentralizaciji zveznega sklada so navedena v sestavku »Usoda zveznega sklada«.

Vprašanja razvoja sodišč kot samostojnih in neodvisnih organov

I

Brez demokracije, brez samoupravljanja in svobode ni socializma. Eden najvažnejših pogojev za nadaljnji še hitrejši razvoj in poglobljanje socialistične demokracije in samoupravljanja, s tem pa za ekonomsko in politično osvoboditev, za ekonomsko in politično stabilizacijo naše družbe, pa je nedvomno krepitev ustavnosti, zakonitosti in odgovornosti.

Kolikor namreč dobiva naš delovni človek oziroma občan z vsemi svojimi pravicami in dolžnostmi v naši družbi vse bolj osrednji in dominantni položaj, kar je ravno bistvo in nezamenljiva in nenadomestljiva kvaliteta socializma, kolikor večji sta svoboda in samostojnost občanov in delovnih ter drugih organizacij, toliko bolj je treba spoštovati družbene okvire te svobode in samostojnosti, kot so postavljeni v ustavi, zakonih, samoupravnih aktih in drugih predpisih, ter to svobodo in samostojnost tudi zavarovati.

V tem smislu je tudi v volilnem programu Socialistične zveze Jugoslavije iz leta 1969, ki opredeljuje najvažnejše naloge, ki čakajo našo družbo v štiriletnem mandatnem obdobju sedanjih skupščin, med drugim zapisano:

»Za nadaljnji razvoj in krepitev samoupravnih odnosov je posebno pomemben odgovoren odnos samoupravnih organov, oblastnih in upravnih organov in vsakega občana — samoupravljavca do ustavnosti in zakonitosti ...

Pri utrjevanju ustavnosti in zakonitosti ter zaščiti pravic občanov in delovnih organizacij imajo pomembno vlogo pravosodni organi nasploh in sodišča kot samostojni organi družbene skupnosti še posebej. Zato si bo Socialistična zveza prizadevala, da se v okviru reforme pravosodnega sistema njihov družbeni položaj izboljša in utrdi, še posebej pa, da se zagotovi njihova kar največja samostojnost in neodvisnost.«

II

Ko torej gre za to, da dobi pravosodje in njegova hrbtenica — sodstvo, dejansko takšen družbeni položaj, kakršnega mora imeti, če naj uspešno opravlja svoje pomembne naloge, ko torej gre za to, da se v celoti uresniči ustavna koncepcija pravosodja oziroma sodstva, ko gre za to, kako pravosodje in še posebej sodstvo prilagoditi zahtevam družbenega razvoja, da bo organsko in funkcionalno vključeno v naš samoupravni socialistični sistem, da bo v pravem pomenu besede postalo organski del naše sodobne socialistične družbe, je treba predvsem okrepiti in izboljšati njegov splošni družbeni položaj in mu dati tisto mesto in takšen status, ki ga po naravi stvari same mora imeti. Uresničiti pa je treba tudi bistvena ustavna načela, s katerimi je konkretnije opredeljen družbeni položaj pravosodja oziroma sodstva, načela, ki morajo priti do izraza in veljave tudi v njem. Ta načela pa morajo postati tudi temeljno izhodišče za rešitev kadrovskih, organizacijskih, finančnih in drugih vprašanj v zvezi s pravosodjem.

Pri tem gre predvsem za samostojnost in neodvisnost sodišč in samostojnost drugih pravosodnih organov in služb, dalje, za deetativacijo in decentralizacijo, za enotnost sodnega sistema, za specializacijo in za uveljavitev načela javnosti v delu pravosodnih organov.

III

Sedanji položaj pravosodja (vštevši ustavno sodstvo) v naši družbi še ni zadovoljiv. Pravosodni organi so še vedno v razmeroma zapostavljenem položaju in niso deležni zadostne družbene pozornosti, čeprav se stanje v zadnjem času izboljšuje. Vse to se kaže zlasti v njihovem gmotnem položaju, pa tudi v nagrajevanju pravosodnih delavcev, še posebej pa sodnikov. To prihaja npr. do izraza tudi v odloku republiške skupščine, s katerim so določeni osebni dohodki funkcionarjev in tudi predsednikov sodišč in sodnikov, ki jih voli oziroma imenuje republiška skupščina, v katerem so predsedniki sodišč in sodniki v primerjavi z drugimi funkcionarji do neke mere zapostavljeni. Značilen je v tem pogledu tudi odnos do stanovanjske problematike delavcev tistih pravosodnih organov, ki so financirani iz republiškega proračuna. Stanovanj za te delavce, tudi če gre za še tako nujno in ustrezno kadrovske rešitev, kratkomalo ni. Da so ti delavci zapostavljeni tudi, ko gre za sklad skupne porabe pa za družbena priznanja (odlikovanja, vabila na sprejeme in proslave itd.), je tudi znana stvar.

Pri vsem tem pa občani in delovne organizacije s sodnimi taksami plačajo dovolj za kritje vseh izdatkov za normalno delovanje teh organov. Zato bi bilo potrebno, da se tako zbrana namenska sredstva dejansko uporabijo predvsem za pravosodje.

Zato naloga, da se izboljša gmotni položaj pravosodnih organov, vsekakor ni nerešljiva naloga oziroma jo je moč z dobro voljo razmeroma hitro ustrezno rešiti.

Družbeni položaj pravosodja oziroma njegov družbeni ugled pa seveda nista odvisna samo od gmotnih in drugih pogojev, v katerih deluje, temveč v veliki meri tudi od njegovega dela samega. Prav zato in pa ker je delo pravosodnih organov in še posebej sodišč kljub vsemu vendar bilo v glavnem kvalitetno in učinkovito, so si ti organi pridobili velik ugled med našimi delovnimi ljudmi. Ne glede na to pa ne bo mogoče ohraniti dosedanje ravni v delu pravosodnih organov, marveč se bo ta raven nujno čedalje bolj zniževala, če se ne bo bistveno spremenil odnos družbe oziroma njenih predstavnikov do pravosodja, zlasti in predvsem tudi v gmotnem pogledu.

IV

Vsa sodišča so »samostojni organi družbene skupnosti« in nobeno ni organ te ali one družbenopolitične skupnosti in še manj njene skupščine. Torej sodišča niso ne »občinska« ne »republiška« in ne »zvezna« in vsa sodijo »v imenu ljudstva«.

Zato je treba vsem sodiščem glede vseh bistvenih vprašanj, ki opredeljujejo njihov položaj oziroma položaj sodnikov, sistemsko zagotoviti enak in tak položaj, da bosta v celoti zagotovljena njihova samostojnost in neodvisnost.

Zato se vsekakor postavlja vprašanje, ali je sedanja ureditev, ko se kot predstavniki družbe v odnosu do sodišč pojavljajo vse skupščine, od občinskih do zvezne, najbolj smotrna. Postavlja se vprašanje, ali se s tem, da so sodišča navezana na »ustrezne družbenopolitične skupnosti«, dejansko ne zanikuje načelo, da so vsa sodišča samostojni organi družbene skupnosti. Torej se postavlja vprašanje ali ne bi kazalo teh odnosov drugače urediti, morda celo z oblikovanjem posebnih republiških in zveznih predstavniških organov za sodstvo oziroma pravosodje.

V

Načelo neodvisnosti sodišč oziroma sodnikov je primarno ustavno načelo. Popolna neodvisnost sodišč pri konkretnem odločanju šele daje sodišču njegovo bistveno kvaliteto. Takšna neodvisnost je tudi v temeljnem družbenem interesu, je pogoj družbene koristnosti in potrebnosti sodstva. Brez nje sodišča dejansko ni, oziroma sodišče je dejansko sodišče samo toliko in do takrat, kolikor in dokler je dejansko, ne pa samo deklarativno samostojno in neodvisno.

Popolna sodniška neodvisnost pri konkretnem odločanju seveda ne pomeni nikakršne absolutne neodvisnosti zunaj časa in prostora, ne glede na družbenoekonomski in politični sistem z njim. Gre za neodvisnost, ki sodniku omogoča, da odloča po svojem prepričanju,

samostojno spoznavajoč in upoštevajoč celoten normativni in družbenoekonomski in družbenopolitični okvir, v katerem deluje in ki seveda nikakor ne izključuje, marveč vseskozi zagotavlja, da tuji sodišča pri svojem delu upoštevajo in uveljavljajo zgodovinski interes delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, kot prihaja do izraza v ustavi in zakonih ter drugih zakonitih predpisih, pa tudi v samoupravnih aktih oziroma normah. Le na te je in mora biti sodišče vezano, le tem podrejeno. V tem smislu, se pravi, v okviru obstoječe ustavnosti in zakonitosti, mora biti sodniška neodvisnost popolna. Nihče, ne vlada, ne katerakoli skupščina, ne politični forum in tudi ne zainteresirani posameznik, ne sme imeti priložnosti ne možnosti, da bi mimo z zakonom predpisanega postopka tako ali drugače, posredno ali neposredno, vplival na to, kako bo sodišče uporabilo zakon in kako bo odločilo.

Neodvisnost sodišč tudi ne pomeni zaprtosti sodišč pred družbenimi dogajanjem in njihove odmaknjenosti od življenja; tudi ne, da bi drugi organi in vsa naša družba ne mogli imeti vpogleda v delo sodišč in problematiko, ki jo sodišča ugotavljajo pri svojem delu.

Za zagotovitev takšne samostojnosti in neodvisnosti sodišč seveda ne zadostujejo le ustavne proklamacije in politične deklaracije. Veliko naprej od tega pa doslej nismo šli. Še vse premalo smo se poglobljali v bistvo tega vprašanja in v to, s kakšnimi konkretnimi sistemskimi ukrepi in rešitvami je treba v vsakem pogledu, v vsakem primeru in v vseh okoliščinah zagotoviti sodniško neodvisnost. Zato imamo v naših zakonih, ki urejujejo položaj sodišč oziroma sodnikov, nemalo rešitev in določb, ki niso popolnoma v skladu z ustavnim načelom sodniške neodvisnosti.

Vprašanje neodvisnosti sodišč in sodnikov ni samo akademsko, oziroma ni neživljenjsko vprašanje. Je slej ko prej zelo pereče vprašanje, saj so sodišča, še posebej pa tako imenovana občinska, v takšni finančni in drugačni odvisnosti od občinskih skupščin in njihovih vodstev, tu in tam pa celo od upravnih organov, da je njihova neodvisnost v primerih, ko je močnejše prizadet občinski interes, resno ogrožena.

Vsem sodiščem in v vseh bistvenih vprašanjih, ki opredeljujejo njihov položaj oziroma položaj sorodnikov, je torej treba sistemsko zagotoviti enak in takšen položaj, da bo popolnoma izključena kakršnakoli možnost neposrednega ali posrednega (in realno nevarnega) vplivanja na njihovo delo oziroma konkretno odločanje.

VI

Med temi vprašanji je najprej vprašanje financiranja sodišč. Ni dvoma, da današnji sistem financiranja sodišč ne upošteva dovolj njihovega posebnega in svojevrstnega položaja in še posebej ne njihove samostojnosti in neodvisnosti.

Zato bi bilo treba sedanji proračunski sistem financiranja sodišč bistveno spremeniti oziroma ga nadomestiti z drugim, ki bo funkcio-

nalno prilagojen posebnemu družbenemu položaju sodišč kot samostojnih in neodvisnih organov družbene skupnosti in ne posameznih družbenopolitičnih skupnosti. Poleg tega pa bi bilo z novim sistemom treba zagotoviti tudi, da bodo vsa sodišča v republiki enotno financirana oziroma po istih kriterijih in da bodo sodišča dobivala za svoje poslovanje in druge potrebe (tudi za stanovanja) zadostna in stabilna sredstva, primerna svojim nalogam in družbenemu položaju.

Vsem tem zahtevam bi najbolj ustrezal sistem financiranja vseh sodišč (in tudi drugih pravosodnih organov) iz posebnega republiškega sklada, v katerega bi se stekale sodne takse, po potrebi pa tudi dotacije iz republiškega proračuna, ne pa tudi denarne kazni. S tem skladom naj bi upravljalo sodstvo oziroma pravosodje samo, s tem da bi kajpak temeljne kriterije oziroma finančni načrt sklada morala potrditi republiška skupščina.

VII

Drugi sklop vprašanj, ob katerih je tudi treba dosledno iskati takšne rešitve, ki bodo utrjevale oziroma zagotavljale neodvisnost sodišč oziroma sodnikov, so vsa tista vprašanja, ki konkretno opredeljujejo položaj sodnikov, ki so osnovni nosilci sodne funkcije.

Pri tem je treba izhajati iz stališča, da so sodniki predvsem voljeni nosilci in izvrševalci sodne funkcije, ki pa te funkcije ne morejo opravljati brez visoke strokovnosti, in kar je najvažnejše, morajo biti pri svojem delu, pri konkretnem odločanju oziroma sojenju popolnoma neodvisni. Prav to pa daje njihovemu položaju čisto posebno kvaliteto in jih ločuje tako od drugih pravosodnih in upravnih ter drugih delavcev kot tudi od skupščinskih in drugih funkcionarjev, ki so ali bi vsaj morali biti tudi pri svojem konkretnem delu in odločanju pod močnim vplivom skupščin in volivcev oziroma svojih političnih forumov ter članstva.

Zato sodnik mora imeti, ne glede na konkretne osebe, poseben oziroma svojevrsten položaj. To kajpak ne pomeni, da so sodniki pomembnejši od vseh drugih delavcev ali celo funkcionarjev. Gre le za ustrezno družbeno delitev dela in vrednotenje sodnikovega dela in položaja, ki nikakor ne pomeni in ne sme pomeniti podcenjevanja in ustreznega družbenega vrednotenja dela drugih delavcev.

VIII

V tem smislu je vsekakor potrebno, da so sodniki še naprej voljeni. Postavlja pa se vprašanje, ali ne bi bilo s stališča krepitve položaja in neodvisnosti sodnikov osnovnih sodišč, pa tudi zaradi enotne kadrovske politike, pravilno in koristno, da sodnike vseh sodišč v republiki voli republiška skupščina ali celo poseben republiški predstavniški organ v skupščini ali zunaj nje.

Nobenega dvoma pa ni, da bi pri volitvah sodnikov bilo treba okrepiti vlogo sodišč oziroma sodniških zborov, in sicer ne samo vrhovnega ali višjega gospodarskega, kot je to zdaj po 23. ustavnem amandmaju, marveč tudi in predvsem tistega sodišča, v katero se sodnik voli.

V tem smislu bo treba načela tega amandmaja, če bodo občinske skupščine še naprej volile sodnike občinskih sodišč, primerno konkretizirali tudi za izvolitev teh sodnikov.

V tej zvezi se postavlja tudi vprašanje, ali so že dozoreli pogoji za uzakonitev možnosti neposrednih volitev sodnikov, zlasti osnovnih sodišč, oziroma vprašanje, ali so take volitve sploh smotrne in ali res pripeljejo do boljše izbire kot posredne volitve.

Reelekcija sodnikov ni v skladu z ustavnim načelom njihove neodvisnosti. V praksi so se že pokazale težnje, da se reelekcija izkoristi za vsaj posredno vplivanje na delo sodišč. Zato je treba sistem reelekcije zamenjati z načelom sodniške stalnosti oziroma sistemom enkratne izvolitve za nedoločeno dobo. Seveda, z izboljšanjem splošnega družbenega, še posebno pa gmotnega položaja sodnikov bi bilo treba zbuditi večje zanimanje za ta poklic, s tem pa doseči tudi večjo selektivnost pri izbiri sodnikov, česar danes skoraj ni.

Na drugi strani pa bi bilo treba še bolj dosledno in odločno, vendar po natančno določenem postopku in z večjim sodelovanjem samih sodniških zborov, razreševati vse tiste, ki nimajo potrebnih moralno-političnih in strokovnih kvalitet za sodnika.

Ko je že govor o razrešitvi sodnikov, je treba tudi ugotoviti, da s stališča varstva sodniške neodvisnosti ni dobra zdaj uzakonjena rešitev, da v primeru, ko skupščina zmanjša število sodniških mest, lahko razreši kateregakoli sodnika. V takem primeru bi morale priti do razrešitve po nekih objektivnih kriterijih, npr. glede na dolgost staža pri določenem sodišču.

Če reelekcijo sodnikov odpravimo — in tudi sicer — je treba zagotoviti večjo odgovornost sodnikov za njihovo delo oziroma predvideti določene ukrepe, ki bi prišli v poštev v primerih pomanjkljivega dela sodnikov, kršitve sodniške etike ipd., ki pa niso takšnega značaja, da bi zaradi njih prišla v poštev razrešitev.

Pri tem glede na sodnikov položaj vsekakor ne prihaja v poštev običajna uslužbenska disciplinska odgovornost. Rešitev bo treba iskati, podobno kot pri odvetnikih, v sodniškem častnem razsodišču.

IX

Zelo pomembno vprašanje, od katerega sta tudi v veliki meri odvisna sodnikov položaj nasploh in njegova dejanska neodvisnost še posebej, je vprašanje kdo in na kakšen način določa sodnikom njihove osebne dohodke, pa tudi višina teh dohodkov.

V tej zvezi gre tudi za vprašanje, če je možno in kako je možno načelo samoupravne delitve dohodka uvesti tudi v sodišča.

Pri tem se vprašanje, ali naj se sodnik nagrajuje po delu ali kako drugače, sploh ne postavlja. Tudi za sodnike, kot za vse ljudi, velja temeljno socialistično načelo in ustavno načelo, da »samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeku«. Gre le za vprašanje, kdo naj ocenjuje njihovo delo in mu na tej podlagi določa osebne dohodke, gre za sistem oziroma obliko samoupravne delitve dohodka.

Toda v tem pogledu je treba izhajati od primarnosti načela sodniške neodvisnosti in od posebnosti družbenega položaja sodnika, pa tudi od bistva resnične samoupravne delitve po delu, ki je v tem, da naj ocenjuje delo drugega le tisti, ki to delo pozna oziroma ki je objektivno zmožen, da to stori.

Poleg tega pa je sodnikovo delo, ki nima tržne cene, tako specifično, da ga ni mogoče meriti z običajnimi merili, še zlasti ne z merili, ki upoštevajo predvsem količinsko stran. Za njegovo delo je predvsem važna kvaliteta dela, ki pa vključuje ne samo strokovnost, marveč in celo predvsem tudi element samostojnosti in neodvisnosti pri določeni odločitvi. Zato za vrednotenje oziroma ocenjevanje sodnikovega dela niso pomembni samo delovni napor in izkušnje, marveč vse tiste lastnosti, od strokovnih do človeških, ki so odločilne za oblikovanje lika sodnika.

V tem smislu sistem delitve dohodka, ki je do nedavnega veljal za vsa sodišča in še prevladuje v občinskih sodiščih, sistem, ki daje predsedniku sodišča in delovni skupnosti, praktično pa pisarniškim delavcem, odločujočo besedo pri ocenjevanju sodnikovega dela in določanju njegovega osebnega dohodka, ni sprejemljiv in tudi ni v skladu z ustavo.

Kaže, da bi dvojnosti položaja sodnika, ki je voljen nosilec sodne funkcije in strokovni delavec, še najbolj ustrežal kombinirani sistem določanja njegovega osebnega dohodka, ki naj bi bil sestavljen iz dveh delov: fiksnega dela, ki bi moral biti vnaprej določen z odlokom skupščine, ki sodnika voli, in iz dela, ki bi ga določil zbor sodnikov iz sredstev, prav tako vnaprej določenih od skupščine, pri čemer bi morala biti osnova sistemizirana in ne dejansko zasedena sodniška delovna mesta. V vsakem primeru prihaja torej v poštev le sodniška samoupravna delitev dohodka.

Seveda pa mora biti vprašanje, kakšen sistem določanja osebnih dohodkov sodnikov naj obvelja, predvsem stvar samoupravne odločitve prizadetih sodnikov samih, vse dotlej, dokler v redu opravljajo svoje delo. Če torej velika večina sodnikov meni, da je sedanji količinski sistem po že omenjenem odloku v redu, naj jim nihče ne vsiljuje kakega drugega sistema oziroma oblike delitve dohodka oziroma določanja njihovega osebnega dohodka. Ta odlok, kolikor se nanaša na sodstvo, ni brez hib oziroma slabih rešitev. Gre celo za bistvene hibe. Gre predvsem za pooblastilo administrativni komisiji, da po nekih neobjektivnih kriterijih, v okviru razpona, določenega z odlokom, določa osebne dohodke predsednikom sodišč. To ni v skladu z

njihovo funkcijo, ki je pretežno sodna in ne upravna. Predsedniki sodišč so tudi in predvsem sodniki in zato mora biti tudi njihova neodvisnost zagotovljena. Zato morajo biti njihovi dohodki vnaprej in s samim odlokom natančno določeni, kar velja tudi za višino povračila za materialne stroške pri odpravljanju funkcije.

V istem smislu pa je odlok pomanjkljiv tudi v pogledu sodnikov ustavnega sodišča.

Ko je govor o osebnih dohodkih sodnikov, pa seveda ni mogoče, da ne bi omenili tudi njihove višine. Kakorkoli stvar obračamo, družbeni položaj sodnika in družbeno vrednotenje njegovega dela se vendarle kaže predvsem v višini njegovih osebnih dohodkov. Pri tem ne gre za nekakšno kruhoborstvo, marveč za izredno važno vprašanje, ki je v nekem smislu in v sedanjem obdobju skorajda ključno vprašanje nadaljnjega razvoja sodstva in pravosodja nasploh. Dejstvo je namreč, da zanimanje za sodniški poklic med najboljšimi pravniki prav zaradi razmeroma nizkih osebnih dohodkov in drugih neurejenih materialnih vprašanj (npr. stanovanjskega vprašanja) hitro pojema. Kaj pa to pomeni pri skoraj 100 nezasedenih sodniških mestih samo v Sloveniji in pri razmeroma neugodni starostni sestavi sodnikov, ni treba še posebej razglabljati.

X

Veliko nerešenih vprašanj v zvezi s položajem sodnikov, ki jih je treba reševati tudi s skupnim angažiranjem vseh sodnikov, še posebej pa potreba po oblikovanju, razvijanju in utrjevanju sodniške etike, kar vse je v splošnem družbenem interesu, odpira tudi vprašanje, ali ni dozorel čas oziroma ali ni že nujno potrebno, da se vsi sodniki v naši republiki (vštevši seveda predsednike sodišč) na samoupravnih osnovi organizirajo. Možnih je več oblik. Ena bi lahko bila sodniško društvo, ki bi po načelu prostovoljnosti združevalo vse sodnike, ki bi se vanj včlanili. Druga oblika, ki bi morda bila še primernejša, ker bi zajela vse sodnike, pa bi lahko bil z zakonom institucionaliziran zbor vseh sodnikov v republiki, ki naj bi predvsem sprejel kodeks sodniške etike in izvolil častno razsodišče in ki bi bil pristojen dajati predloge in mnenja glede vseh pomembnih vprašanj, ki se tičejo položaja sodnikov.

XI

S porotnim sistemom oziroma z enakopravnim sodelovanjem sodnikov porotnikov pri sojenju, s čimer se uresničuje načelo udeležbe občanov v sojenju, pa vendar v ničemer ne sme biti prizadeto oziroma ogroženo primarno načelo neodvisnosti sodišč. Če je v tem pogledu dobro rešeno vprašanje volitev in razrešitve sodnikov porotnikov, pa ni dobro rešeno oziroma z zakonom sploh ni rešeno vprašanje konkretne sestave senatov oziroma določanja posameznih sodnikov porotnikov za sojenje v določeni zadevi, čeprav je očitno, da je od tega veliko odvisno. Zato bi sedanja ureditev, ko senat določa

predsednik sodišča, bilo potrebno, vsaj v težjih oziroma pomembnejših kazenskih zadevah, dopolniti s sistemom določanja sodnikov porotnikov po vrstnem redu ali pa celo z žrebom. Možna pa bi bila tudi rešitev, da se da strankam pravica do ugovora oziroma do izločitve sodnika porotnika, ki je ne bi bilo treba posebej obrazložiti.

Sicer pa bi bilo treba sodelovanje sodnikov porotnikov razširiti na instančno sojenje tudi pri sodiščih splošne pristojnosti, na drugi strani pa ga skržiti, ko gre za manj pomembne zadeve.

V pogledu volitev in razrešitve sodnikov porotnikov bi bilo treba vsekakor uzakoniti možnost neposrednih volitev in podaljšati njihovo mandatno dobo na 4 leta. Prav tako bi bilo treba pri volitvah sodnikov porotnikov gospodarskih sodišč uzakoniti že obstoječo prakso, da te sodnike porotnike predlagajo v izvolitev samoupravni organi delovnih organizacij, kolikor bi nasploh ne kazalo prepustiti volitev teh sodnikov porotnikov delovnim skupnostim.

XII

Sodna funkcija se podružblja predvsem z nadaljnjim in hitrejšim razvojem tako imenovanega arbitražnega sodstva in poravnalnih svetov. Temu se je doslej posvečala premajhna skrb. Kot izrazito družben organizem bi mogle arbitraže vseh vrst, ne samo institucionalne, marveč tudi pogodbene, posegati v najrazličnejše odnose družbenega življenja. Arbitraže bi se torej ne omejevale samo na gospodarske spore. Arbitraže in poravnalni sveti bi lahko sčasoma postali pomemben družbeni organizem, ki bi ustvarjal nove samoupravne norme in bi lahko pomembno vplival na razvoj medsebojnih družbenih odnosov.

Pri vsem tem bi bilo treba v določenem obsegu zagotoviti sodno kontrolo dela teh organov.

Konkretno pa se postavlja vprašanje uzakonitve arbitražnega postopka v stanovanjskih zadevah, v zavarovalnih zadevah in še kje.

V procesu deatizacije sodne funkcije pa ne gre samo za ustanavljanje novih družbenih organov. Gre tudi za notranje kvalitativno spreminjanje samih sodišč iz čisto državnih v čedalje bolj družbene organe oziroma v organe v službi samoupravljanja in samoupravnih organov, kar velja v vseh primerih, ko uporabljajo in sankcionirajo avtonomno samoupravno regulativo, kot npr. v delovnih sporih.

V tej smeri so gotovo odprte še velike možnosti, zlasti ko gre za vprašanje, kdo naj zagotovi spoštovanje na samoupraven način sprejetih dogovorov in pravil, kar je nasploh zelo pomembno in še vedno nezadovoljivo rešeno vprašanje našega družbenega razvoja.

XIII

Enotnost sodnega sistema se kaže predvsem v enotni materialni in procesualni zakonodaji, v enotni metodologiji, le v manjši meri pa tudi v enotni organizaciji. Zato s stališča tega načela nikakor ni

nobene potrebe po enostavnem združevanju sodišč splošne pristojnosti in gospodarskih sodišč.

Gotovo pa je, da bi to enotnost krepila večja organizacijska povezava med vrhovnim sodiščem in višjim gospodarskim sodiščem in popolna inkorporacija vrhovnega gospodarskega sodišča in vrhovnega vojaškega sodišča v enotno vrhovno sodišče Jugoslavije.

XIV

Specializacija je na pravnem področju nasploh in v sodnem poslovanju še posebej prav tako nujna in neizbežna, kot je nasploh značilna za celotno družbeno življenje in posamezna področja čedalje večja delitev dela, čedalje večja specializacija. To je zakonitost družbenega življenja, kateri se tudi sodstvo ne more izogniti, če hoče uspešno opravljati svoje naloge. Prav zato se specializacija tudi v sodstvu vse bolj uveljavlja, kljub obstoječim organizacijskim oblikam, ki jo nemalokrat ovirajo.

Zato se v tej zvezi ne postavlja samo poenostavljeno vprašanje nadaljnjega obstoja ali neobstoja organizacijsko samostojnih gospodarskih sodišč, marveč širše vprašanje družbeno smotrne specializacije za vsa tista zaključena pravna področja, ki glede na obseg problematike in število sporov ter poseben družbeni pomen to zahtevajo.

Specializacija v sodstvu seveda nikakor ne pomeni, da je treba v vsakem primeru ustanavljati organizacijsko samostojna sodišča. Vsekakor pa je treba v organizacijskem pogledu zagotoviti take oblike, ki bodo specializacijo ne samo omogočale, marveč jo tudi utrjevale. Pri tem se ne sme pozabiti — to pa se navadno dela — da sta osnovna pogoja za resnično specializacijo: zadosten obseg dela na določenem pravnem področju in stalnost kadrov pri reševanju zadev s tega področja. Ni dvoma, da je oba pogoja najlažje uresničiti v samostojno organiziranih specializiranih sodiščih.

Vsekakor pa bi bilo treba zagotoviti boljše pogoje za specializacijo v okviru enotnih sodišč splošne pristojnosti s tem, da bi se za določene zadeve oblikovali posebni oddelki ali senati, pa s tem, da bi v določenih zadevah sodila samo nekatera sodišča, in predvsem s stalnostjo sodnikov za reševanje nekaterih določenih zadev, pri čemer bi verjetno prišla v poštev celo izvolitev sodnika za sojenje na določenem področju.

V navedenem smislu se gotovo kot zelo pereče zastavlja vprašanje specializiranega sodstva za delovne spore, za spore v zvezi s socialnim zavarovanjem, za upravne spore, itd.

XV

Dokler bodo veljala posebna procesna in materialna pravila za subjekte v blagovnem prometu in drugih vejah gospodarstva, bodo potrebna tudi specializirana gospodarska sodišča. To specializacijo

narekujejo tudi drugi razlogi, kot so enotni gospodarski prostor, posebna pravila razvoja itd.

Dileme glede obstoja ali neobstoja specializiranega gospodarskega sodstva, ki se je tudi sicer vsestransko uveljavilo, torej ni. Vprašanje je le, ali naj bo gospodarsko sodstvo še naprej organizacijsko samostojno ali pa naj se vključi v enotna sodišča.

Če pri tem upoštevamo, da so vendarle pogoji, potrebni za specializacijo, najbolj zagotovljeni v organizacijsko samostojnih sodiščih, kar velja še prav posebej za sodišča prve stopnje, če, dalje, upoštevamo, da prav zaradi tega ustava predvideva ustanavljanje organizacijsko samostojnih specializiranih sodišč, ki jih življenje bolj in bolj zahteva tudi na negospodarskih področjih, če nadalje upoštevamo, da bi se z združitvijo le malo prihranilo in da bi bilo le težko obdržati že doseženo stopnjo specializacije, potem pač ne more biti nobenih dvomov, da vprašanja nadaljnjega obstoja samostojnih okrožnih gospodarskih sodišč sploh ne bi smelo biti sporno. V pogledu višjih gospodarskih sodišč, posebno pa vrhovnega gospodarskega sodišča, pa so seveda možne in v zadnjem primeru celo potrebne tudi drugačne rešitve.

Pristojnost gospodarskega sodstva kot specializiranega sodstva bi bilo treba spremeniti tako, da bi gospodarsko sodstvo obravnavalo gospodarske spore in zadeve, ki so za gospodarstvo važne po objektivnem kriteriju, ne glede na subjekte spora, upoštevajoč pri tem zaključenost in enotnost pravnega sistema za gospodarstvo. Iz tega razloga naj ostanejo tudi gospodarsko kazenske zadeve v pristojnosti gospodarskih sodišč, prav tako izvršbe, stečajne in registrske zadeve. Upravno računski spori pa naj bi se prenesli v pristojnost sodišč splošne pristojnosti oziroma specializiranega upravnega sodstva v okviru teh sodišč.

XVI

Preučiti je treba možnost, da se iz dosedanje sodne pristojnosti prenesejo na druge organe tele zadeve: manjša kazniva dejanja (na sodnika za prekrške); spori o zakonitem preživljanju ter spori o varstvu in vzgoji otrok (na organe socialnega skrbstva), pri čemer pa bi bilo treba zagotoviti sodno varstvo s tem, da bi na drugi stopnji odločalo sodišče. Prav tako bi bilo možno, da se za izdajanje plačilnih nalogov pooblastijo določene organizacije, pri čemer pa naj bi o ugovorih vedno odločalo sodišče.

Nikakor pa ni sprejemljiv predlog, naj bi opravila izvršilnega postopka opravljali organi zunaj sodišč. Gre za preveč občutljivo pravno področje, ki vsekakor zahteva sodno varstvo. Poleg tega pa mora biti postopek za izvršitev sodnih odločb v sodni pristojnosti vse do končne faze.

Življenje vsak dan prinaša vse nove in nove zadeve, o katerih morajo odločati sodišča. Tako se npr. vse bolj kaže potreba, da bi o uvedbi prisilne uprave od vsega začetka odločalo sodišče in ne več občinske skupščine. Vse bolj nujno postaja tudi vprašanje učinkovitosti kontrole zakonitosti pri sprejemanju statutov in drugih splošnih aktov delovnih organizacij, pa tudi vprašanje deponiranja teh aktov pri nekem organu, s čimer naj bi šele postali veljavni. Tam bi bili vsi akti tudi na vpogled zainteresiranim, še posebno pa sodiščem, ki so ta pravila dolžna upoštevati in poznati v smislu načela »iura novit curia«. Vse te naloge bi lahko prevzela in uspešno opravljala okrožna gospodarska kot registrska sodišča. Takšnih primerov in zadev pa je še več.

XVII

Z decentralizacijo sodstva nedvomno močno zaostajamo za splošnim družbenim razvojem. Pa ne samo, da v tem pogledu ne napredujemo, temveč dejansko nazadujemo. Tako prihaja v nasprotju s temeljnimi načeli naše družbene ureditve do vse večje centralizacije pristojnosti za reševanje določenih zadev. Tipičen primer, na katerega že leta in leta brezuspešno opozarjajo, je družbeno nesmotna in protisistemska centralizacija pristojnosti za reševanje gospodarskih, odškodninskih in pomorskih sporov pri višjih oziroma pri vrhovnem gospodarskem sodišču.

Nobenega dvoma ni, da je vprašanje decentralizacije v sodstvu zelo pereče in da je določene anomalije treba odpraviti brez odlaganja. To velja zlasti za pristojnost okrožnih gospodarskih sodišč. Ne gre pa le za takšno nujno spremembo pristojnosti oziroma decentralizacijo.

Gre tudi za vsebinsko nadaljevanje procesa decentralizacije, ki se je pred leti začel in ki že nekaj časa stagnira. Gre za uveljavitev načela približevanja sodstva občanu in delovni organizaciji. V tem pogledu je gotovo možno še marsikaj napraviti, čeprav to načelo ne pomeni izključno in samo krajevnega približevanja občanu, še posebej ne spričo sodobnih hitrih prometnih zvez. Za občana in delovno organizacijo je namreč gotovo bolj pomembno, da je njegova zadeva hitro in pravilno rešena, kot pa, da jo sicer dolgo in pa nekvalitetno rešuje sodišče, ki je njemu krajevno zelo blizu.

Če upoštevamo vse te momente, se pravi, da naj bo osnovno sodišče splošne pristojnosti čimbolj učinkovito v smislu hitrega in kvalitetnega dela, kar pomeni, da mora imeti neko minimalno zasledbo oziroma minimalni obseg dela, ki omogoča racionalizacijo poslovanja in interno specializacijo ter kolegialno reševanje pravne problematike oziroma medsebojno posvetovanje, hkrati pa tudi kolikor le mogoče krajevno čimbolj približano občanu, se pokaže, da sedanja majhna občinska sodišča nikakor ne ustrezajo.

Če vse to upoštevamo, pa tudi to, da tako imenovana občinska sodišča niso organi občine in torej niso sestavni del komunalnega sistema, potem je jasno, da v današnjih spremenjenih razmerah in prav zaradi kar največje možne decentralizacije majhna občinska sodišča niso več ne koristna ne potrebna.

Večja in kakovostno močnejša osnovna sodišča, ki bi se mogla imenovati tudi okrajna, nikakor pa ne več občinska, ker to ime samo zavaja, bi seveda mogla in morala postati splošna sodišča, ki bi bila praviloma pristojna za vse spore z nekaj izjemami. Tako bi se mogla njihova stvarna pristojnost povečati tako, da bi razsojala v premoženjsko-pravnih sporih, katerih vrednost spornega predmeta ne presega 50.000,00, postala naj bi pristojna za spore o ugotavljanju ali izpodbijanju očetovstva, o obstoju ali neobstoju, o veljavnosti ali neveljavnosti ali razvezi zakonske zveze; dalje, za spore o zakonitem preživljanju zakonca itd.

Za reševanje vseh delovnih sporov pa naj bi postala pristojna le nekatera občinska sodišča, npr. na sedežih okrožnih sodišč. Za učinkovito in kvalitetno reševanje teh sporov je namreč potrebna razmeroma visoka stopnja specializacije.

Okrožna sodišča naj bi na prvi stopnji reševala le nekatere najpomembnejše zadeve, med njimi tudi upravne in upravno-računske spore. Tudi za reševanje teh zadev, ki tudi zahtevajo določeno specializacijo, bi po vsej verjetnosti bilo pooblastiti le nekatera okrožna sodišča. Sicer pa naj bi okrožno sodišče odločalo o pritožbah zoper odločbe prvostopnih sodišč.

Republiško vrhovno sodišče bi bilo v takem sistemu predvsem pristojno za drugostopno odločanje v težjih zadevah, potem za odločanje o izrednih pravnih sredstvih in za usklajevanje prakse nižjih sodišč.

Kar se tiče razmejitve stvarne pristojnosti v okviru gospodarskega sodstva, bi bilo predvsem treba povečati stvarno pristojnost okrožnih gospodarskih sodišč tako, da bi ta sodišča reševala na prvi stopnji praktično vse zadeve iz pristojnosti gospodarskega sodstva. S tem bi višja gospodarska sodišča postala skoraj izključno drugostopna sodišča, vrhovno gospodarsko sodišče pa bi izgubilo večji del svoje dosedanje pristojnosti in bi zato njegov samostojni obstoj ne bil več potreben. Vključilo naj bi se v enotno vrhovno sodišče Jugoslavije.

Vrhovno sodišče Jugoslavije naj bi imelo v prihodnje predvsem nalogo koordinirati sodno prakso, dajati pobude za dopolnjevanje in izdajanje predpisov ter pravico odločati o posameznih konkretnih zadevah, kot bi določal zakon. Vrhovno sodišče Jugoslavije naj bi bilo enotno zvezno sodišče za vse vrste sodišč.

V sedanjih zakonih o sodiščih vprašanje sodne uprave ni dovolj jasno urejeno. Premalo natančno je opredeljen sam pojem sodne uprave in tudi vprašanje odnosov med sojenjem in sodno upravo. Zato tudi razmejitev pristojnosti med sodišči oziroma sodno upravo, ki jo izvajajo sama sodišča, in upravnimi organi za pravosodje zunaj sodišč, ni dosledno rešena.

Pri urejanju teh odnosov oziroma pri opredeljevanju pojma sodne uprave in raznih odnosov, ki so z njo povezani, bi bilo vsekakor treba izhajati od primarnosti sodne funkcije oziroma iz potrebe, da je sodna uprava funkcionalno povezana in prilagojena temeljni sodni funkciji. Poglavitna naloga sodne uprave namreč je, da ustvarja in vzdržuje vse potrebne pogoje (materialne, kadrovske in druge) za čim boljše in čimbolj nemoteno opravljanje sodne funkcije.

Seveda je tudi pri tem treba upoštevati, da mora biti tudi v teh odnosih načelo neodvisnosti in samostojnosti sodišč oziroma predsednikov sodišč in sodnikov v celoti zagotovljeno in da torej ne pride v poštev nobena organizacijska oblika ali rešitev, ki bi kakorkoli spravljala v nevarnost tak položaj sodišč. Zdi se, da v zdaj veljavnih zakonskih predpisih ni vedno tako.

Ce vse to upoštevamo, če upoštevamo poseben položaj sodišč kot samostojnih organov družbene skupnosti in pa to, da so sodišča v določenem neposrednem odnosu samo s predstavniškimi organi družbenopolitičnih skupnosti, potem bi bilo mogoče povzeti logičen sklep, da bi morala biti sodna uprava izključno vprašanje sodišč samih in teh predstavniških organov.

Iz že navedenih načelnih razlogov bi bilo torej treba vse bolj dosledno uveljavljati načelo, da naj bodo vsa tista sodno-upravna opravila, ki po svoji naravi ne zahtevajo, da jih opravlja poseben skupščinski organ zunaj sodišč, stvar samih sodišč oziroma stvar sodne uprave v ožjem smislu. Zato bi bilo treba okrepiti zlasti sodno-upravno funkcijo višjih sodišč (okrožnih, višjega gospodarskega in vrhovnega sodišča) oziroma njihovih predsedstev in jim dajati tudi določene pristojnosti v razmerju do nižjih sodišč.

V tej zvezi se postavlja tudi vprašanje obstoja in fiziognomije sedanjega republiškega sekretariata za pravosodje in občo upravo. Ni dvoma, da sedanja simbioza pravosodja in obče uprave v istem upravnem organu ni v skladu z bistveno drugačnim položajem in vlogo sodstva in obče uprave. Gre za dve različni kvaliteti. Zato bi tudi bilo treba sodno upravo in občo upravo ločiti. Poleg tega pa se postavlja tudi vprašanje statusa tega organa. Moral bi biti izključno skupščinski organ in bi torej moral imeti drugačen status kakor drugi republiški upravni organi.

Razpotja ustavnega sodstva

Zadnje čase je v tisku zaslediti številne članke, ki se ukvarjajo s problematiko ustavnega sodstva. Ne obravnavajo le posamičnih odločitev ustavnega sodstva, temveč tudi njegovo mesto v našem družbenopolitičnem sistemu, učinek njegovih odločb, metodo njegovega dela in podobno. Četudi je v njih precej polemične ostrine, pa je skupni imenovalac vseh razprav prizadevanje zagotoviti ustavnemu sodstvu tako mesto, da bo svoje, v ustavi določene naloge kar najbolj uspešno opravljalo. Pri tem je v posamičnih stališčih precej razlik in o nekaterih bo govor tudi v tem sestavku. Ne glede na to pa je za vse enotno izhodišče dejstvo, da se je ustavno sodstvo v dobrih šestih letih trdno zasedrilo v stvarnosti, čeprav prej pri nas take ustanove nismo imeli.

Eno izmed spornih vprašanj je, kaj je sploh ustavno sodišče. Skrajna stališča se raztezajo od zamisli, da je ustavno sodišče — sodišče, res, da ne v klasičnem smislu, pa vendarle neke vrste sodišče, do tega, da je predvsem politični organ, z vlogo, ki je podobna zakonodajalčevi. Morda se v polemiki niti ne postavlja tako ostra razmejitev, tu je postavljena le zaradi predočenja posledic, ki izhajajo iz enega ali drugega skrajnega stališča.

Stališče ustavnega sodišča SR Slovenije izhaja iz temeljev, na katerih je bilo v ustavi zgrajeno ustavno sodstvo: »Ustavno sodišče, tako zvezno kakor tudi v republikah, je namreč bolj del skupščinskega sistema, kakor pa tradicionalna sodna ustanova.« (Cit. iz elaborata E. Kardelja o predosnutku nove ustave na skupni seji zvezne ljudske skupščine in zveznega odbora SZDLJ dne 20. 9. 1962. »Problemi naše socialistične graditve«, knjiga VI, stran 141.) Upošteva pa tudi, da se mora ustavno sodišče v čim večji meri izogibati arbitriranju, ker rešuje tako važna politična vprašanja, kot so ustavna, s pravnimi sredstvi, to je z odločanjem o skladnosti konkretnih predpisov z ustavo in zakoni. Zato to ustavno sodišče tudi odklanja tendence, ki so prišle do izraza v tezah za novi zakon o ustavnem sodišču Jugoslavije. Po njih bi ustavno sodstvo dobilo funkcijo, podobno zakonodajalčevi ali celo ustavodajalčevi, s tem da bi ne le za konkretni primer temveč splošno obvezno tolmačilo zakone in celo ustavo.

Naloga ustavnega sodstva ni, da tolmači ustavo in zakone same po sebi, temveč da odloča o skladnosti zakonov z ustavo in o skladnosti drugih predpisov in splošnih aktov z ustavo in zakoni, torej varstvo ustavnosti in skrb za zakonitost v skladu z ustavo. Ni mogoče obiti popolnoma jasnega določila prvega odstavka 150. člena ustave SFRJ: »Ustavna sodišča odločajo o skladnosti...« Tolmačenje je metoda, po kateri pride ustavno sodišče do svoje odločbe. Le izjemno, če gre za zakon ali kak drug predpis, je tudi samostojna pristojnost ustavnega sodišča. V primeru, ki ga predvideva 250. člen ustave SFRJ, ustavno sodišče lahko, če v postopku za presojo ustavnosti in zakonitosti spozna, da zakon ali kak drug predpis ni v nasprotju z ustavo ali z zakonom, ob uporabi takega predpisa s svojo odločbo ugotovi njegov smisel, ki ustreza ustavi oziroma zveznemu zakonu. Glede na to, da ima pravico do obvezne razlage zakonov le skupščina, je treba to pomembno, pa doslej redko uporabljano pravico ustavnega sodišča dosledno tolmačiti, to je, da lahko izda ustavno sodišče tako odločbo le v postopku za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov, in to samo v primeru, ki je natančno določen v pravkar omenjenem ustavnem določilu. Vsaka drugačna sprememba ali dopolnitev zakona o ustavnem sodišču bi ne bila v skladu s pristojnostmi ustavnega sodišča, določenimi v ustavi, ter ne bi prispevala k potrebni razmejitvi pristojnosti med ustavnimi sodišči in skupščinami.

Določba v tezah za novi zakon, da bi odločba ustavnega sodišča o tolmačenju ustave ali zakona veljala za vse primere, tj. kot norma in ne le za konkretno obravnavani primer, ni v skladu z ustavo tudi zato, ker so pravni učinki odločb ustavnega sodišča v postopku za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov in drugih splošnih aktov, predvsem pa zakonov, že določeni v ustavi in je zakonu prepuščeno le njihovo preciziranje. Zato zakon ne more določati glede pravnega učinkovanja odločb ustavnega sodišča nekaj, kar ni v skladu z izrečnimi ustavnimi določbami.

Stališče ustavnega sodišča, izrečno pri oceni skladnosti nekega konkretnega predpisa z ustavo in zakonom, ne more avtomatično učinkovati kar na splošno. Odločba in v njej izraženo stališče ustavnega sodišča ni zakon, ne velja nasploh, temveč le za konkretni zakon ali drug predpis ali splošni akt in seveda za vse primere, na katere se obravnavani normativni akt nanaša. Ne more veljati za druge primere zunaj tistih, ki jih ureja konkretno obravnavani normativni akt, ker ni ustavna ali zakonska norma, temveč le odločba o skladnosti nekega konkretnega normativnega akta z ustavo in zakonom. Seveda se s tem ne zanika njen veliki pomen in dejanski, predvsem preventivni vpliv. S tega stališča je zanimiva praksa ustavnega sodišča Jugoslavije v zadnjem času, da svoje stališče o kaki ustavni ali zakonski določbi posebej in v slovesni obliki formulira v izreku odločbe. Kot smo zgoraj povedali, pa to ne more postati norma in

lahko deluje na druge primere, zunaj obravnavanega, le z močjo svoje prepričljivosti.

Nobene teze o abstraktnosti in objektivnosti ustavnega spora ne morejo prikriti dejstva, da je ta kar se da konkreten, da se za njim skrivajo različni interesi, ki jih razrešujejo ustavna sodišča z odločanjem o ustavnosti in zakonitosti konkretnega predpisa ali splošnega akta. Iz take, realne ocene situacije izhaja tudi drugi odstavek 26. člena zdaj veljavnega zakona o ustavnem sodišču Jugoslavije, ki določa, da ustavno sodišče pri odločanju o tem, ali naj takšen predpis odpravi (strožje posledice) ali razveljavi (milejše posledice), upošteva vse okoliščine, ki imajo pomen za varstvo ustavnosti in zakonitosti, posebno pa težo kršitve ustave ali zakona, naravo in pomen kršitve pravic občanov ali organizacij, razmerja, ki so nastala na podlagi takega predpisa ali drugega splošnega akta, ter interes pravne varnosti. Pravne učinke tako različnega obsega, kot sta odprava ali razveljavitev, pa lahko ustavno sodišče določi le pri oceni konkretnega predpisa, ne pa z načelnim stališčem o nekem »vprašanju«. V ponazoritev le šolski primer. V preteklih letih, vendar že po uveljavitvi nove ustave iz leta 1963, so tako zvezna kot republiške skupščine izdajale retroaktivne zakone, pri čemer je bilo jasno, da bi bilo treba njihovo morebitno protiustavnost ugotoviti le v konkretnem postopku, ker so urejali različne situacije — ne pa, da bi za vse veljala prva odločba o prepovedi retroaktivne veljavnosti predpisov, in prav zato so ustavna sodišča izdala vrsto odločb o tem vprašanju. Do skrajne posledice izvedeno stališče o obveznosti stališča ustavnega sodišča o nekem »vprašanju« bi pripeljalo lahko celo to tega, da bi nekdo uveljavljal, da glede retroaktivnih predpisov sploh ni treba nobene odločbe ustavnega sodišča, saj je že ustava popolnoma »jasna«, ker jo prepoveduje. Seveda zadeva še zdaleč ni tako jasna in je prav ustavno sodišče Jugoslavije v eni svojih odločb dalo natančne napotke, kako jo je treba razlagati: v zvezi z namenom te prepovedi. Ustavna določba je bila sprejeta zaradi uresničitve družbenoekonomskih in političnih razmerij in enotnosti pravne ureditve, zlasti pa za varstvo svoboščin in pravic občanov ter pravic organizacij in družbenopolitičnih skupnosti. V konkretnem primeru, ko je komunalna skupnost socialnega zavarovanja delavcev na podlagi zakonskega pooblastila sprejela sklep o razširitvi nekaterih pravic delovnih organizacij in dala sklepu povratni učinek, niso bila vprašljiva družbenoekonomska in politična razmerja niti enotnost pravne ureditve, varstvo pravic pa ne samo, da se ni kršilo, temveč se je še razširilo. Ustavno sodišče je torej menilo, da imajo lahko povratni učinek tiste določbe sklepa, ki posamičnim organizacijam priznavajo širše pravice, kot so jih imele po prejšnjih predpisih. Ali so v predpisu, ki je retroaktiven, tudi elementi, ki opravičujejo njegovo retroaktivnost, ali ne in če niso, ali je toliko pomanjkljiv, da ga je treba odpraviti, ali pa bi zadoščala le razveljavitev — vse to so vprašanja, ki jih je moč ugotoviti le v konkretnem postopku.

Končno, pa ne najmanj pomembno, je treba upoštevati tudi pravico izdajatelja predpisa, da v konkretnem postopku navede vse argumente v »obrambo« svojega predpisa. Prav upoštevajoč tak postopek so ustavna sodišča o identičnih retroaktivnih predpisih, ki so bili identični le na videz, dejansko pa po svoji vsebini kaj različni, izdajala tudi zelo »različne« odločbe.

S pravkar navedeno zahtevo, da je treba omogočiti prizadetim skupščinam in drugim organom in organizacijam, ki so izdajali predpise, da pojasnijo razloge, zakaj so izdali kak predpis, smo se dotaknili naslednjega spornega vprašanja v tezah za novi zakon o ustavnem sodišču Jugoslavije. Te so se v neki meri odmaknile od ustavno zagotovljenega načela javnosti dela državnih organov, ker dopuščajo, da bi mogel postopek pred ustavnim sodiščem postati preveč arbitraren. Namesto sedanjega zakona, ki v vseh primerih, kadar je treba odločiti o stvari sami, predvideva javno obravnavo, naj bi po tezah postal postopek bolj pismen kot usten, odvijal bi se bolj na sejah kot na javnih obravnavah. Najbrž našemu sistemu ne ustreza, da se od pretežno ustnega postopka preide na pismeni postopek, pri čemer bi bil ustni postopek le izjemen, ker bi bila javna obravnavale izjema. Javnost dela ustavnega sodišča naj se ne zagotavlja le z objavljanjem njegovih odločb, z izdajanjem zbirk odločb in obveščanjem javnosti o delu sodišča, temveč tudi z javnim obravnavanjem, bodisi z javnimi obravnavami, bodisi z javnimi sejami.

Arbitrarnost v zvezi z odločitvijo, ali obravnavati neko zadevo na javni obravnavi ali pa na nejavni seji (po tezah tudi navzočnost udeležencev, to je izdajatelj predpisov in tistih, ki so sprožili spor, ni na taki seji vedno obvezna), bi neizogibno pripeljala h kabinetnemu reševanju vprašanj, ki jih je treba v naši demokratični in mnogonacionalni državi javno reševati, še zlasti na taki instituciji, kot je ustavno sodišče, ki odloča dokončno brez instance. Ne le, kadar gre za predlog upravičenega predlagatelja, temveč tudi, kadar meritorno odloča v postopku na pobudo občanov ali po svoji lastni pobudi, se ustavno sodišče ne sme izogniti javni obravnavi. Pritisk velikega števila zadev ne sme povzročiti načelnega opuščanja javnosti dela, pač pa je treba najti zdravilo za to drugod: z dosledno izvedbo XVI. ustavnega amandmaja, z decentralizacijo pristojnosti za odločanje o ustavnosti in zakonitosti predpisov in z opustitvijo pristojnosti za odločanje o posamičnih aktih.

Glede na navedene razloge se ustavno sodišče SR Slovenije ne strinja s predlogom, da se spremeni najprej zakon o ustavnem sodišču. Predvsem je treba spremeniti in dopolniti nekatere določbe ustave in nato prilagoditi zakon ustavnim spremembam. V nadaljevanju so nekateri teh predlogov naštet.

Ustavno sodišče Jugoslavije odloča zdaj ne le o skladnosti zakonov z ustavo Jugoslavije in o skladnosti republiških zakonov z zveznimi zakoni, temveč tudi o skladnosti vseh drugih predpisov in splošnih aktov z ustavo Jugoslavije in z zveznimi zakoni. Znano pa

je, da je po obstoječi praksi federacija še vedno center normiranja, zlasti na področju gospodarstva, zaradi česar je med vsemi ustavnimi sodišči ustavno sodišče Jugoslavije odločalo o daleč največ zadevah. V taki situaciji so nekatera ustavna sodišča predlagala, naj bi republiška ustavna sodišča predlagala, da naj bi republiška ustavna sodišča odločala tudi o »zvezni« ustavnosti in zakonitosti vseh podzakonskih predpisov in splošnih aktov, ki nastajajo v republiki; v praksi gre predvsem za predpise občinskih skupščin in splošne akte delovnih organizacij. Razlogi za tak predlog, ki obstaja že dalj časa, so v zadnjem času še bolj poudarjeni. Varovanje enotne jugoslovanske ustavnosti je po resoluciji o temeljnih zakonodajne politike federacije, zlasti pa po zadnjih ustavnih amandmajih, postalo tudi področje širše odgovornosti republike. Ustavno sodišče Jugoslavije — razbremenjeno zadev, za katere je smotrnejše, da jih zaradi specifičnosti problematike tudi s stališča zvezne ustave in zveznih zakonov dokončno obravnavajo republiška ustavna sodišča — bi se lahko docela posvetilo svoji najvažnejši nalogi: oceni skladnosti zveznih zakonov z zvezno ustavo in oceni skladnosti republiških zakonov z zvezno ustavo in zveznimi zakoni, kar bo še posebej aktualno glede na predvideno revizijo zvezne in republiške zakonodaje.

Po ustavi sestavljajo ustavno sodišče Jugoslavije predsednik in deset sodnikov. Pri konkretni sestavi se je sicer v precejšnji meri pazilo na njegovo nacionalno sestavo, vendar gre družbeni razvoj v zadnjih letih v smer institucionaliziranja paritetnega zastopstva republik in pokrajin in se zato predlaga, da se tak način formiranja določi tudi za ustavno sodišče Jugoslavije.

V ustavi so še določbe, v katerih zvezni in republiški zakon nista enako obravnavana. V postopku za oceno ustavnosti je v ustavi načelno predvideno, da najprej odloča republiško ustavno sodišče, in sicer o skladnosti republiškega zakona z republiško ustavo, šele potem, če republiško ustavno sodišče ugotovi, da republiški zakon ni v nasprotju z republiško ustavo, ga obravnava ustavno sodišče Jugoslavije, ki odloča o njegovi skladnosti z zvezno ustavo in z zveznim zakonom. Poleg te načelne določbe pa so v ustavi še določbe, ki bi jih bilo treba uskladiti z današnjo razvojno stopnjo jugoslovanskega federalizma. Zato naj bi črtali določbo tretjega odstavka 248. člena zvezne ustave, po kateri ustavno sodišče Jugoslavije lahko začne postopek za presojo ustavnosti ali zakonitosti predpisa ali splošnega akta, še preden je končan postopek pred republiškim ustavnim sodiščem, če se s predpisom oziroma splošnim aktom očitno kršijo pravice federacije. Iz istih razlogov se predlaga tudi črtanje določbe v tretjem odstavku 246. člena zvezne ustave, po kateri ustavno sodišče Jugoslavije lahko ne le suspendira republiški zakon, za katerega ugotovi, da ni v skladu z zvezno ustavo ali z zveznim zakonom, temveč celo takoj razveljavi, če se z njim očitno kršijo pravice federacije. Resnici na ljubo je treba povedati, da takega primera, da bi ustavno sodišče Jugoslavije uporabilo ti dve ustavni določbi

o »očitni kršitvi pravic federacije«, doslej v praksi ni bilo. Vseeno pa je prav, da se taki določbi črtata, ker ne ustrezata več današnjim odnosom med federacijo in republikami.

Podobno je tudi z določbo drugega odstavka 149. člena zvezne ustave, po kateri se v primeru, če se republiški zakon ne ujema z zveznim zakonom, do odločitve ustavnega sodišča Jugoslavije uporablja zvezni zakon. Tudi ta določba ni več v skladu s položajem federacije in republik, določenim v temeljnih načelih ustave, kot jih pojmujejo sedaj. Edino ustavno sodišče Jugoslavije je pristojno, da avtoritativno odloči o skladnosti ali neskladnosti republiškega zakona z zveznim zakonom, ne pa kdorkoli, ki uporablja zakon.

O varstvu temeljnih svoboščin in pravic, kršenih s posamičnim aktom ali opraviлом, odloča ustavno sodišče le, če ni zagotovljeno drugačno sodno varstvo. To pa je v praksi skoraj redno zagotovljeno, saj je v zakonih skoraj povsod predvidena pristojnost drugega sodišča, izjemi sta zdaj le dve določbi temeljnega zakona o podjetjih, v katerih je za reševanje statusnih sporov med podjetjem in obratom izrečno predvidena pristojnost ustavnega sodišča. Eni menijo, med njimi tudi ustavno sodišče SR Slovenije, da bi bila najbolj smotrna rešitev, če bi se odločanje o posamičnih aktih v celoti preneslo na redno sodstvo. S tako porazdelitvijo bi bile natančno razmejene pristojnosti med ustavnim in rednim sodstvom, le-temu pa bi bil dan tudi večji poudarek. Redno sodstvo bi tako edino odločalo o varstvu temeljnih svoboščin in pravic, če bi bile te kršene s katerim koli posamičnim aktom. Z jasnejšo porazdelitvijo pristojnosti med ustavnim in rednim sodstvom bi bila občanom bolj razumljiva pot, po kateri naj uveljavljajo svoje pravice, ustavna sodišča pa bi bila razbremenjena brezuspešnega dela, ker morajo zdaj vse take (precej številne) vloge zaradi nepristojnosti zavračati. Obstoje pa tudi nasprotni predlogi, ki pojmujejo ustavno določbo, »kadar ni zagotovljeno drugo sodno varstvo«, ne v pristojnostnem, marveč v materialnem smislu, kar na kratko povedano pomeni, da bi ustavno sodišče v končni posledici postalo instanca nad vsemi rednimi sodišči, in to v daleč večji meri, kot je to zdaj vrhovno sodišče Jugoslavije nad »nižjimi« sodišči.

Od številnih drugih predlogov ustavnega sodišča SR Slovenije za spremembe ustave naj omenimo še predlog, po katerem naj bi opustili, bolje rečeno premostili, neupravičeno razlikovanje med zakonom na eni strani in drugimi predpisi ter splošnimi akti na drugi strani. Če namreč ustavno sodišče ugotovi, da zakon ni v skladu z ustavo, ga mora skupščina v šestih mesecih spraviti v sklad z ustavo, ta čas pa zakon še velja (razen v izjemnih primerih, ki pa nas tu ne zanimajo), drug predpis ali splošni akt, ki ni v skladu z ustavo in zakonom, pa ustavno sodišče takoj odpravi ali razveljavi. Praksa zahteva, da se tako razlikovanje opusti zlasti iz razlogov pravne varnosti. Veliko težje je npr. popravljati posledice kakega neustavnega finančnega zakona (ki ponavadi velja le določen čas) po šestih mese-

cih, kot pa če je tak zakon takoj suspendiran. Zato naj bi se v zvezni ustavi dodala določba, da sme ustavno sodišče določiti, da se od dneva objave njegove odločbe ne uporabljajo tiste določbe zakona, ki niso v skladu z ustavo, oziroma tiste določbe republiškega zakona, ki niso v skladu z zveznim zakonom.

Po drugi strani pa je praksa tudi pokazala, da obstoje situacije, ko niti šestmesečni uskladitveni rok ne zadošča. V takih primerih naj bi imelo ustavno sodišče možnost, da odloži izvršitev svoje odločbe npr. za leto dni in to odločitev v upravičenih primerih podaljša še za leto dni. Nekaj podobnega se je v praksi tudi zgodilo s temeljnim zakonom o pokojninskem zavarovanju.

Interesne sfere — mit ali stvarnost?

I

Za razpravo o pojavu tako imenovanih interesnih sfer (ali vplivnih območij) nam daje zgodovina mednarodnih odnosov dovolj konkretnih primerov, da bi lahko našli zanje primerno — in vsaj za obdobje do prve svetovne vojne — tudi ustrezno definicijo.

Če postavljamo takšno časovno omejitev, merimo s tem predvsem na funkcijo, ki so jo imele interesne sfere oziroma vplivna območja v procesu kolonialne ekspanzije evropskih velikih sil in v imperialistični delitvi ter ponovni delitvi sveta, kateri so se konec devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja pridružile tudi ZDA in Japonska. Ob klasičnih pravnih oblikah kolonizacije (aneksijah in protektoratih), ob povečini neuspešnih in kratkotrajnih poskusih izvesti delitev in preprečevati možnosti za medsebojna trenja s formulo kondominija¹, so se pričele pojavljati nove tehnike prikrite kolonialne penetracije s popolnoma določenim namenom ustvarjati prednosti ekonomskega, političnega ali pa vojnostrateškega značaja za posamezne velike sile, ne da bi bila hkrati tudi izvedena aneksija kakega teritorija.² Tako se je državni tajnik ZDA Hay 1899. leta obrnil na velike sile z noto, v kateri je razglasil tako imenovano doktrino »odprtih vrat« na Kitajskem, in jih vabil, naj sprejmejo to načelo.³ V prvi točki te note je predlagal vsaki vladi, naj izjavi, »da

¹ Tako npr. anglo-nemško-ameriški kondominij nad Samoanskim otočjem, ki je trajal od leta 1889 do 1899. leta, anglo-egipčanski kondominij nad Sudanom.

² Odstop vojnih baz posameznim imperialističnim državam, prednosti, ki so jih dobile privatne družbe raznih evropskih držav in ZDA na kolonialnih in polkolonialnih območjih (koncesije, posojila, finančna kontrola, gospodarska raziskovanja, svetovalska dejavnost itd.).

³ Kot abstrakcija pomeni režim »odprtih vrat« enakost v ekonomskih možnostih na kolonialnih in polkolonialnih območjih. Konkretno pa so takšno politiko najbolj zagovarjale tiste države, ki so se bale, da bi mogli biti njihovi trgovci in investitorji izrinjeni iz dobičkonosnih poslov na zaostalih območjih. Primeri takšnega dogovarjanja v smislu režima »odprtih vrat« so: anglo-francosko-italijanska pogodba iz leta 1906 o Etiopiji, s katero se je določala enakost v postopku v pristaniščih in na železnicah ter sodelovanje v pridobivanju koncesij, algesiranska pogodba iz leta 1906,

ne bo spodbijala pravic kateregakoli pogodbenega pristanišča ali kršila kakršnihkoli utemeljenih pravic (drugih držav — op. V. B.) v mejah tako imenovanih *vplivnih območij* (podčrtal V.B.) ali ozemelj v zakupu, ki jih lahko (tista vlada — op. V.B.) ima na Kitajskem.⁴ V anglo-ruski pogodbi iz leta 1907, ki pomeni končni člen v konstituiranju velike antante in togega bipolarnega mednarodnega sistema pred prvo svetovno vojno, so bili opredeljeni interesi obeh držav v Perziji, Afganistanu in Tibetu. Perzija je bila razdeljena v tri politična območja, severno rezervirano za *izključni vpliv* Rusije, južno pa Velike Britanije, medtem ko je Rusija priznala posebne pravice Velike Britanije v Afganistanu. Za Tibet je bilo sklenjeno, da si nobena od pogodbenih strank ne bo lastila kakih posebnih prednosti v njem.⁵ Podobnega značaja je bila tudi anglo-francoska pogodba iz leta 1904, ki je — med drugim — določila interese Francije v Maroku in Velike Britanije v Egiptu,⁶ interesna območja obeh držav v Siamu itd. Končno naj navedemo še primer delitve interesnih sfer, do katere je prišlo po dejanski vojni konfrontaciji med konkurenti: v mirovni pogodbi v Portsmouthu 1905. leta je Rusija priznala Korejo za interesno sfero Japonske.⁷

Značilno za te primere je, da so interesne sfere pogodbeno določili in sprejeli partnerji, da so bile precizno in eksplicitno definirane in zajamčene z močjo, ki so jo imele pogodbene stranke na voljo. Da so na ta način akceptirale interese in avtoriteto neke države zunaj njenih meja in ji priznale določene politične, ekonomske ali pa strateške prednosti, je moč razložiti z različnimi vzroki: z geografsko bližino države, ki se je potegovala za to ali ono interesno območje,⁸ z bližino strateških točk, ki jih je že imela katera izmed zainteresiranih strani, z bližino drugih kolonialnih posesti te države ali pa z že dejansko obstoječim političnim ali pa ekonomskim vplivom te države na kakem območju, ki ga je bilo treba samo še »legalizirati« oziroma sankcionirati.

V nasprotju z zgoraj navedenimi primeri, kjer gre za eksplicitno priznane interese neke države na določenem teritoriju, pa evolucija

ki določa »ekonomsko svobodo brez neenakosti v Maroku« (k njej so pristopile tudi ZDA), reafirmacija režima »odprtih vrat« v japonsko-ameriški pogodbi iz leta 1908, ki zadeva Kitajsko, sporazum med ZDA in Japonsko iz leta 1917, v katerem so ZDA z odporom priznale, da ustvarja »teritorialna sosesčina posebne odnose« in ponovna zagotovitev režima »odprtih vrat« v pogodbi devetih držav iz leta 1922.

⁴ V. I. Potemkin, »Zgodovina diplomacije«, II. del, str. 145.

⁵ A. Debidour, »Histoire diplomatique de l'Europe«, II. del, str. 74.

⁶ Prvi in drugi člen pogodbe. A. Debidour, »Histoire diplomatique de l'Europe«, I. del, str. 291 in 292.

⁷ Pred tem so bila brezuspešna pogajanja med predstavnikom japonske vlade Itom in carsko vlado. Japonska naj bi priznala ruski vpliv v Mandžuriji in drugih kitajskih pokrajinah, ki se razprostirajo ob ruski meji, v zameno pa bi carska vlada »brez omahovanja priznala najvišje politične in ekonomske interese (podčrtal V. B.) Japonske v Korejici, V. I. Potemkin, prav tam, str. 159.

⁸ Danes bi temu lahko rekli zagovarjanje »vitalnih interesnih območij« glede na lokalne vojnoprstrateške prednosti, ki jih ima ena ali pa druga supersila.

Monroeve doktrine izraža enostranski pristop ZDA do južnoameriškega kontinenta in kasneje zahodne hemisfere kot interesnega območja te države, ki pa je bil kot tak implicitno upoštevan pri večini velikih sil.⁹

V začetku, tj. v poslanici predsednika ZDA Monroa kongresu (1823. leta), je imela ta doktrina namen preprečiti nadaljnjo kolonizacijo južnoameriškega kontinenta po evropskih državah. ZDA so izjavile, da bodo obravnavale vsako vmešavanje v zadeve južnoameriških držav kot »dokaz sovražnosti nasproti ZDA«. V svoji originalni verziji je Monroeve doktrina rabila ne samo za obrambo varnosti ZDA, marveč tudi za to, da se zagotovi samoodločba narodov južnoameriškega kontinenta. Toda z naraščajočo močjo ZDA in z razvijajočimi se imperialističnimi interesi te države je Monroeve doktrina doživela preobrazbo, in to v dvojnem smislu: teritorialnem in političnem. V teritorialnem smislu zavoljo tega, ker je pričela pokrivati ne samo ves južnoameriški kontinent, marveč tudi Havaje in Filipine ter končno vso zahodno hemisfero, v političnem smislu pa je praktično že od sredine devetnajstega stoletja pomenila kritje za supremacijo ZDA v tem delu sveta, ki je — v takšnem ekstenzivnem tolmačenju te doktrine — sodil v interesno območje ZDA.¹⁰

Analiza primerov, ki jih poznamo iz zgodovine mednarodnih odnosov iz obdobja pred prvo svetovno vojno, bi mogla pritrditi tezi, da so bili subjekti pri delitvi posameznih delov sveta v interesna območja velike sile, objekti pa male in srednje države, povečini v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki,¹¹ ki so bile notranje nestabilne in nesposobne, da bi se uprle takšni politiki, oziroma, ki jih je bilo mogoče obravnavati kot dejanski ali pa potencialni politični vakuum.

V razmišljanjih o pojavu interesnih sfer bi bilo treba postaviti vprašanje o pogojih, ki jih konkretni mednarodni sistem ustvarja za ta pojav, oziroma o faktorjih, ki vplivajo zanj omejevalno.

⁹ ZDA so v notah štirinajstim bodočim podpisnicam Briand-Kellogovega pakta vztrajale ne samo na tem, da le-ta ne sme vplivati na pravico do samoobrambe, marveč tudi, da se mora pravica do samoobrambe razširiti tudi na Monroevo doktrino. Prav tako so imele ZDA poseben interes do člena 51. ustanovne listine OZN, ki predvideva pravico do individualne in kolektivne samoobrambe, kar naj bi pomenilo — kot to navajajo nekateri pisci — posredno akceptiranje Monroeve doktrine. V tem smislu glej: G. Schwarzenberger, »Die Mechtropolitik«, Tuebingen 1955, str. 297.

¹⁰ Pod predsednikom Clevelandom se v Montroevi doktrini izraža prevlada ZDA nad ameriškim kontinentom. V Olneyevih instrukcijah iz leta 1895 pomeni, »da so ZDA praktično suverene na tem kontinentu in da je njihova beseda zakon«.

O evoluciji Monroeve doktrine pričajo tudi Rooseveltove besede iz leta 1941: »Odločitev o tem, kdaj in kje so ameriški interesi in varnost ogroženi, si prisvajamo Amerikanci zase.« G. Schwarzenberger, prav tam, str. 30.

¹¹ To seveda ne pomeni, da ne bi mogli govoriti o pojavu interesnih sfer tudi v Evropi. Zlasti za Balkanski polotok velja, da je bil priljubljeno področje za dogovarjanje v tem smislu. Tako je cesar Franc II. sklenil z rusko carico Katarino Veliko pogodbo o delitvi balkanskih dežel. Od takrat pa do sestanka med Molotovom in Ribbentropom v Berlinu 1940. leta so velike sile pripravile več kot 100 shem o delitvi balkanskih dežel. (V. Dedič v razpravi o interesnih sferah 1968. leta v Ljubljani.)

Oglejmo si najprej značilnosti mednarodnega sistema v razdobju od dunajskega kongresa do prve svetovne vojne.

Dunajski kongres 1815. leta je izhodišče za obnavljanje ravnotežja v Evropi. S porazom Francije in idej, ki jih je inspirirala, so bile ustvarjene možnosti za vrnitev k stabilnosti mednarodnega sistema in k institucionaliziranju ravnotežja prek evropskega koncerta velikih sil. Ta sistem je bil grajen na omejenih ciljnih velikih sil v njihovih medsebojnih odnosih in na omejenih sredstvih, ki so jih uporabljale za uresničevanje teh ciljev. Obstajala so določena pravila igre, ki so bila neizogibna za vzdrževanje tega sistema. S tem, da so se evropske velike sile pričele vse bolj usmerjati v ekspanzijo na zunanjeevropska območja, so se zmanjšale možnosti za nastanek hujših konfliktov na samem evropskem kontinentu. Problem vmešavanja v notranje zadeve drugih držav v akutnejši obliki ni obstajal. Pogoj za uspešno delovanje koncerta velikih sil — zlasti kar zadeva razmerja do malih in srednjih držav — je bilo soglasje med njegovimi članicami. Kadar takšnega soglasja ni bilo, so se skušale male in srednje države izogniti kontroli velikih sil, kar je povzročilo občasne mednarodne krize in sproščale protislovja med velikimi silami.

V zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja so se pričeli pojavljati resni simptomi dezintegracije v sistemu ravnotežja. Po eni strani so se zaostрили nacionalni problemi znotraj posameznih mnogonacionalnih držav (Avstro-Ogrska, otomanski imperij, Rusija), ki so imeli pomembne mednarodne posledice. Po drugi strani so se dezintegracijske tendence v mednarodnem sistemu okrepile s preraščanjem liberalnega kapitalizma v imperializem. Nemško cesarstvo je pričelo dohitevati in prehitevati nekatere zahodnoevropske velike sile ter zavračati dotlej obstoječa pravila igre med njimi. Sporom okrog kolonij so se pridružili spori okrog evropskih vprašanj. S tem so se okrepili razlogi za snovanje trdnejših in manj fleksibilnih zavezništev, ki so v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno zadobila značaj blokov.

Če je bilo v obdobju stabilnega mednarodnega sistema na temelju ravnotežja sil pričakovati, da so velike sile našle pot, da bodo odpravile trenja in spore tudi s takšnimi metodami diplomatskega urejevanja, kot so bile nevtralizacije in internacionalizacije določenih regionov, pa tudi medsebojna priznavanja interesnih sfer, bi bilo za togi, dejansko že bipolarni mednarodni sistem pred prvo svetovno vojno komaj moč pričakovati, da bodo članice obeh antagonističnih skupin uporabile isto tehniko. V resnici lahko govorimo o pojavu delitve interesnih sfer — v tem obdobju in tako, kot ga opredeljujejo različne definicije¹² — med članicami v posameznih blokih, oziroma

¹² Websterjeva enciklopedija definira interesne sfere takole: »... je teritorij, znotraj katerega se dovoljujejo interesi ali politični vpliv neke države po drugih državah kot bolj ali manj ekskluzivni. Izraz se ohlapno uporablja, posebno za območja, ki so bolj ali manj pod kontrolo ene države, toda ne sestavljajo formalno priznanega protektorata ali pa sizerenosti.«

takrat, ko je šlo za to, da bi se s takšnimi diplomatskimi aranžmani tajnega značaja in pogodbeno urejevanimi razmerji odpravila trenja in ustvarili pogoji za vzpostavitev zavezniških odnosov ali pa modusa vivendi.

II

Politika delitve delov sveta na interesne sfere je bila konec prve svetovne vojne podvržena ostri kritiki in obsodbi Lenina.¹³ Vsekakor sta načelo suverene enakosti med državami in univerzalnosti mednarodnega prava pripomogla k temu, da je postalo svetovno javno mnenje bolj občutljivo za to politiko in metode, s katerimi se je uveljavljala. Ne nazadnje je tudi Društvo narodov imelo pozitivno funkcijo v tej zvezi, ker je njegov nastanek tudi izraz bolj ali manj jasne ugotovitve, da je — kot je dokazala prva svetovna vojna — sistem koncerta velikih sil in njihovih medsebojnih kompenzacij doživel zlom in da je treba mednarodno skupnost uravnati ne z vidikov interesov velikih sil, marveč vseh držav, ki jo sestavljajo. Sodelovanje malih in srednjih držav v Društvu narodov naj bi omogočilo tisto, kar je sistem koncerta preprečeval, tj. razpravljati tudi o tistih vprašanih in konfliktih, v katerih so bile udeležene same velike sile oziroma so se zanje zanimale. Z drugimi besedami: vsaj formalno so male države postale subjekt v razreševanju mednarodnih problemov.

To pa seveda ne pomeni, da ne bi mogli tudi za obdobje med obema vojnama govoriti o nekaterih bolj ali manj očitnih znamenjih poskusov obuditi politiko delitve sveta na interesna območja. Tako npr. sta francoski zunanji minister Laval in zunanji minister Velike Britanije Hoare v 1935. letu sklenila sporazum o delitvi Abesinije na interesna območja Velike Britanije, Francije in Italije, čemur naj bi sledila dejanska razdelitev te države. Namen te pogodbe je bil vpreči Italijo v voz anglo-francoske politike »zadrževanja« Nemčije in na ta način nasiti njene teritorialne ambicije. Ta pogodba pa ni bila uresničena, ker je doživela odpor pri javnem mnenju v Veliki Britaniji in Franciji, pa tudi sicer v svetu.

Če je verjeti dokumentom o nemško-sovjetskih odnosih v letih 1939 in 1940, ki jih je izdal sekretariat za zunanje zadeve ZDA v letu 1948 — torej v času, ko je bila hladna vojna med obema blo-

Sovjetska Mala Enciklopedija daje takole definicijo: »Interesne sfere so področja polkolonialnih dežel, za katere so se tekmujoče države sporazumele o vzajemnih prednostih glede na politične in ekonomske interese. Interesne sfere so produkt kolonialne politike imperialističnih držav...«

Jugoslovanska enciklopedija pa pravi: »S pojmom interesne sfere označujemo deželo ali kraj, nad katerim realizira kaka država politično ali ekonomsko ekspanzijo.«

¹³ Tudi Wilson se ni strinjal s pogodbami o delitvi vplivnih območij, ki so jih sklenile države antante in Italije 1915. leta v Londonu. Te metode je javno kritiziral z besedami, »da se z njimi obravnava cele narode kot blago ali pa živino ter se jih prenaša od ene velike sile k drugi, skupaj s teritoriji in njihovimi prebivalci«.

koma v vsem razmahu — potem bi mogla biti dva tajna protokola, ki sta se vezala na nenapadalni pakt med Sovjetsko zvezo in Nemčijo (pakt Ribbentropp-Molotov), naravnost klasičen primer delitve interesnih sfer.

Prvi protokol, ki je bil sklenjen 23. avgusta 1939 — torej na sam dan podpisa nenapadalne pogodbe med obema državama — je predvideval politične in teritorialne spremembe v Finski, baltskih državah in Poljski. Razmejitvena črta med vplivnimi območji Sovjetske zveze in Nemčije je tekla vzdolž severne meje Litve ter rek Narev, Visla in San. Nemci so se strinjali s tem, da bi romunska Besarabija mogla biti v vplivni sferi Sovjetske zveze. Mesec dni kasneje je prišel Ribbentropp spet v Moskvo z namenom, da bi se pogovoril z Molotovom o vprašanjih, ki jih je Stalin omenil nemškemu ambasadorju von Schullenburgu, tj. o likvidaciji poljske države, njeni razdelitvi in namenih Sovjetske zveze glede baltskih držav. V tej zvezi je bil sklenjen drugi tajni protokol.¹⁴

Ko je — po istih virih — Molotov v novembru 1940. leta obiskal Berlin, mu je Ribbentropp predložil načrt o pristopu Sovjetske zveze k tripartitnemu paktu (pakt proti kominterni, katerega članice so bile Nemčija, Italija in Japonska), čemur sta bila dodana dva osnutka tajnih protokolov o delitvi interesnih sfer med temi državami.¹⁵ Konec novembra je Molotov sporočil nemškemu veleposlaniku, da z določenimi pogoji¹⁶ sprejema Ribbentroppove predloge. Do realizacije le-teh seveda nikoli ni prišlo, ker se je konec 1940. leta Hitler že odločil, da bo napadel Sovjetsko zvezo.

Kot rdeča nit skozi vse razgovore, ki so jih imeli predstavniki Sovjetske zveze z odgovornimi voditelji Velike Britanije in ZDA po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, se vlečejo prizadevanja, da bi zagotovili varnost njenih zahodnih meja s tem, da bi pomaknili izhodiščne točke za morebitni novi napad Nemčije na njihovo deželo čimdlje proti zahodu. Do te, rekli bi lahko obsesije, so z določenimi pridržki pokazali razumevanje celo nekateri ugledni pisci na Zahodu.¹⁷ Toda kakršnekoli zgodovinske izkušnje so imeli narodi Sovjetske zveze z agresivno Nemčijo, je vendarle težko najti opra-

¹⁴ »Histoire de la guerre froide«, I. del, Fayard, Paris 1965, str. 139.

¹⁵ V interesno območje Nemčije bi naj — mimo teritorialnih sprememb v Evropi — sodila centralna Afrika, Italije — poleg sprememb v Evropi — severna in severno-vzhodna Afrika, Japonske Daljni vzhod in področje južno od japonskega arhipelaga in Sovjetske zveze področja v smeri Indijskega oceana. A. Fontaine, prav tam.

¹⁶ Ti pogoji so bili — po dokumentih, ki jih je izdal State Department — tile: takojšen umik nemških čet iz Romunije, sklenitev pakta o medsebojni pomoči med Sovjetsko zvezo in Bolgarijo, zagotovitev pomorske in kopenske baze Sovjetske zveze v Dardanelah, priznanje območja južno od Batuma in Bakuja v smeri proti Perzijskemu zalivu za interesno sfero Sovjetske zveze.

¹⁷ Tako npr. D. F. Fleming v delu »The Cold War and Its Origins«, I. del, X. poglavje, str. 249—265, kjer citira tudi Restonove besede v »New York Times« februarja 1944. leta, »da je splošna tendenca v mišljenju diplomatov v Londonu, da politika interesnih sfer, ki jo izvaja premier Stalin, ni ofenzivna, marveč defenzivna«.

vičilo in razumevanje za odnos, ki ga je pokazal Stalin do malih in srednjih držav na sloviti moskovski konferenci s Churchillom oktobra 1944. leta, ko se je strašilo delitve sveta na interesne sfere pokazalo v tako brutalni obliki, da celo Churchill, ki ni nikoli slovel kot pretirano občutljiv državnik, ni ostal neprizadet. Korak, ki ga je naredil Stalin od politike zagotovitve varnosti sovjetskih meja do tipičnega odnosa velike sile do malih in srednjih držav, je bil vse-kakor orjaški.¹⁸

Glede na prakso delitve sveta na interesne sfere v obdobju pred prvo svetovno vojno se ob slovitih formulah, o katerih sta se najprej pogovarjala Stalin in Churchill, nato pa Molotov in Eden, postavljajo nekatera relevantna vprašanja. To posebej zavoljo tega, ker rezultate jaltske konference pogosto razlagajo kot potrditev moskovskih aranž-majev, stališča in akcije obeh supersil v zadnjih nekaj letih pa kot reaktivizacijo jaltskih sklepov.¹⁹

Predvsem se postavlja vprašanje, kakšen je bil ali kakšen bi mogel biti operativni in funkcionalni pomen moskovskih formul o delitvi interesnih sfer, delitev prizadetih dežel na vplivna območja ob fizični prisotnosti vojsk Sovjetske zveze, Velike Britanije (in verjetno ZDA) v njih?

Če bi si tudi pomagali z memoari Cordella Hulla, iz katerih zvemo, da ZDA niso pozdravile moskovskih aranžmajev in je za-voljo tega Churchill pohitel z izjavo, da bodo le-ti veljali samo za obdobje vojne in vojnih operacij, smo še vedno pred uganko, kako bi se mogli le-ti v takšnem smislu zagotoviti v Romuniji (Rusija 90 %, zahodni zavezniki 10 %) ali Grčiji (Rusija 10 %, Velika Britanija v sporazumu z ZDA 90 %). Verjetno bi bili bliže resnici, če bi razlagali moskovske aranžmaje ne v smislu takšne delitve interesnih sfer, ki bi vključevala fizično prisotnost oboroženih sil dogovarjajočih se strank v njih, marveč s prakso iz preteklih obdobij, tj. z vzajemnim priznavanjem političnih in ekonomskih prednosti na prizadetih ob-močjih. To pa bi bilo možno zagotoviti predvsem s takšno sestavo vlad v teh deželah, ki bi upoštevala sprejete formule. Na to nas na-vaja tudi podatek, ki je znan iz Hullovih memoarov, da so ZDA predlagale, naj bi se vzpostavila konsultativna mašinerija ZDA, Ve-

¹⁸ O tej konferenci in o odmevih nanjo je napisano veliko besedi v memoarih W. Churchilla, Cordella Hulla, Edvarda Stettiniusa in Jamesa Byrnesa.

¹⁹ Eden glavnih kritikov jaltske konference s tega stališča je bivši francoski pred-sednik De Gaulle, ki je to posebej jasno izrazil na konferenci za tisk 10. septembra leta 1968, torej po vojni intervenciji petih držav varšavskega pakta v ČSSR. Toda tako v dokumentih, ki so bili objavljeni neposredno po jaltski konferenci, kot tudi v tistih, ki so bili tajnega značaja, pa objavljeni kasneje, ne bi mogli razbrati, da sta se Stalin in Roosevelt dogovarjala o delitvi sveta. Če bi že mogli govoriti o neki raz-mejitveni črti med vodilnimi članicami antifašistične koalicije, je do nje prišlo ne na temelju dogovorov, marveč stvarnih vojaških pozicij le-teh v Evropi, ko so bile vojne operacije pred koncem. Realnosti te vrste so po vsej priliki vplivale tudi na razdelitev mest nestalnih članov Varnostnega sveta — glede na regione, ki jim le-te pripadajo.

like Britanije in Sovjetske zveze za Balkan, ki bi verjetno mogla delovati v tej smeri.

Mimo teh argumentov nimamo na voljo drugih, s katerimi bi lahko ovrgli takšno razlago interesnih sfer, ki moskovsko konferenco 1944. leta prek jaltske konference povezuje z vedenjem obeh supersil v zadnjih nekaj letih, kot se nam po drugi strani dozdeva, da so tudi nasprotni argumenti šibko podprti. To seveda ne velja za razlago interesnih sfer, ki jih istovetimo z obstoječimi bloki in položajem obeh supersil v njih. Da le-te v takšnem smislu obstajajo in da so trda stvarnost ne samo sedanjosti, marveč tudi bližnje prihodnosti, bi danes seveda malokdo dvomil. Čisto drugo vprašanje pa je, kakšen operativni in funkcionalni pomen bi — po nekaterih dokaj laičnih razlagah — mogli imeti moskovski aranžmaji in domnevni jaltski sklepi za tiste evropske države, ki niso članice severnoatlantskega ali pa varšavskega pakta. Sodimo, da se v teh primerih — in tudi v primeru Jugoslavije — približujemo *mitom*. Morebitna aplikacija tradicionalne formule interesnih sfer bi mogla priti za te države v poštev takrat, ko bi predstavljale dejanski ali pa potencialni politični vakuum ali pa če nobeni od obeh supersil ne bi bilo do tega, da obstajajo tamponske cone. V enem kot drugem primeru pa bi bil izid dogovarjanj odvisen od volje, pripravljenosti in moči prizadetih držav, da se takšnim metodam uprejo.

Za bipolarno konfiguracijo po koncu druge svetovne vojne in za blokovsko konfrontacijo na več ravneh — od katerih ideološka ni najmanj pomembna — bi veljalo trditi, da je, če že ne izključevala, pa vsaj omejevala možnosti za dogovarjanja v smislu delitve interesnih sfer med supersilama. Zato pa sedanja konstelacija med obema supersilama vsebuje vsaj nekatere elemente, ki bi k takšni politiki spodbujali. Prvič: tu je predvsem faktor ravnotežja med obema supersilama, ki bo po vsej verjetnosti trajnejšega značaja. Drugič: v pogojih ravnotežja prihajajo izraziteje do veljave lokalne vojnostrateške in politične prednosti ene ali druge supersile v posameznih regionih, ki bi jih bile voljne sankcionirati ob ustrezni kompenzaciji, in če to ne bi vplivalo na ravnotežje med njima. Tretjič: trdnější poseg ene ali pa druge supersile v nekem regionu zunaj blokov bi mogel pomeniti odpravo latentne nevarnosti za njun neposredni spopad.

Toda ta razmišljanja imajo vsaj eno resno hibo: grajena so na postavki bipolarne konfiguracije, medtem ko postaja dovolj očitno, da prehaja mednarodna skupnost v obdobje triangularne kompeticije supersil, ob istočasnem obstoju več centrov politične in ekonomske moči v svetu.

Če bi na temelju nekaterih elementov, ki se danes kristalizirajo v sodobnem mednarodnem sistemu, poskusili postaviti teoretične možnosti za desetletje, ki prihaja, so verjetno možnosti tele.

1. Tekmovanje med obema supersilama se bo nadaljevalo, ne da bi znova zadobilo razsežnosti in intenzivnost iz obdobja »hladne vojne«. Zavoljo nevarnosti jedrske konfrontacije bo njune medse-

bojne odnose opredeljevala zmernost v določanju ciljev in zmernost v uporabi sredstev, vse dokler ne bodo v igri njuni »vitalni« interesi. Dialog med obema se bo nadaljeval z namenom izločati, obvladati ali pa umirjati konfliktna situacija, ki bi ju mogle pognati v konfrontacijo jedrskega značaja, kakor tudi ohranjevati njun prevladujoči in hierarhično zasnovani položaj v mednarodnih odnosih. Čeprav je jedrska saturacija obeh supersil danes — z vidika njene zastraševalne funkcije — visoka, pa to ne pomeni, da bo oboroževalna tekma med njima prenehala. Po eni strani je treba še vedno računati s prizadevanji ene kot druge, da bi dosegli takšen vojnotehnološki preboj, ki bi prevesil vojnostrateško tehtnico v prid eni ali pa drugi, po drugi strani — in ta je verjetno pomembnejša — pa bosta težili za tem, da bi razdalja med njima in drugimi silami ostala na tej ravni nespremenjena, če ne celo večja.

2. V njunih medsebojnih odnosih in razreševanju vprašanj bo prevladal pragmatični prijem hkrati z zmernostjo v določanju ciljev in realizacijo le-teh v določenih okvirih in ob določenih pravilih igre. To pa ne pomeni, da bo militantnost, tudi ideološkega značaja, izginila. Pozivanje na ideologijo je sestavni del njune politike, politike globalnih interesov in globalnih ciljev, ki ima — mimo drugega — tudi čisto določen pomen, kar zadeva kohezivnost in integracijo blokov, v katerih sta obe supersili hegemoni.²⁰

3. Blokiranje moči in sile na najvišji ravni, ki kot tako vpliva na uporabo moči in sile tudi na nižjih ravneh — tudi na ravni konvencionalnega orožja — bo usmerjalo obe sili-velikanki na političnodiplomatski in ekonomski teren. Zavoljo tega bodo ostali bloki pomembno sredstvo za krepitev njunih pozicij v pogajanjih. Pričakovati je torej, da bodo težile za tem, da svoj prevladujoči položaj v blokih ohranjajo tudi naprej, uporabljajoč pri tem različne metode, glede na različne okoliščine in pogoje.

4. Zavoljo temeljnih protislovij, ki — ne glede na različno družbeno bit obeh supersil — bremenijo in bodo še obremenjevale njune medsebojne odnose, je težko predpostavljati takšen trend v prihodnosti, ki bi se v skrajni konsekvenci konstituiral v njuno diarhijo. Ne gre samo za protislovja, ki so imanentna odnosom takšnih sil-velikank, marveč tudi za spremenjeno stanje v mednarodni skupnosti in za upravičeno domnevo, da takšnega stanja druge sile ne bi sprejele. Posebej v zvezi s tem je treba računati s tretjim faktorjem, tj. s Kitajsko.

5. Triangularna konstelacija, katere obrisi se že nakazujejo, bo vnesla novo dinamiko v mednarodne odnose. Računi v razmerjih med ZDA, Sovjetsko zvezo in Kitajsko bodo postali mnogo bolj komplicirani, diplomatsko-politična igra bolj fleksibilna, ob postavki

²⁰ Sodimo, da ni upravičeno potencirati nekatere elemente pragmatičnosti v politiki Sovjetske zveze nasproti ZDA in pri tem zanemarjati faktor ideologije oziroma uporabo ideologije. Kako bi sicer razlagali podporo, ki jo daje Kubi?

— ki je verjetno povsem realna — da ni mogoča kakršnakoli vojna ali pa politična koalicija dveh sil v tem trikotniku zoper tretjo. Glede na to, da je na planu čiste sile Kitajska inferiorna druga dva supersilama — in da bo tako tudi v prihodnjem desetletju — bo ideološki element v njeni mednarodni dejavnosti potenciran, to pa bi moglo tudi pomeniti, da bi bila manj pripravljena sprejeti politiko delitve sveta na interesne sfere kot oni dve supersili.

6. V mednarodni skupnosti se bodo razvili novi centri politične in ekonomske moči, katerih domet bo omejen na posamezne širše ali pa ožje regione. Takšna regionalna decentralizacija — ki ne bo obšla neuvrščenih dežel — bo kot sestavni del splošnega razmerja sil vplivala na določanje ciljev in uporabo sredstev vseh treh velikih sil tako v smislu zavračanja ali pa uporabe politike interesnih sfer.

Avstrijski levi katolicizem

V zadnjem desetletju so se v katolicizmu pokazale temeljne spremembe; posebno izrazito so se izrazile v dejavnosti Janeza XXIII., v razpravah in rezultatih Drugega vatikanskega koncila ter v encikliki Pavla VI. »Populorum progressio«. V zadnjih dveh letih pa so progresivne tendence znotraj hierarhije občutno zastale: pomislimo na encikliko »Humanae vitae« ter na precejšnje število nastopov in stališč Pavla VI, ki so skušala zavreti proces obnove. Prerekanje in nasprotja med nazadnjaki in naprednjaki so se s tem zaostri. Posebno pomemben je v okviru teh prerekanj levi katolicizem. To ni kakšen v sebi sklenjen tok; skupna temeljna težnja je, da se izrecno zahteva resnična obnova, po kateri bi se katolicizem ne prilagodil sedanjosti le na zunaj, temveč bil zmožen sodelovati pri reševanju perečih problemov sedanjosti. Zahteva po obnovi znotraj cerkve se kar najtesneje povezuje s splošno družbenimi zahtevami.

Pričujoči članek naj bi v zgoščeni obliki prikazal nekaj osnovnih misli avstrijskih levih katoličanov. Obširna obdelava in kritika osnov teh pojmovanj pa zaradi omejenega prostora ni mogoča.

Dialog z marksizmom

Eden prvih — in najpomembnejših — katoliških avtorjev, ki so odprli dialog z marksizmom, je Marcel Reding. Reding je dociral do 1959 v Gradcu, odtlej pa v Zahodnem Berlinu, a je slej ko prej v Avstriji vpliven teolog, je 1957. objavil delo »Politični ateizem«¹, ki je zbudilo veliko pozornost. V njem je temeljito in stvarno prikazal nastanek in razvoj marksizma.

Marx »je pravilno videl nekaj bistvenega v dinamiki zgodovinskega procesa«, ko je opozoril na »realne ekonomske odnose, ki odločilno vplivajo na družbo«, piše Reding. Marksizem je mogoče — če izpustimo njegov ateizem — vključiti v krščansko podobo sveta prav tako kakor darvinizem. Reding poudarja visoki Marxov etos, »ki ga v jedru nosi pristna človečnost«. Pravi, da je »zgrešeno, če hočemo videti v Marxu le razdiralno nasilje. Nasprotno, cilj, ki ga je imel pred očmi, konkretna svoboda človeka, mora biti tudi naš cilj.«

O razrednem boju piše Reding: »Kristjanu ni treba absolutno odklanjati razrednega boja, vendar vidi v njem skrajno sredstvo za uveljavo

¹ »Der politische Atheismus«, Verlag Styria, Graz.

pravičnih zahtev človeštva, medtem ko je razredni boj za marksista gonilna sila zgodovinskega razvoja.« Reding poudarja, da se mora kristjan učiti pri Marxu, kako oblikovati dejanskost: »Kristjani so odpovedali v odločilni točki. Odtod kritika, ki ni potihnila cela tisočletja in ki jo sprejema tudi Marx.«

Odklonilni odnos marksizma do religije ima »resnično jedro«, kolikor se obrača zoper »zlorabo izkoriščano religijo«, ki služi »oviranju pravičnega družbenega reda.« »Če pa se marksizem bojuje s pristno religioznostjo in moralo, si sam jemlje svoj prav.« Reding skuša dokazati, da marksistično odklanjanje religije ne sledi iz historično-materialistične teorije, temveč iz posebne historične konstelacije v času nastanka marksizma. »Historično gledano so nosilci socializma v 19. stoletju tisti ljudje, ki se bojujejo proti obstoječemu, deloma od cerkve varovanemu redu in s tem proti cerkvi sami.« Ko pa je cerkev »razvila svoj široki socialni program«, je odklonilno stališče do nje in do religije zastarelo.

Redingove misli o izvoru in upravičenosti marksistične kritike religije je — z neznatnimi spremembami — sprejela večina levih katoličanov; pa tudi v pastoralni konstituciji o cerkvi in svetu, ki jo je sprejel Drugi vatikanski koncil, so ostale sledi tega pojmovanja.² Reding res s tem ni segel v globino marksistične kritike religije — toda z odklomom od pavšalnega, nediferenciranega odklanjanja, še več, klevetanja ateizma je utrl pot dialogu med marksisti in kristjani. Vendar večina levih katolikov odklanja njegovo mnenje, češ da je cerkev že razvila (1957) »širok socialen program«. Postavitev in uveljavitev takega programa je po njihovem ena njihovih pglavitnih nalog.

V spisu, ki je izšel leta 1961, »O delovnem boju in delovnem miru«³ je Reding zavzel stališče do nrvastvene upravičenosti stavke. Izhajajoč iz aktualnega povoda, sodne obsodbe zahodnonemškega industrijskega sindikata kovinarjev zaradi stavke, ki da ga je ta oklical v pokrajini Schleswig-Holstein ilegalno, je Reding dokazal, da je interesno nasprotje med delodajalci in delojemalci nesporno dejstvo; v spoprijemu zaradi materialnih interesov je pritisk, grožnja, strahovanje, nasilje po mnogih pogajanjih pogostoma sredstvo za uspostavitve pravičnega miru, ki ga je treba nrvastveno zagovarjati.

Odnos med socializmom in religijo obravnava Reding v nekem članku, objavljenem v dunajski reviji »Forum«, z naslovom »Socializem kot krščanska ideja«⁴. Ténor članka je misel, da se socializem in religija ne izključujeta v temelju.

»Čeprav so bila dejanska socialistična gibanja doslej pogostoma sovražno razpoložena do cerkve, to še ne pomeni nujno, da bi morala biti ideja socializma sama v nasprotju z idejami krščanstva.«

V delu »Svoboda vere v marksizmu«⁵ iz leta 1967 gre za vprašanje, ali je marksizem, bolj natančno historični materializem, nujno ateističen, se pravi, ali odločitev za marksizem človeku pušča »svobodo« za religiozno vero. Za Redinga ta »svoboda vere« nikakor ni pogoj dialoga, gre mu predvsem za to, da se kristjanu omogoči prisvajanje dragocenih prvin marksističnega mišljenja. Reding vidi pozitivno jedro marksizma v pojmu prakse kot preizkusnega kamna resnice, v »vodilu«, se pravi v teoriji o odnosu med bazo in vrhno stavbo, in slednjič v »etosu osvo-

² »Gaudium et spes«, 19 in nasl.

³ Über Arbeitskampf und Arbeitsfriedene, Verlag Styria, Graz.

⁴ .Sozialismus als christliche Idee«, Forum, Wien, Dezember 1965, str. 553 in nasl.

⁵ »Die Glaubensfreiheit im Marxismus«, Europa Verlag, Wien, 1967.

bajanja človeka od njegovih odtujitev ali od izkoriščanja«. Zahteva »kritičen marksizem«, ki se vzdržuje tako dogmatizma z njegovim zanikanjem kritičnega elementa, kakor tudi revizionizma z njegovim »oportunističnim sprejemanjem tujih elementov«, na primer kantovstva. Redingove misli o odnosu med dialektičnim in historičnim materializmom igrajo veliko vlogo v procesu približevanja socialističnim, marksističnim pojmovanjem, ki ga danes doživlja veliko kristjanov.

Reding odklanja klevetanje marksizma, poudarja njegovo temeljno humanistično misel, potrjuje pomembne teze historičnega materializma, na novo vrednoti tudi ateizem, zahteva sporazumevanje med kristjani in marksisti, njegov odnos do socialnih razporov je spremenjen, zavzema se za revizijo tradicionalnega odklanjanja socializma in za mirno koeksistenco — to so bistvene točke, v katerih je Reding trajno vplival na progresivno katoliško mišljenje. Hkrati pa vztraja pri osnovah tradicionalnega katoliškega nauka, ki jih je bil ustvaril Tomaž Akvinski — nedoslednost, ki so jo drugi progresivni katoličani premagali.

Kritika sholastičnega naravnega prava

Sholastični nauk o naravnem pravu, eden pglavitnih elementov tradicionalnega katoliškega socialnega nauka, je uničujoče skritiziral pomembni dunajski katoliški sociolog August Maria Knoll (umrl 1964). Opirajoč se na raziskave dunajskega katoliškega sociologa Ernsta Karla Winterja,⁶ dokazuje v svojem pozornost zbujajočem delu »Katoliška cerkev in sholastično naravno pravo«⁷, da je sholastični nauk o od Boga danem, večnem, nespremenljivem naravnem pravu »prazno govorjenje in prazna lupina«, v katerem je prostora za vsak sistem«. Potemtakem »politično ali socialno osvobodilno gibanje načelno ne more imeti opore v cerkvi in naravnem pravu«, iz česar »nujno sledi brezvrednost sholastičnega naravnega prava za vsakršno socialno reformo«. »Trdo dejstvo« je: »Sužnji, pa tudi tlačani in podložniki sredi krščanske družbe niso bili deležni pomoči sholastičnega naravnega prava«. Isto velja tudi za kapitalistični družbeni red: sholastično naravno pravo je »slej ko prej priznavalo suženjstvo, prisilno delo in podložnost... kapitalistični mezdni odnos... priznavalo je oblastveni red, njegovo delitev ljudi po imetju in neimetju. Rezultat: v boju med meščanstvom in delavstvom v 19. stoletju je sholastično naravno pravo reagiralo predvsem 'meščansko', kakor je poprej reagiralo predvsem 'fevdalno' v boju med meščanstvom in plemstvom.«

Knoll se ukvarja tudi s socialno-ekonomskimi osnovami reakcionarnega stališča cerkve:

»Toda kot nauk o dušnem pastirstvu je« (socialni nauk cerkve, E. R.) »tudi v službi klera, ne nazadnje njegovih (cerkveno-) političnih in ekonomskih interesov, kar tudi opredeljuje cerkveni socialni nauk, zlasti njegov nauk o državi in lastnini, in zaradi česar je marsikaj, kar velja za večno socialno idejo cerkve, v resnici političen ali ekonomski angažma cerkve« (poudarek v originalu, E. R.). Na nekem drugem mestu je rečeno: »Vsako primarno encikliko lahko torej, še preden jo v Vatikanu zasnujejo in premislijo, že naprej opredeli in zračuna vsak poznavalec 'cerkvenega socialnega nauka', se pravi cerkvenega verskega in npravstvenega nauka,

⁶ Ernst Karl Winter, »Die Sozialmetaphysik der Scholastik«, Leipzig/Wien, 1929.

⁷ »Katholische Kirche und scholastisches Naturrecht«, Europa Verlag, Wien, 1962.

kakor tudi vsakokratne strukture družbe in gospodarstva in ne nazadnje v to strukturo vgrajenih finančnih ustanov cerkve».

Upoštevati je treba, »da socialna enciklika — kot vrhnja stavba — odseva vsakokratni socialni red. Socialna dinamika ni v cerkvi, temveč v nenehno se spreminjajočem pojmu družbe, v kateri cerkev opravlja svoje dušno pastirstvo.«

»So kako osvobodilno gibanje pretrga verigo, priznata cerkev in njeno naravno pravo novo svobodo prav tako, kakor sta priznavali poprejšnjo verigo. To je skrivni, iz poslanstva cerkve in prazne formule njenega naravnega prava izvirajoči zakon vsake socialne enciklike.«

Iz kritike sholastičnega naravnega prava izvira Knollova kritika »demokratizma« Cerkev: »demokratizem sholastike... ki mu sekundira kurija«, je bilo zgolj po črki tako dejanje« (se pravi »dejanje svobode za vse«, E. R.). »Svoboda je bila tu laž. Knezu so vzeli svobodo, ne da bi jo bili hoteli dati drugim.«

Učinek sholastičnega naravnega prava označuje Knoll z izrazom »porazen«.

O razrednem boju, ki ga je na tem naravnem pravu temelječi katoliški socialni nauk zanikal, piše Knoll:

»Zares, kdor koli zanika razredni boj, in to nas uči izkušnja, nujno ščiti in podpira razred, ki ima interes na zanikanju razrednega boja, in to je lastniški razred.«

Pavel in Spartak

Čeprav se Knoll tu v marsikaterem oziru bliža marksističnemu nazoru, vendar ne smemo prezreti načelne razlike glede marksizma.

Knoll po pravici poudarja, da socialne enciklike niso kazale v prihodnost, temveč sankcionirale obstoječe. Toda njegov sklep, da so »cerkev, njeno naravno pravo in njene socialne enciklike« sprejele »nevtralen odnos, ki je sam po sebi brez socialnega programa«, je nevzdržen. V resnici se je cerkev aktivno postavljala na stran vsakokratnega izkoriščevalskega reda, kakor sledi tudi iz Knollovega lastnega prikaza v navedenem spisu.

Knollova zmota je v tem, da izvzema dušnopastirsko funkcijo cerkve iz družbenega sklopa in dokazuje, da je cerkveni »odnos brez socialnega programa« pogojen ravno z »družbeno nevtralno« dušnopastirsko funkcijo:

Ker je cerkev »načelno zdravilišče duše«, zato »pastoralni interes cerkve ne poraja svobode v smislu politike in gospodarstva. Svoboda je v znanosti cerkve, v teologiji, le neko 'notranje' gibanje... V Pavlovem smislu je svoboden vsakdo, kdor sklene roke za molitev k Bogu — tudi če so te roke vkovane.«

Tako pride Knoll do nazora, da je namen socialnih enciklik samo »razlaga moralnih nezadostnosti znotraj sistema. Gre za to, da je človek dober in da dobro dela v vsaki socialni in pravni figuri in v katerem koli razrednem položaju... Veličastnost dejstva je tisto, kar respektira cerkev — ki je v območju zunaj religije povsem pozitivistično-oportunistična«.

Toda — in to je Knoll prezrl — »veličastnost dejstva« obsega ne le »območje zunaj religije«, temveč tudi dušno pastirstvo: in pomanjkanje

socialno konstruktivne, prihodnost obetajoče vsebine ne pomeni kratko malo brezprogramskosti, odpovedi reakcionarnim ciljem.

Ideal notranje svobode, ki jo Knoll imenuje »evangeljski zakon svobode«, »vsebinsko blagovesti moža iz Nazareta« — »Jezus... svojega ljudstva ni odrešil, Rimljanov, temveč, grehov'. Ni hotel biti, 'Osvoboditelj'... Ljubil je politično nemoč« — skuša povezati z bojem za socialno in politično svobodo.

Kot poosebitvi teh dveh nasprotnih stališč navaja Knoll Pavla in Spartaka:

Oba tipa, 'Pavel' in 'Spartak', sta nujna za popolno rešitev socialnega vprašanja v krščanskem smislu. Zmeraj se mora tip 'Spartak' pridružiti tipu 'Pavel'. Ljudski tribun ljudstev misionarju. Ta, ki razklene spono, tistemu, ki pripravlja in varuje dobro voljo. Kajti brez 'Spartaka' je 'Pavel' resignacija in zapeček, odpoved izboljševanju družbe ali preginjalo vladajočega razreda. Narobe pa pelje 'Spartak' brez 'Pavla', brez duha krščanstva, svet — v nove verige.«

V tem je Knollova nedoslednost: v poskusu, da bi združil nezdržljivo; poziv zatiranim, naj razklenejo verige, povezuje s svarilom, naj potrpežljivo prenašajo spono. Do te sprave med Pavlom in Spartakom prihaja Knoll tako, da šteje pavlinsko moralo podrejanja, služenja (»Gospodarji, bodite dobri gospodarji! Hlapci pa, bodite dobri hlapci!«) za »moralo« nasploh, da izolira moralo iz družbenega sklopa.

Knollov poskus sprave med Pavlom in Spartakom izvira v njegovi teoriji iz »dvotirnosti katoliškega poslanstva«, ki jo je razvil v spisu »Cerkev in bodočnost«; izdal ga je skupaj z Wilfriedom Daimom in Heinrichom Heerom.⁸ Razlikuje »katoliško akcijo«, ki naj jo vodi cerkev in ki naj se omejuje na dušno pastirstvo, od »akcije katoličanov«, katere območje je tostranstvo, vprašanja gospodarstva, države, kulture. Zakaj cerkev ne obsega »perspektive odrešenja znotraj sveta. Kar obsega, je zveličanje duše, odrešitev duše, tu in zdaj, danes in jutri. Zato se mora cerkev in duhovski stan — seveda tako, da niso okrnjene pravice in svoboščine cerkve — sprijazniti z vsemi redi in zastavami zgodovine, da bi na trdnih tleh dejstev izpolnjevala 'edino nujno', se pravi, da bi lahko skrbela za dušno pastirstvo.«

Ena od posledic metafizičnega absolutiziranja dušnopastirske funkcije, ki da jo ima cerkev, je Knollova teza — Knoll sam se je pogumno bojeval proti fašizmu — češ da so avstrijski škofje ravnali prav, ko so zaradi dušnopastirske funkcije prav tako upravičeno sprejeli Hitlerja, kakor so ga katoliški laiki upravičeno odklonili.

Prav to metafizično absolutiziranje je tudi osnova Knollovega nazora, po katerem da je ideja cerkve »metasociološka«: »Cerkev je družbeno neodvisna; je nad družbo in ni produkt kake zgodovinske družbe.«⁹

Knollova kritika sholastičnega naravnega prava je bila prionirsko dejanje za nadaljnji razvoj katolicizma. Kljub njenim nedoslednostim in kljub silovitemu odporu konservativnih teologov, so izvirale iz nje dragocene spodbude za uveljavljanje historičnega načina mišljenja tudi v cerkvenih, teoloških vprašanjih. Nadalje so Knollove misli odločilno pripomogle k temu, da je stopilo naravno pravo tudi v dekretih drugega vatikanskega koncila v ozadje; bolj v ospredju je evangelij.

⁸ »Kirche und Zukunft«, Europa Verlag, Wien, 1963.

⁹ A. M. Knoll, »Katholische Gesellschaftslehre«, Europa Verlag, Wien, 1966, str. 49.

Njegova teorija o »dvostranosti katoliškega poslanstva« predstavlja pomembno spodbudo za odpoved klerikalizmu: vplivala je na to, da so se začeli laiki osvobajati varuštva cerkvene oblasti in poudarjati »samobitnost« svetnih področij.¹⁰

Skupaj z ateističnim bratom

V že omenjenem spisu »Cerkev in bodočnost«, katere poglavitna misel je — kakor pravijo Knoll, Daim in Heer v skupnem uvodu — bratstvo »glede na konkretno socialno in politično situacijo«, razkriva Friederich Heer neuspehe katolicizma v velikih družbenih vprašanjih sedanjosti. Posebno poudarja nujnost pogovora, sodelovanja in tekmovanja med kristjani in ateisti pri reševanju teh vprašanj.

»Kristjan bo«, piše Heer, »v sedanjosti in prihodnosti rasel in zorel prav toliko, kolikor bo resno jemal vprašanja ateistov. Kristjan, ki se ne upa soočiti z velikimi vprašanji sodobnih ateističnih gibanj in pomembnih ateističnih osebnosti, ne jemlje resno samega sebe, cerkve, krščanstva, svojega Boga... Bog se razodeva po ateistih — nič manj kakor po kristjanih.«

Na drugem mestu piše:

»Dokaz o bivanju božjem lahko kristjan izpelje za ateista samo z dokazom o človeku, z življenjem, ki tudi nosi življenje ateističnega brata z močjo svoje misli in ljubezni, v žrtvi in konkretnem naporu, ter prehitve današnji ateizem in krščanstvo v smeri bodočnosti... V boju in obvladovanju bodočnosti bodo morali kristjani in ateisti dokazati poštenost svoje vere... Tu na zemlji se morajo srečati, kot nasprotniki in kot bratje, kot sobojevniki, kot konkurenti; kot budni opazovalci svojih slabosti in odlik, svojih vrlin in grehov... To božanstvo dopušča obema, kristjanu in ateistu, da tekmujeta v areni svetovne zgodovine.«

Nov pogled na zgodovino

Heer je še bolj razvil te svoje misli, med drugim v obširnih delih »Evropa, mati revolucij«, »Prva božja ljubezen« in »Vera Adolfa Hitlerja«¹¹. V prvem delu skuša omogočiti razumevanje našega časa, tako da seže nazaj v razvoj po francoski revoluciji. V tem in obeh drugih delih navaja kopico gradiva iz politične zgodovine, filozofije, teologije, sociologije, psihologije, literature. Pokaže marsikatero doslej neopazeno zvezo. Vendar ni obvladal obilice snovi, zato se velike linije pogostoma zabrišejo; žal, je v omenjenih delih tudi nekaj napak zaradi površnosti; in naposled se da Heer večkrat voditi v njanjim analogijam, izgublja se v nebitvenih rečeh¹², ne upošteva socialno ekonomskih sklopov, prikaz mu obtiči pri velikih osebnostih.

¹⁰ Prim. med drugim »Gaudium et Spes«, 55 in nasl.

¹¹ Friedrich Heer, »Europa, Mutter der Revolutionen«, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1964; Isti, »Gottes erste Liebe«, Bechtle Verlag, München, 1967; Isti, »Der Glaube des Adolf Hitler«, Bechtle Verlag, München, 1968.

¹² Tako Heer nekritično prevzame mnenje Ernsta Topitscha in drugih, češ da je »Komunistični manifest obnova prastarega gnostičnega, manihejskega pogleda na svetovno zgodovino«; Marxa obravnava kot »religioznega misleca«, Marxove in Nietzschejeve intencije postavlja drugo ob drugo.

Kljub temu se Heerovo delo neznansko razlikuje od večine dozdajšnjih zgodovinskih in zgodovinsko-filozofskih del katoliških avtorjev: fronta spopadov tu ne teče med Kristom in Antikristom, temveč med napredkom in nazadnjaštvom: Heer ne konstruira zgodovine »krščanskega Zahoda«, temveč razdira splet laži takih zgodovinskih skrpucal. Krščanstvo je po njegovem vključeno v velike spopade 19. in 20. stoletja, vendar ne kot sila, ki bi v boju s krivoverci prinesla svetu odrešenje, temveč: kristjani se bojujejo na obeh straneh, na strani napredka, humanosti, in na strani nazadnjaštva, barbarstva; in oficialni cerkveni nauk, z obžalovanjem ugotavlja Heer, je bil večinoma na strani nazadnjaštva. Tako na primer razvija ob karakterizaciji nasprotja med papeži in naprednimi katoličani v 19. stoletju tole misel:

»Kaže se nam dramatičen prizor: trčenje zavesti, ki se je oblikovala vsaj pred dvema tisočletjema in pol, z zavestjo, ki se je oblikovala v 19. stoletju.

Predstavniki arhaično-magične zavesti so rimski papeži, njihovi sve-tovalci in navdihovalci; predstavniki zavesti, ki jo je oblikovala znanost 19. stoletja, so teologi, profesorji, pisatelji, pesniki; so škofje, župniki, kaplani, laiki. Anticipirajmo: to je nerešljiv konflikt.«

Heer obračunava s katoliško konservativnim nazorom o zgodovini, ki mu velja novi vek za nazadovanje za proces razkroja, za katerega je bila zlasti francoska revolucija eno od izhodišč tega razkrojenega procesa.

Posebno dragocen je Heerov obširni prikaz misli levih katoličanov v 19. stoletju, predhodnikov današnjih levih katoličanov — ta prikaz je pomemben prispevek k samoumevanju današnjega levega katolicizma.

Obračun z antisemitizmom

Heerovo delo »Prva božja ljubezen« je široko zasnovano, na istih vidikih kakor »Evropa, mati revolucij« temelječa zgodovina antisemitizma. Drugi del tega dela sestavlja »Vera Adolfa Hitlerja«, ki prikazuje delež in krivdo tradicionalnega katolicizma za nastanek Adolfa Hitlerja.

Posebno impresiven je prikaz in presoja Avguštinovega dualistično-manihejskega nazora: to je gotovo doslej najostrejša katoliška kritika teoretičnih osnov tradicionalne krščanske filozofije zgodovine, ene najpomembnejših ideoloških opor konstantinskega krščanstva. Heer piše med drugim:

»Avguštinova pesimistična teologija je osnova njegove pesimistične antropologije, skrajno reakcionarnega nauka o cerkvi in državi in skrajno reakcionarne prakse. Prvi upornik zoper Boga je hudič. Njemu je zavezana večina ljudi. Večina ljudi so pogublenci, naprej določeni za pekel. Mednje spadajo tudi majhni, nekrščeni otroci. Praktični antihumanizem, dejanske nečloveškosti v krščanstvih Evrope imajo svoje korenine v Avguštinovi teološki koncepciji.

Heer impresivno prikazuje tesno duhovno sorodnost tradicionalnega katolicizma in nacionalnega socializma; opozarja na skupno fronto katoliške cerkve in nacionalnega socializma proti francoski revoluciji, liberalizmu in demokraciji ter ugotavlja:

»Nemška odgovornost za te zločine je drugotna. Prva odgovornost zadene tisočletno tradicijo.«

Res pa je Heer s svojim opozorilom o duhovnem sorodstvu konservativnega katolicizma in nacionalnega socializma pojasnil le del geneze »modernega« antisemitizma. Prezrl je, da se ta ne nazadnje hrani

z elementi, ki so povezani z nagnjenjem meščanskih ideologov, značilnim za pozni kapitalizem, nagnjenjem do racionalističnega in psevdologičnega sklepanja.

Nadaljnja slabost Heerovega prikaza: judovstvu pripisuje tak poseben položaj, da ga kar izloča iz njegovega družbenega sklopa in dela iz njega kar nekaj absolut. S tem navsezadnje zaide v neki nehistorični način opazovanja. To se jasno pokaže, ko piše:

»V Judu, v katerem vidijo (antisemiti) osišče in gibalno silo človeške zgodovine v zadnjih štirih tisočletjih, ne tiči hudič, temveč skriti Bog, ki razkrinkava življenjsko laž vsakega človeka. Bog, ki je goreč ogenj in ki kot ogenj použiva vse božje podobe, vse religije in vse sisteme človeka.«

Če Heer opazuje Marxa kot religioznega misleca, kakor smo že omenili, je to povezano z njegovim metafizičnim absolutiziranjem progresivnih judovsko-krščanskih idej: vse, kar je v evropski zgodovini dragoceno, potemtakem izvira iz njih — tako tudi marksizem.

Tendence po absolutiziranju, kar se tiče religioznih pojavov, so skupna značilnost levokatoliških miselnih tokov. Obnje smo zadeli že pri obravnavi Knollove koncepcije. Nasledki teh absolutizacij se jasno kažejo pri avstrijskem levem katoličanu Albertu Massiczku¹³. Zanj je socializem »biblično gibanje«; izšel je iz judovskega boja za Boga in človeka«; »židovstvo in socializem sta si po bistvu sorodna«; socializem spada »kar k tipičnim vrednotam judovstva«, Karla Marxa je treba »v tem, kar je najbolj njegovo, razlagati samo iz judovstva«. To nehistorično opazovanje zamenjuje dejstvo, da so socialistična gibanja zlasti v svojem zgodnjem obdobju navezovala na religiozne predstave in jih preoblikovala, jim dala novo vsebino, z realnimi družbenimi zahtevami, v katerih ima socializem svoje korenine.

Premagovanje konstantinske ere

V središču del znanega dunajskega globinskega psihologa Wilfrieda Daima je zahteva po »univerzalnem bratstvu«, »revolucionarnem razstrelivu krščanstva«¹⁴. Cerkev je »v svoji hierarhični strukturi prevzela elemente fevdalizma, še več, sužnjelastniškega sistema«. Po »konstantinskem obratu« je »katoliško krščanstvo revolucionarno le po ideji, po praktičnem ravnanju pa konservativno. Po Konstantinu je prešla realizacija krščanskih vrednot na eni strani na opozicionalce znotraj cerkve, na drugi strani pa skupine zunaj cerkve.«

Absolutistični fevdalni sistem znotraj cerkve je ostal nesporen do Janeza XXIII. Pri defevdalizaciji, ki je danes na dnevnem redu, gre za to, da hoče »cerkev sociološko dohiteti zamujeno in doseči raven meščanske demokracije, ne pa ravni socializma«. Z odmetavanjem zastarelega balasta povezane težave so po Daimu izraz »krize okrevanja«. Prizadevanje progresivnih katoličanov je poskus, doseči stanje pred »konstantinskim obratom«, se pravi pred trenutkom, ko je krščanstvo kapituliralo pred reakcijo.

¹³ Prim. Albert Massiczek, »Gott oder Tabu?«, Europa Verlag, Wien, 1964.

¹⁴ O tem primerjaj poleg Daimovega prispevka v »Kirche und Zukunft: W. Daim, »Linkskatholizismus«, Europa Verlag, Wien, 1965; Isti, »Progressiver Katholizismus« (2 zvezka), Manz Verlag, München, 1967; Isti, »Christentum und Revolution«, Manz Verlag, München, 1967.

Daim zastopa mnenje, da »bodočnost pripada socializmu toliko, kolikor bo neki nov odnos med proizvodjalnimi sredstvi in proizvajalci zmagal nad kapitalističnim gospodarskim sistemom.«

Obširno se Daim ukvarja s problemom prehoda v družbeni red, za katerega še niso dozorele vse materialne in idejne predpostavke v zadevni deželi. Pri tem ima pred očmi zlasti Sovjetsko zvezo: carska Rusija je doživela le kratko liberalno fazo. Mnogo značilnih potez sovjetskega sistema je »mogoče razložiti iz tega preskoka čez liberalno fazo in s tem tudi čez vrednote meščanskega sistema... Z velikimi žrtvami in na široko izpeljana intelektualizacija Sovjetske zveze pa je rodila tisti sloj, ki lahko postane hkrati nosilec oblasti in liberalne miselnosti.«

Progresivnemu katoličanu se po Daimu zastavljajo različne naloge na to, če živi v »liberalnokapitalistični« ali v »socialistično-komunistični« deželi:

»V kapitalistični deželi si bo prizadeval uravnati tok v socialistične preobrazbe, vendar ohraniti liberalne dosežke. Če živi v socialistični deželi, bo sicer soglašal s socialističnim razvojem, a se zavzemal, da bi dežela nadomestila zamujeno liberalno fazo.« Poglavitni poudarek pa bo dajal na »prehod od kapitalizma v socializem. Zdi se namreč, da je ta problem za današnja jedra katolicizma najbolj pomemben.«

Zdi se, da je Daim v svojih izvajanjih o »liberalno-kapitalističnih« deželah prezrl tendenco buržoazije poznokapitalistične faze, da bi izvotlila in odpravila meščanske svoboščine. Ne gre kratko malo za ohranitev obstoječih meščanskih pridobitev, temveč za boj za njih zavarovanje in razširitev, ki je kar najtesneje povezan z bojem za socialistične preobrazbe. Razen tega premalo upošteva problem birokratizacije — in to v obeh sistemih.

Krščanstvo in revolucija

V svoji knjigi »Krščanstvo in revolucija«, v kateri si zastavlja nalogo, po kateri je treba »dvigniti revolucionarni temeljni element krščanstva v zavest, da bi postal ploden za sedanost«, poskuša Daim razkriti »revolucionarne korenine mozaično-krščanske religije«. Velika revolucionarna linija poteka po njegovem mnenju od Abrahama prek Mojzesa, Samuela, Elije in Janeza Krstnika do Kristusa. Kristus »postavlja religijo primarno, politiko sekundarno«, medtem ko sta bili še pri Mojzesu in Samuelu politika in religija enotni. Vendar pomeni krščanstvo v ideološkem oziru »eksploziven element, ki je v daljšem času moral razkrojiti »zahodno« strukturo oblasti«.

Daim dopolnjuje Knollovo koncepcijo, posebno njegovo tezo o »dvotirnosti cerkvenega poslanstva« ter Redingovo teorijo o nastanku marksističnega ateizma in skuša izdelati sosledje faz v prehodu oficialne cerkve od enega socialnega sistema v drug sistem: da bi mogla opravljati dušno pastirstvo, cerkev (tj. cerkev klera) priznava obstoječi sistem, se povezuje z njim in ga naposled »pokristjani«. Tako postane »branilka sistema«, in posledica tega je njena konservativna, celo reakcionarna vloga. Krščanski nonkonformisti ki — kot nosilci »krščanskega dinamita« (Knoll) — zastopajo revolucionarne socialne koncepte, so zato izpostavljeni tudi represalijam cerkve. Če pa se je novi socialni sistem uveljavil, rabijo hierarhiji za »alibi«, saj so sodelovali pri njegovi uveljavitvi, in hierarhija se spet prilagodi novemu sistemu in ga tako — z novo razlago naravnega prava — »pokristjani«. »Oportunizem« uradne cerkve je po-

gojen z dušnopastirsko funkcijo cerkve in je zato tudi upravičen; to je »dialektika ovinka«, daljše poti, ki jo ubere »Sveti duh«, pri čemer pogostoma uporabljata ateiste. »Velika revolucionarna gibanja — liberalizem Združenih držav, francoski liberalizem in komunizem — so sekularizacije krščanskih idej, ki so prikladne za to, da privedejo cerkev do nje same. Duha ni strah ovinkov.« Kajti: »Vsakokratno protikrščanstvo novih uveljavljajočih se ideologij je v veliki meri izzvano z vsakokratnim zavezništvom vladajočega razreda s hierarhijo klera«. V skrajnem primeru zapusti cela skupina krščanstvo in si ustvari protikrščansko ideologijo — »da bi dosegla v bistvu krščanski cilj.«

Navedena shema faz velja po Daimu tako za prehod cerkve v fevdalni sistem, kakor tudi za njen prehod k »meščanskemu liberalizmu«, se pravi kapitalizmu, pa tudi za njen prehod k socializmu, ki ga moremo pričakovati. »Obrat cerkve k socializmu«, ki ga pripravlja enciklika *Populorum progressio*, je nezadržen. V naslednji encikliki, (po *Populorum progressio*), bo še bolj izrazil. Kajti »hierarhična dobrohotnost se pomika v levo in bistri, učitelji naravnega prava' bodo to kmalu spoznali in tudi ustrezno ravnali.«

Te in druge Daimove misli odpirajo dragocen vpogled v ozadje vatikanske strategije. Ne glede na ta hip siloviti naval konservativcev, se utegne Daimova prognoza uresničiti, resda v mnogo daljšem obdobju, kakor je menil: pojavi hudih deformacij v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih deželah, ki so se močneje pokazali po izidu njegove knjige, so močno zavrli progresivni razvoj zlasti znotraj cerkvene hierarhije. Toda ne glede na ta razvoj, ki ga v vsej njegovi daljnosežnosti ni bilo mogoče predvideti, so v Daimovem razmišljanju hude poenostavitve: tako na primer, ko postavlja v prognozi o cerkvenem »obratu k socializmu« analogijo z obratom k fevdalizmu in kapitalizmu; obrat k socializmu je namreč neprimerno bolj zapleten, globlji, s preobratom bistvenih osnov tradicionalne ideologije povezan proces: če je predpostavljala obrat od fevdalnega sistema h kapitalizmu prehod s stališča enega vladajočega razreda na stališče drugega vladajočega razreda (fevdalna gosposka — meščanstvo), predpostavlja obrat k socializmu spremembo pozicije znotraj obstoječega (kapitalističnega) razrednega nasprotja in s tem ločitev hierarhije od njenih tesnih zvez z mednarodnim monopolnim kapitalom; to implicira skrajno dolgotrajen proces s številnimi zastanki, ki se lahko odvija samo pod nenehnim pritiskom naprednih krščanskih množičnih gibanj. Pri svoji analogiji je torej Daim prezrl temeljno razliko med fevdalizmom in kapitalizmom na eni ter socializmom na drugi strani.

Vendar so Daimove izvirne analize kljub svojim pomanjkljivostim vredne nadrobne marksistične diskusije.

Kot angažiran katoličan je Daim pobudnik akcije, ki si prizadeva doseči plebiscit o odpravi avstrijske zvezne armade.¹⁵

Partnerstvo v boju za socializem

Čisto na kratko naj opozorimo še na avstrijskega levega katoličana Alberta Massiczka¹⁶. Dialog in sodelovanje kristjanov in marksistov, »partnerstvo« v boju za socializem so zanj brezpogojna predpostavka ne

¹⁵ Prim. »Neues Forum«, Wien, Dezember 1969.

¹⁶ Prim. op. 13.

le za rešitev perečih vprašanj sedanjosti, temveč tudi za razvoj obeh partnerjev:

»Ni resničnega prepričanja, resnične vere, ne krščanske ne marksistične ne ateistične, brez kritičnega pogleda drugega.«

S tem se neposredno druží ostra kritika kapitalističnega gospodarstvenega in družbenega sistema ter njegovih ideoloških olupšav, med temi tudi gesel o »socialnem partnerstvu« in o »svobodi gospodarstva« v kapitalizmu. Massiczek v svoji kritiki tradicionalnega katoliškega socialnega nauka poudarja hudo nasprotje med to »krščansko« polepšano obrambo kapitalizma, ki spreminja Jezusa v »nočnega čuvarja« kapitalistične lastnine, in resnično krščansko zahtevo po »angažmaju kristjanov, ki mu gre za človeško družbeni razvoj v smeri socialistične, to je bratske, bibličnemu duhu ustrezne družbe bodočnosti«.

Levi katoličani so do neke mere pionirji naprednega razvoja katolicizma. Bistvene točke levokatoliških pobud so naposled povzeli tudi uradni cerkveni krogi — po silovitih sovražnostih, celo ob sodbah resda oslabiljene in večinoma brez priznanja zaslugam pobudnikov. Poznavanje in kritična obdelava levokatoliških nazorov je neogibna za sodelovanje marksistov in kristjanov.

Prevedel P. S.

Zdenko Roter

UDK 323 (497.1):282

Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji

Kaj je vplivalo na razvoj odnosov?

Ko zapisujem prve stavke tega sestavka, slovenski verski in laični tisk s kratkimi vestmi napovedujeta, da bo v kratkem prišlo do vzpostavitve polnih diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in svetim sedežem¹ (Vati-

¹ »Družina« to napoveduje čisto določno: »Do ustanovitve papeške nunciature v Jugoslaviji in jugoslovanskega veleposlaništva pri svetem sedežu bo prišlo konec julija ali v začetku avgusta z izmenjavo diplomatskih not. Vlada SFRJ je povabila msgr. Agostina Casarolija, tajnika papeškega oddelka za izredne cerkvene zadeve, naj obišče Jugoslavijo. Vabilo je bilo z zadovoljstvom sprejeto. Tako bo konec avgusta prispel v Jugoslavijo Casaroli kot gost Mirka Tepavca, državnega sekretarja SFRJ za zunanje zadeve.« (Št. 15, 2. avgusta 1970, str. 2.) — Tudi »Delo« je do trenutka, ko sem to pisal, posredovalo javnosti nekaj skopih informacij: »Vatikanski predstavnik za tisk Federico Alessandrini je izjavil, da bosta diplomatski misiji Jugoslavije in Vatikana kmalu povišani na raven veleposlaništev. Dodal je, da so pogajanja v teku

kanom). Obe odposlanstvi bosta sporazumno povišani v veleposlaništvi; odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo bodo tako dobili isto obliko, kot so jo imeli pred 1952. letom in kot jo imajo normalni odnosi naše države s katerokoli drugo državo. Leta 1966 je bil sicer s protokolom vzpostavljen določen tip odnosov med Vatikanom in Jugoslavijo, vendar ga ne moremo šteti med redne in popolne diplomatske odnose.² Povišanje odnosov na raven veleposlaništev lahko razumemo tako, da so se odnosi med obema stranema po podpisu protokola 1966 ugodno razvijali, tako da sodita jugoslovanska vlada in sveti sedež, da je ta ugodni razvoj koristno izraziti tudi na formalen način, tj. z vzpostavitvijo rednih in popolnih diplomatskih odnosov.

Najbrž ne more biti dvoma, da bo navezava teh diplomatskih odnosov izzvala tudi v slovenski javnosti različne komentarje, stališča in domneve tako glede potrebnosti tega akta jugoslovanske vlade oziroma svega sedeža kakor tudi glede pomena za prihodnji razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v Jugoslaviji. Ni sicer verjetno, da bo prišlo do takšne diferenciacije v pogledih, kakor smo jo ugotovili leta 1966 in kasneje³, toda o tem, da bo prišlo do različnih reakcij, ne more biti nobenega dvoma.

Tudi zato se mi zdi koristno poskusiti vsaj v poglobitvenih potezah začrtati dosedanja razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji, opredeliti faze v tem razvoju ter njihove temeljne značilnosti, ugotoviti poglobitvene dejavnike, ki so na ta razvoj vplivali, ter končno presoditi, kaj v tem kontekstu pomeni vzpostavitev diplomatskih odnosov med Vatikanom in Jugoslavijo. Prepričan sem namreč, da takšen pregled lahko pomaga pri razumevanju sedanjega stanja in odpravi vsaj nekatere morebitne nesporazume. O koristnosti tega početja me prepričuje tudi stališče, ki ga v določeni zvezi s predmetom naše analize zastopa npr. Vladimir Dedijer v sicer odlični knjigi »Izgubljeni boj J. V. Stalina«: »V takem razpoloženju ni čudno, da so šli ljudje v drugo skrajnost. Račun sta plačala sveti oče papež v Rimu ... prvi za to, ker je imenoval zagrebškega škofa Tepinca za kardinala in smo zato sklenili, da bomo prekinili diplomatske odnose z Vatikanom prav pred božičem, praznikom miru in ljubezni ...«⁴ Po tej oceni naj bi bil torej sklep jugoslovanske vlade o prekinutvi diplomatskih odnosov leta 1952 preuranjen — neracionalno politično dejanje, čustvena reakcija. Vsekakor zanimiva hipoteza, ki nas znova opozarja, kako potrebna je odkrita analiza naše pretekle politike do Cerkve.

in da pričakujejo uspešen zaključek. Agencija Reuter poroča, da Alessandrini na današnji konferenci za tisk ni dokončno določil, kdaj bosta Vatikan in Jugoslavija izmenjala veleposlanika.« 24. julija 1970.

² Pri vladi SFRJ je deloval apostolski delegat kot odposlanec Vatikana in narobe: v Vatikanu je delovalo odposlanstvo vlade SFRJ. V praksi diplomatskih odnosov Vatikana z drugimi državami pomeni institucija apostolskega delegata najnižjo obliko formalnih odnosov. Imenujemo jih lahko tudi *poluradni* odnosi.

³ Nekaj sem o tem pisal v članku: »Komunisti — religija in Cerkve v Sloveniji« (»Teorija in praksa«, št. 2, 1967, str. 228—237) ter v članku »(Ne)sporazumi o protokolih« (»Teorija in praksa«, št. 8—9, 1967, str. 1162—1177).

⁴ Izdalo ČGP »Delo«, 1969, str. 357. Z »razpoloženjem« misli avtor predvsem na prevladovanje čustev pri presojanju položaja. Na drugem mestu to precizira: »Čim dlje je trajal boj s Stalinom, tem bolj sta se obe strani vdajali ogorčenju, zgolj čustvom.« (Str. 53.)

Zgodovina odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji je zelo pestra. V njej lahko razlikujemo različna obdobja in faze, ki jih bom v posebnem sestavku tudi opredelil. Ko ugotavljamo dejavnike, ki so vplivali (oziroma vplivajo) na razvoj teh odnosov, moramo najprej določiti, kaj v tem primeru razumemo z državo in kaj s cerkvijo. V našem primeru mislimo na državo kot pravno in politično organizacijo, na državo kot sistem organov, organizacij in ustanov, ki izvajajo oblast in politiko na določenem teritoriju na podlagi ustave in zakonov. S cerkvijo pa razumemo sistem organov, organizacij in družbenih skupin, ki se z versko in cerkveno dejavnostjo ukvarjajo poklicno, razumemo torej cerkev kot profesionalno organizacijo. Tako pojmovani država in cerkev sta sociološki tvorbi. Zato je za razumevanje njunih medsebojnih odnosov potrebna predvsem sociološka analiza, ki ugotavlja predvsem stvarno, življenjsko stanje v teh odnosih in šele na drugem mestu njihovo formalno-pravno stran.

Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v Jugoslaviji ni (bil) podvržen čistim naključjem, marveč nanj stalno in odločilno vplivajo nekateri posebni dejavniki, ki so tesno povezani s funkcioniranjem in delovanjem tako države kakor cerkve. Te dejavnike bomo poskušali ugotoviti še s posebnega vidika, v zvezi z našo, socialistično državo.

(a) Pravna ureditev statusa cerkve, veroizpovedi, verujočih in neverujočih državljanov je v pravni državi (in to je vsekakor tudi naša država) pomemben dejavnik, ki vpliva na odnose med katoliško cerkvijo in državo. Odločilno izhodišče te posebne pravne ureditve je odločitev države o tem, katerega od možnih pravnih sistemov glede vere in cerkve izbere. Poznamo vsaj tri pomembne takšne pravne sisteme: sistem državne cerkve in veroizpovedi (država določi le eno veroizpoved in cerkev, ki naj ji državljani pripadajo), sistem priznanih veroizpovedi in cerkva (država prizna in dovoli le nekaj cerkev in veroizpovedi) ter sistem ločitve cerkve od države. Le-tega je med mnogimi modernimi državami izbrala tudi Jugoslavija. Temeljna načela, ki so tipična za posamezen pravni sistem, so navadno vključena v ustavo, posebna zakonodaja pa ta načela podrobneje razčlenja. V našem primeru, tedaj v sistemu ločitve cerkve od države, so pomembna zlasti tale načela: Ločitev cerkve od države, ločitev šole od cerkve, enakost vseh veroizpovedi in cerkva, prepoved zlorabe vere in cerkve v politične namene, svoboda vesti in veroizpovedi, enakost državljanov pred zakonom ne glede na vero, svoboda cerkve v verskem in cerkvenem delovanju. Pri nas ima funkcijo posebne in podrobne zakonodaje zlasti zakon o pravnem položaju verskih skupnosti iz leta 1953.

Formalno in abstraktno gledanje pravni ureditvi statusa cerkve, veroizpovedi, verujočih in neverujočih državljanov navadno ne pripisuje posebnih učinkov za razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo pri nas. Po njem (po tem gledanju) država določi te pravne okvire in to naj bi bilo samo po sebi razumljivo, nesporno in za vse razumljivo. Tako gledanje je enostransko. V našem primeru je pravna ureditev, ki jo imamo, vplivala in še vpliva na razvoj obravnavanih odnosov. Katoliška cerkev namreč ne sprejema pasivno in čisto brez reakcije vsakršne pravne ureditve. Tako je uvedbo sistema ločitve cerkve od države v letu 1945 katoliška cerkev pri nas sprejela negativno. Ta sistem ji je namreč odvzel

privilegirani položaj, ki ga je imela v sistemu priznanih veroizpovedi predvojna Jugoslavija. Čeprav po drugem vatikanskem koncilu cerkveno vodstvo na sistem ločitve cerkve od države gleda manj negativno oziroma se zavzema za določen tip ločitve (svobodna cerkev v svobodni državi), pa le še vedno presoja pravičnost ali nepravičnost načelne in konkretne pravne ureditve na temelju kriterijev svojega nauka o poslanstvu Cerkve v svetu ter o funkciji države v socialnem in političnem življenju ter v življenju človeka — posameznika.⁵ Na podlagi teh kriterijev Cerkev po svoje razlaga omenjena temeljna načela sistema ločitve cerkve od države, po svoje ocenjuje podrobnejše zakonske predpise, ima pa tudi svojo predstavo o tem, kakšna pravna ureditev bi bila za Cerkev najbolj primerna. Razumljivo je, da ni nujno, da se te ocene in predstave ujemajo z nazori in ocenami države. Zato je naravno, da so pravne statusna vprašanja lahko vir konfliktov med državnimi in cerkvenimi organi, lahko odnose zaostrejuje, lahko pa spodbujajo k pozitivnemu razvoju teh odnosov.⁶

Poleg tega je treba še reči, da se v praksi tudi nesporne pravne norme različno aplicirajo, širokosrčno ali pa ozkosrčno. Ena ali druga oblika aplikacije lahko izziva takšne ali drugačne posledice za odnose med Cerkvijo in državo.⁷ Tudi ni mogoče pričakovati, da bi v pravne norme »ujeli« prav vse življenjske situacije, vse možne praktične primere tako v pogledu izražanja svobode vesti in veroizpovedi kakor tudi glede verskega in cerkvenega delovanja posameznikov, cerkvenih ustanov in skupin. Bila bi prava iluzija pričakovati, da so možni takšni popolni predpisi. Poleg tega navaja pretirana zahteva, da naj predpisi rešujejo prav vse, k napačnemu in celo k škodljivemu prepričanju, da je možno z »administriranjem« na temelju predpisov doseči »idealno« ravnanje cerkve ali pa države, ravnanje, ki bo a priori izključevalo vsakršen nesporazum, nejasnost ali celo konflikt.

Iz vsega, kar smo, čisto na kratko, povedali o tem dejavniku, vidimo, da lahko pomembno, čeprav relativno omejeno učinkuje na razvoj odno-

⁵ O tem sem nekač več pisal v članku »(Ne)sporazumi ob protokolu« (»Teorija in praksa«, št. 8—9, str. 1162—1177, 1967). — Ta problem je očitno tudi iz samega teksta protokola. V poglavju I. protokola »so predstavniki vlade SFRJ izrazili stališča jugoslovanske vlade«, nato so v tekstu navedena pravna in politična načela, »na katerih je v SFRJ zasnovana ureditev pravnega položaja verskih skupnosti in ki jih zagotavljajo ustava in zakoni SFRJ...«. Na koncu istega poglavja protokola pa piše tole: »Sveti sedež — ostajajoč pri zahtevah, katere je s svoje strani izrazil med pogovori v zvezi s popolno ureditvijo odnosov med katoliško Cerkvijo in SFRJ — je sprejel na znanje izjave o stališčih vlade SFRJ, ki so navedene v prvi in drugi točki.« Iz te dikcije jasno vidimo, da sveti sedež pravna in politična načela sprejema na znanje, vendar s pridržki, ker ostaja pri zahtevah, ki bi njih uresničitev pomenila popolno ureditev odnosov. Kakšne so te zahteve bile, nam uradno ni znano. Primer pa jasno potrjuje, da ima sveti sedež svojo vizijo o popolni ureditvi teh odnosov.

⁶ V našem primeru je, v nasprotju s povojnim časom, prav gotovo pozitivna okoliščina tista določba v protokolu iz leta 1966, v kateri je rečeno, da »obe strani izražata pripravljenost, da se tudi v prihodnje, kadarkoli bosta smatrali za potrebno, medsebojno posvetujeta o vseh vprašanjih, ki so pomembna za odnose med SFRJ in katoliško Cerkvijo.« Ta določba daje možnost, da se tudi odprta pravna vprašanja rešujejo z medsebojnim razčiščevanjem, in tako ni nujno, da nasprotna gledanja takoj sprožijo konflikte, spore, polemiko in zaostritev v medsebojnih odnosih.

⁷ Če na primer zakon pooblašča upravne organe za izdajo določenih dovoljenj za verska in cerkvena opravila, potem ti organi lahko ozkosrčno zavračajo izdajo takih dovoljenj, lahko pa svoje pooblastilo uporabljajo zelo širokosrčno.

sov. In še nekaj je treba s tem v zvezi pripomniti. Res je, da mora biti moderna država suverena, avtonomna in svobodna glede določanja pravnega statusa cerkve, veroizpovedi, verujočih in neverujočih državljanov. Res je tudi, da iz takšne suverenosti države v skrajnem primeru izvira tudi njena pravica, da enostransko brez kakršnega posvetovanja s cerkvenimi predstavniki, sprejema in izvaja pravne predpise v versko cerkvenih stvareh. Toda iz demokratične narave socialistične države izvira tudi (v samoupravnem modelu še posebej) možnost, če že ne dolžnost, da državni in predstavniški organi, ko sprejemajo in izdajajo zakonske predpise, povabijo k sodelovanju tudi »prizadete«, to je tiste, ki jih predpisi zadevajo. Tako ravnamo praktično v vseh drugih stvareh (od gospodarstva do kulture) in tudi versko cerkvenega področja načeloma ni mogoče iz te prakse izvzeti. Tudi tu zahteva po neomejeni vlogi in monopolu države ter njenih organov ne vzdrži kritike. To pa seveda ne pomeni, naj bi vabili k sodelovanju le predstavnike cerkve kot profesionalne organizacije, marveč predvsem tudi verujoče državljane, ki imajo za izražanje svojih stališč v razvejanem sistemu družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih institucij načeloma vse možnosti. Prav tako ne vzdrži kritike tudi zahteva in praksa cerkvenih predstavnikov (ki so sicer upravičeni zastopati svoje ožje profesionalne interese), ko žele imeti monopol pri zastopanju verujočih državljanov in »v njihovem imenu« postavljajo te ali one zahteve državnim organom. Takšne zahteve in praksa ne vzdrže kritike ne nazadnje tudi zato, ker je katoliška cerkev kljub reformam še vedno izrazito hierarhična in birokratska struktura, v kateri »navaden« vernik nima mnogo besede in vpliva.

b) Državna (družbena) politika do cerkve in verujočih oziroma neverujočih državljanov je drugi med pomembnimi dejavniki, ki vplivajo (so vplivali) na življenjske odnose med katoliško cerkvijo in državo pri nas. Na vprašanje, kaj v tem primeru razumemo z državno (družbeno) politiko, bi lahko odgovorili, da je to v danem trenutku celota odločitev, ukrepov, ravnanj, obnašanj, dovoljenj, prepovedi, pozitivnih in negativnih sankcij do cerkve, njenih ustanov in dejavnosti ter do (ne) verujočih državljanov. Ta celota posameznih odločitev in naštetega ima poleg posamičnih učinkov posamične odločitve tudi kompleksen učinek, ki se izraža v družbenem ozračju glede versko cerkvenih zadev v danem trenutku ali v krajšem ali daljšem časovnem obdobju. Različna družbena ozračja tako različno vplivajo tudi na stanje v odnosih, ki jih obravnavamo. Če vzamemo skrajne primere, potem imamo lahko opraviti na eni skrajni strani z ozračjem, ki je cerkvi nenaklonjeno, da ne rečemo sovražno, ter na drugi skrajni strani z ozračjem, ki je cerkvi izrecno naklonjeno, favorizirajoče. Niti prvo niti drugo ne bi smelo biti tipično za socialistično državo in družbo.

Takšno ali drugačno družbeno ozračje je predvsem posledica konceptije, ki jo v versko cerkvenih stvareh izbere zlasti osrednji državni (družbeni) organi. Če stvar nekoliko poenostavimo, potem vidimo tele možne konceptije socialistične družbe in države do obravnavanih vprašanj: pragmatična konceptija, konceptija zatiranja cerkve, administrativna konceptija ter konceptija objektivne, enakopravne in demokratične politike.⁸

⁸ O tem sem deloma pisal v sestavku »Politika in religija« (»Teorija in praksa«, št. 3/1965, zlasti na straneh 374–377). Zdaj razvijam nekatera stališča naprej in po-

V primeru pragmatične koncepcije država (celo kljub ločitvi od cerkve) pušča cerkvi le toliko svobode delovanja, kolikor je le-ta pripravljena podpirati državne, socialne, politične in druge ukrepe. Ali drugače povedano: država tolerira cerkev le toliko, kolikor ji le-ta rabi za pomožno sredstvo pri vladanju nad državljani. Predpostavka te koncepcije je gledanje na cerkev kot na nujno zlo, kot na tujek v socialistični družbi, ki naj, če že obstaja, vsaj koristi. V praksi je na tej koncepciji utemeljena državna (družbena) politika nenačelna, protislovna in včasih paradokсна, saj sprejema odločitve od krutega zatiranja do nevzdržnega privilegiranja.

Koncepcija zatiranja cerkve navaja državne in družbene organe k temu, da cerkev, njene organizacije in ustanove, pa tudi profesionalne pripadnike zatirajo, zamujejo; razlagajo in aplicirajo pravne predpise praviloma v njihovo škodo, jim »strežejo po življenju«, kakor pravimo, na vsakem koraku. Tako ustvarjajo ozračje, da je cerkev ustanova »drugega reda«, glede katere je dovoljeno marsikaj, kar za druge družbene ustanove ni dopustno. Predpostavka te koncepcije je gledanje na cerkev kot na a priori družbeno negativno in politično reakcionarno ustanovo, katere obstoj država dopušča le zaradi religioznih ljudi in dokler so taki ljudje, sicer pa ji je treba neprestano »striči peruti«. Tej koncepciji ustreza državna (družbena) politika nenehnega in najrazličnejšega pritiska na cerkev, ki mora biti stalno ustrahovana. Seveda so lahko oblike tega pritiska grobe ali pa bolj »vljudne«.

Administrativna koncepcija nalaga državnim in družbenim organom neprestano administriranje v cerkvenih, pa tudi v verskih stvareh. Neprestano administrativno ukrepajo v prepričanju, da ima administrativno vmešavanje vseodrešujočo moč in da je samo z njim možno brzdati cerkvene organizacije in predstavnike, pa tudi verne državljane odvrčati od verskega izpovedovanja ter udeležbe pri cerkvenih dejanjih. Tudi administrativno odpravljajo cerkvene ustanove. V bistvu je to politika cerkvenega in verskega preganjanja ne glede na to, da poskušajo izvajalci administrativne ukrepe osnovati na zakonitih predpisih. Tudi ta koncepcija predpostavlja gledanje na cerkev kot na a priori negativno in reakcionarno ustanovo.

Koncepcija objektivne, enakopravne in demokratične politike obvezuje državne in družbene organe k ravnanju, temelječem izključno na demokratično sprejetih ustavnih in zakonskih načelih. Pri tem morajo biti praviloma pred zakonom enake vse podobne družbene institucije in vsi državljani, ne glede na njihov verski ali cerkveni karakter. Predpostavka te koncepcije je spoznanje, da je cerkev družbena institucija, ki ima svoj človeški izvor in človeško zgodovino in ki podlega istim sociološkim zakonitostim kot vse druge družbene institucije. Poleg tega je predpostavka te koncepcije tudi spoznanje o tem, katere družbene funkcije cerkve so (ne glede na subjektivno prepričanje cerkvenih predstavnikov) v sodobni, še posebej socialistični družbi objektivno preživele. Cerkev presoja kot heterogeno, diferencirano ter protislovno strukturo, v kateri se prepleta družbeno negativno s pozitivnim. Zato ima ta koncepcija posluh za

drobneje. Do sklepov o teh koncepcijah sem prišel na podlagi študija razmer v različnih socialističnih državah, kolikor mi je bilo gradivo dostopno. Slabost te shematičizacije, ki jo predlagam, je predvsem v deloma različnih kriterijih, ki sem jih uporabil pri določitvi koncepcij. Kljub temu pa lahko rečem, da je za vse štiri primere tipično različno naziranje o tem, kaj je cerkev, kakšno vlogo naj ima v socialistični družbi in kaj je religiozna zavest ter kakšna je njena vloga v življenju posameznika.

stvarna dogajanja v cerkvi ter spodbuja k rasti v njej vse tisto, kar pomeni prilagajanje cerkve razmeram demokratične in samoupravne socialistične družbe.

Očitno je, da državne (družbene) politike, osnovane na tej ali oni izmed obravnavanih koncepcij, povzročajo različna družbena ozračja in zato tudi različno vplivajo na odnose med cerkvijo in državo. Pragmatična koncepcija, zatiranje in administriranje ustvarjajo ozračje preganja- nja in mučeništva ter vse posledice, ki iz tega izvirajo. Kar pa zadeva odnose med cerkvijo in državo, pa takšne politike povzročajo neprestane konflikte, boleče konfrontacije, neke vrste »hladno vojno« v malem, ki prav gotovo ni v prid socialni stabilnosti družbe kot celote. Ko presojamo pragmatičnost, zatiranje in administriranje v cerkvenih in verskih stvareh načeloma negativno, potem v primeru, ko se elementi ali celote teh koncepcij v državni (družbeni) politiki pojavijo, ne zvrčamo vse odgovornosti zanje enostransko le na državo. Vprašanje namreč je, koliko cerkvena politika do države in družbe ne izziva takšno nenormalno ravnanje, ki ga, kot smo že dejali, zavračamo in obsojamo, ker je izrazit rekvizit stalinistične politike.⁹ Pragmatična, zatiralska in administrativna koncepcija so v bistvu, poleg že povedanega, le taktične različice tiste globalne strateške koncepcije, za katero je značilna apriorna proticerkvenost. V marksizmu in v demokratičnem socializmu je utemeljena le koncepcija objektivne, enakopravne in demokratične politike do cerkve.

c) Cerkevna politika do državne in družbene ureditve zelo pomembno vpliva (je vplivala) na razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo. Državna (družbena) politika je lahko še tako široka in dobrohotna, pa nujno pride do konfliktnih odnosov s cerkvijo, če le-ta izvaja ostro, negativno, odklonilno politiko do državne in družbene ureditve v deželi, kjer deluje. Na vprašanje, kaj razumemo s cerkveno politiko do državne in družbene ureditve, bi lahko odgovorili, da je to celota odločitev, ravnanj, ukrepov, obnašanj, pozitivnih in negativnih sankcij, ki jih v danem trenutku cerkvena vodstva sprejemajo in izvajajo do države kot take, do njenih socialnih, kulturnih in političnih ukrepov ter do temeljnih načel, na katerih je zgrajena, v našem primeru socialistična družbena ureditev. Odločitve, ukrepi, ravnanja, obnašanja in sankcije katoliških cerkvenih vodstev imajo seveda zgrajeno in sistematizirano doktrinarno osnovo, pri kateri je odločilen zlasti cerkveni socialnopolitični nauk. Takšna ali drugačna doktrinarna osnova lahko omogoča in povzroča različno cerkveno politiko, pozitivno ali negativno, če vzamemo v poštev samo skrajna primera. Ta politika se še posebej izraža tudi v družbenem ozračju glede versko cerkvenih zadev. In če spet vzamemo v poštev le skrajna primera, potem cerkev s svojo politiko lahko ustvarja do državne in družbene ureditve sovražno ozračje v prvem primeru ter izrazito pozitivno, naklonjeno ozračje v drugem primeru.

Če bi brez kakršnegakoli namena in želje, da bi karkoli prejudicirali, poskušali sedaj v grobih črtah sistematizirati in shematizirati politiko katoliške cerkve do naše, socialistične državne in družbene ureditve, potem bi dobili tole podobo:

⁹ Na podlagi elementov posameznih koncepcij, ki smo jih obravnavali, bi lahko podrgli analizi našo povojno državno in družbeno politiko do Cerkve. Sam sem deloma to obravnaval v sestavku »Komu koristi odkrivanje stalinistične ere« (»Teorija in praksa«, št. 8-9, 1969, str. 1297).

Shema odnosov cerkve do

1. Neizprosen boj proti komunizmu je bil vodilno geslo za praktično ravnanje Cerkve v razdobju (1941—1945), to se pravi, v času narodno-osvobodilnega boja. Partizansko in osvobodilno gibanje so okvalificirali kot komunistično, protiversko in proticerkveno gibanje in na tej podlagi so ne le propagirali, marveč tudi vzdrževali in organizirali »protikomunistični boj«. Tako je ravnala večina cerkvenih poglavarjev in duhovščine v Sloveniji z izjemo velikega dela primorske duhovščine (ki je imela do osvobodilnega gibanja pozitiven odnos) ter štajerske duhovščine, ki so jo Nemci zvečine pregnali na Hrvaško oziroma v Srbijo. Doktrinarna osnova te politike je bila papeška enciklika »Divini redemptoris« (o brezbožnem komunizmu iz 1939. leta, ki je zahtevala zoper komunizem in komuniste neizprosen boj. Zmotno je misliti, da je bila cerkvena protipartizanska politika reakcija na nekakšno nasilje, ki naj bi ga partizani izvajali »nad duhovniki in vernim ljudstvom«. Ta politika je bila navadno kvisliška politika, istovetna z ravnanjem kvisliških skupin v drugih evropskih deželah med drugo svetovno vojno. Tej politiki so cerkveni voditelji dali a posteriori doktrinarno opravičilo s komunizmom, čeprav so vedeli za vsenarodno in vseljudsko strukturo osvobodilne organizacije.¹⁰

2. Koncepcija bojevitega katolicizma je bila temelj cerkvene politike od osvoboditve (maj 1945) vse do (1950) leta. Ta koncepcija se je kazala ne le v javnem odklonilnem stališču velike večine jugoslovanskih katoliških škofov do nove oblasti in družbene ureditve, marveč tudi v delujočem, rušilno negativnem odnosu do nje. Osrednji akt te politike je znano pastirsko pismo jugoslovanskih škofov, sprejeto na plenarnem zasedanju v Zagrebu 21. septembra 1945, pismo, ki so ga morali pod disciplinsko odgovornostjo duhovniki brati s prižnice na nedeljo 30. septembra istega leta.¹¹ Predpostavka te koncepcije je bilo prepričanje osrednjega vodstva

¹⁰ Vsekakor je s tem v zvezi odprto še marsikatero vprašanje, na primer vprašanje o vzrokih, zakaj so protipartizanske vojaške enote (MVAC in slovensko domobranstvo) dobile v nekaterih okoliših Slovenije relativno množično podporo in ali je možno to razložiti le z učinki propagande duhovnikov.

¹¹ V tem pismu npr. beremo: »Konec vojne je prinesel vsem nam velike spremembe v vseh fazah življenja. Pred našimi očmi je izginilo, kar smo nekdaj smatrali za temelj vsakdanjega življenja. Država ima novo ime ... in je bila radikalno reorganizirana ne glede na preteklost ter ima novo strukturo vladavine in program, ki diha novega in revolucionarnega duha. Ni stvar Cerkve, da bi predpisovala svojim članom, na kakšen način naj rešujejo svoje politične, narodne in gospodarske probleme, toda s pogojem, da je ta rešitev v skladu s splošnimi obveznimi moralnimi načeli ... Ker se zavedamo zapostavljanja, ki je doletelo katoliško Cerkev in dragoceno duhovno dobro milijonov vernikov, smatramo za svojo dolžnost, da spravimo v javnost vse nesreče in težave, ki zadevajo in mučijo katoliško cerkev ... Katoliški škofje v Jugoslaviji kot učitelji resnice in predstavniki naše vere nezadržano obsojamo materialističnega duha, od katerega človeštvo ne more pričakovati nič dobrega. Prav tako obsojamo vse ideologije in socialne sisteme, ki niso utemeljeni na večnih načelih krščanskega razodetja, temveč na plitvih materialističnih temeljih, to se pravi, na filozofskemu ateizmu ... zaradi tega zahtevamo — in ne bomo nikoli popustili — popolno svobodo katoliškega tiska, popolno svobodo za katoliške šole, popolno svobodo verskega pouka v vseh razredih osnovnih in srednjih šol, popolno svobodo za katoliška društva in organizacije, popolno svobodo za katoliško dobrodelnost, popolno svobodo za človeško dostojanstvo in osebnost ter neodtujljive pravice, popolno spoštovanje krščanske poroke, vrnitev vse zaplenjene imovine in ustanov. Le s temi pogoji je mogoče rešiti položaj v naši deželi in uresničiti notranji mir.« (Navajam po R. Pattee, »Zadeva kardinala Alojzija Stepinca«, Milwaukee 1953 — žal nimam na voljo slovenskega originala pastirskega pisma.)

katoliške cerkve v Jugoslaviji, da mlada socialistična družba ne bo zmogla preseči notranjih in zunanjih težav. Doktrinarna osnova te koncepcije pa je bil še vedno radikalni antikomunizem, antimarksizem in antisocializem papežev Pija XI in Pija XII.¹² Reakcija organov nove države je bila tej koncepciji bojevitiga katolicizma ustrezna — sledile so zakonite represalije zoper vse, tudi duhovnike, ki so protizakonito delovali zoper novo državno in družbeno ureditev.

3. Koncepcija pasivnega odpora je bila temelj cerkvene politike v obdobju (1950—1955), toda različno intenzivna v različnih letih tega obdobja oziroma v različnih delih Slovenije in Jugoslavije. V tem času cerkveno vodstvo opušča neposredne akcije in javno konfrontacijo z novo državo. Vzdržuje se javnih negativnih sodb o novi družbeni ureditvi ter duhovščini priporoča pasiven odpor, vernikom-katoličanom pa izključno poklicno delo ter nesodelovanje v političnem življenju. Predpostavka te koncepcije je še vedno negativen ali vsaj nezaupljiv odnos do socialistične državne in družbene ureditve, kajti papeška protikomunistična in protisocialistična doktrina je še vedno v veljavi. K oblikovanju in sprejemanju te koncepcije pa kot praktičen razlog vpliva tudi spoznanje, da akcije v stilu bojevitiga katolicizma izzivajo hude nasprotne ukrepe državnih organov in tako slabé organizacijsko materialno in kadrovsko osnovo Cerkve; prav tako pa tudi povzročajo naraščajočo opozicijo ali vsaj kritičen odnos do bojevitiga katolicizma tako med množicami vernikov kakor tudi med večino nižje duhovščine.

4. Koncepcija prilagajanja novi državni družbeni ureditvi prevladuje v cerkveni politiki v obdobju (1955—1964) Cerkev začneja iskati pota in načine, da bi v okviru ustave in zakonov tudi v socialistični družbi našla svoje mesto in možnosti nemotenega delovanja. Stopnjuje pa se tudi prizadevanje Cerkve, da bi v družinskem in zasebnem življenju utrdila veljavo tradicionalnih krščanskih, zlasti moralnih načel. Množijo se stiki

¹² Papež Pij XII. je 2. junija 1945 izjavil: »Politične in družbene razmere nam polagajo na usta besede opozorila. Morali smo, na žalost, objokovati v več kot enem območju ubijanje duhovnikov, konfiniranje civilnih oseb, pokole prebivalcev brez sodišča; niso manj žalostne niti novice, ki prihajajo k nam iz Hrvaške in Slovenije.« (»Osservatore Romano«, št. 126, z dne 3. junija 1945.) Smisel te papeške intervencije vidimo tudi v izjavah delegacije visoke hrvaške duhovščine, ki je istega dne na obisku pri Josipu Brozu Titu izjavila: »Vedeti morate, da so Hrvatje več stoletij upali, da se bo nekega dne uresničila želja po svobodi in neodvisni hrvaški državi. Zdelo se je, da je to željo izpolnil Pavelić in akcija ustašev. Ali je torej čudno, da je toliko oseb spočetka zgrabila ta ideja in da se jih je toliko družilo z ustaškim gibanjem... Spričo tega si vas dovoljujemo opozoriti, da bodo številna koncentracijska taborišča, polna nedolžnih ljudi, povzročila velik nemir in nezadovoljstvo, kar nikakor ne bo koristno za to mlado državo.« (Navajam po R. Patteeju.) Junija 1945 je nadškof Stepinac, kakor navajajo ameriški viri, v razgovoru z maršalom J. B. Titom izjavil: »Obnova rednih diplomatskih stikov in ureditev teh odnosov s konkordatom bi bila velikega pomena za novo državo, ki je pravkar bila ustanovljena. Ne smemo pozabiti, da je katoliška Cerkev organizacija 400 milijonov ljudi, ki res niso vsi praktični katoličani, ki pa imajo v vsaki deželi, kjer žive, neposreden ali posreden vpliv na javno življenje, in je tako razumljivo, da se katoličani vsega sveta zanimajo za status katoličanov v novi državi... Če želite konsolidirati položaj, brž ko bo mogoče, je treba po mojem mnenju govoriti odkritosrčno in pogumno s predstavniki Hrvatske seljačke stranke in s poštenimi pristaši ustaškega gibanja... Moder državnik ne opusti ničesar, kar bi lahko prispevalo k sreči in zadovoljstvu njegove dežele...« (Tudi to izjavo navajam po knjigi R. Patteeja.)

med cerkvenimi in državnimi predstavniki. Predpostavka te koncepcije je spoznanje cerkvenega vodstva o tem, da je bilo upanje o hitrem propadu socialistične družbe neutemeljeno, da Jugoslavija kot država, zlasti po konfliktu s Stalinom, v svetu dobiva vse večji ugled in da se nova državna in družbena ureditev stabilizira ob hkratnem doslednem obračunavanju s stalinistično dogmatiko tudi na notranjem področju. V to obdobje sodi tudi reformiranje doktrinarne osnove o marksizmu, komunizmu, ateizmu in socializmu, reformiranje, ki je povezano z vladanjem papeža Janeza XXIII. in z začetnimi rezultati drugega vatikanskega koncila.

5. Koncepcija stabilizacije statusa Cerkve in njenega delovanja v socialistični družbi je prevladujoča osnova cerkvene politike od 1964. dalje. Cerkevno vodstvo sprejema ustavno-zakonski okvir glede cerkve in religije kot možen okvir za obstoj in delo Cerkve. Vzpostavljajo se sistematični stiki med cerkvenimi in državnimi predstavniki, stiki, v okviru katerih si Cerkev prizadeva pridobiti čim večje možnosti za svoje cerkveno in versko delovanje. Verjetno cerkveno vodstvo izhaja iz spoznanja, da je socializem prihodnji svetovni družbeni sistem in da mora zato Cerkev poiskati možnosti, da v obstoječih socialističnih družbah dobi tolikšna zagotovila za svoj položaj in delovanje, da bi ji bila omogočena eksistenca tudi za daljšo prihodnost, s tem pa bi bile ustvarjene tudi možnosti za vpliv na strukturo, fiziognomijo in značaj socialistične družbe. Doktrinarna osnova te koncepcije so dokumenti drugega vatikanskega koncila, ki glede socializma inavgurirajo načelo dialoga namesto anateme (obsojbe), ki je veljala doslej. Poleg tega prično v letu 1964 že uradni razgovori med jugoslovansko vlado in svetim sedežem, razgovori, ki pripeljejo do podpisa znanega beograjskega protokola o razgovorih med svetim sedežem in vlado SFRJ.¹³

Shematično smo pregledali tipične koncepcije, ki so bile v različnih obdobjih osnova politiki katoliške cerkve do državne in družbene ureditve v Jugoslaviji. Začrtali smo jih v najbolj grobih potezah.¹⁴ Najbrž ne more biti nobenega dvoma, da taka ali drugačna cerkvena politika različno vpliva na odnose med državo in cerkvijo. Kot smo že zapisali, je bojeviti katolicizem moral izzvati ostro zakonito reakcijo državnih in družbenih organov in so zato odnosi med obema stranema morali biti izrazito konfliktni. Seveda ne moremo reči, da sta v našem družbenem prostoru »obstajali« določena cerkvena politika na eni ter državna (družbena) politika na drugi strani tako, da sta učinkovali na odnose med državo in cerkvijo druga od druge ločeno in neodvisno. Če je npr. politika bojevitega katolicizma izzivala ostro, na zakonih nove države utemeljeno reakcijo državnih organov, zaradi tega niso nastale le posledice za stanje v medsebojnih odnosih, marveč tudi posledice za splošno družbeno ozračje glede Cerkve. In če bi to povedali v vojaškopoličnem jeziku, je to pomenilo tudi, da so v oblastnih in državnih organih večjo moč in trdnjše argumente pridobivali »jastrebi« in da so bili na slabšem

¹³ Protokol je bil podpisan v Beogradu 25. junija 1966. Iz teksta vidimo, da so bili prvi uradni pogovori med predstavniki obeh strani že med 26. junijem in 7. julijem 1964.

¹⁴ Obdelane koncepcije je treba razumeti kot osebne hipoteze o povojni cerkveni politiki do nove državne in družbene ureditve v Jugoslaviji. Žal mi ta priložnost ne dopušča preizkusiti te hipoteze v podrobnostih. Tudi ne navajam argumentov, kakaj sem izbral prav te letnice in ne drugih.

»golobi«. Seveda to velja tudi za nasprotni, cerkveni pol. Cerkveni in državni organi namreč niso nekakšni abstraktni, enooblični in popolnoma homogeni subjekti, marveč konkretne, žive strukturirane in diferencirane družbene grupe, na katerih ravnanja in odločitve ne vpliva zgolj doktrinarne ali pravna osnova, marveč tudi osebna prepričanja posameznikov in to, kakšni posamezniki so ljudje, ki dejansko razpolagajo z največjo količino politične in družbene moči.¹⁵ In še to moramo dodati: medtem ko gre v primeru koncepcij neizprosnega boja proti komunizmu, bojevitega katolicizma in pasivnega odpora le za taktične različice globalne strateške koncepcije »boja proti komunizmu«, se pričenja s prilagajanjem novi državni in družbeni ureditvi, zlasti pa s politiko stabilizacije statusa Cerkve v socialistični družbi, že nova globalna strateška koncepcija, ki se od protikomunistične začenja bistveno in kvalitativno razlikovati po celi vrsti znamenj, ki so razvidna iz našega prejšnjega opisa.

(d) Politika Zveze komunistov Jugoslavije (KPJ) do religije, cerkve in religioznih ljudi je četrti med pomembnimi dejavniki, ki po svoje vpliva na razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo. Vemo, da je v uvodnem delu (temeljna načela) ustave SFRJ ZKJ opredeljena tako, da »je s svojim usmerjajočim idejnim in političnim delom v pogojih socialistične demokracije in družbenega samoupravljanja glavni pobudnik politične aktivnosti za varstvo in nadaljnji razvoj pridobitev socialistične revolucije in socialističnih družbenih odnosov, posebno pa za krepitev socialistične družbene in demokratične zavesti ljudi«. ¹⁶ Glavna pobuda ali vodilna vloga partije v usmerjanju družbenega in političnega življenja je v vsem obdobju od 1945 dalje nesporna realnost. Seveda so bili v preteklem času opredeljeni, zlasti pa prakticirani različni načini uveljavljanja te vodilne vloge, od t. i. oblastno-partijskega do sodobnega demokratično-usmerjevalnega. Znano je tudi, da je teoretična podlaga ideologije ZKJ marksizem in da šteje kot sestavni del marksizma tudi ateizem.¹⁷ Vemo tudi, da je s programom ZKJ določeno, da je članstvo v organizaciji nezdržljivo s kakršnim koli verskim prepričanjem. Program ZKJ prav tako določa konkretna načela, na katerih naj sloni politika ZK do cerkve, religije in religioznih ljudi.¹⁸ Čeprav velja program šele od

¹⁵ Če vzamem za primer Cerkev, potem zgodovinarji in analitiki odnosov med katoliško cerkvijo in državo ne bodo mogli mimo osebnosti nadškofa in kardinala Alojzija Stepinca, ki je po splošnem prepričanju dajal dolga leta po vojni osebni ton katoliški cerkveni politiki do nove ureditve. Tako se tudi pobuda za pastirsko pismo v letu 1945, ki smo ga že citirali, pripisuje prav njemu. Za zgled pogledimo še njegovo pismo maršalu J. B. Titu z dne 17. avgusta 1945: »Ali ni tudi katoliška cerkev sama ustanova javnega prava, s katero se naša država želi pogajati o rešitvi medsebojnih odnosov ... Iz teh razlogov ne morem v imenu katoliške cerkve sprejeti nove agrarne reforme, kajti očitno je tudi nepravilna do Cerkve zaradi vztrajanja na nerealističnem načelu, naj zemlja pripada samo tistim, ki jo obdelujejo.« (Navajam po knjigi R. Patticeja.)

¹⁶ Ustava SFRJ, »Uradni list SFRJ«, 1963, VI. poglavje temeljnih načel. Podčrtal Z. R.

¹⁷ Ateizem razumem predvsem kot prizadevanje za svobodo, avtonomnost, veljavo in odgovornost človeka v zgodovini in ne predvsem kot zanikanje boga. Možne so pa seveda tudi druge razlage tega pojma.

¹⁸ Program dobesedno določa: »Ko zastopajo jugoslovanski komunisti dosledno svoj marksistični materialistični nazor, vedo, da religije, ki se poraja in ohranja v določenih zgodovinskih pogojih materialne in duhovne zaostalosti ljudi, ni mogoče odpraviti z administrativnimi sredstvi, ampak z nenehnim razvijanjem socialističnih

VII. kongresa ZKJ (od 1958 dalje), lahko rečemo, da so ta konkretna načela veljala kot temelj za politiko ZKJ (KPJ) vse od 1945 naprej. Eno so seveda načela, drugo pa je njihovo uresničevanje v praksi, ki ni nikoli istovetno s teoretično zamišljenim modelom. Politiko ZKJ do cerkve, religije in religioznih ljudi moramo torej razumeti le kot celoto programskih načel, deklaracij in resolucij osrednjih vodstvenih organov na eni strani, odločitev in akcij nižjih partijskih organizacij na drugi strani ter obnašanj, ravnanj in delovanja komunistov kot posameznikov v svojem življenjskem okolju na tretji strani. Družbeni status ZKJ in njen program nimata le »notranjega« učinka (tako je npr. z obveznostjo o nereligioznosti članov ZK), marveč je program podlaga tudi za druge, sicer relativno samostojne družbenopolitične in državne subjekte. Vidimo torej, da sodi ta politika ZKJ med odločilne dejavnike, ki vplivajo na odnose med katoliško cerkvijo in državo v Jugoslaviji. Programska načela sicer zavezujejo vse člane in organizacije ZK, toda najbrž ne bomo povedali nič novega, če rečemo, da so bila (in so še) praktična »obnašanja, ravnanja in delovanje« komunistov različna iz raznih razlogov, kot na primer: zaradi različnih razlag programskih načel, zaradi nepoznavanja teh načel, zaradi različnih osebnih življenjskih izkušenj itd. Usklajanje prakse s programskimi načeli (in narobe) je veskoz odprt proces interakcije med vodstvi organizacije in članstvom.¹⁹

Na podlagi empiričnega gradiva, ki smo ga imeli na razpolago, smo že svoj čas (vsaj deloma) opredelili različne koncepcije o politiki ZK do cerkve, religije in religioznih ljudi med slovenskimi komunisti.²⁰ Zaradi sistematike tega sestavka jih bomo ponovno navedli: administrativna kon-

družbenih odnosov, s širjenjem znanstvenih spoznanj in s splošnim stopnjevanjem človeške zavesti, s čimer se progresivno uresničuje človekova dejanska svoboda in likvidirajo materialno duhovni pogoji za razne zablude in slepila. Marksizem kot svetovni nazor in idejna osnova praktične dejavnosti komunistov je nezdružljiv s kakršnimi že koli religioznimi prepričanji. Zato pripadnost k ZKJ ne dopušča nikakršnega religioznega verovanja. Ko se komunisti borijo z idejnimi sredstvi zoper vsakršne predsodke in se pri tem opirajo na dognanja prirodnih in družbenih ved, spoštujejo hkrati pravico državljanov Jugoslavije, da pripadajo ali ne pripadajo h kateri od verskih skupnosti, ki so priznane z ustavo in zakoni, kakor tudi, da se praktično udeležujejo svojih verskih obredov in da zaradi svojega verskega prepričanja in udeležbe pri verskih obredih ne trpijo nikakršnih posledic v svojih družbenih in političnih pravicah. Komunisti se bodo pri tem odločno postavili po robu vsem poskusom, da bi se verska čustva izkoriščala v politične namene ali da bi Cerkev bila opora protisocialističnih sil. Komunisti menijo, da so verska čustva osebna in zasebna zadeva vsakega državljana in so za dosledno uporabo načela svobode veroizpovedi in za dosledno uresničenje načela o ločitvi cerkve od države in šole od cerkve.«

¹⁹ Posebno vprašanje je, ali programske določbe, ki sem jih citiral v opombi 18, niso sem in tja v medsebojnem nasprotju na eni strani ter pod vplivom razsvetljenjskega ateizma na drugi strani in da tudi zato povzročajo nasprotujoče si ravnanje komunistov. Kar se mene tiče, mislim, da bi o tem vprašanju morali voditi dialog v ZK v duhu stališča, ki ga preberemo v prav istem programu: »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno in še bolj človeško.«

²⁰ Deloma sem te podatke objavil v članku »Komunisti — religija in Cerkev v Sloveniji« (»Teorija in praksa«, št. 2, 1967, str. 228—237), deloma pa obstajajo kot neobjavljeno empirično gradivo v centru za raziskovanje religije in Cerkve pri fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

cepcija (v bistvu je istovetna z že opisano administrativno koncepcijo državne oziroma družbene politike) in idejno-politična koncepcija s tremi različicami: kot razsvetljevanje in poučevanje ljudskih množic, kot institucionalizacija ateizma (pojmovanega predvsem kot zikanje Boga), kot stalna konfrontacija med cerkvenimi in partijskimi profesionalci in kot predvsem zavzeto delovanje komunistov, da bi demokracijski sistem čim popolneje funkcioniral in tako omogočil razvoj vseh ustvarjalnih sposobnosti človeka.²¹

Posebna sociološka in politološka analiza bi lahko odgovorila na vprašanje, v kolikšni meri se te različne koncepcije pojavljajo kot rezultat osebnih struktur komunistov kot posameznikov pod vplivom življenjskega okolja, koliko pa je na to, da so se pojavile, vplivalo tudi odločanje na »srednji« partijski ravni, če predpostavljamo, da so bile odločitve osrednjih partijskih vodstev vedno v skladu s partijskim programom. Ne glede na to pa lahko sklenemo ta del razmišljanja tako, da različne koncepcije komunistov lahko zelo različno vplivajo vsaj na mikrodržbeno ozračje glede cerkve in vere in prek tega tudi na razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo pri nas vsaj na lokalni ravni.

Politično, socialno in moralno razpoloženje verskih množic je peti dejavnik, ki je prav tako pomemben za razvoj odnosov med cerkvijo in državo. Na kaj mislimo? Mislimo na odnos verujočih državljanov do socialističnega družbenega projekta — povedano najbolj splošno. Glede na relativno množičnost verujočih, pri nas, katoličanov je zelo pomembno, ali le-ti sprejemajo socialistični družbeni program tudi za svoj program in ne le kot nekaj, kar jim je ponujeno od zunaj. Na to razpoloženje vpliva spet vrsta drugih dejavnikov, ki jim na tem mestu ne moremo posvetiti ustrezne pozornosti. Na splošno pa lahko rečemo, da je za to razpoloženje odločilen stvaren in ne le deklariran družbeni status katoličanov, to je, ali se počutijo na podlagi svojih lastnih izkušenj za enakovredne, enakopravne (in ne drugorazredne) državljane, ki imajo vse svoboščine tako kot drugi. Edvard Kardelj je to misel izrazil takole: »Gre za dve stvari — prvič zagotoviti vsem državljanom svobodo vesti, in drugič, zagotoviti, da verska čustva ne bodo nikogar ovirala pri sodelovanju v socialistični graditvi.«²² Zagotavljanje tega pa je, to moramo znova poudariti, odvisno ne le od deklaracij, na primer od jasno deklarirane odprtosti samoupravnega sistema, marveč tudi od stvarnih prizadevanj, da se verujoči državljani kot taki (tedaj kot delujoči) vključujejo z delom v ta samoupravni sistem. Nikoli ne bo odveč znova opozoriti na zgodovinsko izkušnjo, ki jo je B. Kidrič izrazil kratko, a zelo natančno: »V katoliški cerkvi so tudi — katoliške ljudske množice. In slovenske katoliške množice — so sestavni del Osvobodilne fronte in nosilec nove oblasti. Slovenske katoliške množice so tvorec naše svobode, njenih okoliščin in njenih pogojev.«²³ Kot »del katoliške cerkve« in kot »sestavni del Osvobodilne fronte« so v različnih obdobjih slovenske katoliške množice dejavno, zlasti s svojim odnosom do socialističnega družbenega projekta, vplivale tudi na razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo.

* * *

²¹ To sem opisal podrobno v članku, citiranem v opombi 20.

²² »Problemi socialistične graditve«, knjiga II.

²³ »Zbrano delo«, knjiga 2.

V sklepu tega dela razmišljanj ter opisa možne skice za bolj utemeljeno študijo o razvoju odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji želim opozoriti na to, da sem obravnaval le glavne dejavnike, ki so, vsaj po mojem mnenju, v medsebojnem učinkovanju vplivali na razvoj teh odnosov, na različna obdobja in faze v tem razvoju, na različne epizode v njem;²⁴ ti dejavniki so vplivali na razvoj, ki je že doslej izzval toliko protislovnih pogledov in stališč, pa tudi zanimanja tako doma kakor v tujini. Sodim, da je vsaj od nekaterih obdobj in faz tega razvoja že tolikšna časovna distanca, da o njem lahko, brez predsodkov, strasti, očitkov in obtožb, javno razpravljamo. Končno vnovič opozarjam na izključno hipotetični značaj tega sestavka, ki ga želim z objavo podvreči javni kritični presoji, polemiki in dialogu.

Ljubljana, 12. avgusta 1970

²⁴ Obdobja in faze tega razvoja bom obravnaval v posebnem sestavku, ki ga pripravljam za objavo v prihodnji številki revije.

Samoupravljanje ali vrnitev h klasični politiki?

Ko sem napisal svoj prvi polemični prispevek na članek tov. F. Bučarja, sem napadel njegove teze.¹ Svoje stavke sem namenoma formuliral na polemičen način. V svoji repliki (ali natančneje »repliki«) pa Bučar mojih stavkov ne pobija ne z argumenti ne brez njih. Namesto tega me diskvalificira v političnem, moralnem in psihološkem pogledu. Tako piše, da jaz »plebiscitarno odločam« za neka uradna stališča samo zato, ker imam (pri tem) popolni občutek varnosti... da govorim o odmiranju države in o nastajanju svobodnih asociacij (ker) imam občutek ali celo vem, da me pri takih stališčih vendarle še vedno varuje sila države« (??),... da »vrtim staro ploščo« in da sem zato »tehnik« in da »menda ne morem veljati za največjega komponista«. Nimam »tolerantnosti do stališč drugih, (kar) je zahteva dialoga v civiliziranem svetu«,... »podcenjujem vse druge«, kar je »globoko zmotno« ter »posebno nevarno za politika (!?), (ki) smatra državljanke za čredo ovac«... itd. In imenitno končuje, da »naši ljudje vendar niso tako slepi, da bi verjeli takim (mojim) publicam«. (str. 807—808.) Tov. Bučar nam ne pojasni, kako da je on kvalificiran in pristojen, da tako generalizirano tolmači, kaj verjamejo »naši ljudje«.

V njegovi »repliki« najdemo namesto razprave cele strani takih diskvalifikacij, s katerimi Bučar »šarmantno« pobegne s terena polemike o sami stvari. Za tako potezo bi verjetno našli razloge v njegovi miselni strukturi, ampak mi se v to na tem mestu ne bomo spuščali.

Tak način in vsebina pisanja ne moreta biti posebno spodbudna za nadaljnjo razpravo. Iz nekaj njegovih stavkov sem dobil vtis, da so med Bučarjem in menoj globoke razlike tudi glede same stvari. Prepričan pa o tem ne morem biti, ker Bučar teh stavkov ne izdela. Bučar piše: »Bistvo demokracije je, da ni nikoli zadovoljna sama s seboj, da ni vedno kritična samo do drugih, ampak tudi do

¹ F. Bučar: »Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema«, *Teorija in praksa*, 2/1970, S. Flere: »Dinamično pojmovanje F. Bučarja«, *ibidem*, 4/1970, F. Bučar: »Dvoje nasprotnih načinov mišljenja«, *ibidem*, 5/1970.

sebe...«. »Samoupravljanje je izrazita stvarnost — ali pa od njega ostane samo beseda.« (str. 808.)

Od samoupravljanja (le-to bi si upal definirati kot najbolj vsestranski sodobni poskus konstituiranja demokracije in antropologizacije družbe) ne moremo pričakovati, še manj kot od demokracije, ker je toliko mlajši zgodovinski poskus, naj bo dokončana entiteta — drugače ga pa »visoko principialno« »z empirično verifikacijo« (»naši ljudje niso tako slepi...«) elegantno zavračamo, ker ni »izrazita stvarnost«.²

Očitno je, da pri nas konstituiranje samoupravljanja kot družbenega sistema ni končano ne dokončno. Pri tem ne smemo pozabiti, da je tako konstituiranje zgodovinskih tipov družbe trajalo stoletja, dokler se niso konstituirali v prevladujoči tip družbenih odnosov. Tako ima kapitalizem korenine še v zgodnjem srednjem veku, prevladujoč sistem družbenih odnosov in razvit zgodovinski tip družbe pa je postal šele v 18. in 19. stoletju. V sodobnih razmerah, kjer postaja inovacija na vseh področjih pravilo, bo to obdobje konstituiranja lahko trajalo manj, obdobje dvajsetih let pa bo seveda prekratko. To je lahko obdobje, v katerem dozori človek, ne pa družbeni sistem. To ni zadosten razlog, da bi ga odpisali, »ker ni izrazita stvarnost«.

Pri tem s samoupravljanjem ne mislim samo jugoslovanskih institucionaliziranih rešitev in prakse (o njej lahko rečemo, da je še toliko omejena — je pa velik zgodovinski obet in perspektiva). S samoupravljanjem razumem tudi celo gibanje novih skupin delavskega razreda in mladine na Zahodu in drugod za bolj resnično, vse zajemajočo demokracijo.

Namesto perspektive samoupravljanja kot integralnega družbenega razmerja in načina upravljanja družbe predlaga Bučar »dogovor republik«, institucionaliziran v enodomni skupščini zveze, kjer bi se republike po svojih delegatih menile in sporazumevale na temelju popolne paritete. Ne strinjam se s tem, da bi v takih okoliščinah samoupravljanje lahko zaživelo in se razvijalo znotraj republik (o tem podrobneje malo pozneje).

V svoji repliki Bučar potrebo po taki institucionalni rešitvi obrazloži takole: »Ta 'združeni proizvajalec' ... ima kot član naroda neke določene interese, ki jih lahko uveljavlja samo preko republike kot instrumentalne organizacije tega naroda.« (str. 808.)

Različnih interesov nimajo ljudje, temveč samo osamosvojene in človeku odtujene entitete, kakršne so danes posebno države s svo-

* Bučar sicer nikjer eksplicitno ne piše, da zavrača samoupravljanje. Pač pa tako izhaja iz njegovih stavkov, da je »samoupravljanje izrazita stvarnost — ali pa od njega ostane samo beseda« ter da samoupravne »vse mogoče oblike asociacij od občine do zveze ... le niso tako svobodne ...« — s čimer pravi, da bistvena komponenta samoupravljanja — svoboda in prostovoljnost — ne obstaja. Menim, da je to enako trditvi, da je samoupravljanje samo beseda. Tako razlago potrjuje tudi njegova bistveno drugačna koncepcija političnega sistema (o tem pozneje).

jimi nacionalnimi trgi, bojem za tuje trge in podjarmljanje drugih narodov, s svojimi »strateškimi« in »globalnimi« interesi, s svojo vojno silo kot instrumentom implantacije teh »interesov«.

Ljudje kot taki pa nimajo konfliktnih interesov, ki bi zahtevali državne instrumente za svojo implementacijo. Mogoče bi danes lahko govorili o spopadu interesov bogatih in revnih v svetovnem merilu. Ampak tudi tukaj bi ugotovili, da izvirni ljudski interesi niso v koliziji: pomoč razvoju nerazvitih dežel bi krepila tudi gospodarstva bogatih dežel, prispevala k nastajanju duha družbene solidarnosti in odprla daljno perspektivo postopne egalitarizacije pogojev človeškega obstoja v bogatih deželah samih. Taka pomoč razvitih, bogatih dežel bi pospeševala stabilnost svetovne skupnosti in konsolidacijo svetovnega miru, kar bi družbeni in človeški razvoj postavilo na popolnoma nove temelje. V kratkem, ta pomoč bi pripomogla k humanizaciji družbenih pogojev človeške eksistence nasploh.

Spopadi interesov ljudi in skupin so korelat odtujenosti človeka od človeka, v okviru katere je obstoj nacije in nacionalnih »interesov« (ter njihovih spopadov) samo en aspekt, prvotno izzvan z nastankom trga in vrste posledic njegovega nastanka: razvoja narodnostnih čustev, težnje po nacionalni emancipaciji po eni plati ter šovinizma, težnje po podjarmljanju in resničnega podjarmljanja drugih narodov v ekonomskih, političnih, kulturnih in drugih dimenzijah po drugi plati.

Samoupravljanje kot način vrnitve človeka k svojemu izvirnemu, vrstnemu bistvu in kot demokratska pot razreševanja spopadov med družbenimi skupinami in dejavnostmi teži k temu, da v jugoslovanskih (in katerihkoli drugih) razmerah preseže te spopade interesov in ta način njihovega razreševanja.

Obstaja tudi drugačen način razreševanja interesov in njihovih spopadov — kajti družbe tudi tedaj funkcionirajo — in ta način pelje tudi k drugemu tipu notranjih odnosov v taki družbi. Sem spada tudi »način«, ki ga predlaga tov. F. Bučar: »Predvsem zvezna skupščina ne more zastopati jugoslovanskega ljudstva neposredno. Zato pa ni nikakršne potrebe niti možnosti za neposredno predstavninstvo. Zveza potrebuje skupščino, ki bo imela samo en dom. V tem domu pa na podlagi popolne paritete nastopajo prek svojih delegatov republike in se sporazumevajo o skupnih interesih, stališčih, ukrepih in za uveljavljanje teh interesov. (Str. 284.)

Tako konstituiranje političnega sistema in življenja bi pomenilo: 1. vrnitev h klasični politiki z njenim predstavljanjem in posredovanjem, postavitve politične elite na tem temelju in tehniko manipuliranja z »nacionalnimi interesi«, peljalo bi v nacionalistično oslepelost; 2. k boju med tako izmanipuliranimi umetnimi »interesi« nacij, ki bi se končal z dominacijo »ene nacije nad drugo« (resnično vladajo samo ožje elite in njihove koalicije); in 3. k slabitvi vloge delavskega razreda in njegovega univerzalističnega bistva kot zgodovinskega subjekta človeške emancipacije.

Konstituiranje takega sistema družbenih odnosov na ravni Jugoslavije bi pomenilo, da se tudi v republikah samoupravljanje ne bi moglo konstituirati kot dominantno družbeno razmerje: 1. ker bi bil del pravic, pristojnosti itd. odtujen na politični ravni zveze (in politiki je inherentno, da hoče svoje območje vedno širiti), in 2. ker principi, pogoji in družbena vsebina konstituiranja družbenopolitičnih odnosov na ravni globalne družbe, na ravni njenih delov in na ravni njenega asociiranja ne morejo biti preveč različni.

Menim, da bi »družbeno dogovarjanje« republik (str. 287), kakršno ima v mislih Bučar, pomenilo vrnitev h klasični politiki, ki bi temeljila na politični reprezentanci, dominaciji in manipulaciji z ljudmi kot načinu razrešitve družbenih razmerij.

Gledano abstraktno, je možno tudi trditi, da se lahko odnosi med narodi Jugoslavije znižajo na minimum, na kar napeljuje Bučarjeva formula »dogovarjanja«. Če opazujemo tokove sodobne zgodovine, ki tako globoko prenoreja sodobni svet, bomo videli, da tako razmišljanje lahko in edino lahko ostane abstraktno, ker poteka danes ireverzibilen tok svetovne integracije. Tega gibanja ni moč zanikati in še manj je moč omejiti se v miniaturne celote. Dilema, ki se postavlja, pa je tale: 1. vzeti Jugoslavijo ali je ne vzeti kot začetno osnovo pri taki integraciji, in 2. vnašati kar največji demokratizem v ta proces ali ga ne vnašati, kar edino lahko pomeni samoupravljanje za vsakega človeka, za njegove skupine, vštevši narod.

Odgovor, za katerega se zavzemam, predpostavlja zavestno akcijo v krepitvi integracije Jugoslavije, brez cenenga manipuliranja za nacionalnimi »interesi«, brez malenkostnega praktikizma in pragmatizma, ki se na daljši rok nobenemu ne izplačajo, vsak dan pa zavirajo reševanje velikih vprašanj.

Seveda, samoupravna pot v ničemer ne zanika narodnostnih čustev niti izražanja nacije kot bistvenega elementa demokracije danes v Jugoslaviji. Ob tem ustvarja možnosti za tako uveljavljanje nacij, za njihovo resnično medsebojno enakopravnost, s tem kaže pot, da skozi samoizražanje nacije tudi izpolnijo svoje zgodovinske naloge. Ampak integralni družbeni sistem mora imeti nekatere bistvene skupne elemente: skupni trg (enoten gospodarski sistem), skupne odnose z inozemstvom, enoten politični sistem, odpiranje vrat razvoju organizacij združenega dela, ki se razprostirajo na ozemlju več republik, ter skupni sistem komunikacij. Nobena od teh razsežnosti ne sme biti odtujena, in to ne samo od nacije, temveč niti od ožjih družbenih skupnosti, v katerih avtentična ljudska volja — skozi delegiranje in druge mehanizme samoupravnega sistema — prihaja neposredneje do izraza in se tudi realizira. Družbeni okviri, ki lahko največ k temu pripomorejo, so neposredne življenjske in delovne skupnosti (komuna in delovna organizacija).

Ob nekem članku

Tovariš Jože Smerdu se v svojem članku »Še o meri uspešnosti« (Tip, št. 4/1970, str. 608) ne strinja s teoretiki, ki trdijo, da zahodna mikroekonomska teorija čedalje bolj opušča klasično in neoklasično funkcijo cilja, tj. profita, in pravi: »Tem in takim 'teoretikom' bi priporočil, da preberejo izvlečke, ki jih je objavila Ekonomska politika o posvetovanju, ki ga je organizirala generalna konfederacija italijanske industrije. Iz teh izvlečkov izhaja, da je praksa vsaj za sedaj še daleč od tega, da bi sprejela tako revolucionarne ideje, namreč da bi moralo podjetje oziroma podjetnik iti za tem, da ne maksimira profita. Potemtakem je to posvetovanje ocenilo take ideje za nesmisel. Generalna konfederacija italijanske industrije je vse-kakor zadosti pristojen organ, da pove, kaj je cilj njenih članov — ali maksimiranje profita ali kaj drugega.«

Tovarišu Smerduju sem hvaležna, da me je opozoril na dodatno literaturo, ki kaže, da se problem cilja ne pojavlja samo v teoretični literaturi, temveč tudi med italijanskimi industrialci. Glede na to, da tovariš Smerdu dosledno postavlja besedo teoretiki v narekovaj, bi bilo primerno, da pove, koga s tem misli. Ker takim teoretikom tudi priporoča, kaj naj berejo, naj mi dovoli, da mu tudi sama svetujem nekaj praktičnega: karkoli tovariš Smerdu prebere, naj skuša tudi razumeti, da ne bi ponovno napravil enake napake, tj. razglasil stališča enega avtorja (s katerim se strinja) za stališče vseh udeležencev posvetovanja.

O drugi vsebini članka ne mislim polemizirati. Pričakovala sem, da bo skušal prispevati k polemiki o cilju gospodarjenja v samoupravnem podjetju, kakor obljublja na začetku članka. Vendar lahko beremo v nadaljevanju njegovega članka le navedbe iz del drugih avtorjev, ki jih tovariš Smerdu navaja docela iztrgane iz logične celote teh del. Vsakdo se bo raje odločil za razpravo neposredno z navedenimi avtorji.

Tovariš Smerdu ima vso pravico, da se strinja s tistimi avtorji, ki zagovarjajo dobiček kot edini možni cilj gospodarjenja (čeprav za takšno opredelitev nima svojih argumentov). Če zavrača vse druge

možne cilje gospodarenja, pa zato še nima pravice, da sodi takole: »... naša ekonomska znanost v dvajsetih letih ni mogla nesporno utemeljiti, kaj mora biti mera uspešnosti gospodarenja v našem družbeno-ekonomskem sistemu... Torej tudi o naši ekonomski znanosti najbrž ne moremo trditi, da je bila posebno uspešna.« Razen tega je nerazumljivo, zakaj obsoja ekonomsko znanost, če meni, da morajo predvsem nosilci ekonomske politike in vodilni strokovnjaki povedati svoje mnenje o tem, kaj je cilj gospodarenja samoupravnega podjetja. Kaže, da iz nosilcev ekonomske politike in vodilnih strokovnjakov izloča svojo zvrst teoretikov.

Končno bi želela vedeti, kaj meni tovariš Smerdu (torej zvedeti za njegovo mnenje in ne za mnenje drugih avtorjev) o tem, v čem se kaže napačnost investicijskega kriterija, ki ga predlagam. Samo njegova trditev, da je napačen, ne more biti resen argument. Zanimivo bi bilo slišati mnenje tovariša Smerduja o tem, kateri investicijski kriterij je za samoupravno podjetje pravilen; sklepam namreč, da mora tovariš Smerdu tak pravilen kriterij poznati, če zavrača moj kriterij kot napačen.

PROTI CENTRALIZACIJI V ELEKTROGOSPODARSTVU

V zvezi s predvideno razpravo o kompleksni problematiki elektrogospodarstva pred zveznimi organi se ponovno kažejo težnje po enotni ceni za električno energijo, po skupnem obračunu in delitvi realizacije, po centralnem upravljanju s proizvodnjo in prenosom električne energije in po centralnem odločanju o graditvi elektroenergetskih objektov. Zato ne bo odveč, če opozorimo na negativne rezultate centraliziranega elektrogospodarstva v nedavni preteklosti.

Jugoslovansko elektrogospodarstvo sicer ni najbolj značilen primer za to, kako se ne sme gospodariti, vendar se tudi v njem uveljavljajo podobne škodljive silnice, kakršne povzročajo zaskrbljujoče stanje v celotnem našem gospodarstvu. Glavni problem je bil v elektrogospodarstvu vselej v tem, kako preprečiti, da bi slabo gospodarjenje stimulirali bolj kakor dobro gospodarjenje. Toda komaj se je boj za uveljavitev pravih ekonomskih odnosov v tej važni panogi našega gospodarstva začel, je bil oktobra leta 1956 časno prekinjen.

Žal takrat slovensko politično vodstvo ni imelo tako jasnega koncepta, kakor ga ima danes. Zato ni dovolj podprlo zahteve Elektrogospodarske skupnosti Slovenije, da se tudi odnosi v elektrogospodarstvu uredijo na ekonomski podlagi, tako da bi gradili izključno objekte, ki bodo dali porabnikom najcenejšo električno energijo, upoštevajoč pri tem, da jo dolg transport do uporabnika zelo podraži. S to zahtevo slovensko elektrogospodarstvo samo — brez širše podpore — seveda ni moglo proreti; vztrajalo pa je nepopustljivo pri zahtevi, da se električna energija ne sme podražiti. V tem ga je podpirala vsa slovenska javnost, lahko bi rekli celo jugoslovanska. Saj je od cenene slovenske električne energije imelo korist tudi gospodarstvo zunaj naše republike posebno v poletnih mesecih, ko je proizvodnja daleč presegala slovenske in celo jugoslovanske potrebe, tako da smo imeli takrat precejšnje devizne presežke z izmenjavo električne energije med Slovenijo in Avstrijo.

Potrebe pa so začele kmalu tako hitro naraščati, da so bile potrebne nove kapacitete, predvsem za zimsko energijo, ki so jo lahko zagotovile le nove termoelektrarne in hidroelektrarne z akumulacijami na jugu.

Kljub temu, da so investicijski programi dokazovali, da nam bodo te elektrarne nudile cenejšo električno energijo kot slovenske, se je zgodilo nasprotno. Njihova energija je bila dražja. Hitro so našli izhod in dejali: Jugoslavija je enoten gospodarski prostor in možnost za enakopravno gospodarjenje bomo uveljavili šele takrat, ko bo cena električne energije povsod in za vse enaka. Zato so začeli s kampanjo za enotne

Tabela je vsebovala tele podatke:

v mlrd. din

Zap. št. I. Hidroelektrarne	Po inv. programu	Po odobrenom posojilu	Potrebna sredstva	Prekoračenje indeks	Moć na pragu MW	Invest. din/kW	
1	2	3	4	5	6	7	8
1. HE Kokin Brod — Bistr.	9,110	14,825	19,3	212	122	158.000	
2. HE Bajina Bašta	24,782	28,578	32,0	130	240	133.000	
3. HE Peruča	11,923	12,409	20,5	104	40	310.000	
4. HE Split	17,399	17,905	27,8	128	212	98.000	
5. HE Senj	19,684	25,375	27,8	142	210	132.000	
6. HE Vuhred	6,567	7,575	115	60	126.000		
7. HE Ožbolt	9,857	9,695	9,9965	101	60	160.000	
8. HE Trebišnjica	34,111	41,256	56?	164	328	165.000	
9. HE Jablanica	29,324	31,929	10,44	109	144	220.000	
10. HE Globočica	8,825	8,640	10,44	112	40	260.000	
11. HE Peručica I	16,225	16,255	19,0?	117	72	264.000	
12. HE Peručica II	9,320	10,960	19,0?	117	108	102.000	

II. Termoelektrarne

1. TE Kolubara I	7,101	10,377	10,5	148	58	180.000
2. TE Kolubara II	5,749	6,457	6,95	121	58	120.000
3. TE Kolubara III	2,784	3,01	3,5?	108	29	120.000
4. TO Beograd	9,830	11,79	u grad-nji	120	100	118.000
5. TE Kosovo I	10,001	12,870	13,9	139	58	240.000
6. TE Kosovo II	13,503	17,456	u grad-nji	129	111	157.000
7. TO Zagreb	9,432	9,908	11,5	122	58	200.000
8. TE Šoštanj I	6,893	7,001	u toku	102	56	125.000
9. TE Šoštanj II	6,835	7,140	za-vršeno	110	68	110.000
10. TE Kakanj I	6,911	6,810	u toku	100	58	117.000
11. TE Kakanj II	6,278	6,864	za-vršeno	118	58	128.000

cene električne energije, ki so začele veljati 1. januarja 1957, za gospodinjstvo pa 1. maja 1957.

Pokrivanje primanjkljajev posameznih elektrogospodarskih skupnosti, ki nastajajo kot posledica predpisanih enotnih cen, je naknadno uredil zakon o elektrogospodarskih organizacijah, ki je začel veljati 23. januarja 1958.

Slovenijo, ki je proizvajala najcenejšo električno energijo, so kaznovali s tem, da je morala 100 in 100 milijonske dinarske presežke odvajati tistim, ki so predložili nerealne investicijske programe in so proizvajali namesto cenejše dražjo električno energijo, ki jo je bilo treba potem subvencionirati. Prišlo je do stanja, ki je bilo vse prej kot ekonomsko, toda morali smo potrpeti, če smo hoteli priboriti Sloveniji sploh še kakšen nov elektroenergetski objekt, ker je predloge za nove gradnje po zakonu pripravljala Jugel in jih utemeljeval pri ZIS. Kakšne predloge je predlagal Jugel ZIS in kakšne je ZIS sprejel, nazorno dokazuje tabela, ki jo je sestavila Jugoslovanska investicijska banka za sekretariat ZIS za industrijo. Če je bila Jugoslovanska investicijska banka kdaj objektivna, je bila takrat, ko je objavila to tabelo (gl. str. 1294), ki so jo vključili tudi v obrazložitev osnutka novega zakona o elektrogospodarskih organizacijah z dne 10. novembra 1961. leta. Ta osnutek so dobili vsi zvezni poslanci in so tako zvedeli, kako negativno banka ocenjuje Jugelovo politiko.

Ko je bila nevarnost, da se bo hrup zaradi take investicijske politike v jugoslovanskem elektrogospodarstvu še stopnjeval, so razpravo iz zveznega zbora prenesli v njegov odbor za gospodarstvo. Končno smo leta 1965 le dosegli, da so tudi v elektrogospodarstvu začeli upoštevati ekonomski odnos s koncesijo, da se v treh republikah: Srbiji, Makedoniji in BiH cena električne energije predhodno še regresira. Vsega tega ne bi bilo, če bi razvoj elektrogospodarstva temeljil na ekonomskih načelih oziroma na temeljih samoupravnega tržnega gospodarstva, ki ga postopoma uvajamo in hkrati žal tudi izigravamo že 20 let.

Tudi družbeno upravljanje smo že imeli v elektrogospodarstvu, pa smo ga leta 1963 odpravili na izrecno zahtevo Jugela, ki mu je »čisto delavsko samoupravljanje« bilo le krinka, za katero se je skril, da bi za njegova dejanja odgovarjali drugi.

Jugel še vedno zagovarja centralizacijo, ker hoče samostojno odločati, čeprav ve, da elektrogospodarstvo ni tako akumulativno, da bi lahko z lastnim dohodkom gradilo nove zmogljivosti, in da je več kot logično, da pripada soodločanje v novih objektih tistim, ki prispevajo finančna sredstva, kot tudi odjemalcem električne energije.

Gospodarski zbor in republiški zbor skupščine SR Slovenije sta dne 3. julija oziroma 14. julija 1970 podprla predlog republiškega izvršnega sveta, naj bi začeli v Sloveniji takoj uresničevati načela, ki jih vsebuje skupni slovensko-hrvatski elaborat. Kolikor pa zaradi zveznega zakona to ne bi bilo mogoče, naj bi republiški organi skupno z zakonodajno-pravno komisijo naše skupščine pripravili ustrezne predloge za spremembo zvezne in republiške zakonodaje. Pri tem pa je najvažnejše, da bo oblikovanje cen v republiški pristoynosti, kajti le tako bo nosil posledice nerenabilne gradnje tisti, ki se je zanjo zavzemal, ne pa prek prelivanja celotna jugoslovanska skupnost. Zavedati se moramo, da Jugel v svoji zahtevi po centralizaciji in zahtevi po uvedbi enotne cene za električno energijo ni osamljen. Zato preti nevarnost, da bodo po predlogu Jugela napravili prav to, kar bo v veliko skupno škodo. Take so pač izkušnje, tako predreformske kakor tudi reformske. Naš gospodarski položaj, ki je zaskrbljujoč, lahko namreč organizacija, kakršno predlaga Jugel, samo še poslabša.

I. KREFT

»POKVARJENI« VELIKANI

Gospodarski razvoj v svetu vse bolj sili k združevanju. Ta proces ne pozna več meja. Na starem kontinentu smo še daleč za Ameriko. To nam je prepričljivo opisalo briljantno pero enega najbolj razvpitih politikov letošnjega francoskega poletja Servana Schreiberja. Giganti svetovnega gospodarstva ne poznajo in ne priznavajo nacionalnih, državnih in kontinentalnih meja. V bistvu ne gre več za mednacionalne ali večnacionalne orjake, ampak — čeprav pogosto prikrito — za nadnacionalne orjake. V skromnejši meri tudi pri nas v zadnjih letih opazamo bleščečo ekspanzijo številnih podjetij. Me njimi so zlasti vidni reeksporterji, giganti zunanje trgovine, ki pa so že zdaleč prešli okvire svoje dejavnosti. Genex, Inex, Progres in drugi s končnicami na ex, es, ix, ax, in ne vem še kakšni (kaj domačega je redko vmes) so danes predmet pogoste kritike, ki sicer prizanaša podobnim gigantom s proizvodnega področja kot na primer Energoinvestu, INI, Boru in drugim.¹ Slišati je pripombe o socialistični finančni oligarhiji, državah v državi, novih centrih oblasti itd. Zakaj?

Zaradi velikosti naših najmočnejših podjetij gotovo ne. Domači giganti v svetu še prav nič ne pomenijo. Naš prvak INA (nafta — 3 milijarde novih dinarjev prometa) ima za dobro polovico manjši promet kot stoti na lestvici najmočnejših podjetij v svetu (brez upoštevanja firm ZDA) — De Beers Consolidated Mines (Južna Afrika, diamanti — 600 milijonov dolarjev).² V našem razdrobljenem gospodarstvu je torej integracijska moč nujna in koristna. Težko si je zamisliti tudi očitke na račun zelo razvejane dejavnosti reeksporterjev: od zunanje trgovine do bančnih poslov, od zračnega prometa do industrije, od notranje trgovine do filmske proizvodnje, od plantaž banan in kave do turizma. Ali zato, ker imajo dokaj dober in dobro plačan strokovni kader, ki nam ga tako zelo primanjkuje? Ali zaradi veljave in resnega poslovanja v tujini, ki ju tako pogrešamo v pravem kaosu nesposobnosti, nestrokovnosti, medsebojnega rovarjenja, škandalov in neresnosti na svetovnem trgu, ki so nujna posledica dejstva, da se kar nad 1.100 naših podjetij ukvarja z zunanjo trgovino. Tudi zavist in nevoščljivost, da izvoznik zasluži pri vsakem poslu ne glede na to, ali ta prinaša proizvajalcu dobiček ali izgubo, ne moreta biti oprijemljiv vzrok kritike. V takih primerih je treba iskati rešitve v višji domači produktivnosti ali v ustrežnejših potezah ekonomskega sistema.

Zajec tiči v drugem grmu. Reeksporteji so pogosto dediči premoženja, kadrov in poslovnih zvez nekdanjih zveznih ministrstev in zveznih državnih podjetij, kar je prav gotovo izredno močna podlaga za ekspanzijo. S tem jim seveda ne mislimo odrekati poslovne sposobnosti in gibčnosti. Tako imajo prevladujoč položaj v vrsti gospodarskih vej in njihov vpliv je vedno širši. Predvsem oni lahko za posamezna področja nastopajo kot najemniki kreditov in posojilodajalci, samostojni investitorji,

¹ Glej npr. članek v VUS št. 947 z dne 24. junija 1970 z naslovom »Dinarski in dolarski patriotizem«.

² Podatki Ekonomske politike in magazina Fortune za leto 1968.

organizatorji in ustanovitelji novih podjetij, realizatorji velikanskih mednarodnih poslov, soudeleženci v mešanih družbah v tujini itd. Ni čudno, da zato pogosto lahko po svojih zahtevah krojijo poslovne pogoje in cene, prisilijo šibkejšo k integraciji, posredno vplivajo na ustvarjanje in usmerjanje dohodka drugih podjetij, pobirajo lepe marže in dobičke, obresti od posojil in zaslužek od prodaje deviz, trosijo po svetu svoje ljudi kot zunanje ministrstvo in še marsikaj. Če smo uporabili v začetku članka izraz nadnacionalen, se nam zdi glede naših reeksporterjev pogosto na mestu beseda nadsamoupraven. Če je vmes tudi kaj nadnacionalnega, je to pri naši še dokaj opazni republiški in lokalni zaprtosti le koristno.

Kaj storiti? Slišati je različne predloge, kot so na primer sodelovanje družbenih predstavnikov v samoupravnih organih reeksporterjev, vpeljevanje »reda« z državnim posegom, celo zahteve po drugi nacionalizaciji in druge. Edini izhod je drugje — v dejanski poslovni integraciji od temeljne proizvodnje prek vmesne industrije do teh gospodarskih velikanov. Ta ne sme temeljiti na raznih kreditih, izvoznouvoznih, storitvenih in drugih pogodbah, temveč na skupno vloženem delu in sredstvih ter skupni udeležbi pri ustvarjenem zaslužku. Le to lahko omogoči tudi skupno samoupravljanje in prepreči izkoriščanje, ki ga zdaj očitamo našim velikanom. To, kar dovoljujemo pri sodelovanju s tujimi firmami, onemogočamo zaradi praznine v sistemu dohodka in kroženja družbenega kapitala v domačih okvirih. V sedanjem položaju ni zagotovljena varnost dinarja niti ni zagotovljen dohodek, brž ko je denar naložen zunaj plota delovnega kolektiva. O vsem tem še nimamo politično dorečenih stališč, na podlagi katerih bi se lahko lotili praktičnih potez. Dokler si glede tega ne bomo na jasnem, pa je za gospodarski razvoj koristno, da imamo gigante take, kakršni so, čeprav jim je mogoče marsikaj očitati. Vsekakor bolje, kot pa da bi jim iztepali »pokvarjenost« z državno administrativno šibo. To se je do zdaj v gospodarski vzgoji navadno slabo obneslo.

T. KRAŠEVEC

INTEGRACIJE NA TRHLIH NOGAH

Gospodarski zbor Zvezne skupščine je na junijskem zasedanju razpravljaval o integracijskih gibanjih. Osnovno poročilo o rezultatih teh gibanj je oskrbela Zvezna gospodarska zbornica. Kljub obetajočemu naslovu pa sem v tem poročilu zaman stikal za podatki o ekonomskih rezultatih. Našel sem le navedbe o številu integracij po obdobjih in področjih, kakor da bi bile integracije same sebi cilj.

Združevanje podjetij je proces, ki naj pripomore k večji učinkovitosti gospodarjenja. To ni politična, temveč poslovna zadeva. Od integracije ne pričakujemo političnih, temveč poslovnih rezultatov, in to nadpovprečne. Za ugotovitev stanja in tudi za propagando integracijskih gibanj bi bilo koristno primerjati uspehe delovnih organizacij glede na njihovo velikost.

Med razpravo smo slišali, da stvari ne tečejo dobro. Krive naj bi bile pomanjkljivosti v gospodarskem sistemu in v instrumentih ekonomske politike. Krive so občine, ki pretežno forsirajo združevanja znotraj občinskih meja. Kriva je kreditna politika, spričo katere velikim organizacijam primanjkuje finančnih sredstev in zato nimajo možnosti za množično proizvodnjo. Tudi administrativno določanje cen nekaterim vrstam blaga naj bi prizadevalo predvsem velika podjetja. Nekateri odbori so zato zahtevali, naj se s sistemskimi ukrepi stimulira integrirana podjetja (nižja obrestna mera, posebna carinska politika, itd).

Pomanjkljivosti v sistemu in v ekonomski politiki prizadevajo ravno tako majhna kakor velika podjetja. Zato slednja ne potrebujejo nobenih zunanjih privilegijev. Združene enote morajo biti sposobne, da si same pridobijo poslovne prednosti, dosežejo nadpovprečne rezultate in postanejo nosilke gospodarskega razvoja. Gigantov na steklenih nogah res ne potrebujemo!

Proučil sem zaključne račune za lansko leto slovenskih podjetij kovinske in električne industrije. Najprej sem raziskal vpliv živega dela in vloženih poslovnih sredstev na doseganje družbenega proizvoda v posameznih organizacijah s samostojnim obračunom.

Dobil sem naslednji odnos:

$$(1) DP_n = 1.18 OD + 0.21 S;$$

DP_n = pričakovana, normalna višina družbenega proizvoda (dohodek + amortizacija);

OD = obračunani bruto osebni dohodki;

S = povprečno uporabljena osnovna in obratna sredstva.

Obrazec kaže, da so v splošnem obravnavana podjetja dobro gospodarila. Rentirala so se tako sredstva za osebne dohodke kakor tudi kapital.

Družbeni proizvod, ki so ga dosegle posamezne organizacije (DP_n), seveda več ali manj odstopa od te »norme«.

Naj navedem nekaj primerov (tisoči dinarjev):

	Sredstva	Osebni dohodki	Družbeni proizvod	DP_n
GOSTOL, Nova Gorica	23.629	11.816	19.161	19.025
ELMA, Črnuče	32.307	19.473	30.006	29.938
VERIGA, Lesce	46.594	20.044	33.754	33.660
TITAN, Kamnik	44.151	25.323	37.112	39.388
ROG, Ljubljana	61.965	28.416	46.835	46.848
SATURNUS, Ljubljana	105.060	38.326	64.795	67.767
ELEKTROKOVINA, Maribor	85.157	47.708	75.256	74.628
GORENJE, Velenje	156.524	54.754	161.312	98.186
TAM, Maribor	482.161	156.608	272.177	288.182

Razlike v poslovnih rezultatih niso nujno posledica boljšega ali slabšega gospodarjenja. Za določanje norme sta bila upoštevana le dva najvažnejša proizvodna dejavnika, delovna sila in kapital. Lahko gre tudi za neenak gospodarski položaj, za razlike v tehniki obračuna itd.

Koeficiente odstopanja $\left(\frac{DP_n}{DP_n}\right)$ sem primerjal z velikostjo organizacij.

Velikost sem določal ravno z DP_n , saj je odvisen od števila in kvalitete zaposlenih delavcev (OD) in količine vloženih sredstev (S).

Dobil sem naslednji odnos:

$$(2) J = -0.009 + 0.479 \log x - 0.056 \log x^2$$

$$J = \text{pričakovani koeficient} \frac{DPs}{DPn}$$

$$x = DPn$$

Šibka korelacija ($r = 0.10$ pri $N = 116$) nam pove, da gre le za težnjo, ki pa je zelo značilna.

Predvsem lahko spoznamo, da velikost organizacije lansko leto ni pomembno vplivala na doseženi rezultat ($Y_{\max} = 1.02$ pri $DPn = 18860$).

Po obrazcu (2) naj bi pričakovali nadpovprečni družbeni proizvod pri organizacijah, za katere velja

$$5394 < DPn < 65920 (J = 1)$$

Lani je bilo v Sloveniji 12 organizacij, ki so bile večje od navedene zgornje meje. Od teh sta le ELEKTROKOVINA in GORENJE presegli normalno višino družbenega proizvoda. Drugih deset je bilo pod povprečjem za 1 do 17 %.

GORENJE je izjemen primer. Normalni družbeni proizvod 98.4 milijona dinarjev je preseglo kar za 64 %!

Od 7 podjetij, ko so bila lani glede na sredstva in delovno silo večja od njega, je le TAM dosegla absolutno večji družbeni proizvod, vendar s trikrat večjimi zmogljivostmi.

Kaj je narobe pri velikih podjetjih?

Navedel bom le nekaj vzrokov za slabše uspehe nekaterih podjetij, ki se mi zde najpomembnejši:

1. Če z združevanjem samo seštejemo zmogljivosti, ne da bi jih preoblikovali, mora nova organizacija slabše gospodariti. Poslabša se namreč kontrola in zmanjša elastičnost. Združena podjetja so učinkovitejša le v primeru, da je koncentracija sredstev omogočila **boljšo tehnologijo** proizvodnje in poslovanja.

2. Majhna podjetja so sposobnejša v **izkoriščanju** tržnih možnosti, ker se trgu prilagajajo. Velika podjetja si morajo trg praviloma **ustvariti**. Če so na področju marketinga pasivna, je zelo verjetno, da so glede na male organizacije na slabšem.

3. Veliko podjetje ima običajno veliko strokovnih kadrov. Vendar pa ti kadri niso dobro izkoriščeni, če je izostala **razumna decentralizacija poslovanja**, odločanja in odgovornosti.

4. Decentralizirano podjetje je nujno neučinkovito, če ni **skupnih ciljev**. Skupne cilje pa je mogoče doseči le s **timskim delom**.

Upravljanje in vodenje velikih podjetij zahteva torej bistveno drugačne prijeme. Preoblikovanje srednjih podjetij v velika je zato **dramatično**, saj zahteva revolucionarne spremembe v tehnologiji, poslovni politiki in v upravljanju.

Če v kritični fazi razvoja podjetja prevladujejo v vodstvu pristaši mirne evolucije, bo novopečeni velikan skoraj gotovo zašel v dolgotrajno krizo.

F. BRANISELJ

FISKALNI UKREP ALI KAJ DRUGEGA?

Polletna diagnoza gospodarskih gibanj je znova opozorila na kritične trenutke v naši zunanjetrgovinski menjavi, ki jih je letos spet zvečana razlika med jugoslovanskimi notranjimi cenami in cenami na zunanjih trgih samo poglobila. Dovolj je, če se opremo na podatek, ki pove, da so cene proizvajalcev industrijskega blaga poskočile do zdaj skoraj za 10 %. Kot prva posledica teh, pri nas že kroničnih premikov se ni zgodilo nič, česar ne bi bilo mogoče pričakovati: konkurenčna sposobnost izvoznikov in učinki njihove dejavnosti so začenjali pojemati in še zdaleč niso dohajali skoraj neustavljive uvozne ekspanzije. Zunanjetrgovinski primanjkljaj, ki nastaja izključno v menjavi s konvertibilnim področjem, se je v primerjavi z lanskim prvim polletjem povečal za dobro desetino.

Pod tolikšnim pritiskom se je plačilna bilanca še bolj prevesila v našo škodo. Julija se je tako med stabilizacijskimi ukrepi na poslanskih klopek na sam dan zasedanja zvezne skupščine pojavil predlog za 5-odstotno podražitev uvoza, s katero naj bi po kar se da preprosti poti finančne operative podprli omajane pozicije naših izvoznikov. Vse kaže, da je ukrep dobil izrazito podporo samo pri glasovanju, kajti med njegovo veljavo se znova pojavljajo pomisleki, znani že iz predhodne poslanske razprave. Na zvezni ravni gospodarsko političnega odločanja so se nedvomno znašli v neprijetnem dvojnem šahu, katerega grožnja je bila očitna že nekaj mesecev poprej, julija pa je bilo skoraj nemogoče poiskati kaj prida boljše rešitev. Na sporedu začasnih posegov za zavarovanje plačilne bilance sta namreč ostala pri roki samo še groba fizična omejitev uvoza ali nova zadolžitev v tujini. Z jasno namero za vsako ceno ohraniti letošnje proizvodno rast je bila v trenutkih odločitve izbrana najmilejša pot. Od julija sèm je torej vse prav, posebno če pustimo ob strani predloge za selektivno uporabo uvoznih taks. Premočrtnost petih odstotkov je izrazito bilančna poteza, ki prinaša s seboj tudi vse nevarnosti ukrepov svoje vrste. V bistvu je bil odprt predvsem nov vir sredstev za poživilo izvozu, dana pa je tudi možnost razbremenjevanja emisije. Oba cilja sta v nastalem položaju neoporečna in tudi metoda bi s hermetičnega vidika seštevkov v plačilni bilanci ne bila videti slaba, a to le v primeru, če bi bila federacija homogeno gospodarsko podjetje. Linearna obremenitev uvoznikov, ne glede na vrsto uvoznih postavk in ne glede na klirinški in konvertibilni izvoz blaga samo potrjuje ozko bilančni značaj uvoznih taks. Skoraj iluzorno je pričakovati, da bo njihovo breme učinkovalo na tako široki površini tako enakomerno in pavšalno, kot so bile predpisane. Na iskanje novega ravnotežja v zunanjetrgovinskem saldu (zlasti še brez odtenkov v stopnjah podražitev) bodo najbolj prožno reagirale prav najbolj občutljive in za razvijajoče se gospodarstvo življenjsko važne pozicije. Procesu uvoznega skrčenja najbolj podležeta predvsem uvoz surovin in reprodukcijskih materialov ter uvoz opreme, dasiravno je ta elastičnost spričo slabe investicijske discipline, pa tudi zavaljo precejšnje navezanosti nekaterih naših indu-

strijskih sektorjev (nafta, tekstil) na surovine iz uvoza pri nas še dokaj dvomljiva. Takó ali drugače, s posledicami se bo treba srečevati. Zagotovilo, da bo s politiko cen onemogočena množilna prevallitev začasnih uvoznih taks in da podražitev uvoza ne bi smele izzvati povečanja notranjih cen, ne more odpraviti vse bojazni, toliko bolj, ker je bil v istem zagotovitlu pripoznan določen vpliv taks na rast proizvodnih stroškov.

Podražitev uvoza so — kot smo že omenili — izsilile letošnje deformacije v plačilnem ravnotežju. Le-te niso nič drugega kot splošen izraz nerešenih strukturnih vprašanj v gospodarstvu. Julijski blažilni ukrepi tako globoko niso prodrli. Brez korenite in trajnejše razbremenitve gospodarstva, ki bi potisnila njegovo akumulativno in reproduktivno sposobnost vsaj v bližino evropskega poprečja, se bilančnim sunkom v bolj ali manj zaostreni obliki tudi v prihodnje ne bo mogoče izogibati. In tudi takrat, ko so že na vidiku ali pa jih je na podlagi sedanjih cikličnih gibanj mogoče predvideti, so vedno primerni pravočasni ukrepi. Reakcijski časi naše ekonomskopolitične operative so bili do zdaj očitno marsikdaj predolgi. Rešitve, ki so bile poslance predlagane ob julijskem glasovanju, odkrivajo določeno stopnjo nervoze pri odločanju; popolnoma upravičena se zdi domneva, da so dobile skupščinski vizum delno zaradi časovne stiske in labilnosti dane gospodarske situacije, delno ali morda še bolj pa zaradi pričakovanja nekaterih sistemskih sprememb, ki jih je zvezni aparat napovedal za jesen.

Dvoreznost ukrepov, kakršna je enoletna podražitev uvoza, je prevelika, da bi jih kazalo sprejeti med stalne vzvode za usmerjanje zunanjetrogovinskih tokov. Na pragu je nevarnost, da bi splošna ekonomska politika izgubila svojo prvenstveno funkcijo in se posvetila izključno saldiranju proračuna in primanjkljajev v menjava s tujino, izpuščala pa pri tem izpred oči kvaliteto proizvodnih gibanj ter zanemarjala učinke omejitev v gospodarstvu. Izravnavanje primanjkljaja, ki postane samo sebi namen, je treba dosledno razumeti kot posredno znamenje, da gospodarsko vodenje zaradi zapletenosti celotnega mehanizma izgublja pregled nad vzporednimi posledicami dopolnilnih ukrepov in da se bodo le-ti po logiki začaranega kroga prej ali pozneje prelevili v žarišča novih motenj.

B. LAVRIC

USODA ZVEZNEGA SKLADA

(decentralizacija znanosti)

Majhna dežela mora svoje sile zelo racionalno organizirati, če hoče obdržati svojo neodvisnost tako ekonomsko, politično kakor kulturno. V številnih majhnih pa tudi velikih razvitih državah je ravno področje znanosti zelo centralistično urejeno. Da bi se izognili nepotrebnemu podvajanju in sploh neracionalnemu trošenju človeških in materialnih sil — zlasti kjer je, kakor pri nas, informacijska služba skoraj docela nerazvita —, je potrebna smotrna družbena politika.

Kako to, da potem hočemo pri nas zvezni svet preoblikovati, zvezni sklad pa decentralizirati?

1. Kako je doslej potekalo delo teh organov?

Zvezni svet oziroma njegovi organi¹ so izdelali idejne projekte in jih potem objavili v natečaju, na katerega so se lahko prijavili vsi zainteresirani inštituti.

To je s formalno-pravnega vidika vse lepo in prav, demokratično in pravično, enakopravno in pravilno. Toda dejansko je ta proces potekal precej drugače.

Predvsem raziskovalni projekti niso temeljili na resničnih potrebah, ampak so bili to programi, za katere so se zavzemali nekateri inštituti. Še več, celo za vsako temo je stal ta ali oni inštitut. Od sprejetja posameznih tem in projektov pa je bil odvisen obstoj posameznih inštitutov, zato so skušali spraviti v program čimveč svojih tem, tako da bi si tudi, če bi nekatere teme morali črtati, še vedno zagotovili zadostna sredstva za svoje delo.

V takšnem položaju je prišlo do raznih političnih in drugih pritiskov na organe zveznega sveta, vse večji vpliv je začela dobivati administracija in tudi samo delo v strokovnih organih je postalo vse prej kot strokovno-znanstveno odločanje. In to iz več razlogov. Poleg tega, da so politična pritiskali in da je bilo tem preveč, načelna strokovna razprava ni bila možna, ker bi se odločitve preveč zavlekle, to pa bi ogrozilo obstoj inštitutov, ki so stali za njimi. Strokovni odbori in komisije so torej morali dani znesek čimprej in »čim pravičnejše« razdeliti (vsem proporcionalno zmanjšati vsoto). Da bi vendarle dobili želeni znesek, so inštituti povečevali število prijavljenih tem, povečevali nad svoje zmožnosti in povečevali tudi politični pritisk. Klobčič se je zamotaval, rastle pa so tudi denarne manipulacije.

Zvezni svet je namesto koordinatorja in programerja znanstvene dejavnosti postal mesto, kjer so se vsi (ali vsaj večina) borili za to, da si priborijo čimveč sredstev. V tem boju je seveda zmagoval hitrejši in »spretnejši«.

Da si strokovnega, načelnega odločanja niti niso želeli, dokazujejo tudi še druga dejstva. Dostikrat se je zgodilo, da so člani strokovnih teles dobili gradivo za seje — na katerih so »delili« velike vsote — šele tik pred sejo. Potem — komisija za kadre je na primer kot prednostno načelo uvedla nerazvitost — ekonomsko, ne kadrovsko.

Skratka, če so že delali po kakšnih načelih, potem to v glavnem niso bila znanstvena načela.

Na vrsto teh slabosti je opozoril že predsednik zveznega sveta v svojem nastopnem govoru februarja 1968. Predlogi, ki jih je dal za odpravo teh slabosti, niso v ničemer spremenili stanja. (Dokumentacija Zveznega sveta za koordinacijo znanstvenih dejavnosti, D-1. Sestavek je objavila tudi Teorija in praksa št. 6-7, 1968, z naslovom »Znanstvena politika«.)

Nov poskus, da bi uredili ta nevzdržni položaj — v katerem, kot je nekdo slikovito rekel, več ljudi od raka živi kakor pa umira — so bili tako imenovani makroprojekti. Dobra stran teh makroprojektov je v tem, da so interdisciplinarni in da povezujejo aplikativno in fundamentalno raziskovanje (oboje pa je v naši raziskovalni dejavnosti ravno šibka točka).

¹ V teh telesih dela okrog 180 priznanih jugoslovanskih znanstvenikov.

Seveda tudi makroprojekti niso bistveno v ničemer pripomogli, aa bi se opisani položaj zboljšal. To potrjuje že veliko število predlaganih makroprojektov (75) z nerealnimi zahtevami. Poleg tega se je seveda spet postavilo vprašanje (ko so te makroprojekte zreducirali že na 21), ali so to sploh makroprojekti in ali so to jugoslovanski makroprojekti, ali so temeljnega pomena ipd. Zato so končno sklenili — in to je bilo edino realno —, da naj izdelajo podrobne programe za te makroprojekte, ki naj jih potem pregledajo republike.

V takšnem položaju se je dogajalo še nekaj važnega. Zvezni svet se je stalno »boril« za sklepčnost. Sklepi, ki jih je sprejemal, so bili zato dejansko večkrat nezakoniti. Na drugi strani pa člani v delovnih telesih sveta niso bili dejanski predstavniki republik, ampak so zastopali interese svojega inštituta.

Še en bremenilni dokaz na račun zveznega sklada je močan, namreč dejstvo, da je ta sklad večji kakor vsi republiški skladi za financiranje raziskovanj skupaj. To je seveda skoraj docela onemogočalo republiško politiko na tem področju.

2. Kako naprej?

Glavni problem — ali pa vsaj eden glavnih —, s katerim se srečujejo organi, ki se ukvarjajo z znanostjo, je decentralizacija zveznega sklada.

Ob tem je zanimivo, da kot glavni argument za to ne navajajo dosedanjih pomanjkljivosti v delu zveznega sveta, ampak predvsem politične argumente: zvezni sklad je treba decentralizirati, ker smo s centralizmom že nehali, ker je ta sklad državni kapital, ker samo decentralizacija ustreza našim družbenopolitičnim in ekonomskim sistemom, ker je tudi to področje treba uskladiti z ustavnimi amandmaji ipd. Skratka, trdijo, da če je tako, kakor je, republike ne morejo odločati o stvareh, o katerih imajo pravico odločati.

Vprašanje je, če vsi ti argumenti zadostujejo za takšno ureditev. Mislim, da to formalno pravno-politično gledanje ne zadostuje. Predvsem je nujno — če hočemo, da bo znanost proizvajalna sila, kot trdimo —, da omogočimo republikam odločanje o programiranju, vodenju in usmerjanju znanosti, zato ker odločajo tudi o gospodarskem razvoju republike. Odločajo pa lahko, če imajo na voljo finančna sredstva, zato je nujno, da spremenimo vsaj razmerja med republiškimi skladi za znanost in zveznim skladom.

Če je decentralizacija samó še vprašanje časa, vendarle ostane brez odgovora še vrsta bistvenih vprašanj. Predvsem pa: koliko sredstev iz zveznega sklada naj decentraliziramo, po kakšnem kriteriju naj ta sredstva delimo in o čem naj še odloča zvezni svet v prihodnje.

Če stvari gledamo kompleksno, se dejansko prvo in tretje vprašanje pokriva. Zakaj vprašanje, koliko sredstev naj ostane v zveznem skladu, je treba rešiti na ta način, da določimo pristojnosti zveznega sveta.

Gotovo je, da sodijo v republiško odločanje vprašanje kadrovske politike v znanosti, investicij v opremo in »mali« programi. Torej je tudi sredstva za te namene treba prepustiti republikam.

Makroprojekti — in odgovor na vprašanje, kaj sploh je resnično jugoslovanski makroprojekt, — pa bi se morali oblikovati z dogovarjanjem med republikami. Kdor bi se zanimal za neki makroprojekt, bi vložil vanj tudi svoja sredstva. Da pri takem načinu oblikovanja in finan-

ciranja projektov odpadejo vse bistvene slabosti, do katerih je doslej prihajalo pri delu zveznega sveta, zgovorno priča projekt Severni Jadran. Torej je treba sredstva za makroprojekte decentralizirati.

Gotovo je, da zvezni organi potrebujejo nekatere raziskave. Toda za to ni potreben poseben sklad, ampak lahko ti organi raziskave naročajo in financirajo neposredno pri inštitutih.

V zveznem skladu naj bi tako ostala le sredstva za mednarodno znanstveno sodelovanje, za organizacijo pomembnejših simpozijev, za izdajanje pomembnejših publikacij in za INDOK službo. Pri tem financiranju bi lahko zahtevali, da participirajo republike ali interesenti.

Bistvena naloga zveznega sveta za koordinacijo znanstvenih dejavnosti bi tako res postala koordinacija. Prav zato in iz že prej omenjenih razlogov bi morali tudi ta svet — ki je bil doslej izjema med zveznimi sveti — organizirati na načelu republiških delegacij.

Potrošnja sredstev iz zveznega sklada za leto 1970 dejansko že poteka po tej shemi.

Lahko se seveda ob vsem tem vprašamo, kako da do tega ni prišlo že prej? Predsednik zveznega sveta profesor Vogelnik je dejal, da so načelni dogovor že davno sprejeli, ni pa prišlo do uresničitve tega predloga, ker so to zavirale močne birokratske strukture, za katerimi so se skrivali nakateri interesi.

Drugo izmed bistvenih vprašanj je vprašanje delitve sredstev, ki zdaj ležijo v zveznem skladu.

Očitno je, da so v dosedANJI porabi sredstev iz zveznega sklada dobivale nerazvite republike le neznamenit del (glej tabelo), kar je razumljivo glede na to, da niso imele razvite mreže raziskovalnih inštitutov.

Danes kot kriterije za decentralizacijo zveznega sklada predlagajo dokaj različne kriterije ali njihove kombinacije: prebivalstvo, število

Delež republik v Jugoslaviji v letu 1968 (v%)²

	BiH	Črna gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slove- nija	Srbi- ja
1. DP po tekočih cenah	11,8	1,8	27,2	5,2	15,6	38,4
2. Dohodki zveznega proračuna	9,6	1,4	27,2	5,0	19,2	37,6
3. Dohodki zveznih skladov	11,0	1,6	25,1	5,1	16,7	40,5
4. Skupaj 2+3	9,9	1,5	26,7	5,0	18,6	38,3
5. Republike so izločile iz DP tale % za zvezni proračun	11,4	11,3	13,3	12,9	16,1	13,5
6. Dohodki od raziskovalne dejavnosti iz zveznega sklada po republikah	3,4	0,6	21,0	0,6	13,5	60,9
7. Od celotnega dohodka od raziskovalne dejavnosti je % dohodka iz zveznega sklada	4,0	10,5	13,8	3,3	7,3	17,3
8. Delež republik iz sredstev zveznega sklada v letih 1960—1967	9,8	0,8	21,3	2,5	13,5	38,6

² Tabela je sama dovolj zgovorna, zato mislim, da je ni treba še posebej komentirati.

raziskovalcev, nacionalni dohodek, družbeni proizvod idr. Zvezni svet je kot kriterij za delitev sredstev za letošnje leto sprejel nacionalni dohodek s korektivom 10 % za nerazvite. Sklad za znanost se torej spreminja v dodatni sklad za nerazvite.

Mislím, da bi bil edino pravi len kriterij za delitev teh sredstev prispevek republik v zvezni proračun in sklade, ker tudi sredstva v zvezni sklad pritekajo iz proračuna. Če torej govorimo o vračanju teh sredstev republikam, potem naj se enako odteka jo, kakor so pritekala. Pri nas pa hočemo delati narobe, tisti, ki je več dal, bo zato manj dobil nazaj, in tisti, ki je manj dal, bo zato več dobil (gl. tabelo na str. 1304).

Kateregakoli od navedenih kriterijev bodo že sprejeli za delitev sredstev, manj razvite republike bodo dobile večja sredstva kakor doslej, kar je tudi pozitivno v tem procesu. Najbolj bo prizadeta Srbija, ki je doslej — na račun »zveznih inštitutov« — dobivala daleč največ.

Nekateri se bojijo, da bi se ta sredstva na »poti« od federacije do republik zgubila. Čeprav je to v bistvu le tehnični postopek, je bojazen, da v republiške sklade za znanost ne bi prišla enaka vsota, kakor je šla iz zveznega sklada, verjetno upravičena in utemeljena. Prav je, da že zdaj mislimo tudi na to in tako preprečimo, da bi se to res zgodilo.

Ko govorimo o zveznem svetu, bi morali misliti tudi na zavod za mednarodno tehnično sodelovanje, tudi tam so naloženi težki milijoni.

Ob vsem tem pa vsekakor ne smemo pozabiti, da za znanost in znanstveno-tehnično revolucijo pri nas ni najbistvenejše vprašanje reorganizacija zveznega sveta in decentralizacija zveznega sklada za koordinacijo znanstvenih dejavnosti.

J. ŠTER

NACIONALNI INTERESI IN NEVARNOST POENOSTAVLJANJA

Skoraj ni sporno, kaj vse sodi v okvir interesov nerazvitega dela sveta, če gledamo interese v celoti. V posameznostih pa so pobude za delovanje nekaterih držav pogosto različne, kar smo opazili na II. UNCTAD v New Delhiju, pa tudi na drugih srečanjih. Razložki so razumljivi zaradi različnih pogojev življenja držav v preteklosti, zaradi različne stopnje razvoja, pa tudi posebne geografske lege. To pa ne pomeni, da bi dežele v razvoju kljub takim razlikam ne mogle najti skupnih področij nastopanja; nujno je, da ob nastalih različnih stališčih preverimo njihovo vsebino in se razumsko odločimo za tisto rešitev, ki je dolgoročno najbolj pomembna za človeštvo v celoti.

Vzemimo primer, ki je o njem veliko slišati, ki pa včasih izveni poenostavljeno zaradi prehitrega izenačevanja tako imenovanih »življenjskih interesov« posameznih delov sveta v razvoju s pravičnimi cilji vseh

nezadosti razvitih. Gre za pas teritorialnega morja, katerega meje sicer v mednarodnih sporazumih niso dokončno določene, vendar je v ženevskih konvencijah izraženo priporočilo, naj ne bi segal dalj kot 12 morskih milj od obale. Latinskoameriške države so svoje teritorialno morje razširile na 200 milj in svojo širitev na velika območja odprtega ali tudi svobodnega morja utemeljile z »nacionalnim interesom varovati ribje bogastvo«.

Mimogrede, določanje nacionalnih interesov je bilo vedno sporno, četudi so jih države same razglašale za »živiljenjske interese«. Z drugimi besedami, že na kopnem je veljava nacionalnega interesa sporna kategorija, na morju pa zadeva tudi ni olajšana, ker geografi in pravniki soglašajo, da morje pripada Zemlji v celoti, ne pa tistim državam, ki so slučajno na njegovih obalah.

Toda z raztezanjem suverenosti na površino odprtega morja zadeva še zdaleč ni odpravljena. Pomembna sta še morsko dno in podzemlje, ki zaradi naraščajočih tehničnih možnosti postajata čedalje bolj zanimiva za izkoriščanje. Čeprav danes še nimamo na voljo tehničnih sredstev, ki bi kopanje rudnih bogastev z zemlje preprosto prenesla v morje, je že zdaj mogoče reči, da primerna globina ne bo pomenila nobenega problema za izkoriščanje v prihodnjem obdobju (vsaj tam, kjer je dno bogato z mineralnimi in rudnimi bogastvi). Naj to dopolnim še s podatki o zdajšnjem pravnem režimu, ki ga je za epikontinentalni pas (pravni pojem kontinentalnega robu, ki se razlikuje od geografskega) postavila ženevska konvencija o epikontinentalnem pasu v letu 1958: obalne države imajo suverene pravice raziskovati in izkoriščati (to torej ni državna suverenost) morsko dno in podzemlje pod površino odprtega morja, ki se nadaljujeta od njihovih obalnih voda, in sicer do globine 200 m ali pa globlje, če to dopuščajo tehnične možnosti.

Latinskoameriške države so raztegnile pas teritorialnih voda, ne da bi se sklicevale na epikontinentalni pas, saj je med drugim znano, da ima na primer Čile zelo ozek kontinentalni rob, ki se hitro spušča v globino. Toda o tem le mimogrede, ker navsezadnje mednarodne konvencije veljajo za tiste, ki jih sprejmejo. Morda je zato v oblikovanju praktičnega političnega stališča bolj prepričljivo poiskati logiko in racionalnost enih in drugih prizadevanj.

Svoboda morja je veliko politično načelo, ki je nastalo sicer zaradi konkretnih potreb trgovanja in povezovanja sveta čez morje, toda nedvomno še danes pomeni eno izmed najbolj pozitivnih načel mednarodnega pomorskega prava. Navsezadnje, morje pokriva 5/7 zemeljske oble, zakaj bi potem pravica do izključnega izkoriščanja in nadzorovanja tako velikega dela sveta pripadala samo državam, ki so po naključju na obalah velikih oceanov! Kako je mogoče **načelno izključiti celinske države** ali pa pas teritorialnih voda prirezovati po tem, ob kako velikem morju leži ta ali ona država! Zadnje tendence širiti pas teritorialnega morja, ki so jim na čelu prav latinskoameriške države, pa držijo prav v teoretično razdelitev oceanov in v uničenje ali vsaj oslabitev pravega pomena svobode morja.

Z drugimi besedami: preveč pomembno je morje, da bi bilo samo od nekaterih odvisno, kak status bo imelo. Za latinskoameriška gospodarstva je lahko administrativna izključitev tujih ribičev s pomembnega dela morja izjemnega pomena, v resnici v njihovem »nacionalnem inte-

resu«, vprašanje pa je, ali smo te interese pripravljeni priznati. Rudna bogastva, ki naj bi v smislu morja — splošne dobrine človeštva, pripadala vsem, bodo v primeru, če si bodo obalne države teritorialno prisvajale velike predele morja, omejena na zelo ozek krog.

V tej zvezi pride večkrat do zoževanja problema, ki je načelnega in dolgoročnega pomena, na odnose med izkoriščano Latinsko Ameriko in veliko silo ZDA. Veliko trditev nedvomno drži, toda to še ni vse. Vprašanje je tudi precedenčnega pomena za celotno mednarodno pravno ureditev na morju, zato je nujno dobro razlikovati, kaj so neposredni nacionalni interesi zelo ozkega števila držav in kaj je korist velikega dela človeštva. Morda bi bila odločitev teoretično razdeliti oceane takega pomena kot kolonialna delitev kopnega v 19. stoletju.

Če je verjeti poročilom, naj bi latinskoameriške države zastavile to vprašanje tudi na konferenci neuvrščenih v Lusaki, kjer naj bi dobile prvo mednarodno priznanje in ohrabritev za svoja stališča.

Treba je pojasniti nekaj pojmov. Najprej, o tem Združeni narodi nenehno razpravljajo in so prišli že do pomembnih predlogov, ki težijo k reviziji mednarodnega pomorskega prava, toda ne v smislu zahtev latinskoameriških držav za teoretično razdelitev oceanov in morij, ampak v smislu natančno začrtanih (razmeroma ozkih) meja širjenju državne oblasti na odprto morje in na morsko dno.

Nisem popolnoma prepričana, da smo se v naši politični akciji že odločili, ali bomo branili neka načela, ki so v splošno korist (torej tudi našo), ali pa bomo branili nekaj, kar diši po velikodušnosti do drugih. Bojim se zato, da bo latinskoameriški predlog v Lusaki izzvenel izrazito izsiljevalno. Skupina teh držav, ki bo imela položaj opazovalca, bo storila to in to, če ... dobi moralno podporo za svoje ozke interese. Kajti popolnoma jasno je, da njihovi interesi ne morejo biti niti naši (živimo ob praktično zaprtem morju, ki ni neizčrpno) niti vseh preostalih nerazvitih.

Z zvezi s tem bi spomnila na zelo znani malteški predlog iz leta 1967, ko je Malta v Združenih narodih pozvala, naj se razglasi morje za splošno dobro in za dediščino človeštva, ki ga zatorej ne morejo osvojiti in izkoriščati le nekatere države. Iz duha malteškega predloga, ki je vzbudil zelo živahno dejavnost v Združenih narodih, je mogoče zaznati, da je bil usmerjen ravno proti procesu razdeljevanja svetovnih oceanov, to pa delajo tako najmočnejše sile (posebno ZDA, ki ležijo ob odprtem morju) kot tudi latinskoameriške države, ki širijo svojo suverenost na področje splošne dobrine. Malteški predlog pa je imel še konkreten in logičen sklep: ker morje pripada svetu v celoti, naj bi ga izkoriščala mednarodna agencija, ki bi ves dobiček dajala v sklad za nerazvite.

Logika predloga je jasna: če je morje dediščina vseh, imamo do njega enake pravice, ker pa smo različno razviti in ležimo v različnih delih sveta, nam morje ni enako dostopno. Velikim afriškim državam Čad, Niger, Mali na primer ne bi pripadlo nič tistega, kar bi za svoj razvoj nujno potrebovale, ker niso ob morju in ker nimajo sredstev, da bi pravočasno posegle v spopad za razdelitev oceanov. Zato naj bi morje oziroma njegovo rudno bogastvo (ribolov na odprtem morju naj bi bil seveda še vnaprej odprt vsem) izkoriščala mednarodna skupnost, ki bi pooblastila posebno agencijo, da bi dobljeni presežek dala za razvoj vseh, ne glede na to, ali ležijo ob morju ali ne. Mislim, da je to eden izmed najbolj daljnosežnih sklepov, ki jih je generalna skupščina pozneje potrdila

v svoji resoluciji, ki pa sta do njega zadržani dve veliki sili in — latinsko-ameriške države. Stara enačba, da velike države želijo tri milje širok pas teritorialnega morja, tudi ne drži več; celo v ZDA je nekaj struj, ki se zavzemajo za razširitev. Petrolejske družbe bi na primer rade videle, da bi nerazvite, zato pa z rudnimi in naftnimi zalogami bogate države, dobile čim večji pas teritorialnega morja in epikontinentalnega pasu; logika je podobna kot na kopnem — čim bolj revna je država, tem bolj poceni bodo koncesije za izkoriščanje, pogoji pa tem boljši in izključni.

Tako daleč se utegne izroditi interes nerazvitih, toda to najbrž ni tisto pravo, za kar bi se bilo vredno boriti. Bolj vredno bi se bilo boriti za ohranitev svobode morja, kar bi bilo ob začrtanih trdnih pristojnostih mednarodne organizacije v korist velike večine nerazvitega sveta. Celó več, za nerazvite bi bilo bolje, da se ne bi zavemale za avtomatično širjenje teritorialnih voda na odprto morje, ker bi v nasprotnem primeru mednarodni agenciji ne ostalo dosti. Že po zdajšnjih merilih bi bila najbrž prisiljena izkoriščati rudno bogastvo globlje od 200 metrov globine. Če pa se ta meja odmakne celo na 500 ali 1000 metrov globine, potem je z idejo splošnega lastništva konec.

V interesu nerazvitih je zato zahtevati čim ožji pas teritorialnih voda, kjer izvaja obalna država suverenost z nekaterimi omejitvami v plovbi, na drugi strani pa si prizadevati za izvedbo ideje o mednarodni organizaciji, ki bi morsko bogastvo izkoriščala zanje. Interesi latinsko-ameriških držav zato niso interesi nerazvitih, temu primerno bi zato moralo biti stališče, ki bi onemogočalo poenostavljanje.

M. MURKO

RESNICA O PRIZNANJIH

Ko so se pričeli v vzhodnoevropskih državah v petdesetih letih po resoluciji informbiroja sodni (ali jih lahko imenujemo sodni?) procesi zoper Rajka, Slanskega, Kostova in številne druge znane, dolgoletne in vidne komuniste, smo bili osupli ne toliko zaradi obvezne obtožbe, da so imeli zveze tudi s »Titovo kliko« (v možnost takih absurdnih »zločinov« nas je prepričala že sama resolucija informbiroja), temveč predvsem zaradi priznanj obtoženih. Vsi so po vrsti priznavali nemogoče obtožbe, izražali obžalovanje in včasih celo svoje (kljub vsemu) neomejno **zaupanje** v Partijo. Drugo dejstvo, ki je zbujalo našo osuplost, pa je bilo v tem, da so številni ljudje, številni komunisti teh dežel, pa tudi številni člani zahodnih komunističnih partij **verjeli** v te procese in ploskali političnim obsodbam, ki so jih ob tem obvezno sprejemala najvišja partijska telesa v teh deželah. Verjeli so, vsaj na začetku (nekateri pa verjamejo še danes), tudi vsem obtožbam in obsodbam na rovaš jugoslovanskih komunistov, kakor so bile zapisane v že omenjeni resoluciji.

»Priznanje« Arthurja Londona, ki ga zdaj lahko preberemo tudi v slovenskem jeziku¹, nam znova daje priložnost, da iščemo odgovore na

¹ Izdalo ČGP »Delo«, Ljubljana, 1970.

zastavljena vprašanja, da se bolj kot doslej približamo resnici. K temu nas ne spodbuja le radovednost, temveč notranja nuja, da resnico spoznavamo zato, da sami ne bi nikoli več »priznavali« ali verjeli v »priznanja«. Nas ob tej priložnosti ne zanimajo podrobnosti tistega, kar je Lise London imenovala »mehanizem fabrikacije takšnih priznanj«, se pravi podrobnosti tistega mehanizma psiholoških in fizičnih oblik nasilja, ki so osupile ves svet in ki so pripeljale številne ljudi današnjih dni do sklepov o istovetnosti fašističnih, nacističnih, makartističnih in stalističnih metod. Vsakdo ima priložnost, da se z metodami češkoslovaške staliniistične policije seznani ne nazadnje tudi v pričevanju Arthurja Londona ter na tej podlagi sam primerja, ocenjuje in sklepa.

Tisto, kar nas zanima ob tej priložnosti, je dvojje vprašanj, ki ju zastavljamo sebi in drugim, da bi nanju odgovorili:

1) Kako je mogoče, da so »najogabnejše zločine« priznavali komunisti, od katerih so mnogi prebili leta v buržoaznih preiskovalnih zaporih in taboriščih, pretrpeli torturo gestapa in drugih fašističnih policij, pa pred njimi niso klonili, niso izdali bojnih tovarišev, marveč so molčali ali pa se odkrito uprli metodi izsiljevanja? To vprašanje naravnost dramatično postavlja tudi A. London: »Štirinajst obtožencev nas je bilo; vsi — razen Margoliusa, ki je pristopil med vojno, na višku boja proti nacizmu — smo bili dolgoletni člani partije, nekateri celo od ustanovitve ... Vse smo vzdržali, čeprav smo preživeli težke čase, polne nevarnosti in preganjanja zaradi našega prizadevanja v boju za komunizem ... Toda vsi smo se priznali za krive in pripovedovali o sebi najbolj nečastne stvari od običajnih zločinov, tatvine, umora do vojnih zločinov, uničevanja jetnikov v nacističnih taboriščih vse do zločinov vohunstva in veleizdaje.«²

2) Ali pričevanja Arthurja Londona (in drugih) kompromitirajo socializem kot tak (objektivno, ne glede na subjektivni namen avtorjev) oziroma ali njihove izpovedi dajejo »orožje v roke reakciji, imperialistom, kontrarevoluciji, da se tako lažje bore zoper socializem«?

Odgovori na ta vprašanja nimajo samo nekakšnega abstraktnega smisla in pomena, njihovo iskanje ni pomembno samo za dežele monstroznih stalinističnih procesov, temveč imajo svojo posebno veljavo tudi za nas ne glede na Londonove ugotovitve v predgovoru, ki ga je napisal posebej za slovensko izdajo svojega dela: »Povedati pa je treba tudi, da je vir preporoda komunizma po XX. kongresu sovjetske partije in potem v boju zdravih sil zoper neostalinizem prav Titov NE. Vaši narodi, ki so po 1948. letu vztrajali na jugoslovanski poti v socializem kljub vsem težavam zaradi bojkota in gospodarskih represalij socialističnega tabora, so bili vzor in hrabrilo češkemu in slovaškemu ljudstvu ves čas praške pomladi.«³

Kako je torej s »priznanji« komunistov? Mislim, da je iskati bistveni odgovor na to vprašanje v tej Londonovi izpovedi: »Poslušam ga (preiskovalca, op. Z.R.), ko mi razlaga, da me partija poziva, naj povem svoje izpovedi tako, kot so formulirane v zapisniku za sodišče, ker bom storil

² Op. cit., str. 296.

³ Op. cit., Predgovor k slovenski izdaji.

partiji veliko uslugo. Doda še, da je zunaj položaj zelo resen, da grozi vojna in da partija pričakuje, da me bodo vodile koristi partije in da bodo upoštevali, če bom tako res ravnal... To me utrdi v misli, da mi nihče ne bo verjel in da me bodo obesili, če bom pred sodiščem začel zanikati in zatrjevati svojo nedolžnost. In dalje: čeprav dobro veš, da si nedolžna in brezmočna žrtev v rokah zločinskih ljudi brez vesti, ki se prevejano trudijo, da bi ti izpraznili človeško vsebino, da bi ti vzeli zavest svobodnega človeka in komunista, vendarle tudi veš, da so onstran te sodne dvorane, teh referentov in teh sovjetskih svetovalcev partija s svojo množico zvestih članov, Sovjetska zveza in njeno bistvo, ki je prestalo toliko žrtev za stvar komunizma. Tam je tabor miru, milijoni bojevnikov, ki se po celem svetu vojskujejo za tisti socialistični vzor, ki si mu posvetil celo življenje. Veš, da je mednarodni položaj napet, da je hladna vojna na višku, da bodo imperialisti izkoristili vse, da bo vojna čimprej izbruhnila. Tvoja zavest komunista ne more sprejeti, da bi bil v takih okoliščinah 'objektivni sokrivec' imperialistov. Tako sklenem, naj se zgodi, kar hoče, da je bolje zamolčati svojo nedolžnost in priznati krivdo.⁴ V temelju tega sklepanja je določeno gledanje na Partijo, določen odnos do nje, tisti, ki ga je Yves Montand kratko označil takole: »... Veroyal sem na neki prav religiozen način, da bo partija rešila vse probleme«.⁵

Sam A. London pa je to opredelil še natančneje: »V Kierkegaardovih spisih sem našel tisto, kar sem preživel. Posameznik ne postane kriv zato, ker ga skrbi, da je kriv, temveč, ker ga skrbi, da bi ga imeli za krivega... kdo od tovarišev, zaprtih med ilegalnim bojem, ni pomislil: 'če bi skrbneje upošteval pravila podtalnega dela... če ne bi šel obiskat matere ali žene... če se ne bi vrnil v staro skrivališče... če... če... če...' V našem življenju aktivistov smo se ob uporabi samokritike, ob neprestani težnji k popolnosti navadili iskati v nas samih odgovornost za pomanjkljivosti, napake in neuspehe. Izoblikovali smo se ob tej disciplini, ne da bi slutili, da so jim stalinske metode, to, čemur pravijo zdaj kult osebnosti, uspele vdahniti podzavestno religioznost. In če smo že tako reagirali na svobodi, če smo doživljali to občutje krivde pred božansko partijo, kako bi se bili mogli občutku ustavljati pod pritiskom aretacije, ki jo je ukazala partija, potrdil njen predsednik in nazadnje overovali prav ti 'sovjetski svetovalci'«. Človeško še bolj pretresljivo razberemo ta **religiozni odnos do božanske partije** iz pisem Lise London možu v zapor: »... Ali je mogoče, da nisi vreden mojega zaupanja! Ljubim te, Gérard, veš pa, da sem predvsem komunist. Kljub neizmerni žalosti te bom znala iztrgati iz srca, če bom zagotovo zvedela, da si se osramotil. Ko ti to pišem, jokam kot punčė, a nihče razen tebe ne ve, kako sem te ljubila, kako te ljubim. Toda živim lahko le skladno s svojo vestjo... Vidim, kako zelo te skrbi naše gmotno stanje. Res je, ni lahko preživljati šest ljudi, toda — s pomočjo partije — bom vzdržala... Ne dvomim vate, Gérard, verujem pa tudi v partijo; in če je partija dopustila take ukrepe, si pravim, da mora biti nekaj, kar jih opravičuje... Gérard, kajti prepričana sem, da si nedolžen in zato se bo resnica izkazala naglo, posebno

⁴ Prav tam. Vse podčrtal Z. R.

⁵ »Priznanje pred porotom u Zagrebu«, VUS, št. 950, 15. julij 1970, Zagreb.

⁶ A. London, »Priznanje«, izdalo ČGP »Delo«, Ljubljana, 1970, str. 104.

še, ker imamo partijo in ker verujem v njeno pravičnost... A od srca rada ti odpuščam vse, kar si mi storil hudega, Gérard. Zase ti lahko odpustim vse. Ne morem pa odpuščati, če gre za partijo. Še zmeraj upam, da nisi zagrešil nobene hude napake in da tvoja izprijenost ni šla dalje, kot da si iskal zabavo mimo doma...⁷

Mislim torej, da sta pri našem iskanju odgovora, zakaj »priznanje«, pomembna dva momenta. Po mojem mnenju je treba mučenje, fizični pritisk, stradanje, pretepanje in vse druge oblike pritiska na zaprte komuniste v zaporih stalinističnega režima sicer uvrstiti kot neodtujljiv element **mehanizma** za izsiljevanje priznanj in organizacijo umišljenih političnih procesov, vendar bi bilo zelo poenostavljeno gledanje, ki bi hotelo razložiti ravnanje zaprtih komunistov in njihova »priznanja« samo s tem nasiljem. A. London pravi: »Temu pravijo v vseh civiliziranih deželah izsiljevanje podpisa. Tu pa so izsiljevanje podpisa povzdignili v teorijo. Ta teorija namreč omogoča takoj, ko se po mesecih mučenja posreči zlomiti odpor obtoženca na eni sami točki, širiti razpoko in nabirati podpis za podpisom, zapisnik za zapisnikom, gore papirja, ki v tem sistemu zločinske birokracije predstavlja resnico in dejstvo... In še bolj, ker sprva še ne dojameš celotnega načrta sovjetskih svetovalcev in referentov in zato dopuščaš kot brezpomembne rahlo sprevržene formulacije, ker še ne dojameš, kam jih obračajo. Vse to bi brž prepoznal, če bi bil res kriv. Tako pa, ker tega romana v nadaljevanjih sploh ne poznaš, in tembolj, ker si vse prej kot osebno, ki so ti jo v romanu določili, sprva sploh ne vidiš, kam te hočejo pripeljati. Ti pa izkoriščajo vse: tvojo utrujenost, tvojo nepazljivost in raztresenost, tvojo nevednost, tvojo dobro vero.«⁸ Bistveni element mehanizma za izsiljevanje podpisov in priznanj, za sprejemanje vlog v izmišljenem procesu je **vera** v abstraktno Partijo, njeno avtoriteto, njeno daljnovidnost, njene višje interese, ki jih navaden smrtnik ne more zaznati. Samo to nam lahko pojasni vloge Rajka, Slanskega, Londona in stotine drugih, ki so jih kot najboljši igralci igrali na odru stalinistične justice. Ta **religiozna vera** igra pri tem pri odločitvah posameznikov različen ali večstranski pomen in smisel. Najprej je tu globoko **razočaranje** v partijo pri tistih, ki so zanjo žrtvovali praktično vse življenje in celo trpeli v fašističnih in nacističnih zaporih in taboriščih. To razočaranje pušča globoke posledice, jemlje moč za upiranje pred pritiskom in človeku vzame vso voljo.

Dalje je s to religiozno vero v Partijo povezana zavest, da nihče »zunaj« (zunaj zaporov) ne bo verjel v tvojo nedolžnost, če je obtožbe zoper tebe **politično podprla** in za njihovo resničnost zastavila svojo avtoriteto prav Partija, kajti poprečni komunisti (tisti časov) so imeli v Partijo

⁷ Prav tam, str. 156, 157, 158. A. London ženina pisma takole komentira: »In ta njena naivnost, njena divja vera v duha pravičnosti partije... Tu je že nekakšen prelom — prvi — med njenim komunističnim pojmovanjem neomejenega zaupanja v PARTIJO, KI SE NIKOLI NE MORE ZMOTITI, in tistim, ki se ga zdaj privajam po šestih mesecih in ki mi dokazujejo, kako otročja je brezpogojna vera v abstraktno zamisel partije, ki vodi samo k odtujitvi misli: Partiji je pač mogoče zaupati, če jo imaš za takšno, kakršna naj bi bila, to se pravi, če je odraz množice komunistov, nikoli pa, če gre za ozek birokratski aparat, ki izkorišča vrline vdanosti, zaupanja in požrtvovalnosti članov, da jih spelje na zgrešeno pot, ki nima nič skupnega z ideali in programom komunistične partije.« (Prav tam, str. 160.)

⁸ Prav tam, str. 207, 208, podčrtal Z. R.

brezpogojno zaupanje. In končno ima ta religiozna vera velik vpliv tudi na obtožence same glede na to, da jim stalno poudarjajo, da je v »interezu Partije«, če priznajo, kajti »... mi vemo vse o zaroti, naperjeni zoper državo, vemo, kaj partija potrebuje.«⁹ Religiozni kult partije, njenih besed in norm, njenih voditeljev, sklepov njenih vodilnih organov je sestavni del stalinističnega sistema. Zato destalinizacija ne zahteva le odpravljanja stalinske policije in njenih metod, marveč tudi dereligiologizacijo partije in odnosov v njej. Iz resnice o priznanjih bi morali priti tudi do tega sklepa.¹⁰

In kaj je z vprašanjem o tem, ali pričevanje Londona in drugih kompromitirajo socializem? Tudi to vprašanje je nadvse pereče. Na to nas mimogrede opozori M. Sedmak v svojem moskovskem pismu: »Ni dolgo tega, kar je Costa Gavras, francoski režiser grškega rodu, po predlogi češkoslovaškega komunista in žrtve stalinističnega nasilja Arthurja Londona posnel film z naslovom 'Priznanje'. Film so pred kratkim v Zagrebu že prikazali, Moskva pa je molčala vse do danes, ko je Literaturnaja gazeta objavila enega od svojih značilnih pamfletov in v njem ta angažirani protistalinistični film označila kot protikomunističen in protisovjetski.«¹¹ Razumljivo je, da sovjetski list to stori na značilen način, z uporabo tipične metode, ki »se (ta metoda) zadovoljuje s tem, da na nekaj stolpcih lepi na nasprotnika etikete: protisovjetski, protikomunističen, trockiističen, revizionističen itd. V skladu s to preizkušeno metodo avtorji članka nikjer ne povedo, da je London dokumentirano pisal o svoji trnjevi poti skozi stalinske čistke na Češkoslovaškem...«¹² To vprašanje so postavili tudi v razgovoru o filmu »Priznanje« v Zagrebu: »Ena dilema je na primer tale: če govorimo politično, je vprašanje, ali ta film s tem, da poroča o enem od monstruoznih stalinističnih procesov... — ne glede na subjektivno avtorjevo željo in namero avtorja — ne ustvarja pri širokih množicah gledalcev nezaupanje v socializem kot tak...«¹³ Costa Gavras je na to vprašanje odgovoril nedvoumno: »Sovražnik ga (film »Priznanje«, op. Z. R.) lahko zlorabi. Lahko ga izkoristi. Toda sodim, da je desnica veliko bolj izkoristila intervencijo na Češkoslovaškem in same procese ter da je tovrstna akcija veliko škodljivejša kakor naš film... Postaviti problem tako, da trdimo, da sovražnik lahko ta film izkoristi, pomeni problem lažno postaviti. To je le eden od načinov, da se prikrije pravo bistvo problema.«¹⁴ Podobno odgovarja tudi Makso Bače: »Eno vprašanje je, ali film v boju za komunizem politično koristi ali škoduje... pred (to) dilemo... je tudi osnovna dilema samega filma. Samoa vsebina filma je — priznati ali ne priznati, koristiti ali ne koristiti Partiji in komunizmu s priznanjem. Mislim, da je odgovor filma — ne priznati! Po mojem mnenju je ta odgovor velik, spominja nas na osnovno zahtevo,

⁹ Prav tam, str. 208.

¹⁰ V tej luči lahko ponovno spoznamo bistveni pomen reformiranja odnosov v Zvezi komunistov Jugoslavije, reformiranja, ki poteka z večjimi ali manjšimi rezultati zlasti od VI. kongresa dalje, po brionskem plenumu in še posebej v zvezi s sklepi IX. kongresa.

¹¹ »Delo«, 17. julij 1970.

¹² Prav tam.

¹³ »Priznanje pred porotom u Zagrebu«, VUS, št. 950, 15. julij 1970, Zagreb.

¹⁴ Prav tam.

ki jo je partija vedno postavljala pred vse svoje člane ne glede na to, da je to postavljala kot način vedenja pred sovražnikom pred revolucijo in prihodom na oblast. To je resnica in samo resnica lahko na koncu zmaga. Na določen način to lahko razumemo tudi kot samokritiko znotraj komunizma. Res je, da jo nasprotnik lahko uporablja, toda ne na daljši rok in v odločilnem obsegu.«¹⁵

Strinjam se s temi odgovori. Mislim, da je zavest o resničnosti takih odgovorov velikega pomena za mednarodno komunistično gibanje pa tudi za naše razmere. »Čistosti« političnega gibanja ni mogoče vzdrževati s tem, da prikrivamo resnico, da **zamolčujemo napake, velike in male, s tem, da se sklicujemo na to, da bi odkrit pogovor o napakah lahko uporabil sovražnik, razredni ali katerikoli že. Ne le molk o resnici, temveč že taktiziranje z njo ohranja v komunističnem gibanju stalinistično usledino božanskosti partije in njenih voditeljev. Radikalna destalinizacija mora s takim taktiziranjem pomesti. Priznati resnico in ne priznati nečesa, kar je neresnično (pa če pri tem še tako poudarja interes patrije), je naš sklep iz resnice o priznanjih. Da ne bi bilo treba nikoli več zapisati, nikjer, v nobeni deželi socializma: »Štirinajst obtožencev nas je bilo: vsak od nas je predstavljal sektor političnega ali gospodarskega življenja. Bili smo nekakšna platforma, na katero so lahko pozneje obesili ostale procese. Štirinajst obtožencev nas je bilo; štirinajst grešnih kozlov, obteženih z vsemi pregrehami, z vsemi naravnimi in javnimi nesrečami, očiščevalne žrtve ... žrtvovane na oltar socializma.«¹⁶**

Z. Roter

»DOPISNA ŠOLA« ZA POSLANCE

Končno je po dolgih razpravah in pripravi pred poletnimi počitnicami naša skupščina sprejela dva pomembna zakona za področje zdravstva in zdravstvenega zavarovanja. To sta zakon o zdravstvu in posebni zakon o zdravstvenem zavarovanju in obveznih oblikah zdravstvenega varstva.

O pripravljanju in sprejemanju teh zakonov so že precej napisali in povedali. Naša sedma sila se je takrat res potrudila. Da, celo nekoliko izjemno, kajti nekateri poročevalci, ki sicer že lep čas spremljajo dobro in slabo v našem zdravstvu in zavarovanju, so po sprejetju zakonov izjemno »odločno« izražali svoja stališča. Predvsem mislim na njihovo darežljivost s pripombami in nasveti ter strokovnimi ocenami glede predloga, ki ga je dal podpisani, da bi namreč sprejemanje zakona o zdravstvu zaradi nekaterih nedodelanosti odložili na jesenski čas. V dokazovanju nesmisla,

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam, str. 296. To spoznanje nas mora vzpodbuditi k temu, da bomo pri uresničevanju naše izvirne samoupravne poti še bolj dosledni, in k temu, da se nikoli ne bomo obotavljali razkrivati resnico o našem tako preteklem kakor sedanjem življenju.

ki ga je zagrešil poslanec, so bili tokrat celo soglasni. Zakaj vsi so navedli bistvena argumenta — da so poslanci imeli priložnost, da povedo svoje mnenje že prej, in drugič, le kaj se lahko stori v dveh ali treh mesecih, če bi o zakonu znova razpravljali in ga sprejemali šele v jeseni. Veljati namreč mora začeti že s 1. januarjem prihodnjega leta. Pri tem seveda sploh ni pomembno, kaj je poslanec povedal v zagovor svojega stališča, niti ni pomembno to, da vztraja pri svojem mnenju, ki ga je povedal tudi v odborih, **važno je le to, da se zakon sprejme.** In ker se temu nadvse pomembnemu aksiomu ni pokoril, je seveda vreden graje, ne samo v rednih poročilih, ampak celo v posebnih komentarjih tiska in radia, ki so sledili dan ali celo več dni po sprejetju zakonov.

Nekateri poročevalci so si dovolili tudi več. Enostavno so po svoje prikrili potek razprave, glasovanja itd., morda zato, da bi vse skupaj izzvenelo za javnost bolj prepričljivo. Tako npr. v Delu beremo, da je doc. dr. Cvahte podprl tovarišico Tomičevo (predstavnik predlagatelja), čeprav je vsem udeležencem razprave v socialno-zdravstvenem zboru bilo docela jasno, da temu ni tako. Nasprotno, dr. Cvahte se je le strinjal z navedbo tovarišice Tomičeve, da je bilo razprav o težah, osnutku in predlogu zakona veliko in da so imeli vsi priložnost diskutirati, ali predlagati spremembe. Svoja obsežna izvajanja pa je sklenil s podporo poslancu, ki je predlagal preložitve sprejetja zakona o zdravstvu in opozoril poslance na odgovornost pred odločitvijo. Kdor ne verjame, naj si prebere stenografske zapiske diskusije tovariša dr. Cvahteta.

V Dnevniku pa beremo med drugim tudi tole: »Neverjetno je namreč, da bi lahko v pičlih dveh, treh mesecih — zdaj je še čas počitnic! — odkrili morebitne **spotakljivosti v obeh zakonskih predlogih**, če jih že nismo znali odkriti v polnih dveh letih, ko sta bila predloga med ljudmi, v javni razpravi. Tako je bržčas razsojalo pretežno število poslancev, saj sta **le dva** ob Stjepanu Bunti glasovala za ta nenavaden in povsem nepričakovan predlog, ostali pa so se z odločnim dvigom roke opredelili za takojšen sprejem obeh pomembnih zakonskih predlogov.« (Podčrtal S.B.)

Resnica glede glasovanja je v bistvu precej drugačna, kajti za predlog o odložitvi je glasovalo 9 poslancev, in 6 se jih je glasovanja vzdrazilo. Zakaj izkrivljanje resnice? Druga huda netočnost v poročanju pa je razvidna iz stenografskega zapisnika diskusije podpisanega: ... »Tovariš predsednik, tovarišice in tovariši poslanci! Mi imamo zdaj pred seboj dva zakona, o katerih naj bi danes sklepali. Moram izraziti **svoje osebno prepričanje**, da je zakon o zdravstvenem zavarovanju in obveznih oblikah zdravstvenega varstva veliko temeljiteje pripravljen in da najbrž pri odločanju, izvzemši nekaterih amandmajev, nekaterih stališč posameznikov ali pa grupacij, ne bomo imeli težav ob njegovem sprejemanju. Za razliko od tega se mi zdi, da je zakon o zdravstvu kljub pozitivnim hoteljem, dokaj obsežni in tudi dokaj dolgi diskusiji pripravljen nekoliko slabše, da ne rečem dokaj slabše«. Sledi naštevanje argumentov v prid tej trditvi, ki se razteza na več kot 4 straneh stenografskih zapiskov, zato jih tukaj ne kaže ponavljati. V sklepu diskusije pa je povedal tole: »Lahko bi verjetno takšnih nedodolnosti, ne rečem, da so same slabe rešitve, ampak nedodolnosti, naštel še več, če bi šli od člena do člena. In bojim se, da se bomo znašli, če bomo sprejeli zakon tak, kakršen je, in brez ustreznih amandmajev, kaj kmalu pred dejstvom, da bomo morali zakon dopolnjevati, da bomo morali nekatera določila spreminjati. To je tudi neka možnost, če bi se bali, kaj bi sicer drugo leto delali v skupščini.

Glede na povedano in na to, da sem že danes podpisal vsaj pet-šest amandmajev, ki jih predlagajo posamezniki in prosijo za podporo tolikega in tolikega števila poslancev, se lahko zgodi, da bodo začeli v tej razpravi deževati amandmaji in da se bomo v celi zadevi zapletli. Zato bi predlagal temu zboru, da preložimo sklepanje o zakonu o zdravstvu na jesenski čas in da nekatere dileme, ki so še odprte, razčistimo, danes pa razpravljamo oziroma sklepamo o zakonu o zdravstvenem zavarovanju in obveznih oblikah zdravstvenega varstva, ki je po moji presoji dozorel za sklepanje. Prosim, tovariš predsednik, da ta moj predlog daste na glasovanje.»

To stališče je podprlo v svojih diskusijah prav toliko poslancev in gostov, kolikor se jih je zavzelo za takojšnje sprejetje zakona.

Pri vseh zadevi končno (kljub temu, kar sem do zdaj zapisal) sploh ne gre za to, kdo je imel prav in kdo ne. Niti za to, ali se bodo napovedi enih ali drugih razpravljalcev uresničile. Gre pa za vprašanje svobode poslanca, da v razpravi pove svoje mnenje, svoje osebno prepričanje in da glasuje tako, kot mu to prepričanje veleva ob zavesti, da ne zastopa svojega interesa, ampak interes svojih volivcev. Gre za to, da ga v primerih, ko se odloča po svojem prepričanju, ne bodo takoj osumili, da zastopa neke, kdo ve čigave interese, ali da bi drugi dan v časniških poročilih bral oziroma slišal zgražanje nad početjem, ki da meji celo na »bogokletstvo«. V konkretnem primeru se je žal že reakcija predlagatelja spornega zakona takoj usmerila na očitek zdravniškemu društvu, katerega funkcionar je po naključju poslanec, čeprav je vsem poslanecem, poročevalcem in tudi predlagatelju znano, da ravno zato, ker je poslanec, ni še nikoli uradno zastopal tega društva v skupščini. Omejeval se je vedno samo na odgovore ali pojasnila, če jih je kdo zahteval. Ta argument in očitek društvu so poudarila tudi časopisna poročila, a so ga spet naperila zoper poslanca. V komentarjih, ki so sledili poročilom (kar sicer ni tako pogosta praksa v našem časopisju in na programih RTV), pa so bili »nekateri poslanci« deležni še drugačnih pripomb. Slišali ali brali smo besede »neresnost«, »netvornost« in podobno. Tako je komentar deloma govoril tudi o poslancih republiškega zbora, ki ob pozni večerni uri ni bil več sklepčen. Le eden od komentatorjev je zapisal tudi pomislek, da najbrž ne gre vse na račun neresnosti, ampak da je prekleto težko sprejemati zakone na 14 ur trajajoči seji, ki se vleče čez 17 točk dnevnega reda in za katero poslanec dobi na stotine in stotine strani napisanega gradiva (precej tega tudi na poslansko klop pred ali v času seje same).

Po presoji nekaterih komentatorjev je torej poslanecem dovoljeno predvsem da oblikujejo zakone in predpise v prejšnjih proceduralnih postopkih in samo na to naj bi se omejevala njihova tvornost (pri čemer ne pomislijo na to, da je večina poslancev redno zaposlena zunaj skupščinskih delovnih mest, a naša družba plačuje trume strokovnjakov, ki bi morali temeljito premisliti, kaj bodo dali poslanecem v roke). Hudo grešno, neresno in nerazumljivo pa je, če poslanec v sklepnem postopku avtomatično ne dvigne roke za zakonski predlog, ki mu ga predloži predlagatelj, ne glede na to, ali ima tehtne pomisleke ali jih nima, in ne glede na to, če se večina poslancev z zakonskimi predlogi strinja ali ne. In tudi ne glede na to, ali je že prej povedal svoja stališča, pa jih predlagatelj ni upošteval, oziroma pozna stališča svojih volivcev, občinskih skupščin ali družbenopolitičnih organizacij, ki jih predlagatelj prav tako ne upo-

števa in ne spoštuje v toliki meri, kolikor se to zdi potrebno poslancu, ki o predlogu glasuje in končno deli odgovornost z drugimi poslanci za vsako določilo, ki ga je potrdil z dvigom roke.

Sledeč »logiki« takšnega obveščanja javnosti celotni postopek še lahko veliko bolj poenostavimo. Že nekaj dni pred razpravo v skupščini lahko poročevalci preprosto napišejo: »Jutri bodo v skupščini sprejeli ta in ta zakon«. Potem nekaj misli predlagatelja in nekaj povzetkov iz vsebine, pa je zadeva opravljena. Občan, ki bo zakonska določila občutil, bo ravno tako dobro obveščen, kot je zdaj. Ker pa nekdo le mora biti kriv za slabe zakone in za posledice, ki jih ta družba prenaša in plačuje, lahko že drugi dan, tj. na dan sprejetja zakonov sledijo komentarji, ki bodo poslancem naprtili vso odgovornost in posledice (predlagatelj je namreč svoje opravil) s podrobnim naštevanjem vseh hib, ki jih sprejeti zakon ima, in posledic, ki iz teh hib izhajajo.

Tako bodo poročevalci še bolj resni in tvorni (celo preroški), poslanci pa neresni, netvorni in neodgovorni.

S. BUNTA

Razdelitev normativne funkcije med federacijo in republikami

prikazi, recenzije

P

I.

Sredi maja letos je Inštitut za primerjalno pravo iz Beograda organiziral posvetovanje pod naslovom: »Aktualna vprašanja delitve normativne funkcije med federacijo in republikami«. Udeležilo se ga je okoli sto eminentnih jugoslovanskih pravnikov, ki se v svojem delu praktično in teoretično ukvarjajo z utemeljevanjem, razvijanjem in izvajanjem zakonodajne aktivnosti naše družbene skupnosti.

Namen posvetovanja je bil, da bi v okviru in na podlagi solidno pripravljene in znanstveno utemeljene analize kritično obdelali in ocenili izvajanje normativne funkcije v našem družbenem sistemu ter ugotovili, kateri so pereči problemi, ki jih je treba razrešiti v zvezi z nadaljnjim razvijanjem našega jugoslovanskega socialističnega samoupravnega federalizma.

Mislim, da je za prikaz tematike posvetovanja še najbolj ekonomično, da navedem naslove referatov, vsaj tistih, ki so obravnavali splošne probleme delitve normativne funkcije med federacijo in republikami. Ne bo odveč, da navedem tudi njihove avtorje.

Navajam po vrstnem redu, kakor so bili referati predstavljeni avditoriju na posvetovanju:

— Ustavni amandma XVI in spremembe položaja in vloge zveznih zakonov (dr. Josip Globevnik, predsednik Pravnega sveta Izvršnega sveta SR Slovenije);

— Nova faza v razvoju jugoslovanskega federalizma na področju zakonodaje (dr. Borivoje Pupiĉ, docent pravne fakultete v Novem Sadu);

— Normativna dejavnost avtonomnih pokrajin in delo na razvoju in kodifikaciji zvezne zakonodaje (Novak Stanojeviĉ, sodnik ustavno-sodnega oddelka vrhovnega sodišĉa SAP Vojvodine v Novem Sadu);

— Postopek revizije in kodifikacije zvezne zakonodaje in zagotovitev ĉim širše udeleŹbe vseh zainteresiranih struktur, zlasti zaradi preverjanja kriterijev delitve normativne funkcije (dr. Borislav T. Blagojeviĉ, prof. pravne fakultete v Beogradu);

— Revizija in kodifikacija zvezne zakonodaje in zagotovitev izvrševanja obveznosti naše drŹave, ki izhajajo iz mednarodnih pogodb (Aleksandar Jeliĉ, naĉelnik sluŹbe za pravne zadeve drŹavnega sekretariata za zunanje zadeve);

— Delitev normativne funkcije v sodobnih federacijah — ustavno-pravne rešitve (dr. Miodrag Joviĉiĉ, višji znanstveni raziskovalec

Inštituta za primerjalno pravo v Beogradu);

— Ustavna sodišča in problemi izvajanja amandmaja XVI (dr. Jovan Djordjević, sodnik ustavnega sodišča Jugoslavije).

Poleg teh splošnih tem, ki jih je obravnaval plenum, so bile predmet posvetovanja specializirane teme, ki so obravnavale vprašanja delitve normativne funkcije med federacijo in republikami na posameznih področjih urejanja družbenih odnosov. O teh temah so razpravljali v komisijah.

V prvi komisiji so govorili o ureditvi civilno-pravnih razmerij, o statusnih vprašanjih organizacij združenega dela, o delovnih razmerjih, o osebnem delu, o ureditvi področja izkoriščanja naravnih bogastev in o razmejitvi pristojnosti na področju rodbinske zakonodaje.

V drugi so bili na dnevnem redu problemi delitve zakonodajne funkcije na področju prometa blaga in storitev, problemi zakonodajne pristojnosti v odnosih s tujino, delitev zakonodajne pristojnosti na področju carinskega sistema, sistema davkov in financ, na področju kreditnega in bančnega sistema, na področju plovbene zakonodaje, na področju urbanizma, prostorskega planiranja in gradbeništva in na področju normativnega urejanja stanovanjskih razmerij.

V tretji komisiji pa so analizirali delitev zakonodajne funkcije med federacijo in republikami na področju državne uprave, pravosodnega sistema, ljudske obrambe, socialnega zavarovanja, izobraževanja, znanosti in kulture, kakor tudi delitev urejanja osnovnih političnih pravic občanov.

II.

V nadaljnjem bom poskušal predstaviti nekatera po mojem mnenju najznačilnejša in najzani-

mivejša stališča, ki so se pokazala na posvetovanju.

Po oceni dr. Leona Gerškovića, predsednika zakonodajnopravne komisije zvezne skupščine, smo v sedanjih fazi pravzaprav na začetku izgrajevanja federalizma. Princip federalizma je bil v avnojskem obdobju razvoja naše skupnosti močnejše izražen kot pa v kasnejših obdobjih.

Kako se bodo zakonodajni odnosi med republikami in federacijo razvijali v prihodnje, ni odvisno samo od federacije, temveč prav tako od zakonodajne politike in prakse republik. Nova koncepcija normativne funkcije, ki izhaja iz ustavnega amandmaja XVI in iz resolucije zvezne skupščine o temeljnih zakonodajne politike federacije, še zmeraj ni dovolj dojeta, je rekel dr. Geršković.

Po njegovem se v republikah še vedno čuti pomanjkanje pobude za razvijanje lastne zakonodajne dejavnosti.

To misel je izrazil tudi dr. Borislav Blagojević. Menil je, da republike ne bi smele vedno čakati na predloge in osnutke predpisov, ki jih pripravljajo na zveznem nivoju. Praksa je, da čakajo in da šele, ko je predlog ali osnutek pripravljen, republike kot institucije dajo svoje sugestije in mišljenja. Koristno pa bi bilo, ko bi posamezne — včasih pa tudi vse republike — pripravile svoje osnutke predpisov, posebno tistih, glede katerih se ve, da se nanašajo na področje, za katero obstajajo različna stališča glede ureditve posameznih vprašanj ali različna pojmovanja o razmejitvi pristojnosti med republikami in federacijo.

Kljub temu, da se je zavzel za razširitev zakonodajnega dela republik in za povečano in intenzivirano sodelovanje republik v delimitaciji in izgrajevanju zvezne zakonodaje, je dr. Blagojević hkrati

opozoril, da ni niti nujno niti opravičljivo na vsakem področju posebej postavljati kot prioriteto vprašanje »republiškega aspekta«. Za tem »aspektom« se često skrivajo nekakšne tradicije, zastareli ljudski običaji in pravna gledanja, ki v mnogčem predstavljajo hipoteko, ki obremenjuje naš pravni sistem. Našim narodom in republikam pogosto, kot svojevrstne in specifične, pripisujejo take ustanove in gledanja, katerih bi se mi vsi skupaj morali čim prej in čim bolj energično otresti. Dr. Blagojević je menil, da temu dejstvu ne posvečamo dovolj pozornosti.

Dr. Josip Globevnik je poudaril, da je zakonodajna funkcija republik, kakor je določena v ustavi SFRJ (čl. 108), originarna in je omejena le toliko, kolikor je njeno izvajanje z ustavo preneseno na federacijo. Iz uvodnega dela ustave (I. poglavje uvodnega dela, zadnji odstavek) izhaja, da delovni ljudje in narodi Jugoslavije izvajajo svoje suverene pravice v federaciji samo tedaj, kadar je to v skupnem interesu določeno s to ustavo, v vseh drugih odnosih s to ustavo, v vseh pravice izvajajo v socialističnih republikah.

Vprašanje, na katerega je treba najti zadovoljiv odgovor, je, katere družbene odnose je treba ob ustavni presumpciji normativne pristojnosti v korist republik urejevati enotno v okvirih in na ravni federacije. Dosedanja politična praksa je bila, da je federacija v svoji zakonodajni aktivnosti prekoračevala okvire svojih splošnih družbenih funkcij in s svojimi zakonodajnimi akti posegala v zakonodajno pristojnost republik. To je bilo omogočeno predvsem zaradi trihotomije zvezne zakonodaje, kakor je izpeljana v normativnem delu ustave. Delitev na popolno, temeljno in splošno zakonodajo, podkrepljena z rezervno klavzulo, ki omogoča

arbitrarno oceno glede dimenzij zakonodajne pristojnosti federacije na določenem področju, v bistvu pogojuje hipertrofijo zvezne zakonodaje na račun republiške. Funkcija in domet zveznega temeljnega zakona v ustavi nista fiksirana. V zvezni popolni zakonodaji federacija lahko razširja svojo zakonodajno funkcijo s prosto interpretacijo glede tega, kateri odnosi so pomembni za enotnost gospodarskega območja; splošni zakon pa lahko federacija izda za vsa področja, za katera ni z ustavo predvideno, da jih urejuje z drugimi zakoni.

Tako je naš pravni sistem dejansko bil v celoti pravni sistem federacije. Centralizacija zakonodajne funkcije, ki je v prejšnjem obdobju bila potrebna v večji meri, je v glavnem zadržana tudi v novi ustavi iz leta 1963. Republiška zakonodaja je bila zato doslej samo dopolnilna in izvršna, kar pa je v nasprotju z vlogo zakona kot temeljne in originarne pravne norme, s katero se neposredno in normativno urejajo družbeni odnosi.

Ustavni amandma XVI je obstoječo ustavno delitev normativne funkcije med federacijo in republikami konstitutivno menjal s tem, da je omejil zakonodajno pristojnost federacije in tako posredno razširil zakonodajno pristojnost republik.

Po mnenju dr. Globevnika je z amandmajem XVI posredno napovedana kasnejša temeljita revizija ustave v tej sferi. Poleg tega pa je s tem amandmajem podan ustavno-pravni temelj za federalno zakonodajno prakso, kakršna je predvidena v že navedeni resoluciji zvezne skupščine o zakonodajni politiki federacije, ta praksa pa mora v največji meri respektirati z ustavo anticipirano in določeno zakonodajno pristojnost republik.

Delitev zakonodajnih pooblastil v federaciji je po besedah dr. Bori-

voja Pupića eden od poglavitnih kazalcev, v kakšni stopnji je izpeljano federativno načelo, koliko je neka država federativno in koliko je unitarno urejena. V sestavljeni državi je potrebno razmejiti pristojnosti med državnimi, suverenimi subjekti. Kako je ta razmejitev težka, se da videti že po tem, da je suverenost po splošno sprejetem gledanju družbenih znanosti nedejljiva. Toda, kadar gre za federacijo kot obliko države, se mora kljub vsemu odstopiti od »vrhovništva«. Primat gotovo ne more pripadati hkrati zvezi in zveznim enotam. To pomeni, da morajo imeti zakonodajna pooblastila tako republike kot federacija v taki meri, da jih subjekti ne morejo ogrožati.

O suverenosti v naši politični in ustavnopravni teoriji je dr. Vladimir Mitkov, docent pravne fakultete iz Skopja, rekel, da je skoraj splošno sprejeto stališče, da danes pri nas ne gre za državno suverenost, temveč da izhajamo od suverenosti delovnega ljudstva, narodov in narodnosti, ki se izvaja skozi razne oblike in v raznih družbenopolitičnih skupnostih.

Glede delitve normativne funkcije med federacijo in republikami po sprejetju ustavnega amandmaja XVI je bil dr. Pupić mnenja, da članice na temelju določb tega amandmaja sicer participirajo v sferi, ki je bila prej pridržana izključno za federacijo, da pa ni nujno, da bi te določbe bile daljnosežne same po sebi.

Najmanj pomembne spremembe so se z navedenim amandmajem pojavile na področju popolne zakonodaje. Toda ravno tu bi, po prepričanju dr. Pupića, lahko prišlo do najglobljega posega, ki bi močno okrepil samoupravne tendence razvoja naše družbe.

Dogovarjanje, ki mora vse bolj postajati metoda dela v federaciji,

je rekel, ni od boga dani čarobni ključ, temveč prav tako odsev protislovja gibanj in interesov v življenjski realnosti, tako da ni in ne more biti poročstvo proti svojevrstni majorizaciji.

Pupić se je zavzel za ukinitve popolnih zakonov kot kategorije, s katero se v celoti urejujejo odnosi iz državnega centra, kar ne ustreza niti sodobni stopnji razvoja federalizma še manj pa samoupravnim odnosom. Ta kategorija zakonov, je menil, ovira avtonomni razvoj članic federacije kakor tudi razvoj samoupravljanja.

Podobno kot Globevnik je tudi Pupić v svojem referatu poudaril, da je praksa še zdaj, po uveljavitvi amandmaja XVI, prepustila v pristojnost federaciji mnogo tega, kar bi se bolje dalo urediti v republikah in v družbeni bazi, kar bi bilo bolj v skladu z osnovno smerjo našega razvoja.

Federacija ima še vedno, zlasti zaradi širokih okvirov v popolni in temeljni zakonodaji, praktično skoraj vso zakonodajno funkcijo v svojih rokah.

Od vseh udeležencev posvetovanja je bil dr. Pupić najbolj izrecen glede tega, da je pretirani centralizem še vedno problem, ki nujno terja rešitve.

V javnosti je vse bolj navzoče mnenje, da bi bilo treba vsa pomembnejša vprašanja federacije reševati po načelu soglasnosti članic. To načelo se imenuje načelo dogovarjanja, njegovo bistvo, kakor ga razume Pupić, pa je v tem, da vsebuje veto. V praktičnem izvajanju tega principa bi po njegovem prepričanju prišlo do tega, da bi za sprejetje določenega zveznega zakona bilo potrebno doseči soglasje ne samo med delegacijami članic federacije v zvezni skupščini, temveč tudi soglasje vsake republike in pokrajine. Verjetno bi bilo težišče celo na tej drugi obliki dogovarja-

nja. Še več. Dogovarjanje v zvezni skupščini bi bilo samo fasada, dejansko pa bi se odnosi urejevali v stikih med članicami.

Vendar za tako ureditev v sedanjih določbah ustave ni pravne osnove. Če jo hočemo doseči, moramo ustavo temeljito revidirati. Navedeni način urejevanja družbenih odnosov, ki so sedaj v pristojnosti federacije, pa Pupiću pomeni, da federacija ne bi več obstajala kot samostojna družbenopolitična skupnost. Skrčila bi se na forum, v katerem bi se članice sestajale in odločale. To pa bi pomenilo transformacijo federacije v konfederacijo.

Dr. Mijat Šuković, podpredsednik izvršnega sveta SR Črne gore, je rekel, da se sicer strinja s splošno oceno udeležencev posvetovanja, da je potrebno razširiti pristojnosti republik. Vendar zanj ni sprejemljivo, da se kot o najtežjem in najvažnejšem problemu govori, kaj naj bi od tega, kar je doslej bilo v legislativi federacije, prepustili republikam in pokrajinam. Zanj je centralno vprašanje, kaj od tega lahko urejujejo delovne organizacije in občine. Šele kar ostane, naj se razdeli med republike in federacijo. Dileme o razdelitvi zakonodajne dejavnosti med federacijo in republikami bodo tem manjše, čim bolj se bo skozi proces deatizacije razširil prostor za samoupravno urejanje družbenih odnosov. Zakonodajne politike republik in federacije bodo tem uspešnejše, čim bolj jim bo uspelo postati realen in veren odsev stališč iz samoupravne baze. Zvezni zakoni bi torej morali predstavljati dejansko nadaljevanje regulativne aktivnosti v osnovnih samoupravnih organizacijah.

To mnenje je podprlo v svojih izvajanjih večje število udeležencev posvetovanja, ki so poudarili, da je problem delitve normativne funk-

cije zgrešeno obravnavati kot predmet debate med republikami in federacijo, temveč ga moramo gledati predvsem kot problem nadaljnega razvoja samoupravljanja. Za tako gledanje se je med drugimi zavzel dr. Milorad Vučković, sekretar ustavne komisije zvezne skupščine, ki je dejal, da je razširjanje samoupravljanja v najtesnejši zvezi in neposredno odvisno od zmanjševanja normativne funkcije državnih organov.

Slišati pa je bilo tudi drugačno mnenje: federacija naj urejuje vse, glede česar republike ne vztrajajo, da uredi same.

V prid temu stališču je bilo rečeno, da je interes delovnega človeka lahko v isti meri zaščiten ne glede na to, ali ga ščiti zvezna ali občinska regulativa, lahko pa je ogrožen od obeh, pa tudi od samoupravnih aktov delovne organizacije. Nikomur ne koristi, da se določeni družbeni odnosi namesto z enim zveznim zakonom, ki problematiko določenega področja popolno urejuje, uredijo z enim zveznim zakonom in osmimi republiškimi in pokrajinskimi predpisi.

S tem v zvezi je Josip Hrnčević dejal, da je skeptičen glede racionalnosti drobljenja predpisov v imenu institucionaliziranja nekih specifičnosti lokalnega pomena, ki predstavljajo relikte preteklosti. V sedanji goščavi predpisov se še strokovnjak težko znajde, kar je odsev slabosti našega pravnega sistema. Zaradi čim popolnejše zaščite pravic človeka in proizvajalca bi morali težiti za tem, da zgradimo tako pravo, da ga bodo lahko spremljali in ga poznali vsi ljudje.

Po petindvajsetih letih razvoja našega družbenega sistema je sedaj že čas, je rekel Hrnčević, da se proces integracije prava okrepi in intenzivira. Za občana ni toliko bistveno, kdo je uredil neko družbeno razmerje. Zanj je pomembno

predvsem, kako je to razmerje urejeno.

Pri vsej tej pestrosti stališč in gledanj mislim, da je vredno opozoriti na opažanja Djordji Cace, sekretarja za zakonodajo in organizacijo SR Makedonije. Opozoril je na to, da naša znanost in teorija nista dali decidiranega odgovora o politični in ustavni vsebini pojmov, kot so: skupni interes narodov, narodnosti, delovnih ljudi in občanov; odnosi, pomembni za enotnost gospodarskega območja; odnosi, pomembni za enotnost gospodarskega sistema; temeljni odnosi, pomembni za politični sistem; temeljne svobode in pravice človeka in občana in sistem družbenega samoupravljanja. Caca je dejal, da sklepi predsedstva ZKJ o razvoju federacije lahko služijo v oporo, toda ne morejo zamenjati nujnih znanstvenih in teoretičnih raziskovanj in odgovorov.

V diskusiji o zakonih, ki izhajajo iz potreb tekoče ekonomske politike, je doseženo soglasje, da je glede te tako imenovane »intervencionistične« zakonodaje, ki je preobsežna, treba precizirati funkcije federacije na restriktiven način.

Dr. Geršković je rekel, da je prazen strah, da bo kodifikacija zvezne zakonodaje jemala zakonodajno pobudo republikam. Prepričan je, da bo kodifikacija to pobudo celo omogočala in zahtevala, ker zakoniki ne morejo biti rezultat prizadevanj samo federacije, temveč tudi republik in pokrajin.

Dosti so govorili o civilnem kodeksu, in sicer ne samo s stališča, kako podrobno naj urejuje določena pravna področja, oziroma koliko naj prepusti urejevanje republikam. Odprta so ostala številna vprašanja, kot na primer, ali naj civilni kodeks temelji na »lastninski« ali »nelastninski« konceptu, katera področja naj ta kodeks obsega, itd. Na koncu razprave je

ugotovljeno, da se mora še naprej proučevati, kaj naj bo vsebina kodeksa, ker še vedno obstajajo precej globoka nesoglasja o tem.

Če je o osebnem delu pred izdajo civilnega kodeksa, ki naj bi po nekaterih mnenjih pravno uredil tudi to področje, potreben poseben zvezni predpis, naj bi to bil splošni zakon, še bolje pa resolucija.

Kakšen je pravni značaj delovnega razmerja? Ali lahko v pogojih samoupravnega socializma sploh še govorimo o »delovnem razmerju«? Izraženo je bilo mnenje, da ta pojem označuje odnose v družbenem sistemu z delovnimi sredstvi v privatni lastnini, ne more pa ustrezati sistemu, v katerem so ta sredstva družbena lastnina. Po drugem mnenju sporni pojem predstavlja zgolj formo za določeno družbeno vsebino njegovih nosilcev. Vprašanje, na katero je treba odgovoriti, je, kaj je delovna organizacija: asociacija delavcev ali družbena tvorba.

Obširno je bilo obdelano vprašanje delitve zakonodaje na področju rodbinskih razmerij. V skladu z izraženim stališčem bi v pristojnosti federacije s tega področja ostalo samo statusno pravo.

Glede upravnih dejavnosti in pristojnosti državne uprave je bilo ugotovljeno, da se uprava v celoti čedalje bolj transformira v specializirane strokovne službe s čedalje manjšim obeležjem oblasti. Ni bilo enotnega odgovora na vprašanje, ali naj bosta upravni postopek in upravni spor še naprej urejena z zveznim zakonom in kako. Vsi diskutanti so se strinjali, naj bodo tehnično pravila enotna, ne glede na to, kdo jih izdaja.

III.

Posvetovanje je imelo ambicijo, da prispeva svoj delež k nadaljnjemu izgrajevanju našega pravnega sistema.

Splošna ocena udeležencev posvetovanja je bila, da je opravljena izmenjava mnenj in stališč na novo osvetlila številna pereča zakonodajna vprašanja, kar bo obogatilo našo bodočo teorijo in prakso.

Razprava je pokazala, da na oblikovanje našega federalizma ne smemo gledati izolirano, samo kot na odnos med federacijo in njenimi članicami, marveč skozi prizmo osnovnih tokov našega družbenega življenja, predvsem pa s stališča razvoja samoupravljanja.

Gledišča udeležencev posvetovanja so se pogosto med seboj razlikovala, toda soočenje je bilo strpno in nasprotujoča si mnenja so medsebojno spoštovali. Razgovor je potekal v duhu zavzetega iskanja novih, boljših, ustrežnejših poti in načinov razmejitve zvezne in republiške zakonodaje. Dominirale so ideje o tem, kako naj se v pravnem sistemu izrazijo politična stališča in principi o vlogi federacije in republik v zakonodajni dejavnosti, v skladu z nedavnimi sklepi predstava ZKJ.

Poleg te osnovne problematike pa so bila predmet razmišljanja in izmenjave mnenj tudi vprašanja, ki direktno niso spadala v dane okvire posvetovanja, so pa prav tako pomembna in aktualna v sedANJI fazi našega družbenega razvoja. Tako na primer, kako premakniti z mrtve točke problem delitve viška dela, kaj so delovna razmerja, kako naj bo urejena zakonska zveza itd.

Kot stališče, sprejemljivo verjetno za vse udeležence posvetovanja, bi se dalo reči, da je pristojnosti republik kot članic federacije možno in potrebno razširiti vse do meje, dokler se zaradi tega pospešuje tudi razvoj skupnosti kot celote. Na ta proces prerazdelitve normativne funkcije pa je vsekakor treba gledati s stališča sodobne tehnološke in znanstvene revolucije. To pomeni, da naj bo delitev nor-

mativne funkcije med federacijo, republikami in drugimi njenimi nosilci taka, da se bodo v njihovih okvirih čim bolj nemoteno razvijali tudi integracijski in vsi drugi procesi, ki so v sodobnem svetu pogoj za hiter in dinamičen gospodarski in družbeni razvoj.

Glede na pomembnost obravnavane problematike je inštitut za primerjalno pravo iz Beograda kot organizator obljubil, da bo v posebni izdaji v najkrajšem času objavil referate in avtorizirane diskusije s posvetovanja.

ANTON ROGELJ

B. Petranović

Ljudska oblast v času obnove¹

Za jugoslovansko NOB je značilna avtentična revolucionarna zgodovinska situacija, ki je bila oporni kamen za vztrajnost Jugoslavije v letu 1948 kakor tudi za njeno nadaljnjo izvirno pot in razvoj. Iz te revolucije je zrasel izvirni politični in socialni sistem, o čemer ne moremo dvomiti. Oznaka tega sistema pa je samoupravna demokracija, ki je spričo svoje širine in globine temelj za celovitost pojava samostojne, neodvisne in neuvrščene Jugosla-

¹ Dr. Branko Petranović, »Politična in ekonomska osnova ljudske oblasti v Jugoslaviji v času obnove«; izdal: Inštitut za savremenu istoriju (ISI), Beograd 1969, str. 464.

vije. Nadaljnji značilnosti pa sta dinamičnost (včasih celo prehitro spreminjanje!) in dejstvo oziroma zavest, da gradimo zgodovinsko zelo mlad model socialne organizacije in politične družbe. V takšni situaciji pa je seveda možno, da ostanejo nekatere institucije, razna vprašanja politične organizacije družbe v hibridnem stanju. Zato je nujno, da se temeljiteje prouči predzgodovina sodobnega političnega sistema, njegov razvoj in okoliščine, ki so ga pogojevale, pravzaprav njegovo poreklo, njegovi temelji.

Obsežna študija dr. Petranovića je posvečena prav tej dobi — času obnove, s čimer nekateri razumejo izključno obnovo države zaradi vojnih razdejanj, so se pa v tej fazi družbenega razvoja razvijali in končevali družbenoekonomski in politični procesi, pomembni za konstituiranje državne in družbene ureditve »zgodnjega socializma« v Jugoslaviji. Monografija je koncipirana kot problemska analiza vprašanj, ki so tesno povezana s politiko KPJ v razvoju družbenopolitičnega sistema Jugoslavije na prehodu od vojne k miru, od oborožene revolucije h graditvi materialno-politične osnove socializma.

Delo B. Petranovića je prava spodbuda za nadaljnje študije in monografije, še posebej, ker je širok tematski prijem vplival na to, da so nekatera vprašanja zastavljena, nakazana, ne pa globlje obdelana (to je usoda del, ki nimajo opore v predhodni literaturi ali raziskavah). Nadaljnja obravnava in proučevanje posameznih problemov ali cele faze je nedvomno pot, ki drži k trajnejšim spoznanjem v asimptotičnem procesu iskanja zgodovinske resnice. Iz tega razloga ima delo B. Petranovića pečat »pionirskih« raziskovanj.

Globalni značaj tega dela, nedostopnost in neurejenost velikega

delo arhivskega gradiva (raziskovanje je v celoti zasnovano na arhivskem gradivu) pa avtorju niso preprečili, da ne bi ponazoril posameznih problemov, pojavov, dogodkov z obilico dejstev in podatkov, tako da v tej razsežnosti lahko spremljamo v podrobnostih in posameznostih vse oblike organiziranja nove države, temeljna vprašanja organizacijskega razvoja partije in njene politike postavljanja temeljev socialistične družbene ureditve v Jugoslaviji, vštevši pri tem tudi dejavnost drugih družbenopolitičnih sil, ki so delovale bodisi javno in organizirano ali pa prikrito in so se upirale graditvi in utrjevanju ljudske oblasti; hkrati ugotavlja in prikazuje naravo ekonomskih ukrepov, ki so tudi del vsebine obnove. Vse to pa je dokaz, da se lahko proučuje tudi najnovejša zgodovina, in to uspešno, obenem pa to prispeva k sodobni znanosti, pripomore k ovrednotenju naših polpreteklih izkušenj in posredno s tem pomaga prihodnji politiki.

Konkretne smeri raziskovanja pa najbolje odkriva vsebinska struktura monografije, ki je razdeljena na pet poglavij, razcepljenih na ožje problemske celote. Iz vseh teh posebnih raziskovanj pa je videti dvoje: prvič, jugoslovanska revolucija ni mogla in ni smela posnemati kekega modela družbene in politične organizacije, ker bi si spodkopala temelje in perspektive, in drugič, družbeno gibanje in na njem zasnovana ureditev sta revolucionarna samo toliko časa, dokler lahko organizirata vso energijo, ki je skrita v zgodovinskih interesih delavskega razreda.

Prvo poglavje (»KPJ in množične družbenopolitične organizacije ter njihov medsebojni odnos«) obravnava probleme, ki so povezani s politično osnovo države v času obnove. Za novo povojno situacijo je značilna potreba po utr-

ditvi osvojene oblasti, graditev političnega sistema, vodenja države in priprava materialnih in političnih pogojev za prehod na plansko gospodarstvo v Jugoslaviji. Ker se je partija že zgodaj zavedela, da vseh teh nalog ne bo mogla izvesti, če bo ostala maloštevilna, je CK KPJ že januarja 1945 izdal direktivo, ki izraža težnjo partije, da se poveča članstvo in utrjuje organizacijska struktura, vendar pa ostaja KPJ tudi v povojnem obdobju partija kadrovskega tipa. Razširjanje organizacije spremljajo odpor, nerazumevanje, sektaške tendence, partija pa skuša okrepiti ideološko zavest in politično odgovornost, preverja stališča in preteklost novih članov, se zateka k »čistkam« itd.

V okviru tega poglavja je govor tudi o KPJ in problemu mednarodnih odnosov in avtor ugotavlja, da so odloki o formiranju nacionalnih partij (seveda tam, kjer jih še ni bilo) nakazovali smer federativne državne ureditve. Še posebej dokumentirano pa prikazuje probleme narodnostnih manjšin. V socialni sestavi partije vidi razne pomanjkljivosti in odklone, ki so prišli do izraza ob raznih spornih vprašanjih. Značilne podatke je avtor zbral o dvomljivem širjenju partije v Sloveniji in to povezal s socialno strukturo članstva. V Sloveniji se KPJ ni širila med delavce (tudi drugod ne v zadostni meri!), temveč so bili v partijo sprejeti uslužbenci, nameščenci, v sami partiji pa so prišli do izraza malomeščanstvo, karizem, oportunitizem itn.

Drugi del tega poglavja razčišča je značaj družbenopolitičnih organizacij kot oblik delovanja KPJ na množice, zlasti pa Ljudske fronte (LFJ), ki v letu 1947 že izgublja politična obeležja, kar je povezano z odločnejšim nastopanjem partije in države. Posebni del tega poglav-

ja pa se nanaša na sindikalno organizacijo, njeno dejavnost in vlogo v obnovi in prikazuje tudi skrajnosti v sindikalnem gibanju, »ekonomizem«, »sindikalni avantgardizem« itn.

Čas obnove je kronološko določen z osvoboditvijo vzhodnih delov države in koncem vojne na eni strani (oktober 1944, maj 1945) in s prehodom na plansko gospodarstvo na drugi strani (april 1947). Vendar se avtor pri obravnavi dogajanja v tej fazi našega družbenopolitičnega in ekonomskega razvoja teh meja ne drži togo. Časovne okvire pomika »naprej« ali »nazaj«, ti koraki v stran pa so pogojeni s potrebo, da se procesi, dogodki, pojavi prikažejo v zakroženi celoti, da ni presekana njihova evolucija. Tako postavlja avtor vse pojave »iz korenin«, iz tistega, kar je bilo ustvarjeno in organizirano že v vojni. Prikaže nam delo AVNOJ, NKOJ, graditev ljudske oblasti v luči značaja in pomena njihovega delovanja v povojnem obdobju. Avtor teži pri raziskovanju razrednega odnosa sil in gibanja v politični strukturi sploh k temu, da bi obravnaval fenomene v njihovi medsebojni odvisnosti in ugotovil vzročnost njihovega nastanka in izražanja. Še konkretnije: njegova težnja je bila, da bi raziskovanje potekalo v kontekstu notranjepolitičnega razvoja in mednarodnih odnosov Jugoslavije, v okviru notranjih gibanj pa, da bi ugotovil relacijo politične organizacije in sprememb v družbenoekonomski strukturi in nasprot-

Vse to kaže vsebina drugega poglavja »Notranjepolitična gibanja v času obnove in mednarodni položaj Jugoslavije«, kjer je za razumevanje specifične politične situacije v tem času poseben pogled usmerjen na začasni kompromis med revolucionarnimi silami in

predstavniki buržoazije (sporazum Tito-Šubašić) kakor tudi na osipanje kontrarevolucije ob koncu vojne. Razne manifestacije odpora proti konsolidaciji nove družbenopolitične ureditve so predstavljale odpadniške skupine, politične stranke (npr. Grolova demokratska stranka), rimskokatoliška in pravoslavna cerkev in druga politična gibanja. Rimskokatoliška cerkev, centralizirana sila, nacionalno amorfna, ideološko protikomunistično usmerjena, je posebno ostro reagirala na napore ljudske oblasti, da bi se cerkev odstranila iz političnega življenja in njeno delovanje omejilo na izvajanje duhovne dejavnosti, na izvajanje agrarne reforme na cerkvenih posestvih, na ločitev od države, emancipacijo prosvete in zmanjševanje njene materialne baze kot osnove za politične intervencije.

V zvezi s tem kompleksom problemov obravnava tudi LF in poskuse vzpostaviti večstrankarsko strukturo, »demokratsko opozicijo«, »kmečki blok«; podrobno je prikazana likvidacija terorističnih skupin v državi kot oboroženih sil, s katerimi so računali ostanki poražene buržoazije.

O strankarskem pluralizmu (kar je danes spet aktualno) je treba povedati tole: KPJ ni po nikakršnem vnaprej pripravljenem načrtu likvidirala večstrankarskega sistema. V času NOB je celo težila po združitvi vseh patriotskih sil. Meščanske politične formacije pa so se same izključile iz teh naprednih tokov, s tem ko so nastopile kot protiljudske sile. Popolna legalna likvidacija meščanske opozicije po vojni je bila torej le sklepno dejanje, ki je izražalo interese delavskega razreda, bili pa so s tem likvidirani tudi pogoji za klasični večstrankarski pluralizem.

Tretji del »Vzpostavlanje ekonomskega monopola države in po-

ces centralizacije oblasti« obravnava: ekspropriacijo buržoazije, organizacijo upravljanja gospodarstva, državni sektor gospodarstva in njegov vpliv na proces centralizacije oblasti, strukturo aparata oblasti in pravosodja, razvoj lokalne samouprave in pojave birokratskega centralizma. Zadnji poglavji sta namenjeni vprašanju organizacije obnove in značaju državne in družbene intervencije kot tudi ekonomskim in političnim ukrepom ljudske oblasti za odpravo kapitalističnih elementov in za odstranjevanje najhujših posledic vojne. V podrobni obravnavi avtor nakazuje tudi vzroke za počasnejši in hitrejši razvoj, npr. nepismenost, pomanjkanje strokovnjakov, slabo razvito šolsko omrežje itn.

O obravnavanem problemu kot celoti literature sploh še ni. Posledice je večkrat čutiti. Nezainteresiranost za proučevanje razvoja Jugoslavije po vojni ni značilna samo za zgodovino, pač pa velja to ravno tako tudi za druge veje družbenih znanosti. Zgodovinarji so obrnjeni k prvim letom vojne in revolucije, druge družbene znanosti pa se ukvarjajo s sodobnimi spremembami družbenega in ekonomskega življenja v Jugoslaviji. Avtor je tako obdelal zahtevno in tehtno temo.

Šele s spoznavanjem in razumevanjem vseh posebnosti in posameznosti, podrobnosti lahko razumemo vzroke, ki so pogojevali hitri razvoj družbenih odnosov in novo organizacijo družbenopolitičnega sistema in to, da smo lahko tako hitro po zmagoviti revoluciji izdali ustavo. Prvi pogoj za razumevanje sodobnih političnih institucij in pojavov je prav poznavanje obdobja, v katerem se je razvijala organizacija ljudske oblasti, ki je v študiji dr. Petranovića podrobneje obdelana.

M. BREZOVŠEK

Ivo Vinski

Razredna sestava prebivalstva in narodnega dohodka Jugosla- vije leta 1938¹

Nedavno je izšlo pomembno delo znanega hrvatskega ekonomista Iva Vinskega, avtorja več del, ki ocenjujejo družbeno bogastvo, narodni dohodek, fiksne sklade in investicije v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno in po vojni. To pot se je lotil izredno pomembnega vprašanja, ki nima le ekonomskega pomena, temveč tudi izrazito sociološki pomen. Analiziral je razredno porazdelitev prebivalstva Jugoslavije in porazdelitev narodnega dohodka med razrede v predvojni Jugoslaviji. S tem delom je odgovoril na razna vprašanja o družbenih in ekonomskih vprašanjih predvojne Jugoslavije, o kateri vedno trdimo, da je bila zastala kapitalistična dežela. Toda na kakšni stopnji kapitalističnega razvoja je bila Jugoslavija pred drugo svetovno vojno, kakšen je bil razredni značaj tedanje družbe, kolikšen je bil proletarijat, kakšna je bila struktura proletariata in podobno, ni bilo znano. Skratka, razredni značaj jugoslovanske družbe pred drugo svetovno vojno je bil do slej prikazan le kvalitativno, medtem ko kvantitativnih podatkov, na katerih naj bi temeljila kvalitativna analiza, nismo imeli. Zasluga Vinskega je prav v tem, da podaja

¹ Ivo Vinski: »Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohodka Jugoslavije u 1938«, izd. Ekonomski institut, Zagreb 1970, 190 str.

kvantitativno podobo in analizo socialno-ekonomske strukture Jugoslavije pred drugo svetovno vojno.

V prvem delu prikaže razredno porazdelitev prebivalstva Jugoslavije pred drugo svetovno vojno. Njegov zgoščen prikaz je takle:

Razred	Delež v %
proletariat	34,6
srednji sloji	59,2
buržoazija	5,3
razredno neopredeljeni	0,9

Vinski podaja nato analizo razredne porazdelitve prebivalstva Jugoslavije v letu 1938 za kmetijsko in nekmetijsko prebivalstvo, strukturo proletariata, oriše osebe v delovnem odnosu, nezaposlene, strukturo buržoazije in strukturo srednjih slojev. Ker ni imel na voljo pravih statističnih podatkov, je opravil težavno delo, da je prišel do zanesljive ocene.

V drugem delu obravnava narodni dohodek in družbene razrede. Tudi ta del nam kaže, kako zelo se je avtor trudil, da je prišel do podatkov, s katerimi je želel prikazati dohodke posameznih razredov v Jugoslaviji.

Osrednje poglavje celotnega dela je razdelitev prebivalstva in dohodka na družbene razrede. Celotno prebivalstvo stare Jugoslavije je razdelil na 18 razredov in skupin prebivalstva ter ugotovil delež narodnega dohodka, ki je prišel na posamezne razrede in skupine prebivalstva (stran 104). V skrženi obliki je podoba takale: (gl. str. 1325).

Ko obravnava porazdelitev dohodka na družbene razrede, ugotavlja še raven dohodka prebivalstva, raven pač aktivnega prebivalstva, dohodek kmetijskega prebivalstva in dohodke nekmetijskega prebivalstva.

S svojim delom je Vinski zelo podrobno osvetlil razdobje tik pred drugo svetovno vojno. S kvantita-

Razredi in skupine prebivalstva	Razdelitev v okviru celotne družbe	
	prebivalstvo v %	dohodek v %
Skupaj	100,0	100,0
proletariat	34,6	18,2
srednji sloji	59,2	55,6
buržoazija	5,3	25,6
razredno neopredeljeni	0,9	0,6

tivnimi analizami in objektivnimi ocenami je dopolnil veliko vrzel v naši strokovni ekonomski in sociološki literaturi. To delo je zlasti pomembno zaradi tega, ker odkriva proizvodne odnose v stari Jugoslaviji. Zato ga bodo s pridom uporabljali zlasti sociologi, saj jim daje možnosti za temeljitejše preučevanje socioloških razmer v predvojni Jugoslaviji in ugotavljanje socialnih sprememb v naši družbi.

Morda bi se dalo ugovarjati razporeditvi posameznih skupin prebi-

valstva v določene razrede. Toda če sledimo argumentom in razmišljanjem Vinskega, bi težko bolj logično razporedili skupine prebivalstva v razrede.

Vinski je nedvomno opravil izredno pomembno delo. Velikanski trud, ki ga je terjalo to delo, lahko vsaj delno spoznamo, če se spomnimo, koliko podatkov je moral zbrati in preveriti, da je prišel do ocene, ki jo navaja v svoji knjigi.

J. ŠKERJANEC

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

DABČEVIĆ-KUČAR Savka: Lenjin, revolucionarna teorija in praksa. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 651 do 657.

FILIPOVIĆ Muhamed: Lenjinizam. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 769 do 784.

FISCHER Ernst-Franz Marek: Kaj je Lenin resnično rekel. (Was Lenin wirklich sagte. Prev. Dragana Kraligher.) V Ljubljani, CZ 1970. 169+ (III) str. — I/2594.

FISCHER Ernst-Franz Marek: Kaj je Marx resnično rekel. (Was Marx wirklich sagte. Prev. Nada Sfiligoj.) V Ljubljani, CZ 1970. 174+(II) str. — I/2595.

HUDOLETNJAK Boris: Marksizam. (Skica za situaciju »znanstvenog« socijalizma danas.) Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 531—549.

SARTRE J. P.: Marx je boljši kot Freud. Naši razgledi, Lj., 5. jun. 1970, št. 11.

II. FILOZOFIJA

BRUJIĆ Branka: H. Marcuse i suvremeno osmišljanje revolucije. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 1023—1044.

DOKLER Janez: Teze na temo »položaj in možnost kritike«. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 4/5, str. 282 do 285.

KOS Janko: Med tradicijo in avantgardo I, II. Sodobnost, Lj., 1970, št. 6 in 7, str. 565—572 in 746—755.

KOS Janko: Oris filozofije. Priročnik za pouk filozofije. 2., popr. izd. V Ljubljani, CZ 1970, 357 str. — 12.328.

KOS Janko: Znanost in ideologija. Maribor, Obzorja 1970. 73+(III) str. (Znamenja. 13.) — I/2523-13.

HOLZ H. H.-Leo Kofler-W. Abendroth: Razgovori sa Györgyem Lukacsom. (Gespräche mit Georg Lukacs. Prev. Kasim Prohić.) Sarajevo, Veselin Masleša 1969. 157 str. (Logos.) — 12.274.

LUKACS G.: Neko življenjsko delo. Naši razgledi, Lj., 19. jun. 1970, št. 12.

III. SOCIOLOGIJA

BROZOVIĆ Dalibor: O različitim sociometričkim i sociolingvističkim pristupima problematici moderne nacije. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 937—952.

DRUCKER Peter: Gospodarstvo znanja. Naš razgledi, Lj., 5. jun. 1970, št. 11.

— **DRUŽBENI** konflikti — gibalno razvojnega spreminjanja. Posvetovanje o determinantah družbenega razvoja (Maribor, 28—30. maja 1970). Delo, Lj., 6. jun. 1970.

ĐURIĆ Zoran: Projekat istraživanja o mogućnosti zapošljavanja sociologa u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd, 1970, št. 1, str. 145—147.

FREASE Dean E.: Demografski faktori u masovnoj politizaciji. Sociologija, Beograd, 1970, št. 1, str. 83—96.

FROMM Erich: Zdrava družba. (The Sane Society. Prev. Frane in Zdenka Jerman.) Ljubljana, DZS 1970. 306+(II) str. — 12.278.

GORIČAR Jože: Konflikti kot dejavniki družbenih sprememb. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 27 do 33.

JOVANOVIĆ Pavle: Smisao i izvori omladinske revolucionarnosti. Gledišta, Beograd, 1970, št. 6—7, str. 947 do 956.

KRAMBERGER Marjan: Od paternalistične družbe k družbi enakih ljudi I, II. Sodobnost, Lj., 1970, št. 6 in 7, str. 586—596 in 756—766.

MLINAR Zdravko-Niko Toš: Progresivne in konzervativne snage u našem društvenom razvoju. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 658—695.

MOŽINA Stane: Pozitivne i negativne strane egalitarizma u našem društvu. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 6, str. 1277—1281.

—: POTROŠNIŠKA družba, njene bolezni in zdravljenje. (Seminar v Monastiru.) Komunist, Lj., 31. jul. 1970, št. 31.

PUSIĆ Eugen: Solidarnost i socijalni razvoj. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 4—15.

RIZMAN Rudi: Determinante družbenega razvoja. Naši razgledi, Lj., 19. jun. 1970.

TOŠ Niko: Problemi socialnega varstva. Naši razgledi, Lj., 3. in 17. jul. 1970, št. 13 in 14.

ZALOKAR Jurij: Proti slepilu samomora. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 4—5, str. 209—218.

ZUPANOV Josip: Egalitarizam i industrijalizam. Sociologija, Beograd, 1970, št. 1, str. 5—46.

IV. PSIHOLOGIJA

La BRUYERE Jean de: Karakteri ili naravi ovoga veka. Izbor. (Les caracteres ou les mœurs de ce siècle. Izbor, prevod, napomene i pogovor: Lilijana Prošić.) Beograd, Rad 1969. 94+(II) str. (Biblioteka »Reč i misao«. 235.) — I/1746—235.

LAGACHE Daniel: Psihoanaliza. (La psychoanalyse.) Prev. Melita Wolf. Zagreb, Matica hrvatska 1970, 144 str. — I/2585.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AVSIČ Jaka: Nekoliko primjedaba o upotrebi jezika u JNA. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 111—119.

BOŽIČEVIĆ Juraj: Interdisciplinarnost teorije vođenja i njena uloga u zbližavanju znanstvenih područja. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 40—45.

DEVIDE Vladimir: O matematičkoj logici i znanstvenoj spoznaji. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 34—39.

ĐORĐEVIĆ Živomir: Kritika nacrtu zakona o fakultetima i univerzitetima. Gledišta, Beograd, 1970, št. 6—7, str. 909—920.

JEVTIĆ Miloš: Radnik i knjiga. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 6, str. 439 do 449.

SAHAROV A. D.-V. F. Turčin-R. A. Medvedov: Manifest trojice sovjetskih učenjaka. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 93—98.

VIŽINTIN Avgust-Ančka Korže: Biblioteke i širenje knjige u Sloveniji. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 4—5, str. 300—312.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

CVJETIČANIN Veljko: Bernštajnizam — pretpostavke, doktrina i sudbina. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 730 do 746.

DRAGIČEVIĆ Adolf: Lasalizam. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 573 do 587.

DUJIC Andrija: »Radnička opozicija« u SSSR-u. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 803—821.

IBRAHIMPASIĆ Besim: Trockizam-marxizam Lava Davidoviča Bronštajna-Trockog. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 954—981.

KALANJ Rade: Anarhizam. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 588—601.

KUVAČIĆ Ivan: Obilje i nasilje. Zagreb, Praxis 1970. 256 str. (Praxis. Džepno izdanje. 4—5.) — I/2542-4/5.

LEWIN Leonard C.: Nezaželjeni mir. Poročilo o koristnosti vojne. (Prev. Dušan Savnik, spremno besedo napisal Ivan Franko-Iztok.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1969. 145+(II) str. (Pričevanja. 8.) — I/2490-8.

- LIPSET Seymour Martin: Politički čovjek. Društvena osnova politike. (Political Man. Prev. Srđan Popović.) Beograd, Rad. 1969. 518+(I) str. — 12.318.
- MUHIĆ Fuad: Staljinizam. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 983—998.
- PAVIČEVIĆ Radovan: Prudonizam. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 550—572.
- PRPIĆ Ivan: Pogledi Karla Kautskog. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 747—786.
- SMAILAGIĆ Nerkez: Saint-Simonova ideja proizvođačke suverenosti. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 517 do 530.
- SMAILAGIĆ Nerkez: Partija u službi klase. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 3, str. 490—493.
- TADIĆ Ljubomir: Čovjek i politika. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 53—58.
- VOJNOVIĆ Milan: Blankizam — teorija neprestane pobune. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 717—729.
- VRANICKI Predrag: Pogledi Rose Luxemburg. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 4, str. 785—802.
- 2. Družbenopolitični sistem SFRJ:**
- BLAŽEVIĆ Jakov: Odnos klasnog i nacionalnog u suvremenom socijalizmu s posebnim osvrtom na funkcije federacije i republike u našem društvenopolitičkom sistemu. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 889—918.
- : DEVETA seja predsedstva ZK Jugoslavije. Skladniji razvoj skupnosti. Komunist, Lj., 10. jul. 1970, št. 28.
- DRAGAN Zvone: Nekatere politične in društveno ekonomske osnove razvoja kmetijstva in vloga ZKS. Komunist, Lj., 26. jun. 1970.
- : DRUGA seja konference ZK Slovenije, Komunist, Lj., 3. jul. 1970.
- GLOBEVNIK Josip: Federacija in njena zakonodajna funkcija. Naši razgledi, Lj., 7. avg. 1970, št. 15.
- GORIČAR Jože: Administrativno ukrepanje ali samoupravno dogovarjanje? Naši razgledi, Lj., 5. jun. 1970, št. 11.
- GROZDANIĆ Stanko: Koncepcija i program Kongresa samoupravljača Jugoslavije. Socijalizam, Beograd 1970, št. 7—8, str. 1005—1018.
- KARDELJ Edvard: Samoupravljanje raste iz idejnih temeljev OF. Delo, Lj., 8. jun. 1970.
- KRAIGHER Sergej: Več kazalcev za oceno razvitosti. Delo, Lj., 7. jul. 1970.
- KRIVIC Vlado: Najprej ustava, nato zakon. Delo, Lj., 28. jul. 1970.
- KROPUSEK Tone: Cilj — pot k bodoči družbi. Delo, Lj., 19. jun. 1970.
- MARINC Andrej: Izpostavljamo se kritiki — želimo globlje v bistvo problematike. Delo, Lj., 20. jun. 1970.
- MIHAILOVIĆ Kosta: Aktualna pitanja nerazvijenih područja Jugoslavije. Beograd, Ekonomski institut 1970. 84+(III) str. (Studije i saopštenja. 9.) — II/11.038-9.
- MILJANOVIĆ Mitar-Alija Latić: Sindikati danas. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 6, str. 1153—1173.
- : PETNAJSTA seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 17. jul. 1970.
- POPIT France: Potrebni so naporji mirolnjbnih sil. Delo, Lj., 6. jul. 1970.
- : POROČILO o delu predsedstva ZKJ za izpolnitev sklepov 9. kongresa ZKJ. Komunist, Lj., 31. jul. 1970, št. 31.
- : PREDLOG stališč in sklepov konference ZKS o aktualnih in družbeno-ekonomskih vprašanjih razvoja kmetijstva. Komunist, Lj., 12. jun. 1970, št. 24.
- : RAZVOJ socialističnih odnosov v kmetijstvu in na vasi in naloge ZK Jugoslavije. Komunist, Lj., 24. jul. 1970, št. 30.
- : RESOLUCIJA o amandmaju. (15. ustavni amandma...) Delo, Lj., 6. jun. 1970.
- RIBIČIČ Mitja: Novi srednjeročni načrt — uresničenje druge faze reforme. Komunist, Lj., 19. jun. 1970, št. 25.
- : SAMOUPRAVNA integracija i politički sistem. (Diskusija Instituta političkih nauka FPN...) Socijalizam, Beograd, 1970, št. 7—8, str. 865—917.
- : ŠTIRINAJSTA seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 26. jun. 1970.
- VILFAN Joža: Delež pri soustvarjanju jugoslovanske politike (...v zboru narodov...). Delo, Lj., 25. jul. 1970.
- 3. Politični sistemi in organizacije:**
- BUČAN Daniel: Nacionalizam i treći svet. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 5, str. 84—87.

JUŽNIĆ Stane: Socialistička misao i praksa u latinskoj Americi i Africi. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 999—1022.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- : IZ »Istorije Albanske partije rada«. Specijalna dokumentaciona publikacija. Beograd, Tanjug (1970.) 183+6+(III) str. (cikl.) — IV/2115.
- : RADNIČKA klasa u socijalizmu. Zagreb, Naše teme, 1969. 267 str. — 12.272.

5. Mednarodni odnosi:

DOŠEN Slobodan: Koegzistencija i nesvrstanost. Bibliografski prilog. Mednarodni rad. pokret, Dokumentacija, 1970, št. 1, str. 107—168.

GARAUDY Roger: Demokratične pravice ljudstva, pridobljene v zgodovini Francije, bodo socializem ohranile in razširile. Komunist, Lj., 17. jul. 1970, št. 29.

KARDELJ Edvard: »Razvoj nas sili k sodelovanju z Latinsko Ameriko«. Delo, Lj., 17. jul. 1970.

MAO CE TUNG: Kitajska revolucija. Iz »Izbranih del«. Ob 20. obletnici zmage kitajske revolucije in ustanovitve Ljudske republike Kitajske. (Iz srhb. prev. Štefan Kališnik.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1969. 266+(II) str. (Pričevanja. 9.) — I/2490-9.

RIBIČIČ Mitja: Nedotakljive in varne evropske meje, bistveni pogoj za trajni mir in sodelovanje v Evropi. (Obisk v Moskvi.) Delo, Lj., 26. jun. 1970.

TEPAVAC Mirko: Živahna politična gibanja bi lahko ustvarila perspektive za pozitiven razvoj v Evropi. Delo, Lj., 15. jun. 1970.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAJT Aleksander: Maksimizacija življenjske ravni prebivalstva kot kriterij dolgoročne rasti gospodarstva. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 9—37.

BESTER Mara: O finalnem oziroma medfaznem značaju storitev družbenih služb. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 38—54.

BRKLJAČIČ Ivo: Višak rada i međunarodni odnosi u Jugoslaviji. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 5, str. 919 do 936.

ČERNE France: Ekonomija blaginje in socialistična ekonomija. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 55—78.

DRAGAN Zvone: Zaostajanje kmetijstva in podeželja slabo vpliva na stabilnost celotnega gospodarstva. Delo, Lj., 26. jun. 1970.

IAKOVLEV E.: Delovna sila v državah SEV. Komunist, Lj., 31. jul. 1970, št. 31.

JEVTIČ Bora: Odnosi ekonomske neravnopravnosti. Prilog teoriji međunarodne politike za razvoj. (Beograd, Kultura 1969, 309+(II) str. — 12.333.

KAVČIČ Stane: Cilji dolgoročnega razvoja Slovenije. Delo, Lj., 4. jun. 1970.

LAH Tine: Ekonomika in ekonomska politika Jugoslavije. Splošni in posebni del. Maribor, 1970, 569 str. (Ekonomska komercialna knjižnica. 14.) — 12.193-14.

MALOVRIH Cene: Zasnova razmestitve industrije v sistemu industrijske produkcije. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 86—93.

MERHAR Viljem: Klasični in Keynesijanski model gospodarskih razmerij in gospodarstva ter naša gospodarska politika. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 94—105.

POKORN Jože: O »normalnih cenah«. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 106—114.

RIBNIKAR Ivan: Nekaj o ekonomski vsebini in delitvi kreditov. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 115—128.

SAKSIDA Stane: Razmerja med ekonomskim in družbenima razvojem v Sloveniji. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 4—5, str. 274—281. (nad.)

SEUNIG France: Inflacija — naš in svetovni problem. Delo, Lj., 18. jul. 1970.

TRIBUŠON Tone: O družbenem usmerjanju delitve. Delo, Lj., 27. jun. 1970.

TROŠT Ferdinand: Problemi učinkovitosti izvoza v industrijskem razvoju. Ekonomska revija, Lj., 1970, št. 1—2, str. 145—160.

UDC 378(497.12):338.011:910.3

LOJK, dr. Jože, Socio-Geographical Aspects of Advanced Education**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 8/9, p. 1128—1142**

In the study of the educational activities much too little attention is being paid to the spatial components of the educational processes, or rather to their dependence on the regional differences in the existing degree of economic growth and socio-economic orientation. In view of this the task of geographical studies is not so much to prescribe patterns for the organization of advanced education as to prepare a diagnosis of the educational processes based on the detailed study of the regional characteristics and of the different-economic development in individual parts of Slovenia, a diagnosis without which any well-founded prognosis is objectively unfeasible. The guiding principle of our advanced education policy should become genuine quality and effectiveness, these two being the fundamental principles of education at this stage.

UDC 008(497.1):331.152.1

MAJER, dr. Boris: Culture between the State and Market**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 8/9, p. 1197—1210**

The changes felt by Yugoslavia on her way into a self-managing society are placing also the culture in a situation essentially different from that in which it was in the period of the administrative socialism or in which it was or still is in the capitalist countries. Initially the author analyses the position of culture in the administrative socialism and in the capitalist social order, then he passes on to an analysis of the position, characteristics, and developmental possibilities of the culture in the Yugoslav self-managing society. He finds that in Yugoslavia there exist realistic possibilities for the emergence of a historically new pattern of culture as association of the self-managing subjects within the framework of united labour. What characterizes the present position of the culture in our society is the fact that it is suspended in a vacuum between the state and the market and that it seeks solutions of its material situation at the one time on this and at another time on the other side. Such a position of culture entails numerous contradictions, supporting on the one hand state-administrative, and on the other commercial-consumer tendencies in the relation to culture and in the sphere of culture itself. A materialization of the new pattern of culture is a historical process and at the same time a historical necessity. The liberation of culture from the state, from the reproduction of capital, and at the same time from the attempts of individual groups to usurp the freedom of cultural creativeness for themselves, is a constituent part of the liberation of work and vice versa. In order to reach this goal mere revolutionary enthusiasm or political realism are not enough — for what is needed is their dialectical synthesis.

UDK 378(497.12):338.011:910.3

LOJK, dr. Jože: Druženogeografski aspekti visokošolskega izobraževanja**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 8/9, str. 1128—1142**

V proučevanjih šolstva na splošno vse premalo upoštevajo prostorske komponente izobraževalnih procesov oziroma njihova odvisnost od regionalnih razlik v doseženi stopnji gospodarske rasti in družbenoekonomske usmeritvi. Glede na to naloga geografskih raziskav ni toliko, da predpisujejo modele organizacij visokega šolstva, ampak predvsem poglobljena, v prostoru in v odvisnosti od družbenoekonomskega razvoja posameznih slovenskih pokrajin zasnovana diagnoza izobraževalnih procesov, brez katere objektivno tudi ni mogoča kakršnakoli utemeljena prognoza. Vodilo naše visokošolske politike morata postati kvaliteta in učinkovitost, ki sta temeljni načeli izobraževanja na tej stopnji.

UDK 008(497.1):331.152.1

MAJER, dr. Boris: Kultura med državo in trgom**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 8/9, str. 1197—1210**

Spremembe, ki jih doživlja Jugoslavija na poti v samoupravno družbo, postavljajo tudi kulturo v bistveno drugačen položaj, v kakršnem je bila v dobi administrativnega socializma, pa tudi v kakršnem je bila ali je še v kapitalističnih državah. Avtor najprej analizira položaj kulture v administrativno-socialističnem in kapitalističnem družbenem sistemu, nato pa preide k analizi položaja, značilnosti in razvojnih možnosti kulture v jugoslovanski samoupravni družbi. Avtor ugotavlja, da obstoje v Jugoslaviji realne možnosti za nastanek zgodovinsko novega modela kulture kot asociacije samoupravnih kulturnih subjektov v okviru združenega dela. Za trenutni položaj kulture v naši družbi je značilno, da lebdi v praznem prostoru med državo in tržiščem in išče rešitev svojega materialnega položaja zdaj na eni, zdaj na drugi strani. Takšen položaj kulture poraja številna protislovja ter podpira na eni strani državno-administrativne, na drugi pa komercialno-potrošniške tendence v odnosu do kulture in na področju kulture same. Uresničitev novega modela kulture je zgodovinski proces in hkrati zgodovinska nujnost. Osvobajanje kulture od države, od reprodukcije kapitala in hkrati od poskusov posameznih skupin, da uzurpirajo svobodo kulturne ustvarjalnosti zase, je sestavni del osvobajanja dela in obratno. Da bi dosegli ta cilj, ne zadošča samo revolucionarni entuziazem niti samo politični realizem, temveč je potrebna njuna dialektična sinteza.

UDC 347.9(497.1)

POLIC, dr. Svetozar: Some Essential Questions in the Further Development of the Law Courts**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 8/9, p. 1232—1245**

In the affirmation of the constitutional principles, legal authority, responsibility, and protection of the rights of citizens and working organizations, the law courts — as independent organs of the social community — have a role which is most significant, indeed irreplaceable. Accordingly, it is necessary to systemically secure for all the courts in respect of all the essential questions defining the position of courts and of judges an equal position in which the entire independence in concrete decision-making will be wholly and primarily guaranteed. In these terms it is above all necessary: that the system of the financing of the law courts should be changed so as to become functionally adapted to their special social position; that the role of the body of judges in the appointment and discharge of judges should be strengthened; that the re-election of judges should be abolished and the responsibility of judges increased; that the judges should be guaranteed suitable personal income fixed in advance by the assembly or determined according to the principle of the self-managing distribution of income by the competent boards of judges; that the association of all the judges in the republic should be institutionalized or that a society of judges should be set up; that the efforts towards further socialization of the court function should be increased; that specialization in judicial affairs should be increasingly promoted; that the process of decentralization in courts should be continued by consolidating the competencies of the basic law courts, and that the administration of law should be defined and purposefully organized.

UDC 323(497.1):282

ROTTER, Zdenko: The Development of Relations between the Catholic Church and the State in the Socialist Yugoslavia**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 8/9, p. 1273—1286**

In order to understand the significance which the establishment of full diplomatic relations between the Holy See (Vatican) and Yugoslavia will have for the development of the relations between the Catholic church and the state in the socialist Yugoslavia it is important to know the development of the relations between the two sides from the origin of the new Yugoslavia onwards. The development of the relations between the Catholic church and the state in Yugoslavia has not been subjected to mere accidents but has been constantly and decisively affected by some special factors which are closely related to the functioning and action of the Church. The main factors are as follows: a) legal regulation of the status of the Church, of the religions, believers, and non-believers; b) the policy of state (society) towards the Church or towards the believing and non-believing citizens; c) church policy to the state policy and social policy; d) the policy of the League of Communists of Yugoslavia (Communist Party of Yugoslavia) to religion, the Church, and the religious people; e) political, social, and moral disposition of the believing masses. The realistic relation between the Church and the state is a result of the mutual operation of these factors. The periods and phases of the development will be dealt with in a separate article.

UDK 347.9(497.1)

POLIC, dr. Svetozar: Vprašanja razvoja sodišč kot samostojnih in neodvisnih organov

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 8/9, str. 1232—1245

Pri utrjevanju ustavnosti, zakonitosti in odgovornosti ter zaščiti pravic občanov in delovnih organizacij imajo pomembno in nenadomestljivo vlogo sodišča kot samostojni in neodvisni organi družbene skupnosti. Zato je treba vsem sodiščem glede vseh bistvenih vprašanj, ki opredeljujejo njihov položaj oziroma položaj sodnikov, sistemsko zagotoviti enak in takšen položaj, da bo v celoti in predvsem zagotovljena njihova popolna samostojnost in neodvisnost pri konkretnem odločanju. V tem smislu je zlasti treba: sistem financiranja sodišč spremeniti tako, da bo funkcionalno prilagojen njihovemu posebnemu družbenemu položaju; okrepiti vlogo sodniških zborov pri volitvah in razrešitvah sodnikov; odpraviti reelekcijo sodnikov in hkrati okrepiti njihovo odgovornost; zagotoviti sodnikom primerne osebne dohodke, ki naj jim jih skupščine vnaprej določijo oziroma naj jih določijo po načelu samoupravne delitve dohodka ustreznih sodniških zbori; institucionalizirati zbor vseh sodnikov v republiki ali pa ustanoviti sodniško društvo; okrepiti napore za nadaljnje podružbljenje sodne funkcije; vse bolj uveljavljati specializacijo tudi v sodstvu; nadaljevati s procesom decentralizacije v sodstvu s krepitvijo pristojnosti temeljnih sodišč in opredeliti ter smotno urediti sodno upravo.

UDK 323(497.1):282

ROTTER, Zdenko: Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 8/9, str. 1273—1286

Za razumevanje pomena, ki ga bo imela za razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji vzpostavitev polnih diplomatskih odnosov med svetim sedežem (Vatikanom) in Jugoslavijo, je važno poznavanje razvoja odnosov med obema stranema od rojstva nove Jugoslavije dalje. Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v Jugoslaviji ni (bil) podvržen čistim naključjem, marveč nanj stalno in odločilno vplivajo nekateri posebni dejavniki, ki so tesno povezani s funkcioniranjem in delovanjem tako države kakor Cerkve. Ti glavni dejavniki so naslednji: a) pravna ureditev statusa Cerkve, veroizpovedi, verujočih in neverujočih državljanov; b) državna (družbena) politika do Cerkve in verujočih oziroma neverujočih državljanov; c) cerkvena politika do državne in družbene politike; d) politika Zveze komunistov Jugoslavije (Komunistične partije Jugoslavije) do religije, Cerkve in religioznih ljudi; e) politično, socialno in moralno razpoloženje verskih množic. Stvarni razvoj odnosov med Cerkvijo in državo je posledica medsebojnega učinkovanja teh dejavnikov. Obdobja in faze tega razvoja bomo obravnavali v posebnem sestavku.

KRONIKA

Prva vest te kronike: Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani se je **preosnovala v Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo** ter se priključila Univerzi v Ljubljani. Zakon o tem je sprejela skupščina Socialistične republike Slovenije na seji republiškega zbora dne 26. junija 1970 in na seji prosvetno-kulturnega zbora dne 14. julija 1970 (objavljeno v Ur. listu SRS 23. julija 1970, št. 26/70). Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo je tako postala 10. fakulteta v sklopu Univerze v Ljubljani.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo širi svojo raziskovalno in študijsko dejavnost in v zvezi s tem uvaja vrsto strokovnih edicij, v katerih posreduje rezultate raziskav, razprave in študije. V tem okviru izhajajo **raziskovalna poročila »Slovensko javno mnenje«** kot samostojna zbirka, v kateri objavljajo predvsem informacije o rezultatih vsakoletne raziskave Slovensko javno mnenje ter razprave in študije o problemih, ki jih obsega. O raziskavi Slovensko javno mnenje 69 so izšli štirje zvezki (dobijo se v knjižnici Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo) z naslednjo vsebino: prva številka — Pregled sumarnih podatkov, Mnenja Slovencev o posameznih aktualnih socialnih vprašanjih; druga številka — Komunikacijsko obnašanje Slovencev, tretja številka — Načrti in analiza vzorcev za ankete »Slovensko javno mnenje 68, 69, 70«, pravila Centra (da bi širši krog družbenih interesentov seznanil s programsko osnovo Centra, z načinom upravljanja ter osnovnimi principi delovanja); četrta številka — Mnenja o jugoslovanski zunanji politiki, Vprašanja naše obrambe v zavesti slovenskih anketirancev, Dejavniki, ki povezujejo in ločujejo jugoslovanske narode, Stališča o odnosih med razvitimi in nerazvitimi, Mnenja o pristojnostih delovnih organizacij in družbeno političnih skupnosti za reševanje družbenih problemov, Občanova presoja volilnega procesa.

Mednarodno združenje za politično znanost (IPSA) prireja **VIII. svetovni politološki kongres** v Münchnu (ZRN) od 31. 8. do 5. 9. 1970. V programu plenarnih zasedanj so med drugim naslednje teme: 1. Kvantitativne in matematične metode v politični znanosti — Zgodovina politične misli: Hegel in Lenin — Cerkve kot politične institucije.

V posebnih delovnih skupinah pa bodo obravnavane med drugim tele teme:

Evropska integracija — Primerjalni študij lokalnih politik — Prirodna bogastva in politika — Psihologija in politične odločitve — Nove težnje v politični teoriji — Finance in politika — Biologija in politika — Teorija mednarodnih odnosov — Organizacija države in oblikovanje voditeljev v Evropi — Nove tehnike v študiju družbenih struktur in volilnega ponašanja — Mladina in politika — Politično oporekanje (kontestacija). — Proces političnega odločanja — Modernizacija politike.

Mednarodno združenje za sociologijo (ISA), pod pokroviteljstvom UNESCO-a in s sodelovanjem z bolgarskim sociološkim društvom prireja **VII. svetovni kongres sociologije** v Varni (Bolgarija) od 14.—19. septembra 1970. Tema kongresa bo: **Sodobna in prihodna družba: predvidevanje in družbeno načrtovanje** (tu velja opozoriti na mariborske razprave o determinantah družbenega razvoja in o načrtovanju družbenega razvoja).

O glavni temi kongresa bodo razpravljali na dveh plenarnih zasedanjih in v devetih delovnih skupinah, katerih posebne teme bodo: Prihodnja družba in dolgoročno načrtovanje, Sprememba družbenih odnosov ob spremembi družbe, Matematični modeli in metode družbenega predvidevanja, Struktura moči v procesu načrtovanja, Komparativna analiza načrtovanja v različnih družbenih tipih, Modernizacija in širjenje inovacij, Planiranje razvoja mesta in podeželja, Izobraževanje in načrtovanje kulture, Mladina kot dejavnik sprememb.

iz vsebine naslednjih števil

• STANE SAKSIDA: Štiri možnosti načrtovanja kadrov z visokošolsko izobrazbo • PAVLE KOGEJ: Izkoriščenost strokovnjakov • RADOMIR LUKIČ: Naše novo pravo in kmečka družba • TONE KROPUSEK: Kam hočemo? • VLADIMIR ARZENŠEK: Motivacijska struktura zaposlenih v jugoslovanski industriji • ANDREJ KIRN: Značilnosti sodobne znanstveno-tehnične revolucije • GABRIEL SFILIGOJ: Mecenstvo podjetja v vzgojnoizobraževalni dejavnosti • ZDENKO ROTER: Cerkev na RTV — da ali ne? • LJUBOMIR JAKIMOVSKI: Razvoj Makedonije v naslednjih letih • LOJZE KERSNIČ: Izgube gospodarskih organizacij • GORAŽD KUŠEJ: Različna pojmovanja delegatskega sistema • JANEZ RUGELJ: Zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije (še enkrat) • MILOŠ PRELEVIČ: Družbena vloga NOB in vojaške sile v njem • ANTON BEBLER: Afrika v strategiji velikih sil • STANE JUŽNIČ: Etika in sredstva revolucije •